M. T. CICERONIS
DE PHILOSOPHIA
Volumen ſecundum.

Editio ad Manutianam & Brutinam conformata.

Adiecta ſunt Annotationes & Caſtigationes, ex varijs doctorum virorum ſcriptis ſelecta.

FRANCOFVRDI
Apud Andreæ Wecheli heredes,
Claudium Marnium & Ioann. Aubrium.
M D X C.

In hoc ſecundo volumine hæc continentur,

M. TVL. CICERONIS DE NATVRA DEORVM AD M. BRVTVM,

LIBER I.

5 CVM multæ res in philoſophia nequaquam ſatis adhuc explicatæ ſunt, tum perdifficilis, Brute, quod tu minime ignoras, & perobſcura quæſtio eſt de natura Deorum: quæ & ad cognitionem animi pulcherrima eſt, & ad
10 moderandam religionem neceſſaria. De qua tam variæ ſunt doctiſſimorum hominum, tamque diſcrepantes ſententiæ, vt magno argumento eſſe debeat, cauſſam, id eſt principium philoſophiæ, eſſe ſcientiam: prudenterque Academicos à rebus incertis aſſenſionem cohibuiſſe. Quid eſt enim teme-
15 ritate fortius? aut quid tam temerarium, tamque indignum ſapientis grauitate, atque conſtantia, quàm aut falſum ſentire, aut, quod non ſatis exploratè perceptum ſit, & cognitum, ſine vlla dubitatione defendere? Velut in hac quæſtione, plerique, quod maximè veriſimile eſt, & quò omnes
20 duce natura vehimur, Deos eſſe dixerunt. dubitare ſe Protagoras: nullos eſſe omnino Diagoras Melius, & Theodorus Cyrenaicus putauerunt. Qui verò Deos eſſe dixerunt, tanta ſunt in varietate, ac diſſenſione conſtituti, vt eorum moleſtum ſit annumerare ſententias. Nam & de figuris Deo-
25 rum, & de locis, atque ſedibus, & actione vitæ multa dicuntur: deque his ſumma philoſophorum diſſenſione certatur. Quod verò maxime rem, cauſſamque continet, eſt, vtrum nihil agant, nihil moliantur, an ab omni curatione, & ad-

ministratione rerum vacent: an contra ab his & à principio omnia facta, & constituta sint, & ad infinitum tempus regantur, atque moueatur. In primisque magna dissensio est: eaque nisi diiudicatur, in summo errore necesse est homines, atque in maximarum rerum ignoratione versari. Sunt 5 enim philosophi, & fuerunt, qui omnino nullam habere censerent humanarum rerum procurationem Deos. quorum si vera sententia est, quæ potest esse pietas? quæ sanctitas? quæ religio? Hæc enim omnia purè, ac castè tribuenda Deorum numini ita sunt, si animaduertuntur ab 10 his, &, si est aliquid à Diis immortalibus hominum generi tributum. Sin autem Dii neque possunt nos iuuare, nec volunt, nec curant omnino, nec quid agamus animaduertunt, nec est quod ab his ad hominum vitam permanare possit: quid est, quòd vllos Diis immortalibus cultus, hono- 15 res, preces adhibeamus? In specie autem fictæ simulationis, sicut reliquæ virtutes, ita pietas inesse non potest, cum qua simul & sanctitatem, & religionem tolli necesse est: quibus sublatis, perturbatio vitæ sequitur, & magna confusio. Atque haud scio, an pietate aduersus Deos sublata, 20 fides etiam, & societas humani generis, &, vna excellentissima virtus, iustitia tollatur. Sunt autem alii philosophi & hi quidem magni, atque nobiles, qui Deorum mente, atque ratione omnem mundum administrari, & regi censeant: neque verò id solùm: sed etiam ab iisdem vitæ homi- 25 num consuli, & prouideri. Nam & fruges, & reliqua, quæ terra pariat, & tempestates, ac temporum varietates, cælique mutationes, quibus omnia, quæ terra gignat, maturata pubescant, à Diis immortalibus tribui generi humano putant: multaque, quæ dicentur in his libris, colligunt: 30 quæ talia sunt, vt ea ipsa Dii immortales ad vsum hominum fabricati pænè videantur. Contra quos Carneades ita multa disseruit, vt excitaret homines non socordeis ad veri inuestigandi cupiditatem. Res enim nulla est, de qua tantopere non solùm indocti, sed etiam docti dissentiant. quorum 35 opiniones cùm tam variæ sint, tamque inter se dissidentes; alterum fieri profectò potest, vt earum nulla; alterum certè non potest, vt plus vna vera sit. Qua quidem in caussa & beneuolos obiurgatores placare, & inuidos vitupera-

tores

tores confutare possumus, vt alteros reprehendisse pœniteat, alteri se didicisse gaudeant. nam qui admonent amicè, docendi sunt: qui inimicè insectantur, repellendi. Multum autem fluxisse video de libris nostris, quos compluteis breui tempore edidimus, vatiumque sermonem, partim admirantium, vnde hoc philosophandi nobis subitò studium exstitisset: partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensi mirabile videri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quæ lucem eriperet, & quasi noctem quandam rebus offunderet, desertæque disciplinæ, & iampridem relictæ patrocinium nec opinatum à nobis esse susceptum. Nos autem nec subitò cœpimus philosophari, nec mediocrem à primo tempore ætatis in eo studio operam, curamque consumpsimus: &, cùm minimè videbamur, tum maximè philosophabamur: quòd & orationes declarant refertæ philosophorum sententiis, & doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit: & principes illi Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius, à quibus instituti sumus. Et si omnia philosophiæ præcepta referuntur ad vitam, arbitramur nos & publicis, & priuatis in rebus ea præstitisse, quæ ratio & doctrina præscripserit. Sin autem quis requirit, quæ caussa nos impulerit, vt hæc tam sero litteris mandaremus: nihil est, quod expedire tam facilè possimus. Nam cùm otio langueremus, & is esset reipub. status, vt eam vnius consilio, atque cura gubernari necesse esset; primùm ipsius reipublicæ caussa philosophiam nostris hominibus explicandam putaui, magni existimans interesse ad decus, & laudem ciuitatis res tam graueis, tamque præclaras Latinis etiam litteris contineri. Eoque me minus instituti mei pœnitet, quòd facilè sentio, quàm multorum non modò discendi, sed etiam scribendi studia commouerim. Complures enim Græcis institutionibus eruditi, ea quæ didicerant, cum ciuibus suis communicare non poterant, quòd illa, quæ à Græcis accepissent, Latinè dici posse diffiderent. Quo in genere tantum profecisse videmur, vt à Græcis ne verborum quidem copia vinceremur. Hortata est etiam, vt me ad hæc conferrem, animi ægritudo, fortunæ magna, & graui commota iniuria: cuius si maiorē ali-

quam leuationem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. Ea verò ipsa nulla ratione melius frui potui, quàm si me non modò ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. Omnes autem eius partes, atque omnia membra tum facillimè noscuntur, cùm totæ quæstiones scribendo explicantur. Est enim admirabilis quædam continuatio, seriesque rerum, vt alia ex alia nexa, & omnes inter se aptæ, colligatæq; videantur. Qui autem requirunt, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt quàm necesse est: non enim tam auctoritatis in disputando, quã rationis momenta quęrenda sunt. Quinetiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur. Desinunt enim suum iudicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, quẽ probant, iudicatum vident. Nec verò probare soleo id, quod de Pythagoricis accepimus: quos ferunt, si quid affirmarẽt in disputando, cùm ex iis quæreretur, quare ita esset, respondere solitos, IPSE dixit. IPSE autem, erat Pythagoras. tantum opinio præiudicata poterat, vt etiam sine ratione valeret auctoritas. Qui autem mirantur nos hanc potissimum disciplinam secutos, his quattuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec verò desertarum, relictarumque rerum patrocinium suscepimus: non enim hominum interitu sententiæ quoque occidunt, sed lucem auctoris fortasse desiderant: vt hæc in philosophia ratio contra omnia differendi, nullamq; rem apertè iudicandi, profecta à Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata à Carneade, vsq; ad nostram viguit ætatem: quam nunc propemodum orbã esse in ipsa Græcia intelligo, quod non Academiæ vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere magnum est, quanto maius omneis? quod facere iis necesse est, quibus propositum est, veri reperiendi caussa & contra omneis philosophos, & pro omnibus dicere. Cuius rei tantæ, tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor, secutum esse præ me fero. Nec tamen fieri potest, vt qui hac ratione philosophentur, ii nihil habeant, quod sequantur. Dictum est hac de re alio loco diligentius: sed quia nimis indociles quidam, tardique sunt, admonendi videntur sæpius: non enim

enim sumus ii, quibus nihil verum esse videatur: sed ii, qui omnibus veris falsa quædam adiuncta esse dicamus, tanta similitudine, vt in iis nulla insit certa iudicandi, & assentiendi nota. Ex quo exsistit & illud, multa esse probabilia: quæ
5 quamquam non perciperentur, tamen quia visum haberent quendam insignem, & illustrem, his sapiētis vita regeretur. Sed iam, vt omni me inuidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura Deorum. Quo quidem loco conuocandi omnes videntur, qui, quæ sit earum vera, iu-
10 dicent. Tum demū mihi procax Academia videbitur, si aut consenserint omnes, aut erit inuentus aliquis, qui, quid verùm sit, inuenerit. Itaque mihi libet exclamare, vt Statius in Synephebis:

Pro Deûm, popularium omnium adolescentium,
15 *Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque imploro fidem:*

non leuissima de re, vt queritur ille fieri in ciuitate facinora capitalia,

Ab amico amante argentum accipere meretrix non vult:

sed vt adsint, cognoscant, animaduertant, quid de religione,
20 pietate, sanctitate, cæremoniis, fide, iureiurando, quid de tēplis, delubris, sacrificiisq; solennibus, quid de ipsis auspiciis, quibus nos præsumus, existimandum sit. hæc enim omnia ad hanc de Diis immortalibus quæstionem referenda sunt. Profectò eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur,
25 addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio. quod cùm sæpe aliàs, tum maximè animaduerti, cùm apud C. Cottam familiarem meum accuratè sanè, & diligenter de Diis immortalibus disputatum sit. Nam cùm feriis Latinis ad eum ipsius rogatu, accersituque venis-
30 sem, offendi eum sedentem in exhedra, & cum C. Velleio senatore disputantem, ad quē tum Epicurei primas ex nostris hominibus deferebāt. Aderat etiam Q. Lucilius Balbus: qui tantos progressus habebat in Stoicis, vt cū excellentibus in eo genere Græcis cōpararetur. Tum, vt me Cotta vidit, Per-
35 opportunè, inquit, venis: oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio: cui pro tuo studio non est alienum te interesse. Atqui mihi quoq; videor, inquam, venisse, vt dicis, opportunè: tres enim trium disciplinarum principes conuenistis. M. enim Piso si adesset, nullius philosophiæ, earū quidē

quæ in honore sunt, vacaret locus. Tum Cotta, Si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad Balbum missus est, vera loquitur, nihil est, quòd Philonem familiarem tuum desideres. Antiocho enim Stoici cum Peripateticis re consentire videntur, verbis discrepare. quo de libro velim scire, Balbe, quid sentias. Egone? inquit ille. miror Antiochum hominem in primis acutum non vidisse, interesse plurimum inter Stoicos, qui honesta à commodis non nomine, sed genere toto disiungerent: & Peripateticos, qui honesta commiscerent commodis: vt ea inter se magnitudine, & quasi gradibus, non genere differrent. hæc enim est non verborum parua, sed rerum permagna dissensio. Verùm hæc aliàs; nunc quod cœpimus, si videtur. Mihi verò, inquit Cotta, videtur. Sed, vt hic, qui interuenit, me intuens, ne ignoret, quæ res agatur, de natura agebamus Deorum, Quæ cùm mihi videretur pobscura, vt semper videri solet, Epicuri, ex Velleio sciscitabar sententiam. Quamobrem, inquit, Vellei, nisi molestum est, repete quæ cœperas. Repetam verò: quamquam non mihi, sed tibi hic venit adiutor: ambo enim, inquit arridens, ab eodem Philone nihil scire didicistis. Tum ego, Quid didicerimus, Cotta viderit: tu autem nolo existimes me adiutorem huic venisse, sed adiutorem, & quidem æquum, libero iudicio, nulla eiusmodi astrictum necessitate, vt mihi, velim nolim, sit certa quædam tuenda sententia. Tum Velleius fidenter sanè, vt solent isti, nihil tam verens, quàm ne dubitare aliqua de re videretur: tamquam modò ex Deorum consilio, & ex Epicuri intermundiis descendisset; Audite, inquit, non commentitias, futileisque sententias, non opificem, ædificatoremq; mundi Platonis de Timæo Deum: nec anum fatidicam Stoicorum πρόνοιαν, quam Latinè licet prouidentiam dicere: neque verò mundum ipsum animo, & sensibus præditum, rotundum, ardentem, volubilem Deum, portenta, & miracula non disserentium philosophorum, sed somniantium. Quibus enim oculis intueri potuit vester Plato fabricam illam tanti operis, qua construi à Deo, atque ædificari mundum facit? quæ molitio, quæ ferramenta, qui vectes, quæ machinæ, qui ministri tanti muneris fuerunt? Quemadmodum autem obedire, & parêre voluntati architecti, aër, ignis, aqua, terra potuerunt?

runt? Vnde verò ortæ illæ quinq; formæ, ex quibus reliquæ formantur, aptè cadentes ad animum efficiendum, pariendosq; sensus? Longum est, iter ad omnia, quæ talia sunt, vt optata magis, quam inuenta videantur. Sed illa palmaris
5 quidem, quòd, qui non modò natum mundum introduxerit, sed etiam manu penè factum, is eum dixerit fore sempiternum: hunc censes primis, vt dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quidquam quod ortum sit, putet æternũ esse posse? Quæ est enim coagmentatio non dissolubilis? aut
10 quid est, cuius principium aliquod sit, nihil sit extremum? Pronœa verò, si vestra est, Lucili, eadem requiro quæ paullò antè, ministros, machinas, omnem totius orbis designationem, atq; apparatum. sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonicus Deus, sempiternum?
15 Ab vtroq; autem sciscitor, cur mundi ædificatores repentè exstiterint, innumerabilia ante secula dormierint. Non enim, si mundus nullus erat, secula non erant. secula nunc dico, non ea, quæ dierum noctiumq; numero annuis cursibus conficiuntur: nam fateor ea sine mundi conuersione ef-
20 fici non potuisse: sed fuit quædam ab infinito tempore æternitas, quàm nulla temporum circumscriptio metiebatur: spatio tamen qualis ea fuerit, intelligi non potest: quod ne in cogitationem quidem cadit, vt fuerit tempus aliquod, nullum cùm tempus esset. Isto igitur tam immenso spatio
25 quæro, Balbe, cur Pronœa vestra cessauerit. Laborémne fugiebat? At iste nec attingit Deum, nec erat vllus, cùm omnes naturæ numini diuino, cælum, ignes, terræ, maria parerent. Quid autem erat, quod concupisceret Deus mundum signis, & luminib. tamquã Ædilis ornare? si vt Deus ipse melius ha-
30 bitaret: antea videlicet tempore infinito in tenebris tamquam in gurgustio habitauerat. Pòst autem varietaténe eũ delectari putamus, qua cælum & terras exornatas videmus? Quæ ista potest esse oblectatio Deo? quæ si esset, non ea tandiu carere potuisset. An hæc, vt ferè dicitis, hominum
35 caussa à Deo constituta sunt? sapientúmne? propter paucos ergo tanta est facta rerum molitio. an stultorum? at primùm caussa non fuit, cur de improbis benè mereretur: deinde, quid est assecutus, cùm omnes stulti sint sine dubio miserrimi, maximè quòd stulti sunt? (miserius enim stultitia

quid possumus dicere?) deinde quòd ita multa sunt incommoda in vita, vt ea sapientes commodorum compensatione leniant, stulti nec vitare veniētia possint, nec ferre præsentia. Qui verò mundum ipsum animantem sapientemq; esse dixerunt, nullo modo viderunt animi naturam, intelligentes 5
in quam figuram cadere posset: de quo dicam paullò pòst. Nunc autem hactenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, & eundem beatum & rotundum esse velint: quòd ea forma vllam neget esse pulchriorem Plato. At mihi vel cylindri, vel quadrati, vel coni, vel pyramidis 10
videtur esse formosior. Quæ verò vita attribuitur isti rotundo Deo? nempe vt ea celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem possit. in qua non video vbinam mens constans, & vita beata possit insistere. quodq; in nostro corpore, si minima ex parte significetur, molestum sit, cur hoc 15
idem nō habeatur molestum in Deo? Terra enim profectò, quoniā pars mundi est, pars est etiam Dei. atqui terræ maximas regiones inhabitabileis, atq; incultas videmus, quòd pars earū appulsu solis exarserit, pars obriguerit niue, pruináque, longinquo solis abscessu. quæ, si mundus est Deus, 20
quoniam partes mundi sunt, Dei membra partim ardentia, partim refrigerata dicenda sunt. Atque hæc quidem vestra, Lucili. qualia verò sint, ab vltimo repetam superiorū. Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quæsiuit, aquam dixit esse initium rerum: Deum autem eam mentem, 25
quæ ex aqua cuncta fingeret. Si Dii possunt esse sine sensu, & mente, cur aquæ adiunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore? Anaximandri autem opinio est, natiuos esse Deos, longis interuallis orienteis, occidentéisque, eósque innumerabileis esse mundos. sed nos Deum nisi sempiternū 30
intelligere quî possumus? Pòst Anaximenes aera Deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, & infinitum, & semper in motu: quasi aut aer sine vlla forma Deus esse possit, cùm præsertim Deum non modò aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat: aut non omne, quod ortum sit, mortalitas 35
consequatur. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem, & modum, mentis infinitæ vi, ac ratione designari, & confici voluit. In quo non vidit, neque motum sensui coniunctum
& con-

& continentem in infinito vllũ esse posse, neq; sensum omnino, quo non ipsa natura pulsa sentiret. Deinde si mentem istam quasi animal aliquod esse voluit, erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur. Quid autem interius mente? Cingitur igitur corpore externo. Quod quoniam non placet, aperta simplexque mens nulla re adiuncta, quæ sentire possit, fugere intelligentiæ nostræ vim, & notionem videtur. Crotoniates autem Alcmęo, qui soli, & lunæ, reliquisque sideribus, animoque præterea diuinitatem dedit, non sensit sese mortalibus rebus immortalitatem dare. Nam Pythagoras, qui censuit animum esse per naturam rerum omnem intentum, & commeantem, ex quo nostri animi caperentur, non vidit distractione humanorũ animorum discerpi, & dilacerari Deum: & cum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum Dei partem esse miseram: quod fieri nõ potest. Cur autem quidquam ignoraret animus hominis, si esset Deus? quomodo porrò Deus iste, si nihil esset nisi animus, aut infixus, aut infusus esset in mundo? Tum Xenophanes, qui mente adiuncta omne prætereà, quod esset infinitum, Deum voluit esse, de ipsa mente ita reprehenditur, vt ceteri: de infinitate autem vehementius, in qua nihil neq; sentiẽs, neq; coniunctum esse potest. Nam Parmenides commentitium quiddã coronæ similitudine efficit: Stephanen appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit cælum quem appellat Deum, in quo neq; figuram diuinam, neq; sensum quisquam suspicari potest. Multa eiusdẽ monstra, quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, cæteraq; generis eiusdem ad Deum reuocat: quæ vel morbo, vel somno, vel obliuione, vel vetustate delentur. eademque de sideribus: quæ reprehensa iam in alio, in hoc omittantur. Empedocles autem multa alia peccans, in Deorum opinione turpissimè labitur. Quattuor enim naturas, ex quibus omnia constare vult, diuinas esse censet: quas & nasci, & extingui perspicuum est, & sensu omni carere. Nec verò Protagoras, qui sese negat omnino de Diis habere quod liqueat, sint, non sint, qualéve sint, quidquã videtur de natura Deorum suspicari. Quid Democritus, qui tum imagines, earumque circuitus in Deorum numero refert, tum illam naturã, quæ imagines fundat, ac mittat, tum scientiam, intelligen-

tiamque noſtram, nónne in maximo errore verſatur? cùm idem omnino: quia nihil ſemper ſuo ſtatu maneat, neget eſſe quidquam ſempiternum: nónne Deum ita tollit omnino, vt nullam opinionem eius reliquam faciat? Quid aer, quo Diogenes Apolloniates vtitur Deo, quē ſenſum habere po- 5 teſt, aut quā formā Dei? Iam de Platonis inconſtantia longū eſt dicere: qui in Timæo patrem huius mundi nominari negat poſſe: in legum autē libris, quid ſit omnino Deus, inquiri oportere non cenſet. Quòd verò ſine corpore vllo Deum vult eſſe, vt Græci dicunt, ἀσώματον, id quale eſſe poſſit, intelli- 10 gi non poteſt: careat enim ſenſu neceſſe eſt, careat prudentia, careat voluptate: quæ omnia vnà cum Deorum notione comprehendimus. Idem & in Timæo dicit, & in legibus, & mundum Deum eſſe, & cælum, & aſtra, & terram, & animos, & eos, quos maiorum inſtitutis accepimus: quæ & per ſe 15 ſunt falſa perſpicuè, & inter ſeſe vehementer repugnantia. Atq; etiam Xenophon paucioribus verbis eadem ferè peccat: facit enim in iis, quæ à Socrate dicta retulit, Socratem diſputantem, formam Dei quæri non oportere, eundemque & ſolem, & animum Deum dicere, & modò vnum, tum au- 20 tem plureis Deos: quæ ſunt iiſdem in erratis ferè, quibus ea, quæ de Platone dicimus. Atq; Antiſthenes in eo libro, qui Phyſicus inſcribitur, populareis Deos multos, naturalem vnum eſſe dicens, tollit vim & naturam Deorum. Nec multo ſecus Speuſippus Platonem auunculum ſubſequens, & vim 25 quandam dicens, qua omnia regantur, eamq; animalem, euellere ex animis conatur cognitionem Deorum. Ariſtoteles quoq; in tertio de philoſophia libro multa turbat, à magiſtro Platone vno diſſentiens: modò enim menti tribuit omnem diuinitatem: modò mundum ipſum Deum dicit eſ- 30 ſe: modò quendam alium præficit mundo: eiq; eas parteis tribuit, vt replicatione mundi quadam motum regat, atque tueatur: tum cæli ardorem Deum dicit eſſe, non intelligens cęlū mundi eſſe partem, quem alio loco ipſe deſignarit Deū. Quo modo autem cæli diuinus ille ſenſus in celeritate tanta 35 conſeruari poteſt? vbi deinde illi tot Dii, ſi numeramus etiam cælum Deū? Cùm autem ſine corpore idem vult eſſe Deum, omni illum ſenſu priuat, & prudentia. Quo porrò modo mūdus moueri poteſt carens corpore? aut quo modo ſemper ſe

mouens

mouens esse quietus, & beatus potest? Nec verò eius condiscipulus Xenocrates in hoc genere prudẽtior: in cuius libris, qui sunt de natura Deorum, nulla species diuina describitur. Deos enim octo esse dicit: quinq; eos, qui in stellis vagis no-
5 minantur: vnũ qui ex omnib. sideribus, quę infixa cælo sunt, ex dispersis quasi membris simplex sit putandus Deus: septimũ Solem adiungit, octauamq; Lunam: qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest. Ex eadem Platonis schola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis refersit libros: & ta-
10 men modò mundum, tum mentẽ diuinam esse putat: errantibus etiam stellis diuinitatem tribuit, sensúque Deum priuat, & eius formam mutabilem esse vult: eodemque libro rursus terram & cælum refert in Deos. Nec verò Theophrasti inconstantia ferenda est: modò enim menti diuinum tri-
15 buit principatum, modò cœlo, tum autem signis, sideribúsque cælestibus. Nec audiẽdus eius auditor Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem vim diuinam in natura sitam esse censet, quæ caussas gignendi, augendi, minuendive habeat, sed careat omni sensu & figura. Zeno autem (vt iam ad
20 vestros, Balbe, veniam) naturalem legem diuinã esse censet, eamq; vim obtinere recta imperantem, prohibentemq; cõtraria. quam legem quomodo efficiat animãtem, intelligere non possumus. Deum autem animantem certè volumus esse. Atq; hic idem alio loco æthera Deum dicit esse, si intel-
25 ligi potest nihil sentiens Deus, qui numquã nobis occurrit, neq; in precibus, neque in optatis, neq; in votis. aliis autem libris rationem quandam per omnem pertinentem naturã, vt diuinã, esse affectam putat. idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumque mutationibus. Cùm ve-
30 rò Hesiodi theogoniam interpretatur, tollit omnino insitas, perceptasq; cognitiones Deorum: neq; enim Iouem, neque Iunonem, neque Vestam, neque quemquam, qui ita appelletur, in Deorum habet numero; sed rebus inanimatis, atque mutis per quandam significationem hæc docet tributa no-
35 mina. Cuius discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est: qui neq; formam Dei intelligi posse censeat, neq; in Diis sensum esse dicat: dubitetq; omnino Deus animans nécne sit. Cleanthes autem, qui Zenonem audiuit, vnà cum eo quem proximè nominaui, tum ipsum mundum

Deum dicit esse; tum totius naturæ menti, atque animo hoc nomen tribuit; tum vltimum, & altissimum, atque vndique circumfusum, & extremum, omnia cingẽtem, atq; complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum Deum iudicat. Idẽ, quasi delirans, in iis libris, quos scripsit contra voluptatem, tum fingit formã quandam, & speciem Deorum; tum diuinitatẽ omnem tribuit astris; tum nihil ratione censet esse diuinius. Ita fit, vt Deus ille, quem mente noscimus, atq; in animi notione, tamquam in vestigio, volumus reponere, nusquã prorsus appareat. At Perseus, eiusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos Deos, à quibus magna vtilitas ad vitæ cultum esset inuenta, ipsasq; res vtileis, & salutareis Deorum esse vocabulis nuncupatas: vt ne hoc quidem diceret, illa inuenta esse Deorum, sed ipsa diuina. Quo quid absurdius, quàm aut res sordidas, atq; deformeis Deorum honore afficere, aut homines iam morte deletos reponere in Deos: quorũ omnis cultus esset futurus in luctu? Iam verò Chrysippus, qui Stoicorum somniorum vaferrimus habetur interpres, magnam turbam congregat ignotorũ Deorum, atque ita ignotorum, vt eos ne coniectura quidẽ informare possimus, cùm mens nostra quiduis videatur cogitatione posse depingere. Ait enim vim diuinam in ratione esse positam, & vniuersæ naturæ animo, atq; mente: ipsumq; mundũ Deum dicit esse, & eius animi fusionẽ vniuersam: tum eius ipsius principatum, qui in mente, & ratione versetur, communemq; rerum naturam vniuersa, atq; omnia continentem: tum fatalem vmbram, & necessitatem rerũ futurarum: ignẽ præterea, & eum, quem antea dixi, æthera: tum ea quæ natura fluerent atq; manarent, vt aquam, & terram, & aera, solem, lunam, sidera, vniuersitatemq; rerum, qua omnia continerentur: atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. Idemq; disputat, æthera esse eum, quem homines Iouem appellarent: quiq; aer per maria manaret, eũ esse Neptunum: terram, eam, quæ Ceres diceretur. similiq; ratione persequitur vocabula reliquorum Deorum. Idemque etiam legis perpetuæ, & æternæ vim, quæ quasi dux vitæ, & magistra officiorum sit, Iouem dicit esse: eandemque fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum veritatem: quorum nihil tale est, vt in eo vis diuina inesse

inesse videatur. Et hæc quidem in primo libro de Natura Deorum. In secundo autem vult Orphei, Musæi, Hesiodi, Homerique fabellas accommodare ad ea, quæ ipse primo libro de Diis immortalibus dixerit: vt etiam veterrimi poe-
5 tæ, qui hæc ne suspicati quidem sint, Stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerua, partum Iouis, ortumque virginis ad physiologiam traducens disiungit à fabula. Exposui ferè nō philosophorum iudicia, sed delirantium somnia. Nec enim
10 multo absurdiora sunt ea, quæ poetarum vocibus fusa, ipsa suauitate nocuerunt; qui & ira inflammatos, & libidine furenteis induxerunt Deos, fecerūtque vt eorū bella, pugnas, prælia, vulnera videremus: odia præterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni
15 intemperātia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortalesque ex immortali procreatos. Cum poetarum autem errore coniungere licet portenta magorū, Ægyptiorum que in eodē genere dementiā: tum etiā vulgi opiniones, quæ in maxima inconstantia, veritatis
20 ignoratione versantur. Ea qui consideret quàm inconsultè ac temerè dicātur, venerari Epicurum, & in eorum ipsorum numero, de quibus hæc quæstio est, habere debeat: solus enim vidit primùm esse Deos, quòd in omniū animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quæ est enim gens, aut
25 quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationē quādam Deorū? quam appellat πρόληψιν Epicurus, id est, anteceptam animo rei quandam informationem, sine qua nec intelligi quidquā, nec quæri, nec disputari possit: cuius rationis vim, atq; vtilitatem ex illo cælesti Epicuri
30 de regula, & iudicio volumine accepimus. Quod igitur fundamentum huius quæstionis est, id præclarè iactum videtis. Cùm enim non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatq; ad vnū omniū firma consensio, intelligi necesse est, esse Deos, quoniam insitas eorū, vel potius in-
35 natas cognitiones habemus. De quo autem omnium natura consentit, id verū esse necesse est: esse igitur Deos cōfitendū est. Quod quoniam ferè constat inter omneis nō philosophos solùm, sed etiā indoctos; fateamur cōstare illud etiam, hanc nos habere siue anticipationem, vt antè dixi, siue præ-

notionem Deorum. Sunt enim rebus nouis noua ponendá nomina; vt Epicurus ipse πρόληψιν appellauit, quam antea nemo eo verbo nominarat. Hanc igitur habemus, vt Deos beatos, & immortaleis putemus. Quæ enim nobis natura informationem Deorũ ipsorũ dedit, eadẽ insculpsit in mentib. vt eos æternos, & beatos haberemus. Quod si ita est, verè exposita illa sententia est ab Epicuro, QVOD æternũ beatumq; sit, id nec habere ipsum negotii quidquam, nec exhibere alteri. Itaq; neq; ira, neq; gratia teneri, quòd, quæ talia essent, imbecilla essent omnia. Si nihil aliud quæreremus, nisi vt Deos piè coleremus, & vt superstitione liberaremur, satis erat dictum. nam & præstans Deorum natura hominũ pietate coleretur, cùm & æterna esset, & beatissima. HABET enim venerationem iustam quidquid excellit: & metus omnis à vi, atq; ira Deorum pulsus esset. Intelligitur enim, à beata immortaliq; natura & iram, & gratiã segregari: quibus remotis, nullos à superis impendere metus. Sed ad hanc confirmandam opinionem inquirit animus & formam, & vitam, & actionem mentis, atq; agitationem in Deo. Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. nam à natura habemus omnes omnium gentiũ speciem nullam aliam, nisi humanam Deorum. Quæ enim alia forma occurrit vmquam aut vigilanti cuiquam, aut dormienti? Sed ne omnia reuocentur ad primas notiones, ratio hoc idem ipsa declarat. nam cùm præstantissimã naturam vel quia beata est, vel quia sempiterna, conuenire videatur eandem esse pulcherrimam; quæ compositio membrorum, quæ conformatio lineamentorum, quæ figura, quæ species, humana potest esse pulchrior? Vos quidem, Lucilli, soletis (nam Cotta meus modò hoc, modò illud) cùm artificiũ effingitis, fabricamq; diuinam, quàm sint omnia in hominis figura non modò ad vsum, verùm etiam ad venustatẽ apta, describere. Quòd si omnium animantium formã vincit hominũ figura; Deus autẽ animans est: ea figura profectò est; quæ pulcherrima sit omniũ. quoniamque Deos beatissimos esse constat: beatus autem esse sine virtute nemo potest, nec virtus sine ratione constare, nec ratio vsquã inesse, nisi in hominis figura: hominis esse specie Deos cõfitendũ est. Nec tamẽ ea species corpus est, sed quasi corp⁹: nec habet sanguinẽ,

sed

sed quasi sanguinem. Hæc quamquam & inuenta sunt acutius, & dicta subtilius ab Epicuro, quàm vt quiuis ea possit agnoscere: tamẽ fretus intelligentia vestra dissero breuius, quam caussa desiderat. Epicurus autem, qui res occultas, &
5 penitus abditas non modò viderat animo, sed etiam sic tractat, vt manu doceat eam esse vim, & naturam Deorum, vt primum non sensu sed mente cernatur: nec soliditate quadam, nec ad numerum, vt ea, quæ ille propter firmitatem στερέμνια appellat, sed imaginibus, similitudine, & transitione
10 perceptis, cùm infinita simillimarum imaginum species ex innumerabilibus indiuiduis exsistat, & ad Deos affluat, cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem intentam, infixamque nostram intelligentiam, capere quæ sit & beata natura, & æterna. Summa verò vis infinitatis, & magna, ac
15 diligenti contemplatione dignissima est: in qua intelligi necesse est, eam esse naturam, vt omnia omnibus, paribus paria respondeant. hanc ἰσονομίαν appellat Epicurus, id est, æquabilem tributionem. Ex hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit, esse immortaliũ non minorem:
20 & si, quæ interimant, innumerabilia sint, etiam ea, quę conseruẽt, infinita esse debere. Et quærere à nobis, Balbe, soletis, quæ vita Deorũ sit, queq; ab iis degatur ętas. ea videlicet quâ nihil beatius, nihil omnino bonis omnibus affluentius excogitari potest. Nihil enim agit, nullis occupationib. est im-
25 plicatus: nulla opera molitur: sua sapiẽtia, & virtute gaudet: habet exploratum fore se semper tum in maximis, tum in æternis voluptatibus. Hunc Deum rite beatum dixerimus; vestrum verò laboriosissimum. Siue enim ipse mundus Deus est, quid potest esse minus quietum, quàm nullo puncto
30 temporis intermisso versari circum axem cæli admirabili celeritate? nisi quietum autem, nihil beatum est, siue in ipso mundo Deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines ordinesque conseruet, terras, & maria contemplans homi-
35 num commoda, vitasque tueatur: næ ille est implicatus molestis negotiis, & operosis. Nos autem beatam vitam in animi securitate, & in omnium vacatione munerum ponimus. Docuit enim nos idem, qui cetera, natura effectum esse mundũ, nihil opus fuisse fabrica, eamq; rem ei esse tã facilẽ,

quàm vos negatis effici ſine diuina poſſe ſolertia, vt innu-
merabileis natura mundos effectura ſit, efficiat, effecerit.
Quod quia, quemadmodum natura efficere ſine aliqua mẽ-
te poſſit, nõ videtis, vt tragici poetę, cùm explicare argumẽ-
ti exitum non poteſtis, confugitis ad Deum: cuius operam
profectò non deſideraretis, ſi immenſam, & interminatã in
omneis parteis magnitudinem regionum videretis: in quã
ſe iniiciens animus, & intendens, ita latè longéq; peregrina-
tur, vt nullam tamẽ oram vltimi videat, in qua poſſit inſiſte-
re. In hac igitur immenſitate latitudinum, longitudinũ, alti-
tudinum infinita vis innumerabilium volitat atomorum:
quæ interiecto inani cohæreſcunt tamen inter ſe, & alię ali-
as apprehendentes continuantur: ex quo efficiuntur hę rerũ
formæ, atq; figuræ, quas vos effici poſſe ſine follibus, & incu-
dibus non putatis. Itaq; impoſuiſtis in ceruicib. noſtris ſem-
piternum dominum, quem dies, & nocteis timeremus: quis
enim timeat omnia prouidentem, & cogitãtem, & animad-
uertentem, & omnia ad ſe pertinere putantem, curioſum, &
plenum negotii Deum? Hinc vobis exſtitit primùm illa fa-
talis neceſſitas, quàm εἱμαρμένην dicitis: vt quidquid accidat,
id ex æterna veritate, cauſſarúmque continuatione fluxiſſe
dicatis. Quanti autem hæc philoſophia æſtimanda eſt, cui
tamquam aniculis, & iis quidẽ indoctis, fato fieri omnia vi-
deantur? Sequitur μαντικὴ veſtra, quæ Latinè diuinatio dici-
tur: qua tanta imbueremur ſuperſtitione, ſi vos audire velle-
mus, vt haruſpices, augures, arioli, vates, & coniectores nobis
eſſent colẽdi. His terrorib. ab Epicuro ſoluti, & in libertatẽ
vindicati, nec metuimus eos, quos intelligimus nec ſibi fin-
gere vllam moleſtiã, nec alteri quærere: & piè ſanctéq; coli-
mus naturã excellentem, atq; præſtantẽ. Sed, elatus ſtudio,
vereor ne longior fuerim. erat autem difficile rem tantam,
tamq; præclaram, inchoatã relinquere. quamquam nõ tam
dicendi mihi ratio habenda fuit, quàm audiendi. Tum Cot-
ta comiter, vt ſolebat: Atqui, inquit, Vellei, niſi tu aliquid di-
xiſſes, nihil ſanè ex me quidem audire potuiſſes: mihi enim
non tam facilè in mentem venire ſolet, quare verum ſit ali-
quid, quàm quare falſum: idq; cùm ſæpe, tum cùm te audi-
rem paullo antè contigit. Roges me qualem Deorum natu-
ram eſſe dicam: nihil fortaſſe reſpondeã. Quæras, putémne
talem

talem esse, qualis modò à te sit exposita: nihil dicam mihi videri minus. Sed antequam aggrediar ad ea, quæ à te disputata sunt, de te ipso dicam quid sentiam. Sæpè enim de L. Crasso, familiari tuo illo videor audisse, cùm te togatis omnibus
5 sine dubio anteferret, & paucos tecum Epicuros è Græcia compararet. sed quod ab eo te mirificè diligi intelligebam, arbitrabar illum propter beneuolentiam id vberius dicere. Ego autem, etsi vereor laudare præsentem, iudico tamen de re obscura, atque difficili à te dictum esse dilucidè, neq; sen-
10 tentiis solùm copiosè, sed verbis etiam ornatius quam solēt vestri. Zenonem, quem Philo noster coryphæum appellare Epicureorum solebat, cùm Athenis essem, audiebam frequenter, & quidem ipso auctore Philone, credo, vt faciliùs iudicarem quàm illa bene refellerentur, cùm à principe Epi-
15 cureorū accepissem quemadmodum dicerentur. Non igitur illè, vt plerique, sed isto modo, vt tu, distinctè, grauiter, ornatè. Sed quód in illo mihi vsu sæpe venit, idem modò, cùm te audirem, acciderat, vt molestè ferrem tantum ingenium (bona venia me audies) in tam leueis, ne dicam in tam in-
20 eptas, sententias incidisse. Nec ego nūc ipse aliquid afferam melius: vt enim modò dixi, omnibus ferè in rebus, & maximè in physicis, quid non sit citius, quàm quid sit, dixerim. Roges me, quid, aut qualis sit Deus, auctore vtar Simonide: de quo cū quæsiuisset hoc idē tyrannus Hiero, deliberandi
25 caussa sibi vnum diem postulauit. Cùm idem ex eo postridie quæreret, biduum petiuit. Cùm sæpius duplicaret numerū dierum, admiransque Hiero quæreret cur ita faceret; Quia quanto, inquit, diutius considero, tanto mihi res videtur obscurior. Sed Simonidem arbitror (nō enim poeta solùm sua-
30 uis, verùm etiam ceteroqui doctus sapiensq; traditur) quia multa venirent in mentem acuta atque subtilia, dubitātem quid eorum esset verissimum, desperasse omnem veritatem. Epicurus verò tuus (nam cum illo malo differere, quàm tecum) quid dicit, quod non modò philosophia dignum esset,
35 sed etiā mediocri prudentia? Quæritur primùm in ea quæstione, quæ est de natura Deorum, sint'ne dii, nécne sint. Difficile est negare: credo, si in concione quæratur: sed in huiuscemodi sermone, & consessu facillimum. Itaque ego ipse pontifex, qui cæremonias, religionesque publicas sanctissi-

mè tuendas arbitror, is hoc, quod primum est, esse Deos persuaderi mihi non opinione solùm, sed etiam ad veritatem planè velim: multa enim occurrunt, quæ conturbent, vt interdum nulli esse videantur. Sed vide quàm tecum agam liberaliter. quæ cõmunia sunt vobis cũ ceteris philosophis, 5 non attingam, vt hoc ipsum: placet enim omnibus ferè, mihique ipsi in primis, esse Deos: itaque non pugno: rationem tamen eam, quæ à te affertur, non satis firmam puto. Quod enim omnium gentium, generumque hominibus ita videretur, id satis magnũ esse argumentum dixisti, cur esse Deos 10 confiteremur: quod cùm leue per se, tum etiam falsum est. Primum enim vnde notæ tibi sunt opiniones nationum? Equidem arbitror multas esse genteis sic immanitate efferatas, vt apud eas nulla suspicio Deorum sit. Quid? Diagoras, Atheos qui dictus est, posteaque Theodorus, nónne apertè 15 Deorum naturam sustulerunt? Nam Abderites quidem Protagoras, cuius à te modò mentio facta est, sophistes temporibus illis vel maximus, cùm in principio libri sui sic posuisset, De Diis neque vt sint, neque vt non sint, habeo dicere; Atheniensium iussu vrbe, atque agro est exterminatus, libriq; 20 eius in concione combusti. Ex quo quidem existimo tardiores ad hanc sentẽtiam profitendam multos esse factos: quippe cùm pœnam ne dubitatio quidẽ effugere potuisset. Quid de sacrilegis, quid de impiis, periurisque dicemus?

-- Tubulus si Lucius vmquam, 25

Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius --

vt ait Lucilius, putasset esse Deos, tam periurus, aut tam impius fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad id, quod vultis, confirmandum, quàm videtur. Sed quia cõmune est hoc argumentum aliorum etiam philosophorum, o- 30 mittam hoc tẽpore: ad vestra propria venire malo. Concedo esse Deos. doce me igitur, vnde sint, vbi sint, quales sint corpore, animo, vita. hęc enim scire desidero. Abuteris ad omnia atomorũ regno, & licentia. Hinc quodcunq; in solũ venit, vt dicitur, effingis, atq; efficis. Quæ primũ nullæ sunt: nihil est 35 enim, quod vacet corpore. corporibus autẽ omnis obsidetur locus. ita nullum inane, nihil esse indiuiduũ potest. Hæc ego nunc physicorũ oracula fundo: vera an falsa, nescio: sed veri tamẽ similiora, quã vestra: ista enim flagitia Democriti, siue

etiam

etiam antè Leucippi, esse corpuscula, quædam læuia, alia a-
spera, rotūda alia, partim angulata, curuata quædam, & qua-
si adunca: ex his effectum esse cælum, atque terras, nulla co-
gente natura, sed concursu quodam fortuito. Hanc tu opi-
5 nionem, C. Vellei, vsque ad hanc ætatem perduxisti, priusq;
te quis de omni vitæ statu, quàm de ista auctoritate deiece-
rit. Ante enim iudicasti Epicureū te esse oportere, quam ista
cognouisti. Ita necesse fuit aut hæc flagitia animo concipe-
re, aut susceptæ philosophiæ nomen amittere. Quid enim
10 mereas, vt Epicureus esse desinas? Nihil equidem, inquis, vt
rationem vitæ beatæ, veritatemq; deseram. Ista igitur est ve-
ritas? nam de vita beata nihil repugno: quàm tu ne in Deo
quidem esse censes, nisi planè otio langueat. Sed vbi est veri-
tas? in mundis, credo, innumerabilibus, omnibus minimis
15 temporum punctis, aliis nascentibus, aliis cadentibus, an in
indiuiduis corpusculis, tam præclara opera, nulla mode-
rante natura, nulla ratione, fingentibus? Sed oblitus libe-
ralitatis meæ, qua tecum paulo antè vti cœperam, plura
complector. Concedam igitur ex indiuiduis cōstare omnia.
20 quid ad rem? deorum enim natura quæritur. Sint sanè ex
atomis. non igitur æterni. Quod enim ex atomis sit, id na-
tum aliquando sit. Si natum, nulli Dii antè quàm nati. Et, si
ortus est Deorum, interitus sit necesse est, vt tu paullò antè
de Platonis mūdo disputabas. Vbi igitur illud vestrum bea-
25 tū, & æternū? quibus duobus verbis significatis Deū. Quod
cū efficere vultis, in dumeta correpitis. Ita enim dicebas, nō
corpus esse in Deo, sed quasi corpus: nec sanguinē, sed quasi
sanguinē. Hoc persæpe facitis, vt cū aliquid nō verisimile di-
catis, & effugere reprehensionem velitis, afferatis aliquid,
30 quod omnino ne fieri quidem possit: vt satius fuerit idi-
psum, de quo ambigebatur, concedere, quàm tam impu-
denter resistere. Velut Epicurus, cùm videret, si atomi fer-
rentur in locum inferiorem suopte pondere, nihil fore in
nostra potestate, quòd esset earum motus certus, & necessa-
35 rius, inuenit quomodo necessitatem effugeret, quod videli-
cet Democritum fugerat. ait atomum, cum pondere, & gra-
uitate directò deorsum feratur, declinare paullulū. Hoc di-
cere turpius est, quàm illud, quod vult, non posse defendere.
Idē facit cōtra dialecticos: à quibus, cū traditū sit, in omnib.

disiunctionibus;in quibus aut,etiam,aut,non,poneretur,alterutrum verum esse: pertimuit, ne, si concessum esset huiusmodi aliquid, aut viuet cras, aut non viuet Epicurus, alterutrum fieret necessarium. Totum hoc aut,etiam,aut,non, negauit esse necessarium. quo quid dici potest obtusius? Vrgebat Arcesilas Zenonem,cùm ipse omnia falsa diceret,quæ sensibus viderentur: Zeno autem nonnulla visa esse falsa, nō omnia. Timuit Epicurus,ne si vnum visum esset falsum,nullum esset verum: omneis sensus veri nuntios dixit esse. nihil horum, nisi callidè: grauiorem enim plagam accipiebat, vt leuiorem repelleret. Idem facit in natura Deorum: dum indiuiduorum corporum concretionem fugit,ne interitus, & dissipatio consequatur, negat esse corpus Deorum, sed tamquam corpus;nec sanguinem,sed tamquam sanguinem. Mirabile videtur, quòd non rideat haruspex, cum haruspicem viderit: hoc mirabilius,quòd vos inter vos risum tenere possitis:non est corpus,sed quasi corpus. Hoc intelligerem quale esset,si id in cereis fingeretur,aut fictilibus figuris:in Deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum:ne tu quidem,Vellei,sed non vis fateri: ista enim à vobis quasi dictata redduntur:quæ Epicurus oscitans halucinatus est,cum quidem gloriaretur, vt videmus in scriptis,se magistrum habuisse nullum:quòd & non prædicanti tamen facile quidem credam, sicut mali ædificii domino glorianti se architectum non habuisse: nihil enim olet ex Academia,nihil ex Lyceo,nihil ne è puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem audire potuit: quem virum,Dii immortales! & sunt qui putant audiuisse,ipse non vult.credo plus nemini. Pamphilum quendam Platonis auditorem ait à se Sami auditū: ibi enim adolescens habitabat cum patre,& fratribus,quòd in eam pater eius Neocles agripeta venerat. Sed cùm agellus eum non satis aleret,vt opinor,ludi magister fuit. Sed hūc Platonicum mirificè cōtemnit Epicurus.ita metuit,ne quid vmquam didicisse videatur. In Nausiphane Democriteo tenetur:quem cùm à se nō neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui si hæc Democritea nō audisset, quid audierat? Quid est in physicis Epicuri non à Democrito? Nā etsi quædam commutauit, vt quod paullò antè de inclinatione atomorum dixi:tamen pleraque dicit eadem,atomos,

inane,

inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatémque mundorum, eorum ortus, & interitus, omnia ferè quibus naturę ratio continetur. Nũc istuc quasi corpus, & quasi sanguinẽ, quid intelligis? ego enim, scire te ista melius quàm
5 me, non fateor solùm, sed etiam facilè patior. Cùm quidem semel dicta sunt, quid est quod Velleius intelligere possit, Cotta non possit? Itaque corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligo: quasi corpus, & quasi sanguis quid sit, nullo prorsus modo intelligo. Nec tu me celas, vt Pythagoras solebat alie-
10 nos: nec consultò dicis occultè, tamquam Heraclitus: sed, quod inter nos liceat, ne tu quidem intelligis. Illud video, pugnare te, species vt quædam sit Deorum, quæ nihil cõcreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitque pura, leuis, perlucida. Dicemus ergo idem, quod in Venere
15 Coa: corpus non est, sed simile corpori: nec ille fusus, & candore mistus rubor sanguis est, sed quædam sanguinis similitudo. sic in Epicureo Deo non res, sed similitudines rerum esse. Fac id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum. cedò mihi istorum adumbratorum Deorum lineamẽ-
20 ta, atque formas. Non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis humanas esse formas Deorum. Primùm quòd ita sit informatum, anticipatumq́ue mentibus nostris: vt homini, cùm de Deo cogitet, forma occurrat humana. Deinde, vt, quoniam rebus omnib. excellat natura diuina, for-
25 ma quoque esse pulcherrima debeat, nec esse humana vllam pulchriorem. Tertiam rationem affertis, quòd nulla alia figura domicilium mentis esse possit. Primum igitur quidque consideras quale sit? Arripere enim mihi videmini quasi vestro iure rem nullo modo probabilem. Quis tam cæcus in
30 contemplandis rebus vmquam fuit, vt non videret species istas hominum collatas in Deos aut consilio quodam sapiẽtum, quò facilius animos imperitorum ad Deorum cultum à vitæ prauitate conuerterent; aut superstitione, vt essent simulacra, quæ venerantes, Deos ipsos se adire crederent? Au-
35 xerunt autem hæc eadem poëtæ, pictores, opifices. Erat autem non facile agenteis aliquid, & molienteis Deos in aliarum formarum imitatione seruare. Accessit etiam ista opinio fortasse, quòd homini homine nihil pulchrius videatur. Sed tu hoc physicè non vides, quàm blanda conciliatrix, &

quasi sui sit lena natura. An putas vllam esse terra mariq; belluam, quæ nõ sui generis bellua maximè delectetur? Quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equæ contrectatione, equus vaccæ? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum vllã anteferre censes figuram suæ? Quid igitur mirum, si hoc eodẽ modo homini natura præscripsit, vt nihil pulchrius quã hominem putaret, eam esse caussam, cur Deos hominũ similes putaremus? Quid censes, si ratio esset in belluis, non suo quasq; generi plurimum tributuras fuisse? At mehercle ego (dicam enim vt sentio) quamuis amem ipse me, tamen nõ audeo dicere pulchriorem esse me, quàm ille fuit taurus, qui vexit Europam. non enim hoc loco de ingeniis, aut de oratoribus nostris, sed de specie, figuraque quæritur. Quòd si fingere nobis, & iungere formas velimus, qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus inuehens belluis, adiunctis humano corpori, nolis esse? Difficili in loco versor: est enim vis tanta naturæ, vt homo nemo velit nisi hominis similis esse: & quidem formica formicæ. Sed tamen cuius hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis cùm essem, è gregibus ephebororum vix singuli reperiebantur. Video quid arriseris: sed tamen ita res se habet. Deinde nobis, qui concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam vitia sæpe iucunda sunt. Næuus in articulo pueri delectat Alcæum. at est corporis macula næuus. illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catulus, huius collegæ, & familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium: in quem etiam illud est eius,

Constiteram exorientem auroram forte salutans,
Cùm subitò à læua Roscius exoritur.
Pace mihi liceat cælestes dicere vestra,
Mortalis visus pulchrior esse Deo.

Hui, pulchrior Deo? at erat, sicut hodie est, peruersissimis oculis. Quid refert? si hoc ipsum salsum, & venustum videbatur. Redeo ad Deos: ecquos, si non tam strabones, at pætulos esse arbitramur? ecquos næuum habere? ecquos silos, flaccos, frontones, capitones, quæ sunt in nobis? An omnia emendata in illis? Detur id vobis. Num etiam est vna omniũ facies? nam si plures, aliã esse alia pulchriorẽ nẽcesse est. Igitur aliquis non pulcherrimus Deus. Si vna omniũ facies est,

florere

florere in cælo Academiam necesse est. Si enim nihil inter Deum & Deum differt, nulla est apud Deos cognitio, nulla perceptio. Quid fi etiam, Vellei, falsum illud omnino est, nullam aliam nobis de Deo cogitantibus speciem nisi hominis occurrere: taménne ista tam absurda defendes? Nobis fortasse si occurrit vt dicis: Iouem, Iunonem, Mineruam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos Deos ea facie nouimus, qua pictores, fictoresque voluerunt: neque solùm facie, sed etiam ornatu, ætate, atque vestitu. At non Ægyptii, nec Syri, nec ferè cuncta barbaries: firmiores enim videas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdam, quàm apud nos de sanctissimis templis, & simulacris Deorum. Etenim fana multa exspoliata, & simulacra Deorum de locis sanctissimis ablata videmus à nostris. at verò ne fando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Ægyptio. Quid igitur censes? Apim illum sanctum Ægyptiorum bouem, nonne Deum videri Ægyptiis? Tam hercle, quàm tibi illam nostram Sospitam, quam tu numquam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At non est talis Argiua, nec Romana Iuno. Ergo alia species Iunonis Argiuis, alia Latinis. & quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Iouis. Non pudet igitur physicum, id est, speculatorem venatorémque naturæ, ab animis consuetudine imbutis petere testimonium veritatis? Isto enim modo dicere licebit Iouem semper barbatum, Apollinem semper imberbem, cæsios oculos Mineruæ, cæruleos esse Neptuni. Et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcamenes: in quo stante, atque vestito leuiter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus Deum, quoniam de Vulcano sic accepimus. Age & his vocabulis Deos esse facimus, quibus à nobis nominantur. At primùm quot hominum linguæ, tot nomina Deorum. Non enim, vt tu Velleius quocumq; veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. Deinde nominũ non magnus numerus, ne in pontificiis quidem nostris, Deorum autem innumerabilis. An sine nominibus sunt? istud quidem ita vobis dicere necesse est: quid enim attinet, cùm vna facies sit,

plura esse nomina? Quàm bellum erat, Vellei, confiteri potius nescire quod nescires, quàm ista effutientem nauseare, atque ipsum sibi displicere? An tu mei similem putas esse, aut tui Deum? Profectò non putas. Quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut cælum Deum? Ergo etiam beatum. Quibus 5 fruentem voluptatibus? Et sapientem. Quî potest esse in huiusmodi trunco sapiētia? Hæc vestra sunt. Si igitur nec humano visu, quod docui, nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare Deos esse? Non audes. Sapienter id quidem. etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos Deos. 10 Noui ego Epicureos omnia sigilla veneranteis: quamquam video nonnullis videri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet, verbis reliquisse Deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis eius, breuibusque sententiis, quas appellatis κυρίας δόξας, hæc, vt opinor, prior sententia est, Quod bea- 15 tum, & immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium. In hac ita exposita sententia, sunt qui existiment, quod ille inscitia planè loquendi fecerit, fecisse consultò. De homine minime vafro malè existimant. Dubium est enim, vtrum aliquid dicat iste beatum, & immortale, an, si quod sit 20 beatum, id esse immortale. Non animaduertunt hîc eum ambiguè locutum esse, sed multis aliis locis & illum, & Metrodorum tam apertè, quàm paullò antè te. Ille verò Deos esse putat: nec quemquam vidi qui magis ea quæ timenda esse negaret, timeret, mortem dico & Deos. Quibus medio- 25 cres homines non ita valde mouentur, his ille clamat omnium mortalium menteis esse perterritas. Tot millia latrocinantur morte proposita: alii omnia, quæ possunt, fana compilant. credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis. Sed quoniam non audes (iam enim cum ipso Epicuro 30 loquar) negare esse Deos, quid est quod te impediat, aut solem, aut lunam, aut mundum, aut mentem aliquam sempiternam in Deorum natura ponere? Numquam vidi, inquis, animam rationis consiliiq; participem in vlla alia, nisi humana figura. Quid? Solis num quidnam, aut lunæ, aut quin- 35 que errantium siderum simile vidisti? Sol duabus vnius orbis vltimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit. Huius hanc illustrationem, eiusdem incensa radiis, menstruo spatio luna complet. Quinque autem stellæ eundem

dem orbem tenentes,aliæ propius à terris,aliæ remotius,ab iisdem principiis,disparibus temporibus eadem spatia conficiunt.Numquid tale,Epicure,vidisti?Ne sit igitur sol,ne luna,ne stellæ: quoniam nihil esse potest,nisi quod attigimus,
5 aut vidimus. Quid? Deum ipsum númne vidisti? Cur igitur credis esse? tollamus ergo omnia,quæ aut historia nobis, aut noua ratio affert. ita fit, vt mediterranei mare esse non credant. Quæ sunt tantæ animi angustiæ, vt si Seriphi natus esses, nec vmquam egressus ex insula, in qua lepusculos
10 vulpeculasq; sæpe vidisses, non crederes leones,& pantheras esse,cùm tibi,quales essent,diceretur? si verò de elephanto quis diceret, etiam irrideri te putares? Et tu quidem, Vellei,non vestro more,sed dialecticorum,quem funditus gens vestra non nouit,argumentis sententiam conclusisti;beatos
15 esse Deos sumpsisti. concedimus. beatum autem sine virtute neminem esse posse. id quoque damus,& libēter quidem. virtutem autem sine ratione constare non posse, conueniat id quoque necesse est. Adiungis, nec rationem esse, nisi in hominis figura.Quem tibi hoc daturum putas? Si enim ita
20 esset, quid opus erat te gradatim istuc peruenire? Quid autem est istuc gradatim? sumpsisses tuo iure.Nam à beatis ad virtûtem,à virtute ad rationem video te venisse gradibus. à ratione ad humanam figuram quo modo accedis? præcipitare istuc quidem est, non descendere. Nec verò intelligo,
25 cur maluerit Epicurus Deos hominũ simileis dicere, quàm homines Deorum. Quæres, quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud huic video. Sed hoc dico, non ab hominibus formæ figuram peruenisse ad Deos. Dii enim semper fuerunt, & nati numquam sunt,siquidem æterni sunt futuri.
30 at homines nati.ante igitur humana forma, quàm homines,ea qua erant forma Dii immortales. Non ergo illorum humana forma,sed nostra diuina dicenda est. Verùm hoc quidem,vt voletis.illud quæro,quæ fuerit tanta fortuna: nihil enim in rerũ natura ratione factum esse vultis. sed tamē
35 quis iste tantus casus, vnde tam felix concursus atomorum, vt repente homines Deorum forma nascerentur? Semina Deorum decidisse de cælo in terras putamus, & sic homines patrum simileis exstitisse? vellem diceretis.Deorum cognationem agnoscerem non inuitus. Nihil tale dicitis: sed casu

esse factum, vt Deorum similes essemus, & nunc argumenta quærenda sunt, quibus hoc refellatur? Vtinam tam facilè vera inuenire possim, quàm falsa conuincere. Etenim enumerasti memoriter & copiosè, vt mihi quidem admirari liberet in homine esse Romano tantam scientiam, vsq; à Thalete Milesio de natura Deorum philosophorum sententias. omnésne tibi illi delirare visi sunt, qui sine manibus & pedibus constare Deum posse decreuerunt? Ne hoc quidem vos mouet consideranteis quæ sit vtilitas, quæq; opportunitas in homine membrorũ, vt iudicetis membris humanis Deos non egere? Quî enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendatur? quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil sine caussa, nihil superuacaneum est? Itaq; nulla ars imitari solertiam naturæ potest. Habebit igitur linguã Deus, & non loquetur: denteis, palatum, fauceis nullum ad vsum: quæque procreationis caussa natura corpori affinxit, ea frustra habebit Deus: nec externa magis, quàm interiora, cor, pulmones, iecur, cetera, quæ detracta vtilitate, quid habẽt venustatis? quandoquidem hæc esse in Deo propter pulchritudinẽ vultis. Istísne fidentes somniis nõ modò Epicurus, & Metrodorus, & Hermachus contra Pythagoram, Platonem, Empedoclemq; dixerunt, sed meretricula etiam Leontium contra Theophrastum scribere ausa sit? scito quidem illa sermone, & Attico. Sed tamen tantum Epicuri hortus habuit licentię. etiam soletis queri: Zeno quidem etiam litigabat: quid dicam Albutium? nam Phædro nihil elegantius, nihil humanius. Sed stomachabatur senex, si quid asperius dixerã: cùm Epicurus contumeliosissimè Aristotelem vexarit, Phædoni Socratico turpissimè maledixerit, Metrodori sodalis sui fratrem Timocratem, quia nescio quid in philosophia dissentiret, totis voluminibus conciderit, in Democritum ipsum, quem secutus est, fuerit ingratus, Nausiphanem magistrum suum, à quo nihil didicerat, tam malè acceperit. Zeno quidẽ nõ eos solùm, qui tum erant, Apollodorum, Sillum, ceterósque figebat maledictis, sed Socratem ipsum parẽtem philosophiæ, Latino verbo vtens, scurram Atticum fuisse dicebat. Chrysippum numquã nisi Chesippũ vocabat. Tu ipse paullò antè, cùm tamquam senatum philosophorum citares, sum-
mos

mos viros desipere, delirare, demẽteis esse dicebas. quorum si nemo verũ vidit de natura Deorum, verendũ est ne nulla sit omnino. Nam ista quæ vos dicitis, sunt tota cõmentitia, vix digna lucubratione anicularũ. Non enim sentitis, quã mul-
5 ta vobis suscipienda sint, si impetraueritis, vt concedamus eandẽ esse hominũ & Deorum figurã. Omnis cultus, & curatio corporis erit eadẽ adhibenda Deo, quę adhibetur homini: ingressus, cursus, accubatio, inclinatio, sessio, cõprehensio, ad extremũ etiam sermo, & oratio. Nam quòd & mares
10 Deos, & feminas esse dicitis, quid sequatur videtis. Equidem mirari satis non possum, vnde ad istas opiniones vester ille princeps venerit. sed clamare non desinitis, retinendum hoc esse, Deus vt beatus immortalisq; sit. Quid autẽ obstat quomin⁹ sit beatus, si nõ sit bipes? aut ista siue beatitas, siue bea-
15 titudo dicẽda est (vtrumq; omnino durum, sed vsu molliẽda nobis verba sunt) verùm ea quæcunq; est, cur aut in solẽ illũ, aut in hunc mundũ, aut in aliquã mentem æternam, figura membrisq; corporis vacuam, cadere non potest? Nihil aliud dicis, nisi, numquam vidi solem, aut mundum beatũ. Quid?
20 mundũ præter hunc vmquámne vidisti? negabis. Cur igitur nõ sexcẽta millia esse mundorũ, sed innumerabilia ausus es dicere? Ratio docuit. Ergo hoc te ratio nõ docebit, cùm præstãtissima natura quæratur, eaq; beata, & æterna, quæ sola in diuina natura sunt, vt immortalitate vincamur ab ea natura,
25 sic animi præstãtia vinci: atq; vt animi, itẽ corporis? Cur igitur, cũ ceteris reb. inferiores simus, forma pares sumus? Ad similitudinẽ enim Deo propius accedebat humana virtus, quàm figura. An quidquã tam puerile dici potest (vt eundem locũ diutius vrgeã) quàm si ea genera belluarũ, quę in rubro
30 mari, Indiáve gignãtur, nulla essa dicamus? Atqui ne curiosissimi quidẽ homines exquirendo audire tã multa possunt, quàm sunt multa, quę terra, mari, paludibus, fluminibus existunt: quæ negemus esse, quia numquã vidimus. Ipsa verò quàm nihil ad rem pertinet, quæ vos delectat maximè simi-
35 litudo? Quid canis, nónne similis lupo? atque, vt Ennius,

Simia quàm similis, turpissima bestia, nobis?

at mores in vtroq; dispares. Elephanto belluarũ nulla prudẽtior. at figura quę vastior? de bestiis loquor. Quid? inter ipsos homines nónne & simillimis formis dispares mores, & mo-

ribus figura dissimilis? Etenim si semel, Vellei, suscepimus genus hoc argumenti, attende quò serpat. Tu enim sumebas nisi in hominis figura rationem inesse non posse. sumet alius, nisi in terrestri: nisi in eo, qui natus sit: nisi in eo, qui adoleuerit: nisi in eo, qui didicerit: nisi in eo, qui ex animo 5 constet & corpore caduco, & infirmo: postremò nisi in homine atque mortali. Quòd si in omnibus his rebus obsistis, quid est quòd te vna forma conturbet? His enim omnibus, quæ proposui, adiunctis, in homine rationem esse, & mentẽ videbas. quibus detractis, Deum tamen nosse te dicis, mõdò 10 lineamenta maneant. Hoc est non considerare, sed quasi sortiri quid loquare. Nisi fortè ne hoc quidem attendis, non modò in homine, sed etiam in arbore, quidquid superuacaneum sit, aut vsum non habeat, obstare. Quàm molestum est vno digito plus habere? Quid ita? quia nec speciem, nec 15 vsum alium quinque desiderant. Tuus autem Deus non digito vno redundat, sed capite, collo, ceruicibus, lateribus, aluo, tergo, poplitibus, manibus, pedibus, feminibus, cruribus. Si vt immortalis sit, quid hæc ad vitam membra pertinent? quid ipsa facies? magis illa, cere- 20 brum, cor, pulmones, iecur. Hæc enim sunt domicilia vitæ. Oris quidem habitus ad vitæ firmitatem nihil pertinet. At eos vituperabas, qui ex operibus magnificis atque præclaris, cùm ipsum mundum, cùm eius membra, cælum, terras, maria, cùmque horum insignia solem, lunam, 25 stellasque vidissent; cùmque temporum mutationes, maturitates, vicissitudinesque cognouissent, suspicati essent aliquam excellentem esse, præstantemque naturam, quæ hæc fecisset, moueret, regeret, gubernaret. qui etiam si aberrant à coniectura, video tamen quid sequantur. tu quod o- 30 pus tandem magnum, & egregium habes, quod effectum diuina mente videatur, ex quo esse Deos suspicere? Habeo, inquis, in animo insitam informationem quandam Dei: & barbati quidem Iouis, galeatæ Mineruæ. Num igitur taleis putas? Quanto melius hæc vulgus imperitorum, qui non 35 membra solùm hominis Deo tribuunt, sed vsum etiã membrorum? Dant enim arcum, sagittas, hastam, clypeum, fuscinam, fulmen: & si actiones quæ sint Deorum, nõ vident, nihil agentem tamen Deum non queunt cogitare. Ipsi, qui irriden-

irridentur, Aegyptii nullam belluam, nisi ob aliquam vtilitatem, quam ex ea caperent, consecrauerunt. Ibes maximam vim serpentium conficiunt, cùm sint aues excelsæ, cruribus rigidis, corneo proceroque rostro: auertunt pestem
5 ab Ægypto, cùm volucreis angueis ex vastitate Libyæ vento Africo inuectás interficiunt atque consumunt. Ex quo fit, vt illæ nec morsu viuæ noceant, nec odore mortuæ. Possum de ichneumonum vtilitate, de crocodilorum, de felium dicere: sed nolo esse longus. Ita concludam tamen, belluas
10 à barbaris propter beneficium cõsecratas: vestrorum Deorum non modò beneficium nullum exstare, sed ne factum quidem omninò. Nihil habet, inquit, negotii. Profectò Epicurus, quasi pueri delicati, nihil cessatione melius existimat: at ipsi tamen pueri, etiam cùm cessant, exercitatione
15 aliqua ludicra delectantur: Deum sic feriatum volumus cessatione torpere, vt, si se commouerit, vereamur ne beatùs esse non possit. Hæc oratio non modò Deos spoliat motu, & actione diuina, sed etiam homines inerteis efficit: siquidem agens aliquid, ne Deus quidem esse beatus potest.
20 Verùm sit sanè, vt vultis, Deus effigies hominis & imago: quod eius est domicilium? quę sedes? qui locus? quæ deinde actio vitæ? quibus rebus, id quod vultis, beatus est? Vtatur enim suis bonis oportet, & fruatur, qui beatus futurus est. Nã locus quidẽ iis etiam naturis, quæ sine animis sunt, suus est
25 cuiq; proprius, vt terra infimum teneat, hanc inundet aqua, superior aeri, ignibus altissima ora reddatur. Bestiarum autem terrenæ sunt aliæ, partim aquatiles, alię quasi ancipites, in vtraque sede viuentes. sunt quædam etiam, quæ igne nasci putentur, appareantque in ardentibus fornacibus sæpe
30 volitantes. Quæro igitur, vester Deus primùm vbi habitet: deinde quæ caussa eum loco moueat, si modò mouetur aliquando: postremò cùm hoc proprium sit animantium, vt aliquid appetant quod sit naturæ accommodatum, Deus quid appetat: ad quam denique rem motu mentis, ac ratio-
35 nis vtatur: postremò, quo modo beatus sit, quo modo æternus. Quidquid enim horum attigeris, vlcus est. ita male instituta ratio exitum reperire non potest. Sic enim dicebas, speciem Dei percipi cogitatione, non sensu; nec esse in ea vllam soliditatem, neq; eandẽ ad numerũ permanere: eamq;

esse eius visionem, vt similitudine, & transitione cernatur; neq; deficiat vnquam ex infinitis corporibus similium accessio: ex eoque fieri, vt in hæc intenta mens nostra beatam illam naturam, & sempiternam putet. Hoc, per ipsos Deos, de quibus loquimur, quale tandem est? Nam si tantummodo ad cogitationem valent, nec vllam habent soliditatem, nec eminentiam: quid interest vtrum de hippocentauro, an de Deo cogitemus? Omnem enim talem conformationem animi ceteri philosophi motum inanem vocant: vos autem aduentũ in animos, & introitum imaginum dicitis. Vt igitur Ti. Gracchum cùm videor concionantem in Capitolio videre de M. Octauio deferentem sitellam, tum eum motum animi dico esse inanẽ: tu autem & Gracchi, & Octauii imagines remanere, quæ in Capitoliũ cùm peruenerint, tum ad animum meum referantur: hoc idem fieri in Deo, cuius crebra facie pellantur animi, ex quo esse beati, atq; æterni intelligantur. Fac imagines esse quibus pulsentur animi: species duntaxat obiicitur quædam. num etiam cur beata sit? cur æterna? Quæ autẽ istæ imagines vestræ, aut vnde? à Democrito omnino hæc licentia. Sed & ille reprehensus à multis est, nec vos exitum reperitis, totaq; res vacillat & claudicat. Nam quid est, quod minus probari possit, quàm omnium in me incidere imagines, Homeri, Archilochi, Romuli, Numæ, Pythagoræ, Platonis, nec ex forma, qua illi fuerunt? Quo modo ergo illi, & quorũ imagines? Orpheum poetam docet Aristoteles numquam fuisse, & hoc Orphicum carmen Pythagorici ferunt cuiusdam fuisse Cercopis. At Orpheus, id est imago eius, vt vos vultis, in animum meum sæpe incurrit. Quid, quòd eiusdem hominis in meum aliæ, aliæ in tuum? quid, quòd earum rerum, quæ numquam omninò fuerunt, neq; esse potuerũt, vt Scyllæ, vt Chimeræ? quid, quòd hominum, locorum, vrbium earũ, quas nunquam vidimus? quid, quòd, simul ac mihi collibitum est, præsto est imago? quid quòd etiam ad dormientẽ veniunt inuocatæ? Tota res, Vellei, nugatoria est. vos autem non modò oculis imagines, sed etiã animis inculcatis: tanta est impunitas garriendi. At quã licenter? fluentium frequenter transitio fit visionũ, vt è multis vna videatur. Puderet me dicere non intelligere, si vos ipsi intelligeretis, qui ista defenditis. Quo modo enim probas conti-

continenter imagines ferri? aut si continenter, quo modo
æternæ? Innumerabilitas, inquis, suppeditat atomorum.
Num eadem ergo ista facient, vt sint omnia sempiterna? cõ-
fugit ad æquilibritatem. sic enim ἰσονομίαν, si placet, appel-
5 lemus. & ais, quoniam sit natura mortalis, immortalem et-
iam esse oportere. Isto modo, quoniam homines morta-
les sunt, sint aliqui immortales: & quouiam nascuntur in
terra, nascantur & in aqua: & quia sunt, quæ interimant,
sint quæ cõseruent. Sint sanè: sed ea conseruent, quæ sunt.
10 Deos istos esse non sentio. Omnis tamen ista rerum effigies
ex indiuiduis quo modo corporibus oritur? quæ etiam si es-
sent, quæ nulla sunt, pellere se ipsa, & agitari inter se con-
cursu fortasse possent: formare, figurare, colorare, anima-
re non possent. Nullo igitur modo immortalem Deum ef-
15 ficitis. Videamus nunc de beato. Sine virtute certè nullo
modo. virtus autem actuosa, & Deus vester nihil agens. ex-
pers virtutis igitur: ita ne beatus quidem. Quæ ergo vita?
suppeditatio, inquis, bonorum, nullo malorum interuen-
tu. Quorum tandem bonorum? voluptatum, credo: nempe
20 ad corpus pertinentium: nullam enim nouistis nisi profe-
ctam à corpore, & redeuntem ad corpus animi voluptatem.
Non arbitror te, Vellei, similem esse Epicureorum reliquo-
rum, quos pudeat earum Epicuri vocum, quibus ille testa-
tur se ne intelligere quidem vllũ bonum, quod sit seiunctum
25 à delicatis & obscenis voluptatibus: quas quidem non eru-
bescens persequitur omneis nominatim. Quem cibum igi-
tur, aut quas potiones, aut quas vocum, & florum varietates,
aut quos tactus, quos odores adhibebis ad Deos, vt eos per-
fundas voluptatibus? At poetæ quidem nectar, ambrosiã,
30 epulas comparant, & aut Iuuentatem, aut Ganymedem po-
cula ministrantem. Tu autem, Epicure, quid facies? Neque
enim vnde habeat ista Deus tuus video, nec quo modo vta-
tur. Locupletior igitur hominum natura ad beatè viuendũ
est, quàm Deorum, quòd pluribus generibus fruitur volu-
35 ptatum. At has leuiores ducis voluptates, quibus quasi
titillatio (Epicuri enim hoc verbum) sensibus adhibetur.
Quousque ludis? nam Philo noster ferre non poterat asper-
nari Epicureos molleis, & delicatas voluptates: summa
enim memoria pronuntiabat plurimas Epicuri sententias,

iis ipsis verbis quibus erant scriptę. Metrodori verò, qui est Epicuri collega sapientiæ, multa impudentiora recitabat. Accusat enim Timocratem fratrē suum Metrodorus, quòd dubitet, omnia, quæ ad beatam vitā pertineant, ventre metiri: neque id semel dicit, sed sæpius. Annuere te video: nota enim tibi sunt. proferrem libros, si negares. Neque nunc reprehendo, quòd ad voluptatem omnia referantur: alia est ea quæstio. sed doceo, Deos vestros esse voluptatis expertes: ita vestro iudicio, ne beatos quidem. At dolore vacant. Sátin' est id ad illam abundantem bonis, vitam beatissimam? Cogitant, inquis, assiduè beatos esse se: habent enim nihil aliud quod agitent in mente. Comprehende igitur animo, & propone ante oculos Deum nihil aliud in omni æternitate, nisi, Mihi pulcher est, & Ego beatus sum, cogitantem. Nec tamen video, quo modo videatur iste Deus beatus, cùm sine vlla intermissione pulsetur, agiteturque incursione atomorum sempiterna, cumque ex ipso imagines semper affluant, ita nec beatus est vester Deus, nec æternus. At etiam de sanctitate, de pietate aduersus Deos libros scripsit Epicurus. At quomodo in his loquitur? Vt Coruncaniū, aut Scæuulam pontifices maximos te audire dicas: non eum, qui sustulerit omnem funditus religionem: nec manibus, vt Xerxes, sed rationibus, Deorum immortalium templa & aras euerterit. Quid est enim cur Deos ab hominibus colendos dicas, cùm Dii non modò hominibus non consulant, sed omnino nihil curent, nihil agāt? At est eorū eximia quædam præstansq; natura, vt ea debeat ipsa per se ad se colendā elicere sapientem. An quidquam eximium potest esse in ea natura, quæ sua voluptate lætans, nihil nec actura sit vnquam, neque agat, neque egerit? Quæ porrò pietas ei debetur, à quo nihil acceperis? aut quid omnino, cuius nullū meritum sit, ei deberi potest? Est enim pietas, iustitia aduersum Deos: cum quibus quid potest nobis esse iuris, cùm homini nulla cum Deo sit communitas? Sanctitas autem est scientia colendorum Deorum: qui quamobrē colendi sint, non intelligo, nullo nec accepto ab iis, nec sperato bono. Quid est autē quòd eos veneremur propter admirationem eius naturæ, in qua egregium nihil videmus? Nam superstitione, quod gloriari soletis, facile est liberare, cùm sustuleris

5 10 15 20 25 30 35

leris omnem vim Deorum. Nisi fortè Diagoram, aut Theodorum, qui omnino Deos esse negabant, censes superstitiosos esse potuisse. Ego ne Protagoram quidem, cui neutrum liquerit, nec esse Deos, nec nõ esse. Horum enim sententiæ omnium non modò superstitionẽ tollunt, in qua inest timor inanis Deorũ: sed etiam religionẽ, quæ Deorũ cultu pio cõtinetur. Quid? ii, qui dixerunt totam de Diis immortalibus opinionem fictam esse ab hominibus sapientibus reipub. caussa; vt quos ratio non posset, eos ad officiũ religio duceret: nónne omnem religionem funditus sustulerunt? Quid? Prodicus Chius, qui ea, quæ prodessent hominum vitæ, Deorum in numero habita esse dixit, quam tandem religionem reliquit? Quid? qui aut forteis, aut claros, aut potenteis viros tradunt post mortẽ ad Deos peruenisse, eosq; esse ipsos, quos nos colere, precari, venerariq; soleamus, nõne expertes sunt religionum omniũ? quæ ratio maximè tractata ab Euhemero est: quem noster & interpretatus, & secutus est præter ceteros Ennius. Ab Euhemero autem & mortes, & sepulturæ demonstrantur Deorum. Vtrum igitur hic confirmasse religionem videtur, an penitus totam sustulisse? Omitto Eleusinem sanctam illam, & augustam,

Vbi initiantur gentes orarum vltimæ:

Prætereo Samothraciam, eaque quæ Lemni nocturno aditu occulta coluntur siluestribus sepibus densa. quibus explicatis, ad rationemq; reuocatis, rerum magis natura cognoscitur, quàm Deorum. Mihi quidem etiam Democritus; vir magnus in primis, cuius fontib. Epicurus hortulos suos irrigauit, nutare videtur in natura Deorũ. Tum enim censet imagines diuinitate præditas inesse vniuersitati rerum: tum principia menteisq;, quæ sunt in eodem vniuerso, Deos esse dicit: tum animanteis imagines, quæ vel prodesse nobis solent, vel nocere: tum ingenteis quasdã imagines, tantasq; vt vniuersum mundum cõplectantur extrinsecus. Quæ quidem omnia sunt patria Democriti, quàm Democrito digniora. Quis enim istas imagines comprehendere animo potest? quis admirari? quis aut cultu, aut religione dignas iudicare? Epicurus verò ex animis hominum extraxit radicitus religionem, cùm Diis immortalibus & opem, & gratiam sustulit. Cùm enim optimam & præstantissi-

mam naturam Dei dicat esse, negat idem esse in Deo gratiam: tollit id, quod maximè proprium est optimæ præstantissimæque naturæ. Quid enim est melius, aut quid præstantius bonitate, & beneficentia? qua cùm carere Deum vultis, neminem Deo nec Deum, nec hominem carum, neminem ab eo amari, nemině diligi vultis. Ita fit, vt non modò homines à Diis, sed ipsi Dii inter se ab aliis alii negligantur. Quanto Stoici melius, qui à vobis reprehendũtur? Censent autem sapienteis sapientibus etiam ignotis esse amicos. Nihil est enim virtute amabilius: quam qui adeptus erit, vbicumque erit gentium, à nobis diligetur. Vos autem quid mali datis, cùm imbecillitatem, gratificationem, & beneuolentiam ponitis? Vt enim omittam vim, & naturam Deorum, ne homines quidem censetis, nisi imbecilli essent, futuros beneficos, & benignos fuisse. Nulla est caritas naturalis inter bonos. Carum ipsum verbum est amoris: ex quo amicitiæ nomen est ductum: quam si ad fructum nostrum referemus, non ad illius commoda, quem diligimus: non erit ista amicitia, sed mercatura quædam vtilitatum suarũ. Prata, & arua, & pecudum greges diliguntur isto modo, quòd fructus ex eis capiuntur: hominum caritas, & amicitia gratuita est. Quanto igitur magis Deorum, qui nulla re egentes, & inter se diligunt, & hominibus consulunt? quod ni ita sit, quid veneramur, quid precamur Deos? cur sacris pontifices, cur auspiciis augures præsunt? quid optamus à Diis immortalibus? quid vouemus? At etiam Epicuri liber est de sanctitate. Ludimur ab homine non tam faceto, quàm ad scribendi licentiam libero: quæ enim potest esse sanctitas, si Dii humana non curant? Quæ autem animans natura, nihil curans? Verius est igitur illud nimirum, quod familiaris omnium nostrûm Posidonius disseruit in libro quinto de natura Deorum, nullos esse Deos Epicuro videri: quæque is de Diis immortalibus dixerit, inuidiæ detestandæ gratia dixisse. Neque enim tam desipiens fuisset, vt homunculis similem Deum fingeret, lineamentis dũtaxat extremis, non habitu solido: membris hominis præditum omnibus, vsu membrorum ne minimo quidem: exilem quendam atque perlucidum, nihil cuiquam tribuentem, nihil gratificantě, omnino nihil curantem, nihil agentě. Quæ natura primum

nulla

nulla esse potest: idque videns Epicurus, re tollit, oratione relinquit Deos. Deinde, si maximè talis est Deus, vt nulla gratia, nulla hominum caritate teneatur, valeat. quid enim dicam, propitius sit? Esse enim propitius potest nemini: quoniã, vt dicitis, omnis in imbecillitate est, & gratia, & caritas.

M. TVL. CICERONIS DE NATVRA DEORVM, AD M. BRVTVM,

LIBER II.

QVAE cum Cotta dixisset, tum Velleius, Næ ego, inquit, incautus, qui cum Academico, & eodem rhetore congredi conatus sum. nam neque indisertum Academicum pertimuissem, nec sine ista philosophia rhetorem, quamuis eloquentem. Neque enim flumine conturbor inanium verborum, nec subtilitate sententiarum, si orationis est siccitas. Tu autem Cotta vtraque re valuisti: corona tibi, & iudices defuerunt: sed ad ista aliàs. Nunc Lucilium, si ipsi commodum est, audiamus. Tum Balbus, Eundem, inquit, mallem audire Cottam, dum, quæ eloquentia falsos Deos sustulerit, eadem veros inducat: est enim & philosophi, & pontificis, & Cottæ, de Diis immortalibus habere non errantem & vagam, vt Academici, sed, vt nostri, stabilem certamque sententiam. Nam contra Epicurum satis superque dictum est, sed aueo audire, tu ipse Cotta quid sentias. An, inquit, oblitus es, quod initio dixerim, facilius me, talibus præsertim de rebus, quid non sentirem, quàm quid sentirem, posse dicere? Quòd si haberem aliquid quod liqueret, tamen te audire vicissim vellem, cùm ipse tam multa dixissem. Tum Balbus, Geram tibi morem, & agam quàm breuissimè potero. etenim conuictis Epicuri erroribus, longa de mea disputatione detracta oratio est. Omnino diuidunt nostri totam istam de

Diis immortalibus quæstionem in parteis quattuor. Primùm docent esse Deos: deinde quales sint: tum mundum ab his administrari: postremò consulere eos rebus humanis. Nos autem hoc sermone, quæ priora duo sunt, sumamus: tertium, & quartum, quia maiora sunt, puto in aliud 5 esse tempus differenda. Minimè verò, inquit Cotta: nam & otiosi sumus, & iis de rebus agimus, quæ sunt etiã negotiis anteponendæ. Tum Lucilius, Ne egere quidem videtur, inquit, oratione prima pars. quid enim potest esse tam apertũ, tamque perspicuum, cùm cælum suspeximus, cælestiaque 10 contemplati sumus, quàm esse aliquod numen præstantissimæ mentis, quo hæc regantur? Quod ni ita esset, quî potuisset assensu omnium dicere Ennius?

Aspice hoc sublime candens, quem inuocant omnes Iouem.

illum verò & Iouem, & dominatorem rerum, & omnia nutu 15 regentem, &, vt idem Ennius,

--patrem diuûmq; hominumq;,

& præsentem, ac præpotentẽ Deum. quod qui dubitat, haud sanè intelligo, cur non idem, sol sit, an nullus sit, dubitare possit. Quid enim est hoc illo euidentius? quod nisi cognitũ 20 comprehensumque animis haberemus, non tam stabilis opinio permaneret, nec confirmaretur diuturnitate temporis, nec vna cum sæculis, ætatibusq; hominũ inueterare potuisset. Etenim videmus ceteras opiniones fictas, atq; vanas diuturnitate extabuisse. Quis enim Hippocentaurum fuis- 25 se, aut Chimæram putat? quæve anus tam excors inueniri potest, quæ illa, quæ quondam credebantur, apud inferos portenta extimescat? Opinionum enim cõmenta delet dies, naturæ iudicia confirmat. Itaque & in nostro populo, & in ceteris Deorum cultus religionúmque sanctitates exsistũt 30 in dies maiores, atque meliores. idq; euenit non temere, nec casu, sed quòd præsentiam sæpe diui suam declarant: vt & apud Regillum bello Latinorum, cùm A. Postumius dictator cum Octauio Mamiliò Tusculano prœlio dimicaret, in nostra acie Castor, & Pollux ex equis pugnare visi sunt. & 35 recentiore memoria iidem Tyndaridæ Persem victum nuntiauerunt. P. enim Vatienus, auus huiusce adolescentis, cùm è præfectura Reatina Romã venienti noctu duo iuuenes cum equis albis dixissent, Regem Persem illo die captũ,

senatui

ſenatui nuntiauit: & primò, quaſi temere de repub. locutus
eſſet, in carcerem coniectus eſt: pòſt à Paullo litteris allatis,
cùm idem dies conſtitiſſet, & agro à ſenatu, & vacatione do-
natus eſt. Atque etiam cùm ad fluuium Sagram Crotonia-
5 tas Locri maximo prœlio deuiciſſent, eo ipſo die auditam
eſſe eam pugnam ludis Olympiæ, memoriæ proditum eſt.
Sæpe Faunorum voces exauditæ: ſæpe viſæ formæ Deorum,
quemuis aut non hebetem, aut impium, Deos præſentes eſ-
ſe confiteri coegerunt. Prædictiones verò, & præſenſiones
10 rerũ futurarũ, quid aliud declarant, niſi hominibus ea, quæ
ſint, oſtendi, monſtrari, portendi, prædici, ex quo illa oſten-
ta, monſtra, portenta, prodigia dicũtur? Quòd ſi ea ficta cre-
dimus licentia fabularum, Mopſum, Tireſiam, Amphiaraũ,
Calchantem, Helenum, quos tamen augures ne ipſæ quidẽ
15 fabulæ aſciuiſſent, ſi res omnino repudiarent: ne domeſti-
cis quidem exemplis docti numẽ Deorum cõprobabimus?
Nihil nos P. Claudii bello Punico primò temeritas moue-
bit? qui etiam per iocum Deos irridens, cùm cauea liberati
pulli nõ paſcerentur, mergi eos in aquam iuſſit vt biberent,
20 quoniam eſſe nollent. qui riſus claſſe deuicta multas ipſi la-
crymas, magnam populo R. cladem attulit. Quid? collega
eius Iunius eodem bello nónne tempeſtate claſſem amiſit,
cùm auſpiciis non paruiſſet? Itaque P. Claudius à populo
condemnatus eſt, Iunius necem ſibi ipſe conſciuit. C. Fla-
25 miniũ Cœlius religione neglecta cecidiſſe apud Thraſime-
num ſcribit, cum magno reipub. vulnere. Quorum exitio
intelligi poteſt, eorum imperiis remp. amplificatam, qui re-
ligionibus paruiſſent. Et, ſi conferre volumus noſtra cũ ex-
ternis, ceteris rebus aut pares, aut etiam inferiores reperie-
30 mur: religione, id eſt cultu Deorum, multò ſuperiores. An
Attii Nauii lituus ille, quo ad inueſtigandum ſuem regiones
vineæ terminauit, contemnendus eſt? Crederem, niſi eius
augurio rex Hoſtilius maxima bella geſſiſſet. Sed negli-
gentia nobilitatis, auguriorum diſciplina omiſſa, ve-
35 ritas auſpiciorum ſpreta eſt, ſpecies tantùm retenta. Ita-
que maximæ reipublicæ partes, in his bella, quibus reipu-
blicæ ſalus continetur, nullis auſpiciis adminiſtrantur,
nulla perennia ſeruantur, nulla ex acuminibus, nulli vi-
ri vocantur. Ex quo in procinctu teſtamenta perierunt.

Tum enim bella gerere nostri duces incipiũt, cùm auspicia posuerunt. At verò apud maiores tanta religionis vis fuit, vt quidam imperatores etiam se ipsos Diis immortalibus, capite velato, verbis certis, pro republica deuouerent. Multa ex Sibyllinis vaticinationibus, multa ex haruspicum responsis commemorare possum, quibus ea confirmentur, quæ dubia nemini debent esse. Atqui, & nostrorum augurum, & Etruscorum, & haruspicum disciplinam Pub. Scipione, C. Figulo consulibus res ipsa probauit. quos cùm Tiberius Gracchus consul iterum crearet, primus rogatorum, vt eos retulit, ibidem est repente mortuus. Gracchus cùm comitia nihilo minus peregisset, remq́; illam in religionẽ populo venisse sentiret, ad senatum retulit: senatus, quos ad soleret, referendum censuit. haruspices introducti responderunt, non fuisse iustum comitiorum rogatorem. Tum Gracchus, vt è patre audiebàm, incensus ira, Itàne verò ego non iustus, qui & consul rogaui, & augur, & auspicatò? An vos Thusci, ac barbari, auspiciorum pop. Rom. ius tenetis, & interpretes esse comitiorum potestis? Itaq; tum illos exire iussit: pòst autem ex prouincia litteras ad collegium misit, se, cũ legeret libros, recordatum esse vitio sibi tabernaculum captum fuisse in hortis Scipionis; quòd cum pomœrium postea intrasset habendi senatus caussa, in redeũdo cùm idẽ pomœrium transiret, auspicari esset oblitus: itaque vitio creatos esse consules. Augures rem ad senatum; senatus, vt abdicarent: consules abdicauerunt. Quæ quærimus exempla maiora? Vir sapientissimus, atq; haud scio an omnium præstantissimus, peccatũ suũ, quod celari posset, cõfiteri maluit, quam hærere in rep. religionem: consules summũ imperiũ statim deponere, quàm id tenere punctum temporis contra religionẽ. Magna augurũ auctoritas: quid haruspicũ ars, nõne diuina? Hæc innumerabilia ex eodem genere qui videat, nónne cogatur confiteri Deos esse? Quorũ enim interpretes sunt, eos ipsos esse certè necesse est: Deorũ autem interpretes sũt. Deos igitur esse fateamur. At fortasse nõ omnia eueniũt, q̃ p̃dicta sunt: ne ægri quidẽ, quia nõ oẽs cõualescunt, iccirco ars nulla medicina est. Signa ostendũtur à Diis rerũ futurarũ. in his si q errauerũt, nõ Deorũ natura, sed hominũ coniectura peccauit. Itaque inter omneis omniũ gentiũ sententia

con-

constat. omnibus enim innatum est, & in animo quasi insculptum, esse Deos. quales sint, varium est: esse nemo negat. Cleanthes quidem noster quatuor de caussis dixit in animis hominum informatas Deorum esse notiones. Primam posuit eam, de qua modò dixi, quæ orta esset ex præsensione rerum futurarũ: alteram quam ceperimus ex magnitudine commodorum, quæ percipiuntur cæli temperatione, fecunditate terrarum, aliarumque commoditatum complurium copia: tertiam, quæ terreret animos fulminibus, tempestatibus, nimbis, niuibus, grandinibus, vastitate, pestilentia, terræmotibus, & sæpe fremitibus, lapideisq; imbribus, & guttis imbrium quasi cruentis, tum lapidibus, aut repentinis terrarum hiatibus, tum præter naturam hominum, pecudumque portentis, tum facibus visis cælestibus, tum stellis iis, quas Græci cometas, nostri crinitas vocant: quæ nuper bello Octauiano magnarum fuerunt calamitatum prænuntiæ: tum sole geminato, quod, vt è patre audiui, Tuditano & Aquillio consulibus euenerat: quo quidem anno P. Africanus sol alter exstinctus est, quibus exterriti homines vim quandam esse cælestem, & diuinam suspicati sunt. Quartam caussam esse, eamque vel maximam, æquabilitatem motus, conuersionem cæli, solis, lunæ, siderumq; omnium distinctionem, varietatem, pulchritudinem, ordinem: quarum rerum aspectus ipse satis indicaret non esse fortuita. Vt si quis in domum aliquam, aut in gymnasium, aut in forum venerit: cùm videat omnium rerum rationem, modum, disciplinam, non possit ea sine caussa fieri iudicare, sed esse aliquem intelligat, qui præsit, & cui pareatur: multo magis in tantis motibus, tantisque vicissitudinibus, tam multarum rerum, atq; tantarum ordinibus, in quibus nihil vmquam immensa, & infinita vetustas mentita sit, statuat necesse est, ab aliqua mente tantos naturæ motus gubernari. Chrysippus quidem, quamquam est acerrimo ingenio, tamen ea dicit, vt ab ipsa natura didicisse, non, vt ipse reperisse videatur. Si enim, inquit, est aliquid in rerum natura, quod hominis mens, quod ratio, quod vis, quod potestas humana efficere non possit; est certè id, quod illud efficit, homine melius. Atqui res cælestes, omnesque eæ, quarum est ordo sempiternus, ab homine confici non possunt. Est igitur id,

quo illa conficiuntur, homine melius. Id autem quid potius dixerim, quàm Deum? Etenim si Dii non sunt, quid esse potest in rerum natura homine melius? in eo enim solo ratio est, qua nihil potest esse præstantius. Esse autem hominem, qui nihil in omni mundo melius esse, quàm se putet, desipientis arrogantiæ est. Ergo est aliquid melius. Est igitur profectò Deus. An verò si domum magnam pulchramq; videris, non possis adduci, vt etiã si dominum non videas, muribus illam & mustellis ædificatam putes: tantum verò ornatum mundi, tantam varietatem, pulchritudinemq; rerum cælestium, tantam vim, & magnitudinem maris, atq; terrarum, situum, ac non Deorum immortaliũ domiciliũ putes: nónne planè desipere videare? An, ne hoc quidem intelligimus, omnia supera esse meliora? terram autem esse infimã, quam crassissimus circumfundat aer, vt ob eam ipsam caussam, quod etiam quibusdã regionibus, atq; vrbibus contingere videmus, hebetiora vt sint hominum ingenia propter cæli pleniorem naturam, hoc idem generi humano euenerit, quòd in terra, hoc est in crassissima regione mundi collocati sint. & tamen ex ipsa hominum sollertia esse aliquam mentem, & eam quidem acriorem, & diuinam existimare debemus. Vnde enim hanc homo arripuit? vt ait apud Xenophontem Socrates. Quin & humorem, & calorem, qui est fusus in corpore, & terrenam ipsam viscerum soliditatẽ, animum deniq; illum spirabilem si quis quærat vnde habemus, apparet: quòd aliud à terra sumpsimus, aliud ab humore, aliud ab igne, aliud ab aere eo, quem spiritu ducimus. Illud autẽ, quod vincit hæc omnia, rationem dico, &, si placet pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiã, vbi inuenimus? vnde sustulimus? An cetera mũdus habebit omnia; hoc vnum quod plurimi est, non habebit? Atqui certè nihil omniũ rerũ melius est mundo, nihil præstabilius, nihil pulchrius: nec solùm nihil est, sed ne cogitari quidẽ quidquam melius potest. Et, si ratione, & sapientia nihil est melius, necesse est hæc inesse in eo, quod optimum esse concedimus. Quid verò tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio? quem non coget ea, quæ à me dicuntur, comprobare? Possétne vno tempore florere, deinde vicissim horrere terra, aut, tot rebus ipsis se immutãtibus, solis accessus,

ſus, diſceſſusq; ſolſtitiis brumisq; cognoſci, aut æſtus mariti-
mi, fretorumq; anguſtiæ ortu, aut obitu lunæ commoueri,
aut vna totius cæli conuerſione curſus aſtrorũ diſpares con-
ſeruari? Hæc ita fieri omnibus inter ſe concinentibus mun-
5 di partibus profectò non poſſent, niſi ea vno diuino, & con-
tinuato ſpiritu continerentur. Atq; hæc cùm vberius diſpu-
tantur, & fuſius, vt mihi eſt in animo facere, facilius effugiũt
Academicorum calumniam. cùm autem, vt Zeno ſolebat,
breuius, anguſtiusque concluduntur, tum apertiora ſunt ad
10 reprehendendum. Nam vt profluens amnis aut vix, aut nul-
lo modo, cõcluſa autem aqua facile corrumpitur; ſic oratio-
nis flumine reprehẽſoris vitia diluuntur, anguſtia autẽ con-
cluſæ orationis non facilè ſe ipſa tutatur. Hæc enim, quæ di-
latantur à nobis, Zeno ſic premebat; Quod ratione vtitur, id
15 melius eſt, quàm id quod ratione nõ vtitur: nihil autẽ mun-
do melius: ratione igitur mundus vtitur. Similiter effici po-
teſt, ſapientem eſſe mundum, ſimiliter beatum, ſimiliter
æternum. Omnia enim hęc meliora ſunt, quàm ea, quæ ſunt
his carentia: nec mundo quidquam melius: ex quo efficitur
20 eſſe mundum Deum. Idemque hoc modo, Nullius ſenſu ca-
rentis pars aliqua poteſt eſſe ſentiens: mundi autem partes
ſentientes ſunt: non igitur caret ſenſu mundus. Pergit idem,
& vrget anguſtius: Nihil, inquit, quod animi, quodq; ratio-
nis eſt expers, id generare ex ſe poteſt animantem, compo-
25 temq; rationis: mundus autem generat animanteis, compo-
teſq; rationis: animans eſt igitur mundus, compóſq; ratio-
nis. Idemque ſimilitudine, vt ſæpe ſolet, rationem concluſit
hoc modo, Si ex oliua modulatè canentes tibiæ naſcerẽtur,
non dubitares, quin eſſet in oliua tibicinis quædã ſcientia.
30 quid, ſi platani fidiculas ferrent numeroſè ſonanteis? idem
ſcilicet cenſeres, in platanis ineſſe muſicam. Cur igitur mun-
dus nõ animans, ſapienſq; iudicetur, cùm ex ſe procreet ani-
manteis, atq; ſapienteis? Sed quoniam cœpi ſecus agere, atq;
initio dixeram, (negaram enim hanc primam partem egere
35 oratione, quod eſſet omnibus perſpicuum Deos eſſe) tamen
id ipſum rationibus phyſicis confirmari volo: ſic enim res ſe
habet, vt omnia, quæ alãtur, & creſcant, contineant in ſe vim
caloris, ſine qua neque ali poſſent, neq; creſcere. Nam omne,
quod eſt calidum, & igneum, cietur, & agitur motu ſuo.

quod autem alitur,& crescit, motu quodam vtitur certo, & æquabili: qui quamdiu remanet in nobis, tamdiu sensus, & vita remanet: refrigerato autem, & exstincto calore, occidimus ipsi, & exstinguimur. Quod quidem Cleanthes his etiam argumentis docet, quanta vis insit caloris in omni corpore. Negat enim vllum esse cibum tam grauem, quin is die, & nocte concoquatur: cuius etiam in reliquiis inest calor, iis quas natura respuerit. Iam verò venæ, & arteriæ micare non desinunt quasi quodam igneo motu: animaduersumque sæpe est, cùm cor animantis alicuius euulsum, ita mobiliter palpitaret, vt imitaretur igneam celeritatem. Omne igitur quod viuit, siue animal, siue terra editum, id viuit propter inclusum in eo calorem. Ex quo intelligi debemus caloris naturam vim in se habere vitalem per omnẽ mundum pertinentem. Atque id faciliùs cernemus toto genere hoc igneo, quod tranat omnia, subtiliùs explicato. Omneis igitur parteis mundi tangam, quæ maximo calore fultæ sustinentur: quod primum in terrena natura perspici potest. Nam & lapidum conflictu, atque tritu elici ignem videmus: & recenti fossione

terram fumare calentem:

atque etiam ex puteis iugibus aquam calidam trahi, & id maximè hibernis fieri temporibus, quòd magna vis terræ cauernis contineatur caloris, eaq; hieme fit densior, ob eãq; caussam calorem insitum in terris contineat arctius. Longa est oratio, multæq; rationes, quibus doceri possit, omnia, quę terra concipiat semina, quæq; ipsa ex se generata stirpibus infixa contineat, ea temperatione caloris & oriri, & augescere. Atque aquæ etiam admistum esse calorem, primùm ipse liquor, tum aquæ declarat effusio: quæ neq; conglaciaret frigoribus, neque niue pruinaq; concresceret, nisi eadem se admisto calore liquefacta, & dilapsa diffunderet. Itaque & Aquilonibus, reliquisq; frigoribus adiectis durescit humor: & idem vicissim mollitur tepefactus, & tabescit calore. Atq; etiam maria agitata ventis ita tepescunt, vt intelligi facile possit in tantis illis humoribus inclusum esse calorem. Nec enim ille externus, & aduentitius habendus est tepor, sed ex intimis maris partibus agitatione excitatus: quod nostris quoque corporibus contingit, cùm motu, atq; exer-

citatione

citatione recaleſcunt. Ipſe vero aer, qui natura eſt maximè frigidus, minimè eſt expers caloris. Ille verò & multo quidem calore admiſtus eſt: ipſe enim oritur ex reſpiratione aquarum: earum enim quaſi vapor quidam aer habendus
5 eſt. Is autem exſiſtit motu eius caloris, qui aquis continetur. quam ſimilitudinem cernere poſſumus in iis aquis, quæ efferueſcunt ſubditis ignibus. Iam verò reliqua quarta pars mundi ea & ipſa tota natura feruida eſt, & ceteris naturis omnibus ſalutarem impertit & vitalem calorem. Ex quo cō-
10 cluditur, cùm omnes mundi partes ſuſtineantur calore, mūdum etiam ipſum ſimili, pariq; natura in tanta diuturnitate ſeruari: eoq; magis, quòd intelligi debet calidum illud, atq; igneum ita in omni fuſum eſſe natura, vt in eo inſit procreandi vis, & cauſſa gignendi: à quo & animantia omnia, &
15 ea quorum ſtirpes terra continentur, & naſci ſit neceſſe, & augeſcere. Natura eſt igitur, quæ contineat mundum omnem, eumq; tueatur, & ea quidē non ſine ſenſu atq; ratione: omnem enim naturam neceſſe eſt, quæ non ſolitaria ſit, neq; ſimplex, ſed cum alio coniuncta, atq; connexa, habere
20 aliquem in ſe principatum, vt in homine mentem, in bellua quiddam ſimile mentis, vnde oriantur rerum appetitus. In arborum autem, & earum rerum, quæ gignuntur è terra, radicibus ineſſe principatus putatur. Principatum autem id dico, quod Græci ἡγεμονικὸν vocant: quo nihil in quoque
25 genere nec poteſt, nec debet eſſe præſtantius. Itaq; neceſſe eſt illud etiam, in quo ſit totius naturæ principatus, eſſe omnium optimum, omniumq; rerum poteſtate dominatuq; digniſſimum. Videmus autem in partibus mundi (nihil eſt enim in omni mundo, quod non pars vniuerſi ſit) ineſſe ſen-
30 ſum, & rationem. In ea parte igitur, in qua mundi eſt principatus, hæc ineſſe neceſſe eſt, & acriora quidem, atq; maiora. quocirca ſapientem eſſe mundum neceſſe eſt, naturamque eam, quæ res omneis complexa teneat, perfectione rationis excellere, eóq; Deum eſſe mundum, omnemq; vim mundi
35 diuina natura contineri. Atq; mundi feruor ille purior, perlucidior, mobiliorq; multo, ob easq; cauſſas aptior ad ſenſus commouendos, quàm hic noſter calor, quo hæc, quæ nota nobis ſunt, retinentur, & vigent. Abſurdum eſt igitur dicere, cùm homines, beſtiæq; hoc calore teneantur, & propterea

moueantur, & sentiant, mundum esse sine sensu, qui integro, & puro, & libero, eodemque acerrimo, & mobilissimo ardore teneatur: præsertim cùm is ardor, qui est mundi, non agitatus ab alio, neque externo pulsu, sed per se ipse, ac sua sponte moueatur. Nam quid potest esse mundo valentius, quòd 5 pellat, atque moueat calorem eum, quo ille teneatur? Audiamus enim Platonem quasi quendam Deum philosophorum: cui duos placet esse motus; vnum suum, alterum externum: esse autem diuinius, quod ipsum ex se sua sponte moueatur, quàm quod pulsu agitetur alieno. Hunc autem 10 motum in solis animis esse ponit, ab hisq; principium motus esse ductum putat. Quapropter quoniam ex mundi ardore motus omnis oritur, is autem ardor non alieno impulsu, sed sua sponte mouetur: animus sit necesse est. ex quo efficitur, animantẽ esse mundũ. Atq; ex hoc quoq; intelligi po- 15 terit, in eo inesse intelligentiam, quòd certè est mundus melior, quàm vlla natura. Vt enim nulla pars corporis nostri est, quæ non sit minor, quàm nosmetipsi sumus: sic mundũ vniuersum pluris esse necesse est, quàm partem aliquam vniuersi. Quod si ita est, sapiens sit mundus necesse est. nam ni ita 20 esset, hominem, qui est mundi pars, quoniã rationis est particeps, pluris esse, quàm mundum omnem, oporteret. Atq; etiam si à primis inchoatisq; naturis ad vltimas perfectasque volumus procedere, ad Deorum naturam perueniamus necesse est. Primò enim animaduertimus à natura sustineri 25 ea, quæ gignuntur è terra, quibus natura nihil tribuit amplius, quàm vt ea alendo, atque augendo tueretur. Bestiis autem sensum, & motum dedit, & cum quodam appetitu accessum ad res salutareis, à pestiferis recessum: homini hoc amplius, quòd addidit rationem, qua regerentur animi ap- 30 petitus, qui tum remitterẽtur, tum continerentur. Quartus autem gradus, & altissimus eorum, qui natura boni, sapientesque gignuntur: quibus à principio innascitur ratio recta, constansq;, quæ supra hominem putanda est, Deoq; tribuenda, id est mundo: in quo necesse est perfectam illam at- 35 que absolutam inesse rationem. Neque enim dici potest, in vlla rerum institutione non esse aliquid extremum, atque perfectum. vt enim in vite, vt in pecude (nisi quæ vis obstitit) videmus naturam suo quodam itinere ad vltimum perue-

nire;

nite: atq; vt pictura, & fabrica, ceteræq; artes habent quendam absoluti operis effectum: sic in omni natura, ac multo etiã magis, necesse est absolui aliquid ac perfici. Etenim cæteris naturis multa externa, quo minus perficiantur, possunt
5 obsistere: vniuersam autem naturã nulla res potest impedire: propterea quòd omneís naturas ipsa cohibet, & continet. Quocirca necesse est esse illum quartum, & altissimum gradum, quò nulla vis possit accidere. is autẽ gradus est, in quo rerum omnium natura ponitur: quæ quoniam talis est, vt
10 præsit omnibus, & eam nulla res possit impedire, necesse est intelligentem esse mundum, & quidem etiam sapientem. Quid autem est inscitius, quàm aut eam naturã, quæ omneis res sit complexa, non optimam dici: aut, cùm sit optima, non primùm animantem esse, deinde rationis, & consilii
15 compotem, postremò sapientem? Quî enim aliter potest esse optima? Neque enim si stirpium similis sit, aut etiam bestiarum optima putanda sit potius, quàm deterrima: nec verò, si rationis particeps sit, nec sit tamen à principio sapiens, non sit deterior mundi potius, quàm humana conditio. Ho-
20 mo enim sapiens fieri potest: mundus autẽ, si in æterno præteriti temporis spatio fuit insipiens, numquam profectò sapientiam consequetur. ita erit homine deterior. Quod quoniam absurdum est, & sapiens à principio mundus, & deus habendus est. Neque enim est quidquam aliud præter mun-
25 dum, cui nihil absit, quodq; vndique aptum, atque perfectũ, expletumque sit omnibus suis numeris, & partibus. Scitè enim Chrysippus, vt clypei caussa inuolucrum, vaginam autem gladii, sic præter mundum cætera omnia aliorum caussa esse generata: vt eas fruges, atque fructus quos terra gi-
30 gnit, animantium caussa, animanteis autem hominum; vt equum vehendi caussa, arandi bouem, venandi, & custodiendi canem. ipse autem homo ortus est ad mundum contemplandum, & imitandum, nullo modo perfectus, sed quædam particula perfecti. Sed mundus, quoniam omnia com-
35 plexus est, nec est quidquam quod non insit in eo, perfectus vndique est. Quid igitur potest ei deesse, quod est optimum? nihil autem est mente, & ratione melius: ergo hæc mundo deesse non possunt. Bene igitur idem Chrysippus, qui similitudines adiungens, omnia in perfectis, & maturis docet esse

meliora: vt in equo, quàm in equulo, in cane, quàm in catulo, in viro, quàm in puero. Item quod in omni mundo optimum ſit, id in perfecto aliquo, atque abſoluto eſſe debere. eſt autem mundo nihil perfectius; nihil virtute melius: igitur mundi eſt propria virtus. Nec verò hominis natura perfecta eſt: & efficitur tamen in homine virtus. quanto igitur in mundo facilius? eſt ergo in eo virtus. Sapiens igitur eſt, & propterea Deus. Atque hac mundi diuinitate perſpecta, tribuenda eſt ſideribus eadem diuinitas: quæ ex mobiliſſima, puriſſimaque ætheris parte giguntur. neque vlla præterea ſunt admiſta natura, totaque ſunt calida, atque perlucida, vt ea quoque rectiſſimè, & animantia eſſe, & ſentire, atque intelligere dicantur. Atque ea quidem tota eſſe ignea duorum ſenſuum teſtimonio confirmari Cleanthes putat, tactus, & oculorum. Nam ſolis candor illuſtrior eſt quàm vllus ignis, quippe qui immenſo mundo tam longè lateque colluceat: & is eius tactus eſt, non vt tepefaciat ſolùm, ſed etiam ſæpe comburat: quorum neutrum faceret, niſi eſſet igneus. Ergo, inquit, cùm ſol igneus ſit, Oceanique alatur humoribus, quia nullus ignis ſine paſtu aliquo poſſit permanere: neceſſe eſt, aut ei ſimilis ſit igni, quem adhibemus ad vſum, atque ad victum: aut ei, qui corporibus animantium continetur. Atq; hic noſter ignis, quem vſus vitæ requirit, confector eſt, & conſumptor omnium: idemq; quocumq; inuaſit, cuncta diſturbat ac diſſipat. Contra ille corporeus, vitalis, & ſalutaris omnia conſeruat, alit, auget, ſuſtinet, ſenſuq; afficit. Negat ergo eſſe dubium, horum ignium ſol vtri ſimilis ſit, cum is quoque efficiat vt omnia floreant, & in ſuo quæque genere pubeſcant. Quare cum ſolis ignis ſimilis eorum ignium ſit, qui ſunt in corporibus animantium, ſolem quoque animantem eſſe oportet, & quidem reliqua aſtra quæ oriantur in ardore cæleſti, qui æther vel cælũ nominatur. Cùm igitur aliorum animantium ortus in terra ſit, aliorum in aqua, in aere aliorum; abſurdum eſſe Ariſtoteli videtur, in ea parte, quæ ſit ad gignenda animalia aptiſſima, animal gigni nullum putare. Sidera autem æthereum locum obtinent: qui quoniam tenuiſſimus eſt, & ſemper agitatur, & viget, neceſſe eſt, quod animal in eo gignatur, idem quoque ſenſu acerrimo, & mobilitate celerrima eſſe.

eſſe. Quare cùm in æthere aſtra gignantur, conſentaneũ eſt, in iis ſenſum ineſſe, & intelligentiã: ex quo efficitur, in Deorum numero aſtra eſſe ducenda. Etenim licet videre acutiora ingenia, & ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aër ſit purus ac tenuis, quàm illorum, qui vtantur craſſo cælo, atque concreto. Quin etiam cibo, quo vtare, intereſſe aliquid ad mentis aciem putant. Probabile eſt igitur, præſtantem intelligentiam in ſideribus eſſe, quæ & æthercam mundi partem incolant, & marinis terrenisque humoribus longo interuallo extenuatis alantur. Sẽſum autẽ aſtrorũ, atq; intelligentiam maximè declarat ordo eorum, atque cõſtantia. Nihil eſt enim, quod ratione, & numero moueri poſſit ſine conſilio: in quo nihil eſt temerarium, nihil varium, nihil fortuitum. Ordo autem ſiderum, & in omni æternitate conſtantia, neque naturam ſignificat; eſt enim plena rationis: neque fortunam, quæ amica varietati conſtantiam reſpuit. ſequitur ergo vt ipſa ſua ſponte, ſuo ſenſu, ac diuinitate moueantur. Nec verò Ariſtoteles non laudandus in eo, quòd omnia, quæ mouentur, aut natura moueri cenſuit, aut vi, aut voluntate. moueri autem ſolem & lunam, & ſidera omnia. Quæ autem natura mouerentur, hæc aut pondere deorſum, aut leuitate in ſublime ferri: quorum neutrum aſtris contingeret: propterea quòd eorum motus in orbem circumferretur. Nec verò dici poteſt vi quadam maiore fieri, vt contra naturam aſtra moueantur. Quæ enim poteſt maior eſſe? Reſtat igitur, vt motus aſtrorum ſit voluntarius. Quæ qui videat, non indoctè ſolùm, verùm etiam impiè faciat, ſi Deos eſſe neget. Nec ſanè multum intereſt, vtrum id neget, an eos omni procuratione, atque actione priuet. Mihi enim qui nihil agit, eſſe omnino non videtur. Eſſe igitur Deos, ita perſpicuum eſt, vt, id qui neget, vix enim ſanæ mentis exiſtimem. SANE reſtat, vt qualis eorum natura ſit, conſideremus: in quo nihil eſt difficilius, quàm à conſuetudine oculorum aciem mentis abducere. Ea difficultas induxit & vulgò imperitos, & ſimileis philoſophos imperitorum, vt niſi figuris hominum conſtitutis, nihil poſſent de Diis immortalibus cogitare. Cuius opinionis leuitas confutata à Cotta, non deſiderat orationem meam. Sed cùm talem

esse Deum certa notione animi præsentiamus, primùm vt sit animans, deinde vt in omni natura nihil eo sit præstantius: ad hanc præsensionem, notionemque nostram, nihil video quod potius accommodem, quàm vt primùm hunc ipsum mundum, quo nihil fieri excellentius potest, animantẽ esse, 5 & Deum, iudicem. Hic quàm volet Epicurus iocetur, homo non aptissimus ad iocandum, minimeque respiciens patriam: & dicat se non posse intelligere qualis sit volubilis & rotundus Deus: tamen ex hoc, quod ipse etiam probat, nũquam me mouebit. Placet enim illi esse Deos, quia necesse 10 sit præstantem aliquam esse naturam, qua nihil sit melius. mundo autem certè nihil est melius. Nec dubiũ, quin quod animans sit, habeatque sensum, & rationem, & mentem, id sit melius quàm id, quod his careat. Ita efficitur, animantẽ, sensus, mentis, rationis mundum esse compotem, qua ra- 15 tione, deum esse mundum, concluditur. Sed hæc paullo pòst facilius cognoscentur ex iis rebus ipsis, quas mundus efficit. Interea, Vellei, noli, quæso, præteferre vos planè experteis esse doctrinæ. Conum tibi ais, & cylindrum, & pyramidem, pulchriorem quàm sphæram videri. Nouum etiam oculorũ 20 iudiciũ habetis. Sed sint ista pulchriora dumtaxat aspectu, quod mihi tamen ipsum non videtur. Quid enim pulchrius ea figura, quæ sola omneis alias figuras complexa continet, quæque nihil asperitatis habere, nihil offensionis potest, nihil incisum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil 25 lacunosum? Cumq; duæ formæ præstãtes sint, ex solidis globis (sic enim σφαῖραν interpretari placet) ex planis autẽ, circulus aut orbis, qui κύκλος Græcè dicitur: his duabus formis contingit solis, vt omnes earum partes sint inter se simillimæ, à medioque tantum absit extremum, quantum i- 30 dem à summo, quo nihil fieri potest aptius. Sed si hæc non videtis, quia numquam eruditum illum puluerem attigistis, ánne hoc Physici quidem intelligere potuistis, hanc æqualitatem motus, constantiamque ordinum, in alia figura nõ potuisse seruari? Itaq; nihil potest esse indoctius, quàm quod 35 à vobis affirmari solet: nec enim hunc ipsum mundum pro certo rotundum esse dicitis. nam posse fieri, vt sit alia figura: innumerabileisque mundos, alios aliarum esse formarum. quæ si bis bina quot essent didicisset Epicurus, certè non

non diceret. Sed dum palato quid sit optimum iudicat, cæli palatum (vt ait Ennius) non suspexit. Nam cùm duo sint genera siderum, querũ alterum spatiis immutabilibus ab ortu ad occasum commeans, nullum vnquam cursus sui vestigium inflectat: alterum autem cõtinuas conuersiones duas iisdem spatiis cursibusque conficiat: ex vtraque re & mundi volubilitas, quæ nisi in globosa forma esse non posset, & stellarum rotundi ambitus cognoscuntur, primusque sol, qui astrorum obtinet principatum, ita mouetur, vt cùm terras larga luce compleuerit, easdem modò his, modò illis partibus opacet. Ipsa enim vmbra terræ soli officiens, noctem efficit. Nocturnorum autem spatiorum eadem est æqualitas, quæ diurnorum. eiusdemque solis tum accessus modici, tũ recessus, & frigoris, & caloris modum temperant. Circuitus enim solis orbium v. defectibus & LX. & CCC. quarta ferè diei parte addita, conuersionem conficiunt annuam. Inflectens autem sol cursum tum ad septemtriones, tum ad meridiem, æstates & hiemes efficit: & ea duo tempora, quorum alterum hiemi senescenti adiunctum est, alterum æstati. Ita ex quattuor temporum mutationibus omnium, quæ terra marique gignuntur, initia caussæque ducuntur. Iam solis annuos cursus spatiis menstruis luna consequitur: cuius tenuissimum lumen facit proximus accessus ad solem, digressus autem longissimus quisque plenissimum. Neque solùm eius species ac forma mutatur, tum crescendo, tum defectibus in initia recurrendo, sed etiam regio, quæ tum est aquilonaris, tũ australis. In lunę quoque cursu est & brumæ quędam, & solstitii similitudo: multaq; ab ea manant & fluunt, quibus & animantes alantur augescantq;, & pubescant, maturitatemq; assequantur, quæ oriuntur è terra. Maximè verò admirabiles sunt motus earum quinque stellarum, quæ falsò vocantur errantes. Nihil enim errat, quod in omni æternitate conseruat progressus, & regressus, reliquosq; motus cõstanteis & ratos. Quod eo est admirabilius in his stellis quas dicimus, quia tum occultantur, tum rursus aperiuntur: tũ abeunt, tũ recedunt: tũ antecedunt, tum subsequũtur: tum celerius mouentur, tũ tardius: tum omnino ne mouentur quidem, sed ad quoddam tempus insistunt. Quarum ex disparib. motionib. magnũ annũ mathematici nominaue-

runt: qui tum efficitur, cùm solis, & lunæ, & quinque errã-
tium ad eandem inter se comparationem confectis omniũ
spatiis est facta cõuersio. Quæ quàm longa sit, magna quę-
stio est: esse verò certam & definitam, necesse est. Nam ea
quæ Saturni stella dicitur, φαίνωνque à Græcis nominatur,
quæ à terra abest plurimum, XXX. ferè annis cursum suum
conficit. In quo cursu multa mirabiliter efficiens tum ante-
cedendo, tũ retardando, tum vespertinis temporib. delitescẽ-
do, tum matutinis rursum se aperiendo, nihil immutat sem-
piternis sæculorum ætatibus, quin eadem iisdem tempo-
ribus efficiat. Infra autem hanc propius à terra Iouis stella
fertur, quæ φαέθων dicitur: eaque eundem XII. signorũ orbẽ
annis XII. conficit: easdemq́; quas Saturni stella, efficit in
cursu varietates. Huic autem proximum inferiorem orbem
tenet πυρόεις, quæ stella Martis appellatur: eáque IIII. &
XX. mensibus, VI, vt opinor, diebus minus, eundẽ lustrat
orbem, quem duæ superiores. Infra hanc autem stella Mer-
curii est: ea στίλβων appellatur à Græcis: quæ anno ferè vertẽ-
te signiferum lùstrat orbem: neque à sole longius vmquam
vnius signi interuallo discedit, tum anteuertens, tum sub-
sequens. Infima est quinque errantium terræque proxima
stella Veneris: quæ φωσφόρος Græcè, Lucifer Latinè dicitur,
cùm antegreditur solem: cùm subsequitur autem, Hespe-
ros. Ea cursum anno conficit, & latitudinem lustrans signi-
feri orbis, & longitudinem, quod idem faciunt stellæ supe-
riores: neq; vmquam ab sole duorum signorum interuallo
longius discedit, tum antecedens, tum subsequens. Hanc
igitur in stellis constantiã, hanc tantam tam variis cursibus
in omni æternitate conuenientiam temporum non possum
intelligere sine mente, ratione, consilio. Quæ cùm in sideri-
bus inesse videamus, non possumus ea ipsa non in Deorũ nu-
mero reponere. Nec verò stellæ eæ, quæ inerrantes vocãtur,
non significant eandem mentem, atque prudentiam: quarũ
est quotidiana conueniens constansque conuersio: nec ha-
bent æthereos cursus, neque cælo inhærentes, vt pleriq; di-
cunt physicæ rationis ignari: nõ est enim ætheris ea natura,
vt vi sua stellas complexa contorqueat. nam tenuis ac perlu-
cens, & æquabili calore suffusus æther, nõ satis aptus ad stel-
las continendas videtur. Habent igitur suã sphærã stellæ in-
erran-

errantes ab ætherea coniunctione ſecretã, & liberam. Earũ autem perennes curſus, atque perpetui, cum admirabili incredibiliq; conſtantia, declarant in his vim, & mentem eſſe diuinam: vt hæc ipſa qui non ſentiat Deorum vim habere, is
5 nihil omnino ſenſurus eſſe videatur. Nulla igitur in cœlo nec fortuna, nec temeritas, nec erratio, nec vanitas ineſt: cõtraque omnis ordo, veritas, ratio, conſtantia. Quæq; his vacãt, ea ementita & falſa, plenaq; erroris eunt circum terras, infra lunam, quæ omniũ vltima eſt, in terriſq; verſatur. Cæ-
10 leſtem ergo admirabilem ordinem incredibilémq; conſtãtiam, ex qua conſeruatio, & ſalus omnium omnis oritur, qui vacare mente putat, is ipſe mentis expers habẽdus eſt. Haud ergo, vt opinor, errauero, ſi à principe inueſtigandæ veritatis huius diſputationis principium duxero. Zeno igitur ita na-
15 turam definit, vt eam dicat ignem eſſe artificioſum ad gignẽdum progredientem via. Cenſet enim artis maximè propriũ eſſe creare, & gignere: quódque in operibus noſtrarum artium manus efficiat, id multo artificioſiùs naturam efficere, id eſt, vt dixi, ignem artificioſum, magiſtrum artium re-
20 liquarum. Atque hac quidem ratione omnis natura artificioſa eſt, quòd habet quaſi viam quandam, & ſectam, quã ſequatur. Ipſius verò mundi, qui omnia complexu ſuo coercet & continet, natura non artificioſa ſolùm, ſed planè artifex, ab eodem Zenone dicitur conſultrix, & prouida vtilitatum,
25 opportunitatumq; omnium. Atque vt ceterę naturæ ſuis ſeminibus quęque gignuntur, augeſcunt, continentur: ſic natura mundi omneis motus habet voluntarios, conatuſq;, & appetitiones, quas ὁρμὰς Græci vocant: & his conſentaneas actiones ſic adhibet, vt noſmetipſi, qui animis mouemur, &
30 ſenſibus. Talis igitur mens mundi cùm ſit, ob eámque cauſſam prouidentia appellari rectè poſſit, (Græcè enim πρόνοια dicitur) hæc potiſſimũ prouidet, & in his maximè eſt occupata: primùm vt mundus quàm aptiſſimus ſit ad permanẽdum: deinde vt nulla re egeat: maximè autẽ vt in eo eximia
35 pulchritudo ſit, atque omnis ornatus. Dictum eſt de vniuerſo mundo: dictum eſt etiam de ſideribus: vt iam propemodũ appareat multitudo nec ceſſantium Deorum, nec ea quæ agant molientium cum labore operoſo, ac moleſto. Nõ enim venis, & neruis, & oſſibus continentur, nec iis eſcis, aut po-

tionibus vescuntur, vt aut nimis acres, aut nimis concretos humores colligant: nec iis corporibus sunt, vt aut casus, aut ictus extimescant, aut morbos metuant ex defatigatione membrorum. Quæ verens Epicurus monogrammos Deos, & nihil agenteis commentus est. Illi auté pulcherrima forma prædici, purissimaq; in regione cæli collocati, ita ferútur moderantúrque cursus, vt ad omnia conseruanda, & tuenda consensisse videantur. Multæ autem aliæ naturæ Deorum ex magnis beneficiis eorum non sine caussa & à Græciæ sapientibus, & a maioribus nostris constitutæ nominatæque sunt. Quidquid enim magnam vtilitatem generi afferret humano, id non sine diuina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat à Deo natum, nomine ipsius Dei nuncupabant, vt cùm fruges Cererem appellamus, vinum autem Liberum: ex quo illud Terentii,

Sine Cerere & Libero friget Venus.

Tum autem res ipsa, in qua vis inest maior aliqua, sic appellatur, vt ea ipsa vis nominetur Deus, vt Fides, vt Mens, quas in Capitolio dedicatas videmus proximè à M. Æmilio Scauro; antè autem ab Atilio Calatino erat Fides consecrata. Vides Virtutis templum. vides Honoris à M. Marcello renouatú: quod multis antè annis erat bello Ligustico à Q. Maximo dedicatum. Quid Opis? quid Salutis? quid Concordiæ, Libertatis, Victoriæ? quarum omnium rerum quia vis erat tanta, vt sine Deo regi non posset, ipsa res Deorum nomen obtinuit. Quo ex genere Cupidinis, & Voluptatis & Lubentinæ Veneris vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum, neque naturalium, quanquam Velleius aliter existimat: sed tamen ea ipsa vitia naturam vehementius sæpe pulsant. Vtilitatum igitur magnitudine constituti sunt ii Dii, qui vtilitates quásq; gignebant. Atque his quidem nominibus, quæ paullo antè dicta sunt à me, quæ vis sit in quoq; declaratur Deo. Suscepit autem vita hominum, consuetudoq; cómunis, vt beneficiis excellenteis viros in cælum fama, ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor & Pollux, hinc Æsculapius, hinc Liber etiam: hunc dico Liberum Semele natum, non eum qué nostri maiores augustè sanctéq; Liberum cú Cerere & Libera consecrauerunt: quod quale sit ex mysteriis intelligi potest; sed quòd ex nobis natos liberos appellamus, iccir-

circo Cerere nati nominati sunt Liber & Libera: quod in
bero seruant, in Libera non item. Hinc etiam Romulus,
iem quidem eundem esse Quirinum putant: quorum cùm
manerent animi, atq; æternitate fruerentur, Dii rite sunt
abiti, cùm & optumi essent, & æterni. Alia quoque ex ratio-
e, & quidem physica, magna fluxit multitudo Deorum: qui
nduti specie humana fabulas poetis suppeditauerunt, ho-
minum autem vitam superstitione omni referserunt. At-
que hic locus à Zenone tractatus, pòst a Cleanthe, & Chry-
ippo pluribus verbis explicatus est. Nam vetus hæc opinio
Græciam oppleuit, exsectũ Cælũ à filio Saturno, vinctũ autẽ
Saturnũ ipsum à filio Ioue. Physica ratio non inelegans in-
clũsa est in impias fabulas. Cælestem enim altissimam, æ-
theream que naturam, id est, igneam, quæ per sese omnia gi-
gneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quæ coniunctio-
ne alterius egeret ad procreandũ. Saturnũ autem eũ esse vo-
luerũt, qui cursum, & conuersionem spatiorum, ac temporũ
contineret: qui Deus Græcè id ipsum nomẽ habet, κρόνος e-
nim dicitur: qui est idẽ χρόνος, temporis spatium. Saturnus
autem est appellatus, quòd saturetur annis; ex se enim natos
comesse fingitur solitus, quia consumit ætas temporum spa-
tia, annisq; præteritis insaturabiliter expletur. Vinctus est
autem à Ioue, ne immoderatos cursus haberet, atque vt eum
siderum vinculis alligaret. Sed ipse Iupiter, id est iuuans pa-
25 ter, quem conuersis casibus appellamus à iuuando Iouem, à
poetis pater diuûmque hominumque dicitur, à maioribus
autem nostris, optimus, maximus: & quidem antè optimus,
id est beneficentissimus, quã maximus; quia maius est, cer-
teque gratius, prodesse omnibus, quàm opes magnas habe-
30 re. Hunc igitur Ennius, vt suprà dixi, nuncupat ita dicens,

Aspice hoc sublime candens, quem inuocant omnes Iouem.

Planiusque alio loco idem,

Cui quod in me est exsecrabor hoc quo lucet, quidquid est.

Hunc etiam augures nostri cùm dicunt, Ioue fulgente, to-
35 nante: dicunt enim cælo fulgente, tonante. Euripides autẽ,
vt multa præclarè sic hoc breuiter,

Vides sublime fusum, immoderatum æthera,
Qui tenero terram circumuectu amplectitur:
Hunc summum habeto Diuum: hunc perhibeto Iouem.

Aer autem, vt Stoici disputant, interiectus inter mare, & cælum, Iunonis nomine consecratur: quæ est soror & coniux Iouis, quòd & similitudo est ætheris, & cum eo summa coniunctio. Effeminarunt autẽ eum, Iunoniq; tribuerunt, quòd nihil est eo mollius. Sed Iunonem à iuuando credo nominatam. Aqua restabat & terra, vt essent ex fabulis tria regna diuisa. Datum est igitur Neptuno alterum, Iouis, vt volunt, fratri, maritimum omne regnum: nomenq; productum, vt Portunus à portu, sic Neptunus a nando, paullum primis litteris immutatis. Terrena autem vis omnis, atque natura, Diti patri dedicata est: qui Dis, vt apud Græcos Πλούτων, quia & recidant omnia in terras, & oriantur è terris. Is rapuit Proserpinam, quod Græcorum nomen est: ea enim est, quæ Περσεφόνη Græcè nominatur: quam frugum semen esse volunt, absconditamque quæri à matre fingunt. Mater autem est à gerendis frugibus Ceres, tanquam geres: casuque prima littera itidem immutata, vt à Græcis. nam ab illis quoq; Δημήτηρ, quasi γημήτηρ nominata est. Iam qui magna verteret, Mauors: Minerua autem, quæ vel minueret, vel minaretur. Cũque in omnibus rebus vim haberẽt maximam prima, & extrema, principem in sacrificãdo Ianum esse voluerunt, quod ab eundo nomen est ductum: ex quo transitiones peruiæ, Iani: foresq; in liminibus profanarum ædiũ, ianuæ nominantur. Nã Vestæ nomen à Græcis: ea est enim, quæ ab illis ἑστία dicitur. Vis autem eius ad aras, & focos pertinet. Itaque in ea Dea, quæ est rerũ custos intimarum, omnis & precatio, & sacrificatio extrema est. Nec longè absunt ab hac vi Dii penates, siue à penu ducto nomine (est enim omne quo vescũtur homines penus) siue ab eo quòd penitus insident, ex quo etiã penetrales à poetis vocantur. Iam Apollinis nomen est Græcũ, quẽ Solem esse volunt. Dianã autẽ & Lunã eandem esse putant: cùm Sol dictus sit, vel quia solus ex omnib. sideribus est tantus, vel quia cùm est exortus, obscuratis omnibus solus apparet: Luna à lucendo nominata sit: eadem est enim Lucina. Itaq; vt apud Græcos Dianam, eamq; Luciferã, sic apud nostros, Iunonem Lucinam in pariendo inuocant: quæ eadem Diana anniuaga dicitur, nõ a venando, sed quòd in septem numeratur tamquã vagantibus. Diana dicta, quia noctu quasi diem efficeret. Adhibetur autem ad partus, quòd

quòd ii maturescunt aut septem nonnumquam, aut plerumque nouem lunæ cursibus: qui quia mensa spatia conficiunt, menses nominãtur. concinnéque, vt multa, Timæus, qui cùm in historia dixisset, qua nocte natus Alexander esset, eàdem Dianæ Ephesiæ templum deflagrauisse; adiunxit, minimè id esse mirandum, quòd Diana, cùm in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo. Quæ autem Dea ad res omneis veniret, Venerem nostri nominauerunt: atque ex ea potius venustas, quàm Venus ex venustate. Videtísne igitur, vt à physicis rebus bene atque vtiliter inuentis tracta ratio sit ad commentitios, & fictos Deos? Quæ res genuit falsas opiniones erroresque turbulentos, & superstitiones pænè anileis. Et formæ enim nobis Deorum, & ætates, & vestitus ornatusque noti sunt: genera præterea, coniugia, cognationes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. Nam, & perturbatis animis inducuntur: accipimus enim Deorum cupiditates, ęgritudines, iracundias. Nec verò, vt fabulæ ferunt, Dii bellis prœliisque caruerunt: nec solùm, vt apud Homerum, cùm duos exercitus contrarios alii Dii ex alia parte defenderent: sed etiam, vt cum Titanibus, vt cũ gigantibus, propria bella gesserunt. Hæc & dicuntur, & credũtur stultissimè, & plena sunt futilitatis summæque leuitatis. Sed tamen his fabulis spretis, ac repudiatis, Deus pertinens per naturam cuiusque rei, per terras Ceres, per maria Neptunus, alii per alia, poterunt intelligi qui, qualesque sint, quoque eos nomine consuetudo nuncupauerit, quos Deos & venerari, & colere debemus. Cultus autem Deorum est optimus, idemque castissimus, atque sanctissimus, plenissimusque pietatis, vt eos semper pura, integra, incorrupta & mente, & voce veneremur. Non enim philosophi solùm, verùm etiam maiores nostri superstitionem à religione separauerunt. Nam qui totos dies precabantur & immolabant, vt sui liberi sibi superstites essent, superstitiosi sunt appellati: quod nomen patuit postea latius. Qui autem omnia quæ ad cultum Deorum pertinerent, diligenter pertractarent & tamquam relegerẽt, sunt dicti religiosi, ex relegendo, vt elegantes ex eligendo, tamquam à diligendo diligentes, ex intelligendo, intelligentes. His enim in verbis omnibus inest vis legendi eadem, quæ in religioso. Ita

factum est in superstitioso, & religioso, alterum vitii nomen, alterum laudis. AC MIHI videor satis, & esse Deos, & quales essent, ostédisse. Proximum est vt doceam, Deorum prouidentia mundum administrari. Magnus sanè locus, & a vestris Cotta vexatus: ac nimirum vobiscum omne certamen 5 est. Nam vobis, Vellei, minus notũ est, quemadmodũ quidque dicatur. Vestra enim solùm legitis, vestra amatis: ceteros caussa incognita condemnatis. velut à te ipso hesterno die dictum est, anum fatidicam πρόνοιαν à Stoicis induci, id est prouidentiam. Quod eo errore dixisti, quia existimas 10 ab his prouidentiam fingi quasi quandam Deam singularem, quæ mundum omnem gubernet & regat: sed id præcisè dicitur. vt, si quis dicat Atheniensium rempub. consilio regi, desit illud, Areopagi: sic cùm dicimus prouidentia mũdum administrari, deesse arbitrator, Deorum. Plenè autem 15 & perfectè sic dici existimato, prouidentia Deorum mundũ administrari. Ita salem istum, quo caret vestra natio, in irridendis nobis nolitote consumere; & mehercle, si me audiatis, ne experiamini quidem. non decet: non datum est: non potestis. Nec verò hoc in te vnum conuenit moribus 20 domesticis, ac nostrorum hominum vrbanitate limatũ, sed cum in reliquos vestros, tum in eum maximè qui ista peperit, hominem sine arte, sine litteris, insultantem in omneis, sine acumine vllo, sine auctoritate, sine lepore. Dico igitur prouidentia Deorum mundum, & omneis mundi parteis & 25 initio constitutas esse, & omni tempore administrari: eámque disputationem treis in parteis nostri ferè diuidunt: quarum pars prima est, quæ ducitur ab ea ratione, quæ docet esse Deos: quo concesso, confitendum est, eorum consilio mundum administrari. Secunda est autem, quæ docet o- 30 mneis reis subiectas esse naturæ sentienti, ab eaque omnia pulcherrimè geri: quo constituto, sequitur ab animantibus principiis eam esse generatam. Tertius locus est, qui ducitur ex admiratione rerum cælestium, atq; terrestrium. Primùm igitur aut negandum est, Deos esse, quod & Democri- 35 tus simulacra, & Epicurus imagines inducens, quodam pacto negat: aut qui Deos esse concedant, iis fatendum est, eos aliquid agere: idq; præclarum. Nihil est autem præclarius mundi administratione: Deorum igitur consilio admini-

stratur

ſtratur mundus. Quod ſi aliter eſt, aliquid profectò ſit neceſſe eſt melius,& maiore vi prædìtum, quàm Deos, quale id cumq; eſt, ſiue inanima natura, ſiue neceſſitas vi magna incitata, hæc pulcherrima opera efficiens, quæ videmus. Non
5 eſt igitur natura Deorum præpotens, neque excellens, ſiquidem ea ſubiecta eſt ei vel neceſſitati, vel naturæ, qua cælum, maria, terræque regantur. nihil autem eſt præſtantius Deo: ab eo igitur neceſſe eſt mundum regi. Nulli igitur eſt naturæ obediens, aut ſubiectus Deus: omnem ergo regit
10 ipſe naturam. Etenim ſi cõcedimus intelligenteis eſſe Deos; cõcedimus etiam prouidenteis, & rerum quidem maximarum. Ergo vtrum ignorant, quæ res maximæ ſint, quoq; hæ modo tractandæ & tuendæ, an vim non habent, qua tantas res ſuſtineant, & gerant? At & ignoratio rerum aliena na-
15 turæ Deorum eſt, & ſuſtinendi muneris propter imbecillitatem difficultas minimè cadit in maieſtatem Deorum. ex quo efficitur id, quod volumus, Deorum prouidentia mundum adminiſtrari. Atqui neceſſe eſt, cùm ſint Dii, ſi modò ſint, vt profectò ſunt, animanteis eſſe, nec ſolùm animan-
20 teis, ſed etiam rationis compotes, inter ſeque quaſi ciuili cõciliatione, & ſocietate coniunctos, vnum mundum, vt communem Remp. atq; vrbem aliquam regenteis. Sequitur, vt eadem ſit in his, quæ in genere humano ratio, eadem veritas vtrobiq; ſit, eademq; lex; quæ eſt recti præceptio, prauiq; de-
25 pulſio. Ex quo intelligitur prudentiam quoque, & mentem a Diis ad homines perueniſſe: ob eamque cauſſam maiorum inſtitutis Mens, Fides, Virtus, Concordia, cõſecratę, & publicè dedicatæ ſunt. Quæ qui conuenit penes Deos eſſe negare, cùm eorum auguſta, & ſancta ſimulacra veneremur? Quod
30 ſi ineſt in hominum genere mens, fides, virtus, concordia; vnde hæc in terras niſi à ſuperis defluere potuerunt? Cúmque ſit in nobis conſilium, ratio, prudentia, neceſſe eſt Deos hæc ipſa habere maiora, nec habere ſolùm, ſed etiam his vti in maximis & optimis rebus. Nil autem eſt nec ma-
35 ius, nec melius mundo. neceſſe eſt ergo eum Deorum conſilio & prouidentia adminiſtrari. Poſtremo, cùm ſatis docuerimus hos eſſe Deos, quorum inſignem vim, & illuſtrem faciem videremus, ſolem dico & lunam, & vagas ſtellas, & inerranteis, & cælum, & mundum ipſum, & earum rerum

vim, quæ inessent in omni mundo cum magno vsu, & commoditate generis humani: efficitur omnia regi diuina mente, atque prouidentia. Ac de prima quidem parte satis dictum est. Sequitur vt doceam, omnia subiecta esse naturæ, eaque ab ea pulcherrimè regi. Sed quid sit ipsa natura, explicandum est antè breuiter, quo facilius id, quod docere volumus, intelligi possit. Namque alii naturam censent esse vim quandam sine ratione, cientem motus in corporibus necessarios: alii autem vim participem rationis atque ordinis, tamquam via progredientem, declarantemque quid cuiusque rei caussa efficiat, quid sequatur: cuius sollertiā nulla ars, nulla manus, nemo opifex consequi possit imitando. Seminis enim vim esse tantam, vt id, quamquam sit perexiguum, tamen si inciderit in concipientem, comprehendentemque naturam, nactumque sit materiam, qua ali augerique possit, ita fingat, & efficiat in suo quidque genere, partim vt tantummodo per stirpeis alantur suas, partim vt moueri etiam, & sentire, & appetere possint, & ex sese similia sui gignere. Sunt autem qui omnia naturæ nomine appellent, vt Epicurus, qui ita diuidit, omnium, quæ sint, naturam esse corpora, & inane, quæque his accidant. Sed nos, cùm dicimus natura constare, administrarique mundum; non ita dicimus, vt glebam aut fragmentum lapidis, aut aliquid eiusmodi, nulla cohærēdi natura, sed vt arborem, vt animal, in quibus nulla temeritas, sed ordo apparet, & artis quædam similitudo. Quòd si ea, quæ à terra stirpibus continentur, arte naturæ viuunt, & vigent: profectò ipsa terra eadem vi cōtinetur, & arte naturæ: quippe quæ grauidata seminibus omnia pariat, & fundat ex sese, stirpeis amplexa alat, & augeat, ipsaque alatur vicissim à superis, externisque naturis. Eiusdemque exspirationibus aer alitur, & æther, & omnia sidera. Ita si terra natura tenetur, & viget, eadem ratio in reliquo mundo est: stirpes enim terræ inhærent: animantes autem aspiratione aeris sustinentur, ipseque aer nobiscum videt, nobiscum audit, nobiscum sonat: nihil enim eorum sine eo fieri potest. Quinetiam mouetur nobiscum. quacumque enim imus, quacumque mouemur, videtur quasi locum dare, & cedere. quæq; in medium locum mundi, qui est infimus, & quæ à medio in superum, quæq; conuersione

rotunda

rotunda circum medium feruntur, ea continentem mundi efficiunt, vnamque naturam. Et cùm quattuor sint genera corporum, vicissitudine eorum mundi continuata natura est. Nam ex terra aqua, ex aqua oritur aer, ex aere æther: de-
5 inde retrorsum vicissim ex æthere aer, ex aere aqua, ex aqua terra infima. Sic naturis his, ex quibus omnia constant, sursum deorsum, vltro citroque commeantibus, mundi partiũ coniunctio continetur: quæ aut sempiterna sit necesse est hoc eodem ornatu, quem videmus; aut certè perdiuturna,
10 permanens ad longinquum, & immensum penè tempus: quorum vtrumuis vt sit, sequitur, natura mundum administrari. Quæ enim classium nauigatio, aut quæ instructio exercitus, aut rursus (vt ea quæ natura efficit conferamus) quę procreatio vitis, aut arboris, quæ porrò animantis figura,
15 conformatioque membrorum, tantam naturæ sollertiam significat, quantam ipse mundus? Aut igitur nihil est, quod sentiente natura regatur; aut mundum regi confitendum est. Etenim quî reliquas naturas omneis, earumque semina contineat, quî potest ipse non natura administrari? vt, si
20 quis dentes, & pubertatem natura dicat exsistere, ipsum autem hominem, cui ea exsistant, non constare natura; non intelligat ea, quæ efferant aliquid ex se, perfectiorem habere naturam, quàm ea, quæ ex iis efferantur. Omnium autem rerum, quæ natura administrantur seminator, & sator, &
25 parens, vt ita dicam, atque educator, & altor est mundus: omniaque, sicut membra, & parteis suas, nutricatur, & continet. Quòd si mundi partes natura administrantur, necesse est mundum ipsum natura administrari: cuius quidem administratio nihil habet in se, quod reprehendi possit: ex iis
30 enim naturis, quæ erant, quod effici potuit, optimum, effectum est. Doceat ergo aliquis potuisse melius. sed nemo vmquam docebit. & si quis corrigere aliquid volet, aut deterius faciet, aut id quod fieri non potuit, desiderabit. Quòd si omnes mundi partes ita cõstitutæ sunt, vt neque ad vsum me-
35 liores potuerint esse, neque ad speciem pulchriores: videamus vtrum ea fortuita sint, an eo statu, quo cohærere nullo modo potuerint, nisi sensu moderante, diuinaq; prouidentia. Si ergo meliora sunt ea, quæ natura, quàm illa, quæ arte perfecta sunt, nec ars efficit quidquam sine ratione: ne na-

tura quidem rationis expers est habenda. Quî igitur conuenit signum, aut tabulam pictam cùm aspexeris, scire adhibitam esse artem: cúmq; procul cursum nauigii videris, non dubitare quin id ratione, atque arte moueatur: aut cùm solarium vel descriptum, aut ex aqua contemplere, intelligere declarari horas arte, non casu: mundum autem, qui & has ipsas arteis, & earum artifices, & cuncta complectatur, consilii & rationis esse expertem putare? Quòd si in Scythiam, aut in Britanniam sphæram aliquis tulerit, hanc, quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, cuius singulæ conuersiones idem efficiunt in sole & in luna, & in quinque stellis errantibus, quod efficitur in cælo singulis diebus, & noctibus: quis in illa barbarie dubitet quin ea sphæra sit perfecta ratione? Hi autem dubitant de mundo, ex quo oriuntur, & fiunt omnia, casúne ipse sit effectus, aut necessitate aliqua, an ratione, an mente diuina: & Archimedem arbitrantur plus valuisse in imitandis sphæræ conuersionibus, quàm naturam in efficiendis, præsertim cùm multis partibus sint illa perfecta, quàm hæc simulata sollertius. Atque ille apud Attium pastor, qui nauem numquam antè vidisset, vt procul diuinum, & nouum vehiculum Argonautarum è monte conspexit, primò admirans, & perterritus, hoc modo loquitur: *-tanta moles labitur*

Fremebunda ex alto, ingenti sonitu, & spiritu
Præ se vndas voluit: vertices vi suscitat: 25
Ruit prolapsa: pelagus respergit: reflat:
Ita dum interruptum credas nimbum voluier
Dum quod sublime ventis expulsum rapi
Saxum, aut procellis, vel globosos turbines
Exsistere ictos vndis concursantibus, 30
Nisi quas terrestres pontus strages conciet:
Aut fortè Triton fuscina euerrens specus,
Subter radices penitus vndanti in freto
Molem ex profundo saxeam ad cælum vomit.

Dubitat primò, quæ sit ea natura, quam cernit ignotam: 35 idemque iuuenibus visis, auditoque nautico cantu,

Sicut inciti, atq; alacres nostris perfremunt
Delphini.- Item alia multa.
-Siluani melo

Consi-

Consimilem ad aureis cantum, & auditum refert.

Ergo vt hic primo aspectu inanimum quiddam, sensuque vacuum, se putat cernere; pòst autẽ signis certioribus, quale sit id, de quo dubitauerat, incipit suspicari: sic philosophi
5 debuerunt, si fortè eos primus aspectus mundi conturbauerat, postea, cùm vidissent motus eius finitos, & æquabileis, omniaq; ratis ordinibus moderata, immutabiliq; constantia; intelligere, inesse aliquem non solùm habitatorẽ in hac cælesti ac diuina domo, sed etiam rectorem, & moderatorẽ,
10 & tamquam architectum tanti operis, tantique muneris. Nunc autem mihi videntur ne suspicari quidem, quanta sit admirabilitas cælestium rerum, atque terrestrium. Principiò enim terra sita in media parte mundi, circumfusa vndiq; est hac animabili, spirabilique natura, cui nomen est aer:
15 Græcum illud quidem, sed receptum iam tamen vsu à nostris: tritum est enim pro Latino. Hunc rursus amplectitur immensus æther, qui constat ex altissimis ignibus. mutuemur hoc quoq; verbum, dicaturq; tam æther Latinè, quàm dicitur aer: etsi interpretatur Pacuuius,
20 *Hoc, quod memoro, nostri cælum, Graii perhibent æthera.*

Quasi verò non Graius hoc dicat. At Latinè loquitur. siquidem nos non quasi Græcè loquentẽ audiamus. Docet idem alio loco,

Graiugena de isto aperit ipsa oratio.

25 Sed ad maiora redeamus. Ex æthere igitur innumerabiles flammæ siderum exsistunt: quorum est princeps sol, omnia clarissima luce collustrans, multis partibus maior, atq; amplior, quàm terra vniuersa: deinde reliqua sidera magnitudinibus immensis. Atque hi tanti ignes, tamque multi, non
30 modò nihil nocent terris rebusque terrestribus; sed ita prosunt, vt si mota loco sint, conflagrare terras necesse sit à tantis ardoribus moderatione, & tẽperatione sublata. Hic ego non mirer esse quemquã, qui sibi persuadeat corpora quædã solida, atq; indiuidua vi, & grauitate ferri, mundumque effi-
35 ci ornatissimum, & pulcherrimum ex eorum corporũ concursione fortuita? Hoc qui existimat fieri potuisse, non intelligo cur non idem putet, si innumerabiles vnius, & viginti formæ litterarum vel aureæ, vel quales libet aliquò coniiciantur, posse ex his in terram excussis annales Ennii, vt

deinceps legi posſint, effici: quod neſcio an ne in vno quidem verſu poſſit tantum valere fortuna. Iſti autem quemadmodum aſſeuerant ex corpuſculis, non colore, non qualitate aliqua, quam ποιότητα Græci vocant, non ſenſu præditis, ſed concurrentibus temere, atq; caſu, mundū eſſe perfectum, vel innumerabileis potius in omni puncto tēporis alios naſci, alios interire? Quòd ſi mundum efficere poteſt concurſus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur vrbem non poteſt; quæ ſunt minus operoſa, & multo quidem faciliora? Certè ita temere de mundo effutiunt, vt mihi quidem numquam hunc admirabilem cæli ornatum, qui locus eſt proximus, ſuſpexiſſe videantur. Præclarè ergo Ariſtoteles, Si eſſent, inquit, qui ſub terra ſemper habitauiſſent bonis, & illuſtribus domiciliis, quæ eſſent ornata ſignis atque picturis, inſtructaque rebus iis omnibus, quibus abundant ii, qui beati putantur, nec tamen exiſſent vmquam ſupra terram, accepiſſent autem fama, & auditione eſſe quoddam numen, & vim Deorum; deinde aliquo tempore patefactis terræ faucibus, ex illis abditis ſedibus euadere in hæc loca, quæ nos incolimus, atq; exire potuiſſent; cùm repente terram, & maria, cælúmque vidiſſent, nubium magnitudinem, ventorumq; vim cognouiſſent, aſpexiſſentq; ſolem, eiusq; tum magnitudinem pulchritudinemq;, tum etiam efficientiam cognouiſſent, quòd is diem efficeret, toto cælo luce diffuſa; cùm autem terras nox opacaſſet, tum cælum totum cernerent aſtris diſtinctum, & ornatum, lunæq; luminū varietatem tum creſcentis, tum ſeneſcentis, eorumq; omnium ortus, & occaſus, atque in omni æternitate ratos, immutabileisq; curſus: hæc cùm viderent, profectò & eſſe Deos, & hęc tanta opera Deorum eſſe arbitrarentur. Atque hæc quidem ille. Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantæ quondā eruptione Ætnæorum ignium finitimas regiones obſcurauiſſe dicuntur, vt per biduum nemo hominem homo agnoſceret: cùm autem tertio die ſol illuxiſſet, tum vt reuixiſſe ſibi viderentur. Quòd ſi hoc idem ex æternis tenebris contingeret, vt ſubitò lucem aſpiceremus, quænam ſpecies cæli videretur? Sed aſſiduitate quotidiana, & conſuetudine oculorum aſſueſcunt animi: neq; admirantur, neq; requirunt rationes earum rerū, quas ſemper vident: perinde quaſi nouitas nos

tas nos magis, quàm magnitudo rerum, debeat ad exqui-
rendas cauſſas excitare. Quis enim hunc hominem dixerit,
qui cùm tam certos cæli motus, tam ratos aſtrorum ordi-
nes, tamq́ue omnia inter ſe connexa, & apta viderit, neget in
5 his vllam ineſſe rationem, eaque caſu fieri dicat, quæ quan-
to conſilio gerantur, nullo conſilio aſſequi poſſumus? An cũ
machinatione quadam moueri aliquid videmus, vt ſphærã,
vt horas, vt alia permulta? non dubitamus quin illa opera
ſint rationis: cùm autem impetum cœli admirabili cum ce-
10 leritate moueri vertiq́ue videamus, conſtantiſſimè conficiẽ-
tem viciſſitudines anniuerſarias cum ſumma ſalute, & con-
ſeruatione rerum omnium, dubitamus quin ea non ſolùm
ratione fiant, ſed etiam excellenti quadam diuinaque ra-
tione? Licet enim iam remota ſubtilitate diſputandi, oculis
15 quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum,
quas diuina prouidentia dicimus conſtitutas. Ac principiò
terra vniuerſa cernatur locata in media mundi ſede, ſolida,
& globoſa, & vndique ipſa in ſeſe nutibus ſuis conglobata,
veſtita floribus, herbis, arboribus, frugibus: quorum omniũ
20 incredibilis multitudo inſatiabili varietate diſtinguitur.
Adde huc fontiũ gelidas perennitates, liquores perlucidos
amnium, riparum veſtitus viridiſſimos, ſpeluncarum con-
cauas altitudines, ſaxorum aſperitates, impendentium mõ-
tium altitudines, immenſitatesq́ue camporum. adde etiam
25 reconditas auri, argentiq́ue venas, infinitamq́ue vim mar-
moris. Quæ verò, & quàm varia genera beſtiarum, vel cicu-
rum, vel ferarum? qui volucrũ lapſus, atque cantus? qui pe-
cudum paſtus? quæ vita ſilueſtrium? Quid iam de hominũ
genere dicam? qui quaſi cultores terræ conſtituti, non pa-
30 tiuntur eam nec immanitate belluarum efferari, nec ſtirpiũ
aſperitate vaſtari: quorumq́ue operibus agri, inſulæ, litora-
q́ue collucent diſtincta tectis, & vrbibus. quæ ſi, vt animis,
ſic oculis videre poſſemus, nemo cunctam intuens terram
de diuina ratione dubitaret. At verò quanta maris eſt pul-
35 chritudo? quæ ſpecies vniuerſi? quæ multitudo, & varietas
inſularum? quæ amœnitates orarum & litorum? quot ge-
nera, quamq́ue diſparia partim ſubmerſarum, partim fluitã-
tium, & innatantium belluarum, partim ad ſaxa natiuis te-
ſtis inhærentium? ipſum autem mare ſic terram appetens

litoribus cludit, vt vna ex duabus naturis conflata videatur.
Exinde mari finitimus aer die, & nocte distinguitur, isque
tum fusus, & extenuatus in sublime fertur: tum autem concretus in nubeis cogitur, humoremque colligens terrā auget imbribus: tum effluens huc, & illuc ventos efficit, idem 5
annuas frigorum, & calorum facit varietates: idemque &
volatus alitum sustinet, & spiritu ductus alit, & sustentat animanteis. Restat vltimus, & à domiciliis nostris altissimus,
omnia cingens, & coercens cæli complexus, qui idem æther vocatur, extrema ora, & determinatio mundi: in quo 10
cum admirabilitate maxima igneæ formæ cursus ordinatos definiunt. ex quibus sol, cuius magnitudine multis partibus terra superatur, circum eam ipsam voluitur: isque oriens, & occidens, diem noctemque conficit: & modò accedens, tum autem recedens, binas in singulis annis reuersiones 15
ab extremo contrarias facit: quarum interuallo tū quasi tristitia quædā contrahit terram, tum vicissim lætificat, vt
cum cælo hilarata videatur. Luna autē, quæ est, vt ostendunt
mathematici, maior quàm dimidia pars terræ, iisdem spatiis
vagatur, quibus sol: sed tum congrediens cum sole, tum degrediens, 20
& eam lucem, quam à sole accipit, mittit in terras,
& varias ipsa mutationes lucis habet. atque etiam tum subiecta, atque opposita soli, radios eius, & lumen obscurat, tum
ipsa incidens in vmbrā terræ, cùm est è regione solis, interpositu interiectuq; terræ repente deficit, iisdemq; spatiis hæ 25
stellæ, quas vagas dicimus, circū terrā feruntur, eodemque
modo oriuntur, & occidunt: quarū motus tum incitantur, tū
retardantur, sæpe etiā insistunt: quo spectaculo nihil potest
admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo: quarū ita descripta distinctio 30
est, vt ex notarum figurarum similitudine nomina inuenerint. Atque hoc loco me intuens, Vtar, inquit, carminib. Arati, eis, quæ, à te admodū adolescentulo conuersa, ita me delectāt, quia Latina sunt, vt multa ex iis memoria teneā. Ergo
vt oculis assiduè videmus sine vlla mutatione, aut varietate, 35

Cetera labuntur celeri cælestia motu,

Cum caeloq; simul nocteisq; diesq; feruntur.

quorum contemplatione nullius expleri potest animus, naturæ constantiam videre cupientis.

Extre-

Extremusq; adeò duplici de cardine vertex
Dicitur esse polus.
hunc circum ἄρκτοι duæ feruntur, numquam occidentes.
Ex his altera apud Graios Cynosura vocatur,
5 *Altera dicitur esse Helice.*
Cuius quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus,
Quas nostri septem soliti vocitare Triones.
Paribusque stellis similiter distinctis eundem cæli verticem lustrat parua Cynosura.
10 *Hac fidunt duce nocturna Phœnices in alto,*
Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
Et late prima confestim à nocte videtur.
Hæc verò parua est: sed nautis vsus in hac est.
Nam cursu interiore breui conuertitur orbe.
15 Et quo sit earum stellarum admirabilior aspectus,
Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
Toruus Draco serpit subter. supraq; reuoluens
Sese, conficiensq; sinus è corpore flexos.
Eius cùm totius est præclara species, in primis suspicienda
20 est figura capitis, atque ardor oculorum.
Huic non vna modo caput ornans stella relucet,
Verùm tempora sunt duplici fulgore notata,
E trucibusq; oculis duo feruida lumina flagrant,
Atque vno mentum radianti sidere lucet:
25 *Obstipum caput, & tereti ceruice reflexum*
Obtutum in cauda maioris figere dicas.
Et reliquũ quidẽ corpus draconis totis noctibus cernimus.
Hoc caput hic paullum sese subitoq; recondit,
Ortus vbi, atq; obitus parte admiscentur in vna.
30 Id autem caput,
Attingens, defessa velut mærentis imago,
Vertitur. quam quidem Græci
Engonasim vocitant, genibus quia nixa feratur,
Hic illo eximio posita est fulgore corona.
35 Atq; hæc quidẽ à tergo. propter caput autem Anguitenens:
Quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graii,
Hic pressu duplici palmarum continet Anguem,
Eius & ipse manet religatus corpore toto:
Namq; virum medium serpens sub pectora cingit.

Ille tamen nitens grauiter vestigia ponit,
Atque oculos vrget pedibus pectusq́; Nepai.

Septentriones autem sequitur
Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes:
Quòd quasi temone adiunctam præ se quatit Arctum. 5

Dein quæ sequuntur. Huic Booti enim
--subter præcordia fixa videtur
Stella micans radiis Arcturus nomine claro: cui subiecta fertur
Spicum illustre tenens splendenti corpere Virgo.

Atque ita demetata signa sunt, vt in tantis descriptionibus 10 diuina sollertia appareat.
Et natos geminos inuises sub caput Arcti,
Subiectus media est Cancer, pedibusq́; tenetur
Magnu' Leo, tremulam quatiens è corpore flammam.

Auriga 15
Sub læua Geminorum obductus parte feretur.
Aduersum caput huic Helice truculenta tuetur.
At Capra læuum humerum claro obtinet.

Tum quæ sequuntur.
Verùm hæc est magno atque illustri prædita signo. 20
Contra Hœdi exiguum iaciunt mortalibus ignem.

cuius sub pedibus
Corniger est valido connexus corpore Taurus.

Eius caput stellis conspersum est frequentibus.
Has Græci stellas Hyadas vocitare suerunt. 25

à pluendo: ὕειν enim est pluere: nostri imperitè suculas, quasi à suibus essent, non ab imbribus nominatæ. Minorem autem Septentrionem Cepheus passis palmis tergo subsequitur.
Namque ipsum ad tergum Cynosura vertitur Arcti. 30

hunc antecedit
Obscura specie stellarum Cassiopea.
Hanc autem illustri versatur corpore propter
Andromoda, aufugiens aspectum mæsta parentis.
Huic Equus ille iubam quatiens fulgore micanti 35
Summum contingit caput aluo: stellaq́; iungens
Vna tenet dupliceis communi lumine formas,
Aeternum ex astris cupiens connectere nodum.
Exin contortis Aries cum cornibus hæret.

Quem

Quem propter

Pisces, quorum alter paullum prælabitur antè,
Et magis horriferis Aquilonis tangitur alis.

Ad pedes Andromedæ Perseus describitur,

5 *Quem summa ab regione Aquilonis flamina pulsant.*

Cuius propter læuum genu

-- Vergilias tenui cùm luce videbis.
Inde Fides leuiter posita, & connexa videtur.
Inde est ales auis lato sub tegmine cæli.

10 Capiti autem Equi proximat Aquarii dextra, totusque deinceps Aquarius.

Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans
Corpore semifero magno Capricornus in orbe.
Quem cùm perpetuo vestiuit lumine Titan,
15 *Brumali flectens contorquet tempore currum.*

Hinc autem aspicitur,

Vt sese emergens ostendat Scorpius altè,
Posteriore trahens flexum vi corporis arcum.
Quem propter nitens pennis conuoluitur ales.
20 *At propter se aquila ardenti cum corpore portat.*

Deinde Delphinus,

Exinde Orion obliquo corpore nitens.

Quem subsequens

Feruidus ille Canis stellarum luce refulget.

25 Post lepus subsequitur

Curriculum nunquam defesso corpore sedans.
At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.
Hanc Aries tegit, & squamoso corpore Pisces,
Fluminis illustri tangentem corpore ripas.

30 Quam longè serpentem, & manantem

-- aspicies, proceraq; vincla videbis,
Quæ retinent Pisces caudarum à parte locata.
Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen
Aram, quam flatu permulcet spiritus Austri.

35 Propter quæ Centaurus

Cedit Equi parteis properans submergere Chelis.
Hinc dextram porgens, quadrupes quà vasta tenetur,
Tendit, & illustrem truculentus cedit ad aram.
Hic sese infernisè partibus erigit Hydra:

Cuius longè corpus est fusum:
In medioq; sinu fulgens cratera relucet.
Extremam nitens plumato corpore Coruus
Rostro tundit: & hic Geminis est ille sub ipsis,
Ante canem, Graio Procyon qui nomine fertur. 5
Hæc omnis descriptio siderum, atque hic tantus cæli ornatus, ex corporibus huc, & illuc casu, & temere concursantibus potuisse effici, cuiquam sano videri potest? Aut verò alia quæ natura mentis, & rationis expers, hæc efficere potuit, quæ non modò vt fierent, ratione eguerũt, sed intelligi, 10 qualia sint, sine summa ratione non possunt? Nec verò hæc solùm admirabilia, sed nihil maius, quàm quòd ita stabilis est mundus, atque ita cohæret ad permanendum, vt nihil ne excogitari quidem possit aptius. Omnes enim partes eius vndique medium locum capessentes, nituntur æqualiter: 15 maximè autem corpora inter se iuncta permanent, cùm quodam quasi vinculo circumdata colligantur: quod facit ea natura, quæ per omnem mundum omnia mente, & ratione conficiens funditur, & ad medium rapit, & conuertit extrema. Quocirca, si mundus globosus est, ob eámq; caus- 20 sam omnes eius partes vndique æquales ipsæ per se, atq; inter se continentur: contingere idem terræ necesse est, vt omnibus eius partibus in medium vergentibus (id autẽ medium infimum in sphæra est) nihil interrumpat, quo labefactari possit tanta contentio grauitatis & ponderum. Ea- 25 démque ratione mare, cùm supra terram sit, medium tamen terræ locum expetens, conglobatur vndique æqualiter, neque redundat vnquam, neque effunditur. Huic autem cõtinens aer fertur ille quidem leuitate sublimi, sed tamen in omneis parteis se ipse fundit. Itaque & mari continuatus, & 30 iunctus est, & natura fertur ad cælum: cuius tenuitate, & calore temperatus, vitalem, & salutarem spiritum præbet animantibus. quem complexa summa pars cæli, quæ æther dicitur, & suum retinet ardorem tenuem, & nulla admistione concretum, & cum aeris extremitate coniungitur. 35 In æthere autem astra voluuntur: quæ se & nixu suo conglobata continent, & forma ipsa, figuráque sua momenta sustentant: sunt enim rotunda: quibus formis, vt antè dixisse videor, minimè noceri potest. Sunt autem stellæ natura flam-

flammeæ. quocirca terræ, maris, aquarum vaporibus aluntur ii, qui à sole ex agris tepefactis, & ex aquis excitantur: quibus altæ renouatæque stellæ, atque omnis æther refundunt eadem, & rursum trahunt in idem, nihil vt ferè intereat, aut admodum paullum, quod astrorum ignes, & ætheris flamma consumant. Ex quo euenturum nostri putant id, de quo Panætium addubitare dicebant, vt ad extremum omnis mundus ignesceret, cùm humore consumpto neque terra ali posset, neque remearet aer, cuius ortus aqua omni exhausta esse non posset: ita relinqui nihil præter ignem: à quo rursum animante, ac Deo, renouatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur. Nolo in stellarum ratione multus vobis videri, maximeque earum quæ errare dicuntur: quarum tantus est concentus ex dissimillimis motibus, vt cùm summa Saturni refrigeret, media Martis incendat, his interiecta Iouis illustret, & temperet, infraque Martem duæ soli obediant, ipse sol mundum omnem sua luce compleat, ab eoque luna illuminata grauiditates, & partus afferat, maturitatesque gignendi. Quæ copulatio rerum, & quasi consentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio naturæ, quem non commouet, hunc horum nihil vnquã reputauisse certò scio. AGE, vt à cælestib. rebus ad terrestreis veniamus: quid est in his, in quo non naturæ ratio intelligẽtis appareat? Principio eorum, quę gignuntur è terra, stirpes & stabilitatem dant iis quæ sustinent, & ex terra succũ trahunt, quo alantur ea, quæ radicibus continentur, obducunturque libro, aut cortice trunci, quo sint à frigoribus, & à caloribus tutiores. Iam verò vites sic clauiculis adminicula tãquam manibus apprehendunt, atque ita se erigunt vt animantes, quinetiam à caulibus brassicisque, si propè sati sunt, vt à pestiferis, & nocentibus refugere dicuntur, nec eos vlla ex parte contingere. Animantium verò quanta varietas est? quanta ad eam rem vis, vt in suo quæque genere permaneant? quarum aliæ coriis tectæ sunt, aliæ villis vestitæ, aliæ spinis hirsutæ: pluma alias, alias squama videmus obductas: alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. Pastum autem animantibus largè, & copiosè natura eum, qui cuique aptus erat, comparauit. Enumerare possum ad eum pastũ capessendum, conficiendumq; quæ sit

in figuris animantium, & quàm sollers subtilisq; descriptio partium, quámque admirabilis fabrica membrorum. Omnia enim, quæ quidem intus inclusa sunt, ita nata atque ita locata sunt, vt nihil eorũ superuacaneum sit, nihil ad vitam retinendam non necessarium. Dedit autem eadem natura beluis & sensum, & appetitum, vt altero conatum haberent ad naturaleis pastus capessendos, altero secernerent pestifera à salutaribus. Iam verò alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando, alia nando: cibumque partim oris hiatu, & dentibus ipsis capessunt, partim vnguiũ tenacitate arripiunt, partim aduncitate rostrorum: alia sugunt, alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est humilitas, vt cibum terrestrem rostris facilè contingant. quæ autem altiora sunt, vt anseres, vt cygni, vt grues, vt cameli, adiuuantur proceritate collorum. Manus etiam datæ elephantis, quia propter magnitudinem corporis difficileis aditus habebant ad pastum. At, quibus bestiis erat is cibus, vt alîus generis bestiis vescerentur: aut vireis natura dedit, aut celeritatem. Data est quibusdam etiam machinatio quædam atque sollertia: vt in araneolis, aliæ quasi rete texunt, vt siquid inhæserit, conficiant: aliæ autem vt ex inopinato obseruant, & siquid incidit, arripiunt, idque consumunt. Pinna verò (sic enim Græcè dicitur) duabus grandibus patula conchis cũ parua squilla quasi societatem coit comparãdi cibi. Itaque cum pisciculi parui in cõcham hiantem innatauerint, tum admonita à squilla pinna morsu comprimit cõchas. Sic dissimillimis bestiolis communiter cibus quæritur. In quo admirandum est, cõgressúne aliquo inter se, an iam inde ab ortu naturæ ipsæ cõgregatæ sint. Est etiam admiratio nonnulla in bestiis aquatilibus iis, quæ gignuntur in terra: veluti crocodili, fluuiatilesque testudines, quædamque serpentes ortæ extra aquam: simul ac primùm niti possunt, aquam persequuntur. Quinetiã anatũ oua gallinis sæpe supponimus: ex quib. pulli orti primùm aluntur ab iis, vt à matribus: deinde eas relinquunt à quibus exclusi fotique sunt: & effugiunt, cũ primũ aquam, quasi naturalem domum, videre potuerunt. Tantã ingenuit animantibus conseruandi sui natura custodiam. Legi etiam scriptum, esse auem quandam, quæ Platalea nominetur:

minetur: eam ſibi cibum quærere aduolantem ad eas aueis, quæ ſe in mari mergerent: quæ cùm emerſiſſent, piſcemq́ue cepiſſent, vſque eò premere earum capita mordicus, dum illæ captum amitterent, id quod ipſa inuaderet. Eademq́ue hæc auis ſcribitur conchis ſe ſolere complere, easq́ue, cùm ſtomachi calore concoxerit, euomere, atque ita eligere ex iis quæ ſunt eſculenta. Ranæ autem marinæ dicuntur obruere ſeſe arena ſolere, & moueri prope aquam: ad quas, quaſi ad eſcam, piſces cùm acceſſerint, confici à ranis, atque conſumi. Miluo eſt quoddam bellum naturale cum coruo. Ergo alter alterius, vbicumque nactus eſt, oua frangit. Illud verò ab Ariſtotele animaduerſum, à quo pleraque quis poteſt non mirari? grues cùm loca calidiora petentes maria transmittunt, trianguli formam efficere: eius autem ſummo angulo aer ab iis aduerſus pellitur: deinde ſenſim ab vtroq; latere tanquam remis, ita pennis curſus auium leuatur. Baſis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea tamquã à puppi ventis adiuuatur, hæq́ue in tergo præuolantiũ colla, & capita reponunt. quod quia ipſe dux facere non poteſt, quia non habet vbi nitatur, reuolat vt ipſe quoque quieſcat. in eius locum ſuccedit ex iis, quæ acquieuerunt: eáque viciſſitudo in omni curſu conſeruatur. Multa eiuſmodi proferre poſſum: ſed genus ipſum videtis. Iam verò illa etiam notiora, quanto ſe opere cuſtodiant beſtiæ, vt in paſtu circumſpectent: vt in cubilibus deliteſcant. atque illa mirabilia. Quid ea quæ nuper, id eſt paucis antè ſeculis, medicorũ ingeniis reperta ſunt? Vomitione canes purgantur, aluo ſe ibes Ægyptiæ curant. Auditum eſt, pantheras, quæ in barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere, quo cùm eſſent vſæ, non morerentur: capras autem in Creta feras, cùm eſſent confixæ venenatis ſagittis, herbam quærere quæ dictamus vocaretur: quam cùm guſtauiſſent, ſagittas excidere dicunt è corpore. ceruæq́ue paullo antè partum perpurgant ſe quadam herbula, quæ ſeſelis dicitur. Iam illa cernimus, vt contra metũ, & vim ſuis ſe armis quæque defendat. cornibus tauri, apri dentibus, morſu leones, aliæ fuga ſe, aliæ occultatione tutantur: atramenti effuſione ſepiæ, torpore torpedines: multæ etiã inſectanteis odoris intolerabili fœditate depellunt. Vt verò perpetuus mun-

melius. Ratio est enim, quæ præstat omnibus. Itaque fit credibile, Deorum & hominum caussa factum esse mundum, quæque in eo sint omnia. Faciliusque intelligetur, à Diis immortalibus hominibus esse prouisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnisque humanæ naturæ figura, 5 atque perspectio. Nam cùm tribus rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, spiritu: ad hæc omnia percipienda os est aptissimum, quod adiunctis naribus spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis manditur, atque ab his extenuatur & molitur cibus. Eorum aduersi acuti morsu di- 10 uidunt escas; intimi autem conficiunt, qui genuini vocantur: quæ confectio etiam à lingua adiuuari videtur. Linguam autem ad radices eius hærens excipit stomachus, quò primùm illabuntur ea, quæ accepta sunt ore. is vtraque ex parte tonsillas attingens, palato extremo atque intimo ter- 15 minatur. atque is agitatione & motibus linguæ cùm depulsum, & quasi detrusum cibum accepit, depellit. Ipsius autem partes eæ, quæ sunt infra id quod deuoratur, dilatantur: quæ autem supra, contrahuntur. Sed cùm aspera arteria (sic enim à medicis appellatur) ostium habeat adiunctum 20 linguæ radicibus, paullo supra, quàm ad linguam stomachus annectitur: eáque ad pulmones vsque pertineat, excipiatque animam eam, quæ ducta sit spiritu, eandemque à pulmonibus respiret, & reddat: tegitur quasi quodam operculo, quod ob eam caussam datum est, ne si quid in eam cibi 25 forte incidisset, spiritus impediretur. Sed cùm alui natura subiecta stomacho, cibi, & potionis sit receptaculum, pulmones autem, & cor extrinsecus spiritum adducant: in aluo multa sunt mirabiliter effecta, quæ constant ferè è neruis. Est autem multiplex, & tortuosa, arcetque, & continet, siue 30 illud aridum est, siue humidum quod recipit; vt id mutari & concoqui facilè possit: eaq; tum astringitur, tum relaxatur, atque omne quod accepit, cogit, & confundit: vt facilè & calore, quem multum habet, & terendo cibo, & præterea spiritu omnia cocta, atque confecta in reliquum corpus diui- 35 dantur. In pulmonibus autem inest raritas quædam, & assimilis spongiis mollitudo ad hauriendum spiritum aptissima: qui tum se contrahunt aspirantes, tum spiritu dilatant, vt frequenter ducatur cibus animalis, quo maximè aluntur animantes.

animantes. Ex intestinis autem, & aluo secretus à reliquo cibo succus is quo alimur, permanat ad iecur per quasdam à medio intestino vsque ad portas iecoris (sic enim appellant) ductas & directas vias, quæ pertinent ad iecur, eique
5 adhærent. Atque inde aliæ pertinentes sunt, per quas cadit cibus à iecore delapsus. Ab eo cibo cùm est secreta bilis, iique humores, qui ex renibus profunduntur, reliqua se in sanguinem vertunt, ad easdemque portas iecoris confluūt, ad quas omnes eius viæ pertinent: per quas lapsus cibus in
10 hoc ipso loco in eam venam, quæ caua appellatur, confunditur, perque eam ad cor confectus iam, coactusque perlabitur. A corde autem in totum corpus distribuitur, per venas admodum multas, in omneis parteis corporis pertinentes. Quemadmodum autem reliquiæ cibi depellantur, tum
15 astringētibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sanè difficile dictu est: sed tamen prætereundum est, nequid habeat iniucunditatis oratio. Illa potius explicetur incredibilis fabrica naturæ. Nam quæ spiritu in pulmones anima ducitur, ea calescit primum ab ipso spiritu, deinde coagitatione pul-
20 monum: ex eaq; pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, quam ventriculum cordis appellant. cui similis alter adiunctus est, in quem sanguis à iecore per venam illam cauam influit. eoque modo ex his partibus, & sanguis per venas in omne corpus diffunditur, & spiritus per
25 arterias. Vtræq; autem crebræ, multæq; toto corpore intextæ, vim quandam incredibilem artificiosi operis diuiniq; testantur. Quid dicam de ossibus? quæ subiecta corpori mirabiles commissuras habent, & ad stabilitatem aptas, & ad artus finiendos accommodatas, & ad motum, & ad omnem
30 corporis actionem. Huc adde neruos, à quibus artus continentur: eorúmq; implicationem toto corpore pertinentē: qui sicut venæ, & arteriæ à corde tractæ, & profectæ in corpus omne ducuntur. Ad hanc prouidentiam naturæ tam diligentem, tamque sollertem, adiungi multa possunt, è qui-
35 bus intelligatur quantæ res hominibus à Deo, quamq; eximiæ tributæ sint: qui primùm eos humo excitatos, celsos, & erectos constituit, vt Deorum cognitionem, cælum intuentes, capere possent. Sunt enim è terra homines, non vt incolæ, atque habitatores, sed quasi spectatores superarum re-

tura quidem rationis expers est habenda. Quî igitur conuenit signum, aut tabulam pictam cùm aspexeris, scire adhibitam esse artem: cúmq; procul cursum nauigii videris, non dubitare quin id ratione, atque arte moueatur: aut cùm solarium vel descriptum, aut ex aqua contemplere, intelligere declarari horas arte, non casu: mundum autem, qui & has ipsas arteis, & earum artifices, & cuncta complectatur, consilii & rationis esse expertem putare? Quòd si in Scythiam, aut in Britanniam sphæram aliquis tulerit, hanc, quam nuper familiaris noster effecit Posidonius, cuius singulæ conuersiones idem efficiunt in sole & in luna, & in quinque stellis errantibus, quod efficitur in cælo singulis diebus, & noctibus: quis in illa barbarie dubitet quin ea sphæra sit perfecta ratione? Hi autem dubitant de mundo, ex quo oriuntur, & fiunt omnia, casúne ipse sit effectus, aut necessitate aliqua, an ratione, an mente diuina: & Archimedem arbitrantur plus valuisse in imitandis sphæræ conuersionibus, quàm naturam in efficiendis, præsertim cùm multis partibus sint illa perfecta, quàm hæc simulata sollertius. Atque ille apud Attium pastor, qui nauem numquam antè vidisset, vt procul diuinum, & nouum vehiculum Argonautarum è monte conspexit, primò admirans, & perterritus, hoc modo loquitur: *- tanta moles labitur*

Fremebunda ex alto, ingenti sonitu, & spiritu
Præ se vndas voluit: vertices vi suscitat:
Ruit prolapsa: pelagus respergit: reflat:
Ita dum interruptum credas nimbum voluier,
Dum quod sublime ventis expulsum rapi
Saxum, aut procellis, vel globosos turbines
Exsistere ictos vndis concursantibus,
Nisi quas terrestreis pontus strages conciet:
Aut fortè Triton fuscina euerrens specus,
Subter radices penitus vndanti in freto
Molem ex profundo saxeam ad cælum vomit.

Dubitat primò, quæ sit ea natura, quam cernit ignotam: idémque iuuenibus visis, auditoque nautico cantu,

Sicut inciti, atq; alacres nostris perfremunt
Delphini. - Item alia multa.
- Siluani melo

Consimilem ad aureis cantum, & auditum refert.
Ergo vt hic primo aspectu inanimum quiddam, sensuque vacuum,se putat cernere; pòst autẽ signis certioribus, quale sit id, de quo dubitauerat, incipit suspicari: sic philosophi
5 debuerunt, si fortè eos primus aspectus mundi conturbauerat, postea, cùm vidissent motus eius finitos, & æquabileis, omniaq; ratis ordinibus moderata, immutabiliq; constantia; intelligere, inesse aliquem non solùm habitatorẽ in hac cælesti ac diuina domo, sed etiam rectorem, & moderatorẽ,
10 & tamquam architectum tanti operis, tantique muneris. Nunc autem mihi videntur ne suspicari quidem, quanta sit admirabilitas cælestium rerum, atque terrestrium. Principiò enim terra sita in media parte mundi, circumfusa vndiq; est hac animabili, spirabilique natura, cui nomen est aer:
15 Græcum illud quidem, sed receptum iam tamen vsu à nostris: tritum est enim pro Latino. Hunc rursus amplectitur immensus æther, qui constat ex altissimis ignibus. mutuemur hoc quoq; verbum, dicaturq; tam æther Latinè, quam dicitur aer: etsi interpretatur Pacuuius,
20 *Hoc, quod memoro, nostri cælum, Graii perhibent æthera.*
Quasi verò non Graius hoc dicat. At Latinè loquitur. siquidem nos non quasi Græcè loquentẽ audiamus. Docet idem alio loco,
Graiugena de isto aperit ipsa oratio.
25 Sed ad maiora redeamus. Ex æthere igitur innumerabiles flammæ siderum exsistunt: quorum est princeps sol, omnia clarissima luce collustrans, multis partibus maior, atq; amplior, quàm terra vniuersa: deinde reliqua sidera magnitudinibus immensis. Atque hi tanti ignes, tamque multi, non
30 modò nihil nocent terris rebusque terrestribus; sed ita prosunt, vt si mota loco sint, conflagrare terras necesse sit à tantis ardoribus moderatione, & tẽperatione sublata. Hic ego non mirer esse quemquã, qui sibi persuadeat corpora quædã solida, atq; indiuidua vi, & grauitate ferri, mundumque effi-
35 ci ornatissimum, & pulcherrimum ex eorum corporũ concursione fortuita? Hoc qui existimat fieri potuisse, non intelligo cur non idem putet, si innumerabiles vnius, & viginti formæ litterarum vel aureæ, vel quales libet aliquò coniiciantur, posse ex his in terram excussis annales Ennii, vt

deinceps legi poſsint, effici: quod neſcio an ne in vno quidem verſu poſſit tantum valere fortuna. Iſti autem quemadmodum aſſeuerant ex corpuſculis, non colore, non qualitate aliqua, quam ποιότητα Græci vocant, non ſenſu præditis, ſed concurrentibus temere, atq; caſu, mundũ eſſe perfectum, vel 5
innumerabileis potius in omni puncto tẽporis alios naſci, alios interire? Quòd ſi mundum efficere poteſt concurſus atomorum, cur porticum, cur templum, cur domum, cur vrbem non poteſt; quæ ſunt minus operoſa, & multo quidem faciliora? Certè ita temere de mundo effutiunt, vt mihi qui- 10
dem numquam hunc admirabilem cæli ornatum, qui locus eſt proximus, ſuſpexiſſe videantur. Præclarè ergo Ariſtoteles, Si eſſent, inquit, qui ſub terra ſemper habitauiſſent bonis, & illuſtribus domiciliis, quæ eſſent ornata ſignis atque picturis, inſtructaque rebus iis omnibus, quibus abundant 15
ii, qui beati putantur, nec tamen exiſſent vmquam ſupra terram, accepiſſent autem fama, & auditione eſſe quoddam numen, & vim Deorum; deinde aliquo tempore patefactis terræ faucibus, ex illis abditis ſedibus euadere in hæc loca, quæ nos incolimus, atq; exire potuiſſent; cùm repente ter- 20
ram, & maria, cælúmque vidiſſent, nubium magnitudinem, ventorumq; vim cognouiſſent, aſpexiſſentq; ſolem, eiuſq; tum magnitudinem pulchritudinemq;, tum etiam efficientiam cognouiſſent, quòd is diem efficeret, toto cælo luce diffuſa; cùm autem terras nox opacaſſet, tum cælum totum 25
cernerent aſtris diſtinctum, & ornatum, lunæq; luminũ varietatem tum creſcentis, tum ſeneſcentis, eorumq; omnium ortus, & occaſus, atque in omni æternitate ratos, immutabileisq; curſus: hæc cùm viderent, profectò & eſſe Deos, & hęc tanta opera Deorum eſſe arbitrarentur. Atque hæc quidem 30
ille. Nos autem tenebras cogitemus tantas, quantæ quondã eruptione Ætnæorum ignium finitimas regiones obſcurauiſſe dicuntur, vt per biduum nemo hominem homo agnoſceret: cùm autem tertio die ſol illuxiſſet, tum vt reuixiſſe ſibi viderentur. Quòd ſi hoc idem ex æternis tenebris contin- 35
geret, vt ſubitò lucem aſpiceremus, quænam ſpecies cæli videretur? Sed aſſiduitate quotidiana, & conſuetudine oculorum aſſueſcunt animi: neq; admirantur, neq; requirunt rationes earum rerũ, quas ſemper vident: perinde quaſi nouitas nos

tas nos magis, quàm magnitudo rerum, debeat ad exquirendas caussas excitare. Quis enim hunc hominem dixerit, qui cùm tam certos cæli motus, tam ratos astrorum ordines, tamque omnia inter se connexa, & apta viderit, negetin
5 his vllam inesse rationem, eaque casu fieri dicat, quæ quanto consilio gerantur, nullo consilio assequi possumus? An cũ machinatione quadam moueri aliquid videmus, vt sphærã, vt horas, vt alia permulta? non dubitamus quin illa opera sint rationis: cùm autem impetum cœli admirabili cum ce-
10 leritate moueri vertique videamus, constantissimè conficiẽtem vicissitudines anniuersarias cum summa salute, & conseruatione rerum omnium, dubitamus quin ea non solùm ratione fiant, sed etiam excellenti quadam diuinaque ratione? Licet enim iam remota subtilitate disputandi, oculis
15 quodammodo contemplari pulchritudinem rerum earum, quas diuina prouidentia dicimus constitutas. Ac principiò terra vniuersa cernatur locata in media mundi sede, solida, & globosa, & vndique ipsa in sese nutibus suis conglobata, vestita floribus, herbis, arboribus, frugibus: quorum omniũ
20 incredibilis multitudo insatiabili varietate distinguitur. Adde huc fontiũ gelidas perennitates, liquores perlucidos amnium, riparum vestitus viridissimos, speluncarum concauas altitudines, saxorum asperitates, impendentium mõtium altitudines, immensitatesque camporum. adde etiam
25 reconditas auri, argentique venas, infinitamque vim marmoris. Quæ verò, & quàm varia genera bestiarum, vel cicurum, vel ferarum? qui volucrũ lapsus, atque cantus? qui pecudum pastus? quæ vita siluestrium? Quid iam de hominũ genere dicam? qui quasi cultores terræ constituti, non pa-
30 tiuntur eam nec immanitate belluarum efferari, nec stirpiũ asperitate vastari: quorumque operibus agri, insulæ, litoraque collucent distincta tectis, & vrbibus. quæ si, vt animis, sic oculis videre possemus, nemo cunctam intuens terram de diuina ratione dubitaret. At verò quanta maris est pul-
35 chritudo? quæ species vniuersi? quæ multitudo, & varietas insularum? quæ amœnitates orarum & litorum? quot genera, quamque disparia partim submersarum, partim fluitãtium, & innatantium belluarum, partim ad saxa natiuis testis inhærentium? ipsum autem mare sic terram appetens

litoribus cludit, vt vna ex duabus naturis conflata videatur. Exinde mari finitimus aer die, & nocte distinguitur, isque tum fusus, & extenuatus in sublime fertur: tum autem concretus in nubeis cogitur, humoremque colligens terrã auget imbribus: tum effluens huc, & illuc ventos efficit, idem 5 annuas frigorum, & calorum facit varietates: idemque & volatus alitum sustinet, & spiritu ductus alit, & sustentat animanteis. Restat vltimus, & à domiciliis nostris altissimus, omnia cingens, & coercens cæli complexus, qui idem æther vocatur, extrema ora, & determinatio mundi: in quo 10 cum admirabilitate maxima igneæ formæ cursus ordinatos definiunt. ex quibus sol, cuius magnitudine multis partibus terra superatur, circum eam ipsam voluitur: isque oriens, & occidens, diem noctemque conficit: & modò accedens, tum autem recedens, binas in singulis annis reuersiones ab extremo contrarias facit: quarum interuallo tũ quasi tristitia quadã contrahit terram, tum vicissim lætificat, vt 15 cum cælo hilarata videatur. Luna autẽ, quæ est, vt ostendunt mathematici, maior quàm dimidia pars terræ, iisdem spatiis vagatur, quibus sol: sed tum congrediens cum sole, tum degrediens, & eam lucem, quam à sole accipit, mittit in terras, 20 & varias ipsa mutationes lucis habet. atque etiam tum subiecta, atque opposita soli, radios eius, & lumen obscurat, tum ipsa incidens in vmbrã terræ, cùm est è regione solis, interpositu interiectuq; terræ repente deficit, iisdemq; spatiis hæ 25 stellæ, quas vagas dicimus, circũ terrã feruntur, eodemque modo oriuntur, & occidunt: quarũ motus tum incitantur, tũ retardantur, sæpe etiã insistunt: quo spectaculo nihil potest admirabilius esse, nihil pulchrius. Sequitur stellarum inerrantium maxima multitudo: quarũ ita descripta distinctio 30 est, vt ex notarum figurarum similitudine nomina inuenerint. Atque hoc loco me intuens, Vtar, inquit, carminib. Arati, eis, quæ, à te admodũ adolescentulo conuersa, ita me delectãt, quia Latina sunt, vt multa ex iis memoria teneã. Ergo vt oculis assiduè videmus sine vlla mutatione, aut varietate, 35

Cetera labuntur celeri cælestia motu,

Cum celoq; simul nocteisq; diesq; feruntur.

quorum contemplatione nullius expleri potest animus, naturæ constantiam videre cupientis.

Extre-

Extremusq; adeò duplici de cardine vertex
Dicitur esse polus.
hunc circum ἄρκτοι duæ feruntur, numquam occidentes.
Ex his altera apud Graios Cynosura vocatur,
5 *Altera dicitur esse Helice.*
Cuius quidem clarissimas stellas totis noctibus cernimus,
Quas nostri septem soliti vocitare Triones.
Paribusque stellis similiter distinctis eundem cæli verticem
lustrat parua Cynosura.
10 *Hac fidunt duce nocturna Phœnices in alto,*
Sed prior illa magis stellis distincta refulget,
Et late prima confestim à nocte videtur.
Hæc verò parua est: sed nautis vsus in hac est.
Nam cursu interiore breui conuertitur orbe.
15 Et quo sit earum stellarum admirabilior aspectus,
Has inter, veluti rapido cum gurgite flumen,
Toruus Draco serpit subter, supraq; reuoluens
Sese, conficiensq; sinus è corpore flexos.
Eius cùm totius est præclara species, in primis suspicienda
20 est figura capitis, atque ardor oculorum.
Huic non vna modo caput ornans stella relucet,
Verùm tempora sunt duplici fulgore notata,
E trucibusq; oculis duo feruida lumina flagrant,
Atque vno mentum radianti sidere lucet:
25 *Obstipum caput, & tereti ceruice reflexum*
Obtutum in cauda maioris figere dicas.
Et reliquũ quidẽ corpus draconis totis noctibus cernimus.
Hoc caput hic paullum sese subitoq; recondit,
Ortus vbi, atq; obitus parte admiscentur in vna.
30 Id autem caput,
Attingens, defessa velut mærentis imago,
Vertitur. quam quidem Græci
Engonasim vocitant, genibus quia nixa feratur,
Hic illo eximio posita est fulgore corona.
35 Atq; hæc quidẽ à tergo. propter caput autem Anguitenens:
Quem claro perhibent Ophiuchum nomine Graii,
Hic pressu duplici palmarum continet Anguem,
Eius & ipse manet religatus corpore toto:
Namq; virum medium serpens sub pectora cingit.

Ille tamen nitens grauiter vestigia ponit,
Atque oculos vrget pedibus pectusq; Nepai.
Septentriones autem sequitur
Arctophylax, vulgo qui dicitur esse Bootes:
Quòd quasi temone adiunctam præ se quatit Arctum. 5
Dein quæ sequuntur. Huic Booti enim
--subter præcordia fixa videtur
Stella micans radiis Arcturus nomine claro: cui subiecta fertur
Spicum illustre tenens splendenti corpore Virgo.
Atque ita demetata signa sunt, vt in tantis descriptionibus 10
diuina sollertia appareat.
Et natos geminos inuises sub caput Arcti,
Subiectus media est Cancer, pedibusq; tenetur
Magnu' Leo, tremulam quatiens è corpore flammam.
Auriga 15
Sub læua Geminorum obductus parte feretur.
Aduersum caput huic Helice truculenta tuetur.
At Capra læuum humerum claro obtinet.
Tum quæ sequuntur.
Verùm hæc est magno atque illustri prædita signo. 20
Contra Hœdi exiguum iaciunt mortalibus ignem.
cuius sub pedibus
Corniger est valido connexus corpore Taurus.
Eius caput stellis conspersum est frequentibus.
Has Græci stellas Hyadas vocitare fuerunt. 25
à pluendo: ὕειν enim est pluere: nostri imperitè suculas, quasi à suibus essent, non ab imbribus nominatæ. Minorem autem Septentrionem Cepheus passis palmis tergo subsequitur.
Namque ipsum ad tergum Cynosuræ vertitur Arcti. 30
hunc antecedit
Obscura specie stellarum Cassiopeá.
Hanc autem illustri versatur corpore propter
Andromoda, aufugiens aspectum mæsta parentis.
Huic Equus ille iubam quatiens fulgore micanti 35
Summum contingit caput aluo: stellaq; iungens
Vna tenet dupliceis communi lumine formas,
Aeternum ex astris cupiens connectere nodum.
Exin contortis Aries cum cornibus hæret.

Quem

Quem propter

Pisces, quorum alter paullum prelabitur antè,

Et magis horriferis Aquilonis tangitur alis.

Ad pedes Andromedæ Perseus describitur,

5 *Quem summa ab regione Aquilonis flamina pulsant.*

Cuius propter læuum genu

-- Vergilias tenui cùm luce videbis.

Inde Fides leuiter posita, & connexa videtur.

Inde est ales auis lato sub tegmine cæli.

10 Capiti autem Equi proximat Aquarii dextra, totusque deinceps Aquarius.

Tum gelidum valido de pectore frigus anhelans

Corpore semifero magno Capricornus in orbe.

Quem cùm perpetuo vestiuit lumine Titan,

15 *Brumali flectens contorquet tempore currum.*

Hinc autem aspicitur,

Vt sese emergens ostendat Scorpius altè,

Posteriore trahens flexum vi corporis arcum.

Quem propter nitens pennis conuoluitur ales.

20 *At propter se aquila ardenti cum corpore portat.*

Deinde Delphinus,

Exinde Orion obliquo corpore nitens.

Quem subsequens

Feruidus ille Canis stellarum luce refulget.

25 Post lepus subsequitur

Curriculum nunquam defesso corpore sedans.

At Canis ad caudam serpens prolabitur Argo.

Hanc Aries tegit, & squamoso corpore Pisces,

Fluminis illustri tangentem corpore ripas.

30 Quam longè serpentem, & manantem

-- aspicies, proceraq; vincla videbis,

Quæ retinent Pisces caudarum à parte locata.

Inde Nepæ cernes propter fulgentis acumen

Aram, quam flatu permulcet spiritus Austri.

35 Propter quæ Centaurus

Cedit Equi parteis properans submergere Chelis.

Hinc dextram porgens, quadrupes quà vasta tenetur,

Tendit, & illustrem truculentus cedit ad aram.

Hic sese infernis è partibus erigit Hydra:

Cuius longè corpus est fusum:

In medioq́; sinu fulgens cratera relucet.
Extremam nitens plumato corpore Coruus
Rostro tundit: & hic Geminis est ille sub ipsis,
Ante canem, Graio Procyon qui nomine fertur.

Hæc omnis descriptio siderum, atque hic tantus cæli ornatus, ex corporibus huc, & illuc casu, & temere concursantibus potuisse effici, cuiquam sano videri potest? Aut verò alia quæ natura mentis, & rationis expers, hæc efficere potuit, quæ non modò vt fierent, ratione eguerũt, sed intelligi, qualia sint, sine summa ratione non possunt? Nec verò hæc solùm admirabilia, sed nihil maius, quàm quòd ita stabilis est mundus, atque ita cohæret ad permanendum, vt nihil ne excogitari quidem possit aptius. Omnes enim partes eius vndique medium locum capessentes, nituntur æqualiter: maximè autem corpora inter se iuncta permanent, cùm quodam quasi vinculo circumdata colligantur: quod facit ea natura, quæ per omnem mundum omnia mente, & ratione conficiens funditur, & ad medium rapit, & conuertit extrema. Quocirca, si mundus globosus est, ob eámq; caussam omnes eius partes vndique æquales ipsæ per se, atq; inter se continentur: contingere idem terræ necesse est, vt omnibus eius partibus in medium vergentibus (id autẽ medium infimum in sphæra est) nihil interrumpat, quo labefactari possit tanta contentio grauitatis & ponderum. Eademq́ue ratione mare, cùm supra terram sit, medium tamen terræ locum expetens, conglobatur vndique æqualiter, neque redundat vnquam, neque effunditur. Huic autem cõtinens aer fertur ille quidem leuitate sublimi, sed tamen in omneis parteis se ipse fundit. Itaque & mari continuatus, & iunctus est, & natura fertur ad cælum: cuius tenuitate, & calore temperatus, vitalem, & salutarem spiritum præbet animantibus. quem complexa summa pars cæli, quæ æther dicitur, & suum retinet ardorem tenuem, & nulla admistione concretum, & cum aeris extremitate coniungitur. In æthere autem astra voluuntur: quæ se & nixu suo conglobata continent, & forma ipsa, figuraque sua momenta sustentant: sunt enim rotunda: quibus formis, vt antè dixisse videor, minimè noceri potest. Sunt autem stellæ natura flam-

5 10 15 20 25 30 35

flammeæ. quocirca terræ, maris, aquarum vaporibus aluntur ii, qui à sole ex agris tepefactis, & ex aquis excitantur: quibus altæ renouatæque stellæ, atque omnis æther refundunt eadem, & rursum trahunt in idem, nihil vt ferè intereat, aut admodum paullum, quod astrorum ignes, & ætheris flamma consumant. Ex quo euenturum nostri putant id, de quo Panætium addubitare dicebant, vt ad extremum omnis mundus ignesceret, cùm humore consumpto neque terra ali posset, neque remearet aer, cuius ortus aqua omni exhausta esse non posset: ita relinqui nihil præter ignem: à quo rursum animante, ac Deo, renouatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur. Nolo in stellarum ratione multus vobis videri, maximeque earum quæ errare dicuntur: quarum tantus est concentus ex dissimillimis motibus, vt cùm summa Saturni refrigeret, media Martis incendat, his interiecta Iouis illustret, & temperet, infraque Martem duæ soli obediant, ipse sol mundum omnem sua luce compleat, ab eoque luna illuminata grauiditates, & partus afferat, maturitatesque gignendi. Quæ copulatio rerum, & quasi consentiens ad mundi incolumitatem coagmentatio naturæ, quem non commouet, hunc horum nihil vnquã reputauisse certò scio. AGE, vt à cælestib. rebus ad terrestreis veniamus: quid est in his, in quo non naturæ ratio intelligẽtis appareat? Principio eorum, quę gignuntur è terra, stirpes & stabilitatem dant iis quæ sustinent, & ex terra succũ trahunt, quo alantur ea, quæ radicibus continentur, obducunturque libro, aut cortice trunci, quo sint à frigoribus, & à caloribus tutiores. Iam verò vites sic clauiculis adminicula tãquam manibus apprehendunt, atque ita se erigunt vt animantes, quinetiam à caulibus brassicisque, si propè sati sunt, vt à pestiferis, & nocentibus refugere dicuntur, nec eos vlla ex parte contingere. Animantium verò quanta varietas est? quanta ad eam rem vis, vt in suo quæque genere permaneant? quarum aliæ coriis tectæ sunt, aliæ villis vestitæ, aliæ spinis hirsutæ: pluma alias, alias squama videmus obductas: alias esse cornibus armatas, alias habere effugia pennarum. Pastum autem animantibus largè, & copiosè natura eum, qui cuique aptus erat, comparauit. Enumerare possum ad eum pastũ capessendum, conficiendumq́; quæ sit

in figuris animantium,& quàm sollers subtilisq; descriptio partium, quámque admirabilis fabrica membrorum. Omnia enim, quæ quidem intus inclusa sunt, ita nata atque ita locata sunt, vt nihil eorũ superuacaneum sit, nihil ad vitam retinendam non necessarium. Dedit autem eadem natura beluis & sensum, & appetitum, vt altero conatum haberent ad naturaleis pastus capessendos, altero secernerent pestifera à salutaribus. Iam verò alia animalia gradiendo, alia serpendo ad pastum accedunt, alia volando, alia nando: cibumque partim oris hiatu, & dentibus ipsis capessunt, partim vnguiũ tenacitate arripiunt, partim aduncitate rostrorum: alia sugunt, alia carpunt, alia vorant, alia mandunt. Atque etiam aliorum ea est humilitas, vt cibum terrestrem rostris facilè contingant. quæ autem altiora sunt, vt anseres, vt cygni, vt grues, vt cameli, adiuuantur proceritate collorum. Manus etiam datæ elephantis, quia propter magnitudinem corporis difficileis aditus habebant ad pastum. At, quibus bestiis erat is cibus, vt alîus generis bestiis vescerentur: aut vireis natura dedit, aut celeritatem. Data est quibusdam etiam machinatio quædam atque sollertia: vt in araneolis, aliæ quasi rete texunt, vt siquid inhæserit, conficiant: aliæ autem vt ex inopinato obseruant, & siquid incidit, arripiunt, idque consumunt. Pinna verò (sic enim Græcè dicitur) duabus grandibus patula conchis cũ parua squilla quasi societatem coit comparãdi cibi. Itaque cum pisciculi parui in cõcham hiantem innatauerint, tum admonita à squilla pinna morsu comprimit cõchas. Sic dissimillimis bestiolis communiter cibus quæritur. In quo admirandum est, cõgressũne aliquo inter se, an iam inde ab ortu naturæ ipsæ cõgregatæ sint. Est etiam admiratio nonnulla in bestiis aquatilibus iis, quæ gignuntur in terra: veluti crocodili, fluuiatilesque testudines, quædamque serpentes ortæ extra aquam: simul ac primùm niti possunt, aquam persequuntur. Quin etiã anatũ oua gallinis sæpe supponimus: ex quib. pulli orti primùm aluntur ab iis, vt à matribus: deinde eas relinquunt à quibus exclusi fotique sunt: & effugiunt, cũ primũ aquam, quasi naturalem domum, videre potuerunt. Tantã ingenuit animantibus conseruandi sui natura custodiam. Legi etiam scriptum, esse auem quandam, quæ Platalea nominetur:

minetur: eam sibi cibum quærere aduolantem ad eas aueis,
quæ se in mari mergerent: quæ cùm emersissent, piscemque
cepissent, vsque eò premere earum capita mordicus, dum
illæ captum amitterent, id quod ipsa inuaderet. Eademque
5 hæc auis scribitur conchis se solere complere, easque, cùm
stomachi calore concoxerit, euomere, atque ita eligere ex
iis quæ sunt esculenta. Ranæ autem marinæ dicuntur ob-
ruere sese arena solere, & moueri prope aquam: ad quas,
quasi ad escam, pisces cùm accesserint, confici à ranis, atque
10 consumi. Miluo est quoddam bellum naturale cum coruo.
Ergo alter alterius, vbicumque nactus est, oua frangit. Illud
verò ab Aristotele animaduersum, à quo pleraque quis po-
test non mirari? grues cùm loca calidiora petentes maria
transmittunt, trianguli formam efficere: eius autem sum-
15 mo angulo aer ab iis aduersus pellitur: deinde sensim ab
vtroq; latere tanquam remis, ita pennis cursus auium leua-
tur. Basis autem trianguli, quam grues efficiunt, ea tamquã
à puppi ventis adiuuatur, hæque in tergo præuolantiũ colla,
& capita reponunt. quod quia ipse dux facere non potest,
20 quia non habet vbi nitatur, reuolat vt ipse quoque quiescat.
in eius locum succedit ex iis, quæ acquieuerunt: eàque vi-
cissitudo in omni cursu conseruatur. Multa eiusmodi pro-
ferre possum: sed genus ipsum videtis. Iam verò illa etiam
notiora, quanto se opere custodiant bestiæ, vt in pastu cir-
25 cumspectent: vt in cubilibus delitescant. atque illa mirabi-
lia. Quid ea quæ nuper, id est paucis antè seculis, medicorũ
ingeniis reperta sunt? Vomitione canes purgantur, aluo se
ibes Ægyptiæ curant. Auditum est, pantheras, quæ in bar-
baria venenata carne caperentur, remedium quoddam ha-
30 bere, quo cùm essent vsæ, non morerentur: capras autem in
Creta feras, cùm essent confixæ venenatis sagittis, herbam
quærere quæ dictamus vocaretur: quam cùm gustauissent,
sagittas excidere dicunt è corpore. ceruæque paullo antè
partum perpurgant se quadam herbula, quæ seselis dicitur.
35 Iam illa cernimus, vt contra metũ, & vim suis se armis quæ-
que defendat. cornibus tauri, apri dentibus, morsu leones,
aliæ fuga se, aliæ occultatione tutantur: atramenti effusio-
ne sepiæ, torpore torpedines: multæ etiã insectanteis odo-
ris intolerabili fœditate depellunt. Vt verò perpetuus mun-

di esset ornatus, magna adhibita curá est à prouidentia Deorum, vt semper essent & bestiarum genera, & arborum, omniumque rerum, quæ altè aut radicibus à terra, aut stirpibus continerentur. Quæ quidem omnia eam vim seminis habent in se, vt ex vno plura generentur: idque semen inclusum est in intima parte earum baccarum, quæ ex quaque stirpe funduntur: iisdemque seminibus & homines affatim vescuntur, & terræ eiusdem generis stirpium renouatione complentur. Quid loquar quanta ratio in bestiis ad perpetuam cõseruationem earum generis appareat? Nam primùm aliæ mares, alię feminę sunt: quod perpetuitatis caussa machinata natura est. Deinde partes corporis & ad procreandum, & ad concipiendum aptissimæ, & in mari & in femina commiscendorum corporum miræ libidines. Cùm autem in locis semen insedit, rapit omnem ferè cibum ad sese, eoque septum fingit animal: quod cùm ex vtero elapsum excidit, in iis animantibus, quæ lacte aluntur, omnis ferè cibus matrum lactescere incipit: eáque quæ paullo antè nata sunt, sine magistro, duce natura mammas appetunt, earumque vbertate saturantur. Atque vt intelligamus nihil horum esse fortuitum, & hæc omnia esse prouidæ sollertísque naturæ: quæ multiplices fetus procreant, vt sues, vt canes, his mammarum data est multitudo: quas easdem paucas habent eæ bestiæ, quæ pauca gignunt. Quid dicã quantus amor bestiarum sit in educandis custodiendisque iis, quæ procreauerint, vsque ad eum finem, dum possint se ipsa defendere? Etsi pisces, vt aiunt, oua cùm genuerunt, relinquunt: facile enim illa aqua & sustinentur, & fetum fundunt. Testudines autem & crocodilos dicunt, cùm in terra partum ediderint, obruere oua, deinde discedere. ita & nascuntur, & educantur ipsa per sese. Iam gallinæ, auésque reliquæ & quietum requirunt ad pariendum locum, & cubilia sibi nidosque construunt, eosq; quàm possunt mollissimè substernunt, vt quàm facillimè oua seruentur: ex quibus pullos cùm excluserint, ita tuentur, vt & pennis foueant, ne frigore lædantur: & si est calor, à sole se opponant. Cùm autem pulli pinnulis vti possunt, tum volatus eorum matres prosequuntur, reliqua cura liberantur. Accedit etiam ad nonnullorum animantium, & earum rerum, quas

quas terra gignit, conseruationem, & salutem, hominum etiam sollertia, & diligentia. Nam multæ & pecudes,& stirpes sunt, quæ sine procuratione hominum saluæ esse non possunt. Magnæ etiam opportunitates ad cultum hominũ,
5 atque abundantiã aliæ aliis in locis reperiuntur. Ægyptum Nilus irrigat,& cùm tota æstate obrutam, oppletamque tenuerit,tum recedit, mollitosq; & oblimatos agros ad serendum relinquit. Mesopotamiam fertilem efficit Eufrates, in quam quotannos quasi nouos agros inuehit.Indus verò,qui
10 est omnium fluminum maximus,non aqua solùm agros lætificat,& mitigat,sed eos etiam conserit. magnam enim vim seminum secum frumenti,& similiũ dicitur deportare.Multaque alia in aliis locis commemorabilia proferre possum, multos fertileis agros alios aliorum fructuũ.Sed illa quanta
15 benignitas naturæ, quòd tam multa ad vescendum, tam varia,tamque iucunda gignit? neque ea vno tempore anni: vt semper & nouitate delectemur, & copia. Quàm tempestiuos autem dedit,quàm salutareis non modò hominum, sed etiam pecudum generi,iis denique omnibus, quæ oriuntur
20 è terra,ventos Etesias? quorum flatu nimii temperantur calores. ab iisdem etiã maritimi cursus celeres, & certi dirigũtur. Multa prætereunda sunt: & tamẽ multa dicuntur: enumerari enim non possunt fluminum opportunitates, æstus maritimi multum accedentes & recedentes, montes vestiti
25 atque siluestres,salinæ ab ora maritima remotissimæ, medicamentorum salutarium plenissimæ terræ, artes denique innumerabiles ad victum, & ad vitam necessariæ. Iam diei noctisque vicissitudo conseruat animanteis, tribuens aliud agendi tempus,aliud quiescendi. Sic vndique omni ratio-
30 ne concluditur,mente consilioq; diuino omnia in hoc mundo ad salutem omnium conseruationemque admirabiliter administrari. Sin quæret quispiam, cuiusnam caussa tantarum rerum molitio facta sit, arborúmne & herbarum, quæ,quamquam sine sensu sunt, tamen à natura sustinen-
35 tur? At id quidem absurdum est. An bestiarum? nihilo probabilius, Deos mutarum,& nihil intelligentium caussa tantum laborasse. Quorum igitur caussa quis dixerit effectum esse mundum? Eorum scilicet animantium, quæ ratione vtũtur.Hi sunt Dii,& homines,quib. profectò nihil est

melius. Ratio est enim, quæ præstat omnibus. Itaque fit credibile, Deorum & hominum caussa factum esse mundum, quæque in eo sint omnia. Faciliusque intelligetur, à Diis immortalibus hominibus esse prouisum, si erit tota hominis fabricatio perspecta, omnisque humanæ naturæ figura, 5 atque perfectio. Nam cùm tribus rebus animantium vita teneatur, cibo, potione, spiritu: ad hæc omnia percipienda os est aptissimum, quod adiunctis naribus spiritu augetur. Dentibus autem in ore constructis manditur, atque ab his extenuatur & molitur cibus. Eorum aduersi acuti morsu di- 10 uidunt escas; intimi autem conficiunt, qui genuini vocantur: quæ confectio etiam à lingua adiuuari videtur. Linguam autem ad radices eius hærens excipit stomachus, quò primùm illabuntur ea, quæ accepta sunt ore. is vtraque ex parte tonsillas attingens, palato extremo atque intimo ter- 15 minatur. atque is agitatione & motibus linguæ cùm depulsum, & quasi detritum cibum accepit, depellit. Ipsius autem partes eæ, quæ sunt infra id quod deuoratur, dilatantur: quæ autem supra, contrahuntur. Sed cùm aspera arteria (sic enim à medicis appellatur) ostium habeat adiunctum 20 linguæ radicibus, paullo supra, quàm ad linguam stomachus annectitur: eáque ad pulmones vsque pertineat, excipiatque animam eam, quæ ducta sit spiritu, eandemque à pulmonibus respiret, & reddat: tegitur quasi quodam operculo, quod ob eam caussam datum est, ne si quid in eam cibi 25 forte incidisset, spiritus impediretur. Sed cùm alui natura subiecta stomacho, cibi, & potionis sit receptaculum, pulmones autem, & cor extrinsecus spiritum adducant: in aluo multa sunt mirabiliter effecta, quæ constant ferè è neruis. Est autem multiplex, & tortuosa, arcetque, & continet, siue 30 illud aridum est, siue humidum quod recipit; vt id mutari & concoqui facilè possit: eaq; tum astringitur, tum relaxatur, atque omne quod accepit, cogit, & confundit: vt facilè & calore, quem multum habet, & terendo cibo, & præterea spiritu omnia cocta, atque confecta in reliquum corpus diui- 35 dantur. In pulmonibus autem inest raritas quædam, & assimilis spongiis mollitudo ad hauriendum spiritum aptissima: qui tum se contrahunt aspirantes, tum spiritu dilatant, vt frequenter ducatur cibus animalis, quo maximè aluntur animantes.

animantes. Ex intestinis autem, & aluo secretus à reliquo cibo succus is quo alimur, permanat ad iecur per quasdam à medio intestino vsque ad portas iecoris (sic enim appellant) ductas & directas vias, quæ pertinent ad iecur, eique
5 adhærent. Atque inde aliæ pertinentes sunt, per quas cadit cibus à iecore delapsus. Ab eo cibo cùm est secreta bilis, iique humores, qui ex renibus profunduntur, reliqua se in sanguinem vertunt, ad easdemque portas iecoris confluũt, ad quas omnes eius viæ pertinent: per quas lapsus cibus in
10 hoc ipso loco in eam venam, quæ caua appellatur, confunditur, perque eam ad cor confectus iam, coactusque perlabitur. A corde autem in totum corpus distribuitur, per venas admodum multas, in omneis parteis corporis pertinentes. Quemadmodum autem reliquiæ cibi depellantur, tum
15 astringẽtibus se intestinis, tum relaxantibus, haud sanè difficile dictũ est: sed tamen prætereundum est, nequid habeat iniũcunditatis oratio. Illa potius explicetur incredibilis fabrica naturæ. Nam quæ spiritu in pulmones anima ducitur, ea calescit primum ab ipso spiritu, deinde coagitatione pul-
20 monum: ex eaq; pars redditur respirando, pars concipitur cordis parte quadam, quam ventriculum cordis appellant. cui similis alter adiunctus est, in quem sanguis à iecore per venam illam cauam influit. eoque modo ex his partibus, & sanguis per venas in omne corpus diffunditur, & spiritus per
25 arterias. Vtræq; autem crebræ, multæq; toto corpore intextæ, vim quandam incredibilem artificiosi operis diuiniq; testantur. Quid dicam de ossibus? quæ subiecta corpori mirabiles commissuras habent, & ad stabilitatem aptas, & ad artus finiendos accommodatas, & ad motum, & ad omnem
30 corporis actionem. Huc adde neruos, à quibus artus continentur: eorúmq; implicationem toto corpore pertinentẽ: qui sicut venæ, & arteriæ à corde tractæ, & profectæ in corpus omne ducuntur. Ad hanc prouidentiam naturæ tam diligentem, tamque sollertem, adiungi multa possunt, è qui-
35 bus intelligatur quantæ res hominibus à Deo, quamq; eximiæ tributæ sint: qui primùm eos humo excitatos, celsos, & erectos constituit, vt Deorum cognitionem, cælum intuentes, capere possent. Sunt enim è terra homines, non vt incolæ, atque habitatores, sed quasi spectatores superarum re-

rum, atque cæleſtium: quarum ſpectaculum ad nullum aliud genus animantium pertinet. Senſus autem interpretes, ac nũtii rerum in capite, tamquã in arce, mirifice ad vſus neceſſarios & facti, & collocati ſunt. Nam oculi, tamquam ſpeculatores, altiſſimum locum obtinent: ex quo plurima conſpicientes, fungantur ſuo munere. Et aures cùm ſonum recipere debeant, qui natura in ſublime fertur, rectè in altis corporum partibus collocatæ ſunt. Itemque nares, eò quòd omnis odor ad ſuperiora fertur, rectè ſurſum ſunt: & quòd cibi, & potionis iudicium magnum earum eſt, non ſine cauſſa vicinitatem oris ſecutæ ſunt. Iam guſtatus, qui ſentire eorum, quibus veſcimur, genera debet, habitat in ea parte oris, qua eſculentis & poculentis iter natura patefecit. Tactus autẽ toto corpore ęquabiliter fuſus eſt, vt omneis ictus, omneisq; nimios & frigoris, & caloris appulſus ſentire poſſimus. Atque vt in ædificiis architecti auertunt ab oculis, & naribus dominorum ea, quæ profluentia neceſſariò tetri eſſent aliquid habitura: ſic natura res ſimileis procul amandauit à ſenſibus. Quis verò opifex pręter naturam, qua nihil poteſt eſſe callidius, tantam ſollertiam perſequi potuiſſet in ſenſibus? quę primùm oculos membranis tenuiſſimis veſtiuit & ſepſit: quas primùm perlucidas fecit, vt per eas cerni poſſet: firmas autẽ, vt continerentur. Sed lubricos oculos fecit, & mobileis, vt & declinarent, ſi quid noceret; & aſpectũ, quò vellent, facile conuerterent. aciesq; ipſa qua cernimus, quæ pupilla vocatur, ita parua eſt, vt ea, quæ nocere poſſint, facile vitet. palpebræq; quæ ſunt tegumẽta oculorũ, molliſſimæ, tactu ne læderent aciẽ, aptiſſime factæ & ad claudẽdas pupillas, nequid incideret, & ad aperiendas: idq; prouidit vt identidẽ fieri poſſet cum maxima celeritate. Munitæq; ſunt palpebræ tamquam vallo pilorum: quibus & apertis oculis ſi quid incideret repelleretur, & ſomno conniuentibus, cùm oculis ad cernendum non egeremus, vt qui tamquam inuoluti quieſcerent. Latent præterea vtiliter, & excelſis vndique partibus ſepiuntur. Primùm enim ſuperiora ſuperciliis obducta ſudorem à capite & fronte defluentem repellunt. Genæ deinde ab inferiore parte tutantur ſubiectæ, leuiterque eminentes. Naſus ita locatus eſt, vt quaſi murus oculis interiectus eſſe videatur. Auditus autem ſemper patet. eius enim

ſenſu etiam dormientes egemus. à quo cùm ſonus eſt acceptus, etiã è ſomno excitamur. Flexuoſum iter habet, nequid intrare poſſit, ſi ſimplex, & directum pateret. Prouiſum etiam, vt, ſiqua minima beſtiola conaretur irrumpere, in ſordibus aurium tamquam in viſco inhæreſceret. Extra autem eminent, quæ appellantur aures, & tegendi cauſſa factæ tutandique ſenſus, & ne adiectæ voces laberentur, atque errarent, priuſquam ſenſus ab his pulſus eſſet. Sed duros, & quaſi corneolos habent introitus, multisque cum flexibus, quòd his naturis relatus amplificatur ſonus. Quocirca & in fidibus teſtudine reſonatur, aut cornu: & ex tortuoſis locis, & incluſis referũtur ampliores. Similiter nares, quæ ſemper propter neceſſarias vtilitates patent, contractiores habent introitus, nequid in eas, quod noceat, poſſit peruadere: humoremque ſemper habent, ad puluerem multaque alia repellenda non inutilem. Guſtatus præclare ſeptus eſt: ore enim continetur, & ad vſum apte, & ad incolumitatis cuſtodiam. Omnisque ſenſus hominum multo antecellit ſenſibus beſtiarum. Primùm enim oculi in iis artibus, quarũ iudicium eſt oculorũ, in pictis, fictis, cælatisque formis, in corporum etiam motione, atq; geſtu multa cernunt ſubtilius: colorum etiam, & figurarum tum venuſtatem, atq; ordinẽ, &, vt ita dicam, decentiam oculi iudicant: atque etiam alia maiora. nam & virtutes, & vitia cognoſcunt: iratum, propitium, lætantem, dolentem, fortem, ignauum, audacem, timidumq; cognoſcunt. Aurium item eſt admirabile quoddã artificioſumque iudicium, quo iudicatur & in vocis, & in tibiarum neruorumq; cantibus varietas ſonorum, interualla, diſtinctio, & vocis genera permulta, canorum, fuſcum: læue, aſperum: graue, acutum: flexibile, durum: quæ hominum ſolùm auribus iudicantur. Nariumq; item & guſtandi, & apertè tangendi magna iudicia ſunt: ad quos ſenſus capiendos, & perfruendos, plures etiam, quàm vellem, artes repertæ ſunt. Perſpicuum eſt enim, quo compoſitiones vnguentorum, quò ciborũ conditiones, quò corporum lenocinia proceſſerint. Iam verò animũ ipſum mentémq; hominis, rationem, conſilium, prudentiã, qui non diuina cura perfecta eſſe perſpicit, is ipſis rebus mihi videtur carere. De quo dum diſputarem, tuam mihi dari velim, Cotta, eloquentiam.

Quo enim tu illa modo diceres? quanta primùm intelligentia, deinde consequentium rerum cum primis coniunctio, & comprehensio esset in nobis: ex quo videlicet quid ex quibusque rebus efficiatur, idque ratione concludimus, singulasque res diffinimus, circumscriptéque complectimur: ex 5 quo scientia intelligitur quam vim habeat, qualis sit: qua ne in Deo quidem est res vlla præstantior. Quanta verò illa sunt, quæ vos Academici infirmatis, & tollitis, quòd & sensibus, & animo ea, quæ extra sunt, percipimus atque comprehendimus. Ex quibus collatis inter se, & comparatis, 10 arteis quoque efficimus, partim ad vsum vitæ, partim ad oblectationem necessarias. Iam verò domina rerum (vt vos soletis dicere) eloquendi vis quàm est præclara, quámque diuina! quæ primùm efficit vt ea quæ ignoramus discere, & ea, quæ scimus, alios docere possimus. Deinde hac co- 15 hortamur, hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus perterritos à timore, hac gestienteis comprimimus, hac cupiditates iracundiasque restinguimus: hæc nos iuris, legum, vrbium societate deuinxit, hæc à vita immani, & fera segregauit. Ad vsum autem orationis incredibile 20 est, nisi diligenter attenderis, quanta opera machinata natura sit. Primùm enim à pulmonibus arteria vsque ad os intimum pertinet: per quam vox principium à mente ducens, percipitur, & funditur. Deinde in ore sita lingua est finita dentibus. ea vocem immoderatè profusam fingit, & 25 terminat: quæ sonos vocis distinctos, & pressos efficit, cùm & ad denteis, & ad alias parteis pellit oris. Itaque plectri similem linguam nostri solent dicere, chordarum denteis, nareis cornibus iis, qui ad neruos resonant in cantibus. Quàm verò aptas, quámque multarum artium ministras manus 30 natura homini dedit? Digitorum enim contractio facilis, facilisque porrectio, propter molleis commissuras, & artus nullo in motu laborat. Itaque ad pingendum, ad fingēdum, ad sculpendum, ad neruorum eliciendos sonos, ac tibiarum, apta manus est admotione digitorum. Atque hæc oble- 35 ctationis, illa necessitatis, cultus dico agrorum exstructionesque tectorum, tegumenta corporum, vel texta, vel suta, omnemque fabricam æris, & ferri. Ex quo intelligitur, adinuēta animo, percepta sensibus, adhibitis opificū manibus

omnia

omnia nos consecutos, vt tecti, vt vestiti, vt salui esse possemus, vrbeis, muros, domicilia, delubra haberemus. Iam verò operibus hominum, id est manibus, cibi etiam varietas inuenitur, & copia. Nam & agri multa ferunt manu quæsita, quæ vel statim consumantur, vel mandentur condita vetustati. & præterea vescimur bestiis & terrenis, & aquatilibus, & volatilibus, partim capiendo, partim alendo. Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vectiones, quorũ celeritas, atque vis nobis ipsis affert vim, & celeritatẽ. Nos onera quibusdã bestiis, nos iuga imponimus: nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum ad vtilitatem nostram abutimur: nos è terræ cauernis ferrum elicimus, rem ad colendos agros necessariam. nos æris, argenti, auri venas penitus abditas inuenimus, & ad vsum aptas, & ad ornatum decoras. Arborum autem confectione, omnique materia, & culta, & siluestri, partim ad calefaciendum corpus igni adhibita, & ad mitigandum cibum vtimur, partim ad ædificandum, vt tectis septi frigora caloresque pellamus. Magnos verò vsus affert ad nauigia facienda, quorum cursibus suppeditantur omnes vndique ad vitã copiæ: quásque res violentissimas natura genuit, earum moderationẽ nos soli habemus, maris atque ventorum, propter nauticarũ rerum scientiam: plurimisque maritimis rebus fruimur, atque vtimur. Terrenorum item commodorum omnis est in homine dominatus. Nos campis, nos montibus fruimur: nostri sunt amnes, nostri lacus: nos fruges serimus, nos arbores: nos aquarum inductionibus terris fecunditatẽ damus, nos flumina arcemus, dirigimus, auertimus: nostris deniq; manibus in rerum natura quasi alteram naturam efficere conamur. Quid verò? hominum ratio non in cælum vsque penetrauit? Soli enim ex animantibus nos astrorum ortus, obitus, cursúsque cognouimus. Ab hominum genere finitus est dies, mensis, annus: defectiones solis & lunæ cognitę, prædictæque in omne posterum tempus, quæ, quantæ, quãdo futuræ sint. Quæ contuens animus accipit ab his cognitionem Deorum, ex qua oritur pietas: cui coniuncta iustitia est, reliquæque virtutes: ex quibus vita beata exsistit par & similis Deorum, nulla re, nisi immortalitate, quæ nihil ad bene viuendum pertinet, cedens cælestibus. Quibus rebus

expositis, satis docuisse videor, hominis natura quanto o- mneis anteiret animãteis. Ex quo debet intelligi, nec figurã situmq; membrorum, nec ingenii mentisq; vim talem effici potuisse fortuna. RESTAT vt doceam, atq; aliquando perorem, omnia quæ sint in hoc mũdo, quibus vtuntur homi- 5 nes, hominũ caussa facta esse, & parata. Principio ipse mũdus Deorum, hominumq; caussa factus est: quæq; in eo sunt omnia, ea parata ad fructum hominum & inuenta sunt. Est enim mundus quasi communis Deorum, atque hominum domus aut vrbs vtrorumq;. Soli enim ratione vtentes, iure, 10 ac lege viuunt. Vt igitur Athenas, & Lacedæmonem Atheniensium Lacedæmoniorumque caussa putandum est conditas esse: omniaq;, quæ sint in his vrbibus, eorũ populorũ rectè esse dicuntur: sic quæcunq; sunt in omni mundo, Deorũ, atque hominum putanda sunt. Iam verò circuitus solis, 15 & lunæ, reliquorumque siderum, quamquam etiam ad mũdi cohærentiam pertinent, tamen & spectaculum hominib. præbẽt: nulla est enim insatiabilior species, nulla pulchrior, & ad rationem sollertiamq; prę̃stantior. Eorum enim cursus demetiti, maturitates temporũ, & varietates, mutationesq; 20 cognouimus. quæ si hominibus solis nota sunt, hominum caussa facta esse iudicanda sunt. Terra verò fœta frugibus, & vario leguminum genere, quæ maxima largitate fundit, ea ferarúmne an hominum caussa gignere videtur? Quid de vitibus oliuetisque dicam? quarum vberrimi lætissimique 25 fructus nihil omnino ad bestias pertinent. Neque enim serendi, neque colendi, nec tempestiuè demetendi, percipiendiq; fructus, neq; condendi, ac reponendi vlla pecudũ scientia est: earúmque omnium rerum, hominum est & vsus, & cura. Vt fides igitur & tibias eorum caussa factas dicendum 30 est, qui illis vti possunt: sic ea, quæ diximus, solis iis confitendum est esse parata, qui vtuntur. Nec, si quæ bestiæ furantur aliquid ex his, aut rapiunt, illarum quoque caussa ea nata esse dicemus. Neque enim homines murium, aut formicarum caussa frumentum condunt, sed coniugum, & liberorum, 35 & familiarum suarum. Itaque bestiæ furtim, vt dixi, fruuntur, domini palàm & liberè. Hominum igitur caussa eas rerum copias comparatas fatendũ est. Nisi fortè tanta vbertas, & varietas pomorum, eorumque iucundus non gusta-

gustatus solùm, sed odoratus etiam, & aspectus, dubitatio-
nem affert, quin hominibus solis ea natura donauerit. tan-
tumque abest vt hæc bestiarum etiam caussa parata sint, vt
ipsas bestias hominũ gratia generatas esse videamus. Quid
5 enim oues aliud afferunt, nisi vt earum villis confectis, at-
que contextis homines vestiantur? quæ quidem neque ali,
neque sustentari, neque vllum fructum edere ex se sine cul-
tu hominum, & curatione potuissent. Canum verò tam fida
custodia, tamque amans dominorum adulatio, tantumque
10 odium in externos, & tam incredibilis ad inuestigandum
sagacitas narium, tanta alacritas in venando quid significat
aliud, nisi se ad hominũ commoditates esse generatos? Quid
de bobus loquar? quorum ipsa terga declarant non esse se ad
onus accipiendum figurata: ceruices autem natæ ad iugum,
15 tum vires humerorum, & latitudines ad aratra extrahenda:
quibus cùm terræ subigerentur fissione glebarum, ab illo
aureo genere, vt poetæ loquuntur, vis numquam vlla affe-
rebatur.

Ferrea tum verò proles exorta repente est,
20 *Ausaq; funestum prima est fabricarier ensem,*
Et gustare manu victum domitumq; iuuencum.

Tanta putabatur vtilitas percipi ex bobus, vt eorum visceri-
bus vesci scelus haberetur. Longum est mulorum persequi
vtilitates & asinorum, quæ certè ad hominum vsum paratæ
25 sunt. Sus verò quid habet præter escam? cui quidem ne pu-
tresceret, animam ipsam pro sale datam dicit esse Chrysip-
pus. Qua pecude, quòd erat ad vescendum hominibus apta,
nihil genuit natura fecundius. Quid multitudinem suauita-
témque piscium dicam? quid auium? ex quibus tanta perci-
30 pitur voluptas, vt interdum Pronœa nostra Epicurea fuisse
videatur. Atque hæ ne caperentur quidem, nisi hominum
ratione atque solertia: quamquam aues quasdam & alites,
& oscines, vt nostri augures appellant, rerum auguranda-
rum caussa esse natas putemus. Iam verò immaneis, & feras
35 belluas nanciscimur venando, vt & vescamur iis, & exercea-
mur in venando ad similitudinem bellicæ disciplinæ, & v-
tamur domitis, & condocefactis, vt elephantis, multaque
ex earum corporibus remedia, morbis, & vulneribus eli-
gamus, sicut ex quibusdam stirpibus, & herbis, quarum

vtilitates longinqui temporis vsu, & periclitatione percipimus. Totam licet animis, tamquam oculis, lustrare terram, mariaque omnia cernere, & spatia frugifera atque immensa camporum, vestitusque densissimos mōtium, pecudum pastus, tum incredibili cursus maritimos celeritate. Nec verò 5 tantùm supra terram, sed etiam in intimis eius tenebris plurimarum rerum latet vtilitas, quæ ad vsum hominum orta, ab hominibus solis inuenitur. Illud verò quod vterq; vestrũ fortasse arripiet ad reprehendendũ: Cotta, quia Carneades libenter in Stoicos inuehebatur: Velleius, quia nihil tam irri- 10 det Epicurus, quàm prædictionẽ rerũ futurarum: mihi videtur vel maximè confirmare Deorum prouidentiã cõsuli rebus humanis. Est enim profectò diuinatio, quæ multis locis, rebus, temporibus apparet, tum in priuatis, tum maximè in publicis. Multa cernunt haruspices: multa augures proui- 15 dent: multa oraculis declarantur, multa vaticinationibus, multa somniis, multa portentis: quibus cognitis, multæ sæpe res hominum sententia, atque vtilitate partæ, multa etiã pericula depulsa sunt. Hæc igitur siue vis, siue ars, siue natura, ad scientiam rerum futurarum homini profectò est, nec 20 ab alio alicui, quàm à Diis immortalibus data. Quæ si singula vos fortè non mouent, vniuersa certè inter se connexa, atque coniuncta mouere debebunt. Nec verò vniuerso generi hominum solùm, sed etiam singulis à Diis immortalibus consuli, & prouideri solet: licet enim contrahere vni- 25 uersitatem generis humani, eamq; gradatim ad pauciores, postremò deducere ad singulos. Nam si omnib. hominibus, qui vbique sunt, quacumque in ora, ac parte terrarum ab huiusce terræ, quam nos incolimus, continuatione distantium, Deos consulere censemus ob eas caussas, quas antè di- 30 ximus; his quoque hominibus consulunt, qui has nobiscũ terras ab Oriente ad Occidentem colunt. Sin autem his cõsulunt, qui quasi magnam quandam insulam incolunt, quã nos orbem terræ vocamus; etiam illis consulunt, qui parteis eius insulæ tenent, Europam, Asiam, Africam. Ergo & earum 35 parteis diligunt, vt Romam, Athenas, Spartam, Rhodum: & earum vrbium separatim ab vniuersis singulos diligunt, vt Pyrrhi bello Curium, Fabricium, Coruncanium: primo Punico Calatinum, Duilliũ, Metellũ, Lutatium: secundo Maximum,

mum, Marcellũ, Africanum: post hos Paullum, Gracchum, Catonem, patrúmque memoria Scipioné, Læliũ: multosque præterea, & nostra ciuitas, & Græcia tulit singulareis viros, quorum neminem nisi iuuante Deo talem fuisse credendum
5 est. Quæ ratio poetas, maximeq; Homerum impulit, vt principibus heroum Vlyxi, Diomedi, Agamemnoni, Achilli, certos Deos discriminum, & periculorum comites adiungeret. Præterea ipsorum Deorum sæpe præsentiæ, quales suprà cõmemoraui, declarant ab his & ciuitatibus, & singulis homi-
10 nibus consuli. Quod quidem intelligitur etiam significationibus rerum futurarum, quæ tum dormientibus, tum vigilantibus portenduntur. Multa prætereà ostentis, multa extis admonemur, multisque rebus aliis, quas diuturnus vsus ita notauit, vt artem diuinationis efficeret. Nemo igitur vir
15 magnus sine aliquo afflatu diuino vmquam fuit. Nec verò ita refellendum est, vt si segetibus aut vinetis cuiuspiam tẽpestas nocuerit, aut si quid è vitæ commodis casus abstulerit, eum, cui quid horum acciderit, aut inuisum Deo, aut neglectum à Deo iudicemus. Magna Dii curant, parua negli-
20 gunt. magnis autem viris prosperè eueniunt semper omnes res: siquidem satis à nostris, & à principe philosophorũ Socrate dictum est de vbertatibus virtutis, & copiis. Hæc mihi ferè in mentem veniebant, quæ dicenda putarem de natura Deorum. Tu autem, Cotta, si me audias, eandem caussam a-
25 gas, teque & principem ciuem putes, & pontificem esse cogites. Et quoniam in vtramque partem vobis licet disputare, hanc potius sumas, eámque facultatem differendi, quam tibi à rhetoricis exercitationibus acceptam amplificauit Academia, huc potius conferas. Mala enim, & impia con-
30 suetudo est contra Deos disputandi, siue ex animo id fit, siue simulatè.

M. TVL. CICERONIS DE NATVRA DEORVM

LIBER III.

QVAE cùm Balbus dixiſſet, tum arridens Cotta, Serò, inquit, mihi Balbe, præcipis quid defendam. Ego enim, te diſputante, quid contradicerem, mecum ipſe meditabar, neq; tam refellendi tui cauſſa, quàm ea quæ minus intelligebam requirendi. Cùm autem ſuo cuiq; iudicio ſit vtendum, difficile factu eſt me id ſentire quod tu velis. Hic Velleius, Neſcis, inquit, quanta cũ expectatione, Cotta, ſim te auditurus. Iucundus enim Balbo noſtro ſermo tuus contra Epicurũ fuit. Præbebo igitur me tibi viciſſim attentum cõtra Stoicos auditorem: ſpero enim te, vt ſoles, bene paratum venire. Tum Cotta, Si mehercule, inquit, Vellei: neq; enim mihi par ratio cũ Lucio eſt, ac tecũ fuit. Quî tãdem? inquit ille. Quia mihi videtur Epicurus veſter de Diis immortalibus non magnopere pugnare: tantũmodo negare Deos eſſe non audet, ne quid inuidiæ ſubeat, aut criminis. Cùm verò Deos nihil agere, nihil curare confirmat, membriſque humanis eſſe præditos, ſed eorũ membrorum vſum nullum habere; ludere videtur, ſatisq; putare ſi dixerit eſſe quandam beatam naturam & æternam. A Balbo autem animaduertiſti, credo, quàm multa dicta ſint, quamque etiam ſi minus vera, tamen apta inter ſe, & cohærentia. Itaque cogito, vt dixi, nõ tam refellere eius orationẽ, quàm ea, quæ minus intellexi, requirere. Quare, Balbe, tibi permitto, reſponderéne mihi malis de ſingulis rebus quærenti ex te ea, quæ parum accepi, an vniuerſam audire orationem meam. Tum Balbus, Ego verò, ſi quid explanari tibi voles, reſpondere malo: ſin me interrogare, non tam intelligendi cauſſa, quàm refellendi, vtrum voles faciam: vel ad ſingula quæ requires ſtatim reſpondebo, vel, cum peroraris, ad omnia.

omnia. Tum Cotta, Optimè, inquit: quamobrẽ sic agamus, vt nos ipsa ducit oratio. Sed antequam de re, pauca de me. Non enim mediocriter moueor auctoritate tua, Balbe, orationeq; ea, quę me in perorãdo cohortabatur vt meminissem
5 me & Cottam esse, & pontificem. Quod eo, credo, valebat, vt opiniones, quas à maioribus accepimus de Diis immortalibus, sacra, cæremonias, religionesq; defenderem. Ego verò eas defendam, semperque defendi: nec me ex ea opinione, quam à maioribus accepi, de cultu Deorum immortalium,
10 vllius vnquam oratio aut docti aut indocti mouebit. Sed cũ de religione agitur, T. Coruncanium, P. Scipionem, P. Scæuulam pontifices maximos, non Zenonem, aut Cleanthem, aut Chrysippum sequor; habeoque C. Lælium augurem, eũdem sapientem, quem potius audiam de religione dicentẽ
15 in illa oratione nobili, quàm quemquam principem Stoicorum. Cumque omnis pop. Rom. religio in sacra & in auspicia diuisa sit; tertiũ adiunctum sit, si quid prædictionis caussa ex portentis, & monstris, Sibyllæ interpretes, haruspicésve monuerunt; harum ego religionum nullam vnquam con-
20 temnendam putaui: mihique ita persuasi, Romulum auspiciis, Numam sacris constitutis, fundamenta iecisse nostræ ciuitatis: quę numquã profectò sine summa placatione Deorum immortaliũ tãta esse potuisset. Habes, Balbe, quid Cotta, quid pontifex sentiat. Fac nunc ergo intelligam, tu quid
25 sentias: à te enim philosopho rationem accipere debeo religionis: maiorib. autẽ nostris, etiã nulla ratione reddita, credere. Tum Balbus, Quam igitur à me rationem, inquit, Cotta, desideras? Et ille, Quadripertita, inquit, fuit diuisio tua. Primùm vt velles docere, Deos esse: deinde, quales essent: tũ,
30 ab his mundum regi: postremò, consulere eos rebus humanis. Hæc, si rectè memini, partitio fuit. Rectissimè, inquit Balbus: sed exspecto, quid requiras. Tum Cotta, Primum quidque videamus, inquit: etsi id est primum, quod inter omnes, nisi admodum impios, conuenit, mihi quidem ex ani-
35 mo exuri non potest, esse Deos; id tamen quod mihi persuasum est, esse Deos, auctoritate maiorũ, cur ita sit nihil tu me doces. Quid est, inquit Balbus, si tibi persuasum est, cur à me velis discere? Tum Cotta, Quia sic aggredior, inquit, ad hanc disputationem, quasi nihil vnquam audierim

de Diis immortalibus, nihil cogitauerim; rudem me discipulum,& integrum accipe, & ea, quæ requiro, doce. Dic igitur quid requiras. Egóne? primum illud, cur quòd perspicuũ in istam partem ne egere quidem oratione dixisses, quòd esset perspicuum & inter omneis constaret, de eo ipso tã multa dixeris. Quia te quoque, inquit, animaduerti, Cotta, sæpe, cũ in foro diceres, quàm plurimis posses argumentis onerare iudicem, si modò eam facultatem tibi daret caussa. atq; hoc idem, & philosophi faciunt, & ego, vt potui, feci. Tu autem, qui id quæris, similiter facis, ac si me roges, cur te duobus contuear oculis, & non altero tantùm, cùm idem vno assequi possim. Tum Cotta, Quàm simile istud sit, inquit, tu videris. nam ego neque in caussis, si quid est euidens, de quo inter omneis conueniat, argumẽtari soleo: perspicuitas enim argumentatione eleuatur: nec, si id facerem in caussis forẽsibus, idem facerem in hac subtilitate sermonis. Cur conivereris autem altero oculo caussa non esset, cùm idem obtutus esset amborum, & cùm rerum natura, quam tu sapiẽtem esse vis, duo lumina ab animo ad oculos perforata nos habere voluisset. Sed quia non confidebas tam esse id perspicuum, quàm tu velis, propterea multis argumentis, Deos esse docere voluisti. Mihi enim vnum satis erat, ita nobis maiores nostros tradidisse. Sed tu auctoritates omneis contemnis, ratione pugnas. Patere igitur rationem meam cũ tua ratione contendere. Affers hæc omnia argumenta, cur Dii sint, remque mea sententia minimè dubiam argumentando dubiam facis: mandaui enim memoriæ non numerũ solũ, sed etiam ordinem argumentorum tuorum. Primum fuit, cùm cælũ suspexissemus, statim nos intelligere esse aliquod numen, quo hæc regantur. Ex hoc illud etiam,

Aspice hoc sublime candens, quem inuocant omnes Iouem.

Quasi verò quisquã nostrûm istum potius, quã Capitolinũ, Iouem appellet: aut hoc perspicuũ sit, cõstetq; inter omneis, eos esse Deos, quos tibi Velleius, multique præterea, ne animanteis quidem esse concedant. Graue etiam argumentum tibi videbatur, quòd opinio de Diis immortalib. & omniũ esset, & quotidie cresceret. Placet igitur tantas res opinione stultorũ iudicari, vobis præsertim, qui illos insanos esse dicatis? At enim præsenteis videmus Deos, vt apud Regillum

Postumius,

Poſtumius,in Salaria Vattienus,neſcio quid etiam de Locrorũ apud Sagrã prœlio. Quos igitur tu Tyndaridas appellabas,id eſt homines homine natos: & quos Homerus,qui recens ab illorũ ætate fuit,ſepultos eſſe dicit Lacedęmone,eos
5 tu canteriis albis,nullis calonibus,obuiam Vattieno veniſſe exiſtimas,& victoriã pop.Rom. Vattieno potius homini ruſtico,quàm M. Catoni, qui tũ erat princeps,nuntiauiſſe? Ergo & illud in ſilice,quod hodie apparet apud Regillum,tamquam veſtigiũ vngulæ Caſtoris equi credis eſſe? Nónne ma-
10 uis illud credere,quod probari poteſt,animos præclarorum hominũ,quales iſti Tyndaridæ fuerunt,diuinos eſſe,& æternos,quàm eos,qui ſemel cremati eſſent, equitare, & in acie pugnare potuiſſe? Aut,ſi hoc fieri potuiſſe dicis,doceas oportet quo modo,nec fabellas anileis proferas. Tum Lucilius,
15 An tibi, inquit, fabellæ videntur? Nónne ab A.Poſtumio ædem Caſtori & Polluci in foro dedicatam: nónne S.C. de Vattieno vides? Nam de Sagra Græcorum etiam eſt vulgare prouerbium: qui, quæ affirmant, certiora eſſe dicunt, quàm illa,quæ apud Sagram. His igitur auctoribus nónne
20 debes moueri? Tum Cotta, Rumoribus,inquit,mecum pugnas Balbe: ego autem à te rationes requiro.

* * *

Sequuntur,quæ futura ſunt. effugere enim nemo id poteſt, quod futurũ eſt. Sæpe autẽ ne vtile eſt quidem,ſcire quid fu-
25 turum ſit. miſerum eſt enim nihil proficientem angi,nec habere ne ſpei quidem extremũ, & tamen cõmune ſolatium: præſertim cùm vos iidem fato fieri dicatis omnia: quod autẽ ſemper ex omni æternitate verũ fuerit,id eſſe fatum. Quid igitur iuuat,aut quid affert ad cauendũ,ſcire aliquid futurũ,
30 cùm id certè futurũ ſit? Vnde porrò iſta diuinatio? quis inuenit fiſſum iecoris? quis cornicis cantũ notauit? quis ſorteis? Quibus ego credo: nec poſſum Attii Nauii,quem commemorabas,lituũ contemnere. Sed quî iſta intellecta ſint, à philoſophis debeo diſcere; præſertim cùm iſti plurimis de
35 rebus diuinis mentiãtur. At medici quoq;, ita enim dicebas, ſæpe falluntur. Quid ſimile medicina, cuius ego rationem video: & diuinatio, quæ vnde oriatur non intelligo? Tu autem etiam Deciorum deuotionibus placatos Deos eſſe cenſes. Quæ fuit eorũ tanta iniquitas, vt placari pop. Rom. non

possent,nisi viri tales occidissent? Consilium illud imperatorum fuit, quod Græci στρατήγημα appellãt, sed eorum imperatorum qui patriæ consulerent,vitæ non parcerent: rebantur enim fore,vt exercitus imperatorem equo incitato se in hostes immittentẽ persequeretur:id quod euênit.Nam Fauni vocem equidẽ numquam audiui: tibi,si audiuisse te dicis, credam. etsi Faunus omnino quid sit,nescio. Non igitur adhuc, quantum quidem in te, Balbe, est, intelligo Deos esse. quos equidẽ credo esse: sed nihil docent Stoici. Nam Cleanthes, vt dicebas, quattuor modis formatas in animis hominum putat Deorum esse notiones. Vnus is modus est,de quo satis dixi, qui est susceptus ex præsensione rerũ futurarũ. Alter ex perturbationibus tempestatum, & reliquis motibus. Tertius ex commoditate rerum, quas percipimus, & copia. Quartus ex astrorũ ordine cæliq; constantia. De præsensione diximus: de perturbationibus cęlestibus,& maritimis,& terrênis,non possumus dicere,cum ea fiant,non esse multos, qui ea metuant,& à Diis immortalibus fieri existiment. Sed non id quæritur,sintne aliqui,qui Deos esse putent: Dii vtrũ sint nécne quæritur.Nam reliquę caussæ,quas Cleanthes affert, quarũ vna est de cõmodorum, quæ capimus, copia; altera de temporũ ordine cæliq; constantia:tum tractabuntur à nobis, cùm de prouidentia Deorum disputabimus,de qua plurima à te,Balbe,dicta sunt: eodemq; illa etiã differemus, quod Chrysippum dicere aiebas,quoniã esset aliquid in rerũ natura quod ab homine effici nõ posset, esse homine aliquid melius: quæq; in domo pulchra cum pulchritudine mundi cõparabas,& cùm totius mundi conuenientiã consensumq; afferebas,Zenonisq; breueis,& acutulas cõclusiones in eam partem sermonis,quam modò dixi,differemus. Eodemq; tẽpore illa omnia,quæ à te physicè dicta sunt de vi ignea, deq; eo calore, ex quo omnia generari dicebas,loco suo quærentur: omniaq; quæ à te nudiustertius dicta sunt, cùm docere velles Deos esse, quare & mundus vniuersus, & sol, & luna, & stellæ sensum, ac mentem haberent, in idem tempus reseruabo. A te autem illud etiam, atque etiam quæram, quibus rationibus tibi persuadeas Deos esse. Tum Balbus, Equidem attulisse rationes mihi videor: sed eas tu ita refellis, vt cùm me interrogaturus esse videare, & ego me ad respondendum

ſpondendum compararim, repĕtè auertas orationē, nec des reſpondendi locū. Itaq; maximæ res tacitæ præterierunt, de diuinatione, de fato: quibus de quæſtionibus tu quidem ſtrictim, noſtri autem multa ſolent dicere. ſed ab hac quæ-
5 ſtione, quæ nunc in manibus eſt, ſeparantur. Quare, ſi videtur, noli àgere confusè: vt hoc explicemus hac diſputatione, quod quæritur. Optimè, inquit Cotta. itaq; quoniā quattuor in parteis totam quæſtionem diuiſiſti, de prima quidē diximus; conſideremus ſecundam: quæ mihi talis videtur
10 fuiſſe, vt cùm oſtendere velles quales Dii eſſent, oſtenderes nullos eſſe. A conſuetudine enim oculorum animum abducere difficilimum dicebas: ſed cùm Deo nihil præſtantius eſſet, non dubitabas quin mundus eſſet Deus: quòd nihil in rerum natura melius eſſet, modò poſſemus eum animantē
15 cogitare, vel potius, vt cetera oculis, ſic animo hoc cernere. Sed cùm mundo negas quidquā eſſe melius, quid dicis melius? ſi pulchrius, aſſentior. ſi aptius ad vtilitates noſtrás, id quoque aſſentior. ſin autem id dicis, nihil eſſe mundo ſapientius, nullo modo prorſus aſſentior. non quòd difficile ſit
20 mentem ab oculis ſeuocare: ſed quo magis ſeuoco, eo minus id, quod tu vis, poſſum mente cōprehendere. Nihil eſt mundo melius in rerum natura. ne in terris quidem vrbe noſtra, num igitur iccirco in vrbe eſſe rationem, cogitationē, mentem putas? aut, quoniam non ſit, num iccirco exiſtimas for-
25 micam anteponendam eſſe huic pulcherrimæ vrbi, quòd in vrbe ſenſus ſit nullus, in formica non modò ſenſus, ſed etiam mens, ratio, memoria? Videre oportet, Balbe, quid tibi concedatur, non te ipſum quod velis ſumere. Iſtum enim locum tantum illa vetus Zenonis breuis, &, vt tibi videbatur, acuta
30 concluſio dilatauit. Zeno enim ita concludit: Quod ratione vtitur, melius eſt quàm id, quod ratione non vtitur: nihil autem mundo melius. ratione igitur mundus vtitur. Hoc ſi placet, iam efficies vt mundus optimè librum legere videatur. Zenonis enim veſtigiis hoc modo rationē poteris con-
35 cludere. Quod litteratum eſt, id melius, quàm quod non eſt litteratum. nihil autem mundo melius. litteratus igitur eſt mūdus. Iſto modo etiā diſertus, & quidē mathematicus, muſicus, omni deniq; doctrina eruditus, poſtremò philoſophus erit mundus. Sæpe dixit nihil fieri ſine Deo, nec vllam vim

esse naturæ, vt sui dissimilia posset effingere. Concedam non modò animantem, & sapiētem esse mundum, sed fidicinem etiam, & tibicinem, quoniam earum quoq; artium homines ex eo procreantur. Nihil igitur affert pater iste Stoicorum, quare mundum ratione vti putemus, nec cur animantē quidem esse. Non est igitur mundus Deus: & tamen nihil est eo melius, nihil est eo pulchrius, nihil salutarius, nihil ornatius aspectu, motuque constantius. Quòd si mundus vniuersus non est Deus, ne stellæ quidem, quas tu innumerabileis in Deorum numero reponebas: quarum te cursus æquabiles æterniqúe delectabant: nec mehercule iniuria; sunt enim admirabili incredibiliqúe constantia. Sed non omnia, Balbe, quæ cursus certos, & constanteis habent, ea Deo potius quam naturæ tribuenda sunt. Quid Chalcidico Euripo in motu identidem reciprocando putas fieri posse cōstantius? Quid freto Siciliensi? Quid Oceani feruore illis in locis,

Europam Libyamq́; rapax vbi diuidit vnda?

Quid æstus maritimi, vel Hispanienses, vel Britannici? eorumqúe certis temporibus vel accessus, vel recessus, sine Deo fieri nónne possunt? Vide, quæso, si omnis metus, omniaq;, quæ certis temporibus ordinem suum conseruant, diuina dicimus, ne tertianas quidem febreis, & quartanas diuinas esse dicendum sit; quarum reuersione, & motu quid potest esse constantius? Sed omniū taliū rerum ratio reddenda est: quod vos cùm facere non potestis, tamquam in aram confugitis ad Deum. Et Chrysippus tibi acutè dicere videbatur, homo sine dubio versutus, & callidus. Versutos eos appello, quorū celeriter mens versatur: callidos autem, quorū tamquam manus opere, sic animus vsu cōcalluit. Is igitur, Si aliquid est, inquit, quod homo efficere non possit: qui id efficit, melior est homine. homo autē hæc, quæ in mundo sunt, efficere non potest: qui potuit igitur, is præstat homini. homini autem præstare quis possit, nisi Deus? est igitur Deus. Hæc omnia in eodem, quo illa Zenonis, errore versantur. Quid enim sit melius, quid præstabilius, quid inter naturam, & rationem intersit, nón distinguitur. Idemq́; si Dei non sint, negat esse in omni natura quidquā homine melius. Id autem putare quemquā hominem, nihil homine esse melius, summæ arrogantiæ censet esse. Sit sanè arrogantis, pluris se putare

putare quàm mundum: at illud non modò non arrogantis, sed potius prudentis, intelligere se habere sensum & rationem, & orationem: hæc eadem & caniculam non habere. Et si domus pulchra sit, intelligamus, eam dominis, inquit,
5 ædificatam esse, non muribus. Sic igitur mundum Deorum domum existimare debemus. Ita prorsus existimarem, si illum ædificatum, non, quemadmodum docebo, à natura conformatum putarē. At enim quærit apud Xenophontem Socrates, vnde animam arripuerimus, si nulla fuerit in mun-
10 do. Et ego quæro, vnde orationem, vnde numeros, vnde cantus. Nisi verò loqui solem cum luna putamus cùm propius accesserit: aut ad harmoniam canere mundum, vt Pythagoras existimat. Naturæ ista sunt, Balbe, naturæ non artificiosè ambulantis, vt ait Zeno: quod quidem quale sit, iam
15 videbimus: sed omnia cientis, & agitantis motibus, & mutationibus suis. Itaque illa mihi placebat oratio de conuenientia, consensuque naturæ, quam quasi cognatione continuatam conspirare dicebas. Illud non probabam, quòd negabas id accidere potuisse, nisi ea vna diuino spiritu con-
20 tineretur. Illa verò cohæret, & permanet naturæ viribus, non Deorum: estque in ea iste quasi consensus, quam συμπάθειαν Græci vocant: sed ea, quo sua sponte maior est, eo minus diuina ratione fieri existimanda est. Illa autem, quæ Carneades afferebat, quemadmodum dissoluitis? Si nul-
25 lum corpus immortale sit, nullum esse corpus sempiternū: corpus autem immortale nullum esse, ne indiuiduum quidem, nec quod dirimi, distrahíque non possit. Cumq; omne animal patibilem naturam habeat, nullum est eorum, quod effugiat accipiendi aliquid extrinsecus, id est quasi ferendi
30 & patiendi necessitatem. Et si omne animal mortale est, nullum est immortale. Et si omne animal secari ac diuidi potest, nullum est eorum indiuiduum, nullum æternum. Atqui omne animal ad accipiendam vim externam, & ferendam paratum est: mortale igitur omne animal, & dissolu-
35 bile & diuiduum sit necesse est. Vt enim si omnis cera cōmutabilis esset, nihil esset cereum quod commutari non posset: item nihil argenteū, nihil æneum, si cōmutabilis esset natura argenti & æris. similiter igitur, si omnia quæ sunt, ex quibus cuncta constant, mutabilia sunt, nullum corpus esse po-

est non mutabile. mutabilia autē sunt illa, ex quibus omnia constant, vt nobis videtur: omne igitur corpus mutabile est. At si esset corpus aliquod immortale, non esset omne mutabile. Ita efficitur, vt omne corpus mortale sit. Etenim omne corpus aut aqua, aut aer, aut ignis, aut terra est, aut id quod 5 est concretum ex his, aut ex aliqua parte eorum: horum autem nihil est, quod non intereat: nam & terrenum omne diuiditur, & humor ita mollis est, vt facilè comprimi collidique possit: ignis verò & aer omni impulsu facillimē pellitur, naturaq; cedens est maximè & dissipabilis. Præterea omnia 10 hæc tum intereunt, cum in naturam aliam conuertuntur: quod fit, cùm terra in aquam se vertit, & cùm ex aqua oritur aer, & cùm ex aere æther, cúmque eadem vicissim retrò commeant. Quòd si ea intereunt, ex quibus constat omne animal, nullum est animal sempiternum. Et, vt hæc omittamus, 15 tamen animal nullum inueniri potest, quod neq; natū vmquam sit, & semper sit futurum: omne enim animal sensus habet: sentit igitur & calida & frigida, & dulcia, & amara, nec potest vllo sensu iucunda accipere, & non accipere contraria. Si igitur voluptatis sensum capit, doloris etiam 20 capit: quod autem dolorem accipit, id accipiat etiam interitum necesse est. omne igitur animal confitendū est esse mortale. Præterea, si quid est quod nec voluptatē sentiat, nec dolorem, id animal esse non potest. sin autem, quod animal est, id illa necesse est sentiat: & quod ea sentiat, non potest esse 25 æternum: & omne animal sentit: nullum igitur animal est æternum. Præterea nullum potest esse animal, in quo nō & appetitio sit, & declinatio naturalis. appetuntur autem quæ secundum naturam sunt; declinantur contraria: & omne animal appetit quædam, & fugit à quibusdam. quod 30 autem refugit, id contra naturam est: & quod est contra naturam, id habet vim interimendi. omne ergo animal intereat necesse est. Innumerabilia sunt, ex quibus effici cogique possit, nihil esse quod sensum habeat, quin id intereat. Etenim ea ipsa, quæ sentiuntur, vt frigus, vt calor, vt volu- 35 ptas, vt dolor, vt cetera, cùm amplificata sunt, interimunt: nec vllum animal est sine sensu: nullum igitur animal est æternum. Etenim aut simplex est natura animantis, vt vel terrena sit, vel ignea, vel animalis, vel humida: quod quale sit, ne intel-

ne intelligi quidem poteſt: aut concreta ex pluribus naturis, quarum ſuum quæq; locũ habeat, quò naturæ vi efferatur, alia infimum, alia ſummum, alia medium. Hæc ad quoddam tempus cohærere poſſunt, ſemper autem nullo modo poſſunt: neceſſe eſt enim ſuum quæq; in locũ natura rapiatur. nullum igitur animal eſt ſempiternũ. Sed omnia veſtri, Balbe, ſolent ad igneam vim referre, Heraclitum, vt opinor, ſequentes. quẽ ipſum non omnes interpretantur vno modo: qui quoniã quid diceret intelligi noluit, omittamus. Vos autem ita dicitis, omnem vim eſſe ignem: itaq; & animanteis, cùm calor defecerit, tum interire: & in omni natura rerũ id viuere, id vigere, quod caleat. Ego autem non intelligo, quo modo calore exſtincto corpora intereant, non intereant humore, aut ſpiritu amiſſo, præſertim cùm intereant etiã nimio calore. Quamobrẽ id quidẽ cõmune eſt de calido: verumtamen videamus exitum. Ita vultis, opinor, nihil eſſe animal extrinſecus in natura, atq; mundo præter ignem. quî magis, quàm præter animam, vnde animantium quoque conſtet animus, ex quo anima dicitur? Quo modo autem hoc, quaſi concedatur, ſumitis, nihil eſſe animum niſi ignem? Probabilius enim videtur, tale quiddam eſſe animũ, vt ſit ex igne, atque anima temperatum. Quòd ſi ignis ex ſeſe ipſe animal eſt, nulla ſe alia admiſcente natura, quoniam is cùm ineſt in corporibus noſtris, efficit vt ſentiamus: nòn poteſt ipſe eſſe ſine ſenſu. Rurſus eadem dici poſſunt. quidquid eſt enim, quod ſenſum habeat, id neceſſe eſt ſentiat & voluptatem, & dolorem: ad quem autem dolor veniat, ad eundẽ etiam interitum venire. ita fit, vt ne ignem quidem efficere poſſitis æternũ. Quid enim? non eiſdem vobis placet omnẽ ignem paſtu indigere, nec permanere vllo modo poſſe niſi alatur? Ali autem ſolem, lunam, reliqua aſtra, aquis alia dulcibus, alia marinis? Eamq; cauſſam Cleanthes affert, cur ſe ſol referat, nec longius progrediatur ſolſtitiali orbe, itémque brumali, ne longius diſcedat à cibo. Hoc totum quale ſit, mox. Nunc autẽ concludatur illud, quod interire poſſit, id æternũ non eſſe natura. ignem autem interiturũ eſſe, niſi alatur. non eſſe igitur natura ignem ſempiternum. Qualem autem Deum intelligere nos poſſumus nulla virtute præditum? Quid enim? prudentiámne Deo tribuemus,

quæ constat ex scientia rerum bonarum, & malarum, & nec bonarum, nec malarum? Cui mali nihil est, nec esse potest, quid huic opus est delectu bonorum & malorum? Quid autem ratione? quid intelligentia? quibus vtimur ad eam rem, vt apertis obscura assequamur. At obscurum Deo nihil potest esse. nam iustitia, quæ suum cuique distribuit, quid pertinet ad Deos? Hominum enim societas & cõmunitas, vt vos dicitis, iustitiam procreauit. Temperantia autem constat ex prætermittendis voluptatibus corporis: cui si locus in cælo est, est etiã voluptatibus. Nam fortis Deus intelligi quî potest? in dolore, an in labore, an in periculo? quorum Deum nihil attingit. Nec ratione igitur vtentem, nec virtute vlla præditum Deum intelligere quî possumus? Nec verò vulgi atque imperitorum inscitiam despicere possum, cũ ea considero, quæ dicuntur à Stoicis. Sunt enim illa imperitorũ. Piscem Syri venerantur. Omne ferè genus bestiarum Ægyptii consecrauerunt. Iam verò in Græcia multos habent ex hominibus Deos, Alabandum, Alabandi, Tenedi Tenen: Leucotheam, quæ fuit Ino, & eius Palæmonem filium, cuncta Græcia: Herculem, Æsculapium, Tyndaridas: Romulum nostri, aliosq; complureis, quos quasi nouos, & ascriptitios ciueis in cælum receptos putant. Hæc igitur indocti. Quid vos philosophi? quî meliora? Omitto illa: sunt enim præclara. Sit sanè Deus ipse mundus. Hoc credo illud esse,

- sublime candens, quem inuocant omnes Iouem.

Quare igitur plureis adiungimus Deos? quanta autẽ est eorum multitudo? Mihi quidem sanè multi videntur: singulas enim stellas numeras Deos, easq; aut beluarum nomine appellas, vt capram, vt lupam, vt taurum, vt leonem: aut rerum inanimatarum, vt Argon, vt aram, vt coronam. Sed vt hæc concedantur, reliqua quî tandẽ non modò concedi, sed omnino intelligi possunt? Cùm fruges Cererem: vinum Liberum dicimus, genere nos quidem sermonis vtimur vsitato: sed ecquem tam amentem esse putas, qui illud, quo vescatur, Deum credat esse? nam quos ab hominibus peruenisse dicis ad Deos, tu reddes rationem quemadmodũ idem fieri potuerit, aut cur fieri desierit, & ego discam libenter. Quomodo nunc quidẽ est, non video quo pacto ille, cui in monte Octæo illatæ lampades fuerunt, vt ait Attius, in domũ æternam

nam patris ex illo ardore peruenerit. quem tamen Homerus conueniri apud inferos facit ab Vlyxe, ſicut ceteros qui excesserant vita. Quamquam quem potiſſimum Herculem colamus, ſcire ſanè velim: plureis enim tradunt nobis ii, qui
5 interiores ſcrutantur & reconditas litteras: antiquiſſimum Ioue natum, ſed antiquiſſimo item Ioue: nam Ioues quoque plureis in priſcis Græcorum litteris inuenimus. Ex eo igitur, & Liſyto eſt is Hercules, quem concertauiſſe cum Apolline de tripode accepimus. Alter traditur Nilo natus Ægyptius,
10 quem aiunt Phrygias litteras conſcripſiſſe. Tertius eſt ex Idæis Dactylis, cui inferias afferunt. Quartus Iouis eſt, Aſteriæ Latonæ ſororis; quem Tyrii maximè colunt, cuius Carthaginem filiam ferunt. Quintus in India, qui Belus dicitur. Sextus hic ex Alcumena, quem Iupiter genuit: ſed tertius
15 Iupiter: quoniam, vt iam docebo, plureis Ioues etiam accepimus. Quando enim me in hunc locum deduxit oratio, docebo meliora me didiciſſe de colendis Diis immortalibus iure pontificio, & maiorum more, capedunculis iis, quas Numa nobis reliquit, de quibus in illa aureola orati-
20 uncula dicit Lælius, quàm rationibus Stoicorum. Si enim vos ſequar, dic quid ei reſpondeam, qui me ſic roget, Si Dii ſunt, ſuntne etiam Nymphæ Deæ? Si Nymphæ, Paniſci etiam, & Satyri. Hi autem non ſunt, ne Nymphæ quidem Deæ igitur. At earum templa ſunt publicè vota, & dedicata. Quid
25 igitur? ne ceteri quidem ergo Dii, quorum templa ſunt dedicata. Age porrò Iouem, & Neptunum Deum numeras. ergo etiam Orcus frater eorum Deus: & illi, qui fluere apud inferos dicuntur, Acheron, Cocytus, Styx, Phlegethon: tum Charon, tum Cerberus Dii putandi. At id quidem repudian-
30 dum. ne Orcus quidē igitur. Quid dicitis ergo de fratribus? Hæc Carneades agebat, non vt Deos tolleret: quid enim philoſopho minus conueniens? ſed vt Stoicos nihil de Diis explicare conuinceret. Itaque inſequebatur. Quid enim, aiebat, ſi ii fratres ſunt in numero Deorum, num de patre eo-
35 rum Saturno negari poteſt? quem vulgo maximè ad Occidentem colunt. Qui ſi eſt Deus, patrem quoque eius Cælum eſſe Deum confitendum eſt. Quòd ſi ita eſt, Cæli quoque parentes Dii habendi ſunt Æther, & Dies, eorumque fratres, & ſorores, qui à genealogis antiquis ſic nominantur, amor,

dolus, motus, labor, inuidentia, fatum, senectus, mors, tenebræ, miseria, querela, gratia, fraus, pertinacia, Parcæ, Hesperides, somnia: quos omnes Erebo, & Nocte natos ferunt. Aut igitur hæc monstra probanda sunt, aut prima illa tollenda. Quid? Apollinem, Vulcanum, Mercurium, ceteros Deos esse dices: de Hercule, Æsculapio, Libero, Castore, Polluce dubitabis? At hi quidem coluntur æquè, atque illi; apud quosdam etiam multò magis. Ergo hi Dii sunt habendi mortalibus nati matribus. Quid Aristæus, qui oliuæ dicitur inuentor, Apollinis filius: Theseus qui Neptuni: reliqui, quorum patres Dii, non erunt in Deorum numero? Quod, quorum matres? opinor etiam magis. Vt enim in iure ciuili, qui est de matre libera, liber est: item iure naturæ qui de Dea matre est, Deus sit necesse est. Itaque Achillem Astypalea insula sanctissimum colit: qui si Deus est, & Orpheus, & Rhesus Dii sunt, matre Musa nati: nisi fortè maritimæ nuptiæ terrenis anteponuntur. Si hi Dii non sunt, quia nusquam coluntur, quo modo illi sunt? Vide igitur ne virtutibus hominum isti honores habeantur, non immortalitatibus: quod tu quoque, Balbe, visus es dicere. Quo modo autem potes, si Latonam Deam putes, Hecaten non putare, quæ matre Asteria est sorore Latonæ? An hæc quoque Dea est? vidimus enim eius aras delubráque in Græcia. Sin hæc Dea est, cur non Eumenides? quæ si Deæ sunt, quarum & Athenis fanum est, & apud nos, vt ego interpretor, lucus Furinæ, Furiæ Deæ sunt, speculatrices, credo, & vindices facinorum, & scelerum. Quod si tales Dii sunt, vt rebus humanis intersint, Natio quoque Dea putanda est: cui cùm fana circuimus in agro Ardeati, rem diuinam facere solemus. quæ, quia partus matronarum tueatur, à nascentibus Natio nominata est. Ea si Dea est, Dii omnes illi, qui commemorabantur a te, honos, fides, mens, concordia: ergo etiam spes, moneta, omniáque, quæ cogitatione nobismetipsis possumus fingere. Quod si verisimile non est: ne illud quidem est, hæc vnde fluxerunt. Quid autem dicis? si Dii sunt illi, quos colimus, & accepimus, cur non eodem in genere Serapim, Isimque numeremus? Quòd si facimus, cur barbarorum Deos repudiemus? Boues igitur, & equos, ibes, accipitres, aspidas, crocodilos, pisces, canes,

nes,lupos,feleis,multas præterea beluas in Deorum numero reponemus. quæ si reiiciamus, illa quoque, vnde hæc nata sunt,reiiciemus. Quid deinde? Ino Dea dicetur, quæ Leucothea à Græcis, à nobis Matuta dicitur, cùm sit Cadmi filia? Circe autem, & Pasiphaë è Perseide Oceani filia natæ, patre Sole, in Deorum numero non habebuntur? Quamquam Circen quoque coloni nostri Circeienses religiosè colunt. Ergo hanc Deam dicis. Quid Medeæ respondebis? quæ duobus auis, Sole, & Oceano, Æeta patre, matre Idyia procreata est? Quid huius Absyrto fratri, qui est apud Pacuuium Egialeus? sed illud nomen veterum litteris vsitatius. Qui si Dii non sunt, vereor quid agat Ino. Hæc enim omnia ex eodem fonte fluxerunt. An Amphiaraus Deus erit, & Trophonius? Nostri quidem publicani, cùm essent agri in Bœotia Deorum immortalium excepti lege censoria, negabant immortaleis esse vllos, qui aliquando homines fuissent. Sed si sunt hi Dii, est certè Erichtheus, cuius Athenis & delubrum vidimus, & sacerdotum. Quem si Deum facimus, quid aut de Codro dubitare possumus, aut de ceteris, qui pugnantes pro patriæ libertate ceciderunt? Quòd si probabile non est, ne illa quidem superiora, vnde hæc manant, probanda sunt. Atque in plerisque ciuitatibus intelligi potest, augendæ virtutis gratia, quò libentius reip. caussa periculum adiret optimus quisque, virorum fortium memoriam honore Deorum immortalium consecratam. Ob eam enim ipsam caussam Erichtheus Athenis, filiæq; eius in numero Deorum sunt. Itemq; Leonaticũ est delubrũ Athenis, quòd Leocorion nominatur. Alabandẽses quidem sanctius Alabandum colunt, à quo est vrbs illa condita, quàm quemquam nobilium Deorum: apud quos non inurbanè Stratonicus, vt multa, cùm quidam ei molestus Alabandum Deum esse confirmaret, Herculem negaret, Ergo, inquit, mihi Alabandus, tibi Hercules sit iratus. Illa autem, Balbe, quæ tu à cælo astrisq; ducebas, quàm longè serpant non vides, solem Deum esse, lunamq;: quorum alterum Apollinem Græci, alteram Dianam putant. Quòd si luna Dea est: ergo etiam lucifer, cæteræq; errãtes numerum Deorũ obtinebunt. Igitur etiam inerrãtes. Cur autem arcus species non in Deorũ numero reponatur? Est enim pulcer, & ob eã caussam, quia spe-

ciem habeat admirabilem, Thaumante dicitur esse natà. Cuius si diuina natura est, quid facies nubibus? Arcus enim ipse ex nubibus efficitur quodam modo coloratus, quarum vna etiam Centauros peperisse dicitur. Quod si nubeis retuleris in Deos, referendæ certè erunt tempestates, quæ populi 5 Rom. ritibus consecratæ sunt. Ergo imbres, nimbi, procellę, turbines sunt Dii putandi. Nostri quidem duces mare ingredietes immolare hostiam fluctibus consueuerunt. Tum si est Ceres à gerendo (ita enim dicebas) terra ipsa Dea est, & ita habetur: quæ est enim alia Tellus? Si terra, mare et- 10 iam, quem Neptunum esse dicebas. Ergo & flumina, & fontes. Itaque & fontis delubrum Maso ex Corsica dedicauit: & in augurum precatione Tiberinum, Spinonem, Anemonem, Nodinum, alia propinquorum fluminum nomina videmus. Ergo hoc aut in immensum serpet, aut nihil horum 15 recipiemus, nec illa infinita ratio superstitionis probabitur. Nihil ergo horum probandum est. Dicamus igitur, Balbe, oportet contra illos etiam, qui hos Deos ex hominum genere in cælum translatos non re, sed opinione esse dicunt, quos auguste omneis sanctéque veneramur. Prin- 20 cipio Ioues treis numerant ii, qui theologi nominantur: ex quibus primum, & secundum natos in Arcadia: alterum patre Æthere, ex quo etiam Proserpinam natam ferunt, & Liberum: alterum patre Cælo, qui genuisse Mineruam dicitur, quam principem, & inuentricem belli ferunt: 25 tertium Cretensem Saturni filium: cuius in illa insula sepulcrum ostenditur. Διόσκουροι etiam apud Graios multis modis nominantur. Primi tres, qui appellantur Anaces, Athenis ex Ioue rege antiquissimo & Proserpina nati, Tricopatreus, Eubuleus, Dionysius. Secundi, Ioue tertio nati ex Leda, Ca- 30 stor, & Pollux. Tertii dicuntur à nonnullis Aleo & Melampus, Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit. Iam Musæ primæ quattuor, natæ Ioue altero, Thelxiope, Mneme, Acede, Melete. Secundæ Ioue tertio, & Mnemosyne procreatæ nouem. Tertiæ Ioue tertio Pieriæ natæ, & Antiopa: quas Pieri- 35 das, & Pierias solent poetæ appellare, iisdem nominibus, eodem numero quo proximæ superiores. Cúmque tu Solem, quia solus esset, appellatum esse dicas, Soles ipsi quàm multi à theologis proferuntur? Vnus eorum Ioue natus, nepos Ætheris:

Ætheris: alter Hyperione: tertius Vulcano Nili filio, cuius vrbem Ægyptii volunt esse eam, quæ Heliopolis appellatur: quartus is, quem heroicis temporibus Achanto Rhodi periisse dicitur, auum Ialysi, Camiri, & Lindi: quintus, qui Colchis fertur Æetam, & Circem procreauisse. Vulcani item complures. Primus cælo natus, ex quo Minerua Apollinem eum, cuius in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt. secundus Nilo natus Opas, vt Ægyptii appellant, quem custodem esse Ægypti volunt. Tertius ex tertio Ioue, & Iunone, qui Lemni fabricæ traditur præfuisse. Quartus Menalio natus, qui tenuit insulas propter Siciliam, quæ Vulcaniæ nominantur. Mercurius vnus Cælo patre, Die matre natus: cuius obscenius excitata natura traditur, quòd aspectu Proserpinæ commotus sit. Alter Valentis, & Phoronidis filius, is qui sub terris habetur: idẽ Trophonius. Tertius Ioue tertio natus & Maia: ex quo & Penelopa Pana natum ferunt. Quartus Nilo patre, quem Ægyptii nefas habent nominare. Quintus, quem colunt Pheneatæ, qui Argum dicitur interemisse, ob eamque caussam Ægypto præfuisse, atque Ægyptiis leges, & litteras tradidisse. Hunc Ægyptii Thoyth appellant: eodemque nomine anni primus mensis apud eos vocatur. Æsculapiorum primus Apollinis, quem Arcades colunt; qui specillum inuenisse, primusque vulnus obligauisse dicitur. Secundus secundi Mercurii frater. is fulmine percussus dicitur humatus esse Cynosuris. Tertius Arsippi, & Arsinoæ: qui primus purgationem alui, dentisque euulsionem, vt ferunt, inuenit: cuius in Arcadia non longe à Lusio flumine sepulcrum & lucus ostenditur. Apollinum antiquissimus is, quem paullò antè ex Vulcano natum esse dixi, custodem Athenarum. Alter Corybantis filius natus in Creta: cuius de illa insula cum Ioue ipso certamen fuisse traditur. Tertius Ioue tertio natus, & Latona: quem ex Hyperboreis Delphos ferunt aduenisse. Quartus in Arcadia: quem Arcades Nomionem appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Dianæ item plures. Prima Iouis & Proserpinæ, quæ pinnatum Cupidinem genuisse dicitur. Secunda notior, quam Ioue tertio & Latona natam accepimus. Tertiæ pater Vpis traditur, Glauce mater. Eam Græci sæpe Vpim paterno nomine appellant. Diony-

ſios multos habemus. Primum è Ioue, & Proſerpina natum. Secundum Nilo, qui Nyſam dicitur interemiſſe. Tertium Caprio patre: eumque regem Aſiæ præfuiſſe dicunt. cuius Abazea ſunt inſtituta. Quartum Ioue & Luna: cui ſacra Orphica putantur confici. Quintum Niſo natum, & Thione, à quo Trieterides conſtitutæ putantur. Venus prima Cælo & Die nata: cuius Elide delubrum videmus. Altera ſpuma procreata: ex qua & Mercurio Cupidinem ſecundum natum accepimus. Tertia Ioue nata & Dione, quæ nupſit Vulcano. ſed ex ea, & Marte natus Anteros dicitur. Quarta Syria Tyroque concepta, quæ Aſtarte vocatur, quam Adonidi nupſiſſe traditum eſt. Minerua prima, quam Apollinis matrem ſuprà diximus. Secunda orta Nilo, quam Ægyptii Saitæ colunt. Tertia illa, quam Ioue generatam ſuprà diximus. Quarta Ioue nata & Coryphe Oceani filia, quam Arcades Coriam nominant, & quadrigarum inuentricem ferunt. Quinta Pallantis: quæ patrem dicitur interemiſſe, virginitatem ſuam violare conantem, cui pinnarum talaria affigunt. Cupido primus Mercurio & Diana prima natus dicitur. Secundus Mercurio & Venere ſecunda. Tertius quidem eſt Anteros, Marte & Venere tertia. Atque hæc quidem, atque eiuſmodi ex vetere Græciæ fama collecta ſunt: quibus intelligis reſiſtendum eſſe, ne perturbentur religiones. veſtri autem non modò hæc non refellunt, verùm etiam confirmant, interpretando quorſum quidque pertineat. Sed eò iam vnde huc degreſſi ſumus, reuertamur. Num cenſes igitur ſubtiliore ratione opus eſſe ad hæc refellenda? Nam mentem, fidem, ſpem, virtutem, honorem, victoriã, ſalutem, concordiã, ceteraſque eiuſmodi rerum vim habere videmus, non Deorum. Aut enim in nobiſmet inſunt ipſis, vt mens, vt ſpes, vt fides, vt virtus, vt concordia: aut optandæ nobis ſunt, vt honos, vt ſalus, vt victoria, quarum rerum vtilitate video etiam conſecrata ſimulacra. Quare autem in his vis Deorum inſit, tum intelligam cùm cognouero. Quo in genere vel maxime eſt fortuna numeranda: quam nemo ab inconſtantia, & temeritate ſeiunget: quæ digna certè non ſunt Deo. Iam verò quid vos illa delectat explicatio fabularum, & enodatio nominum? exſectum à filio Cælum, vinctum itidem à filio Saturnum?

turnum? Hæc & alia generis eiuſdem ita defenditis, vt ii, quiiſta finxerunt, non modò non inſani,ſed etiam fuiſſe ſapientes videantur. In enodandis autem nominibus, quod miſerandum ſit,laboratis. Saturnus, quia ſe ſaturat annis: Mauors,quia magna vertit:Minerua, quia minuit, aut quia minatur: Venus, quia venit ad omnia: Ceres à gerendo. Quàm periculoſa conſuetudo? in multis enim nominibus hærebitis. Quid Veioui facies? quid Vulcano? quamquam, quoniam Neptunum à nando appellandum putas, nullum erit nomen, quod non poſſis vna littera explicare vnde ductum ſit. in quo quidem magis tu mihi natare viſus es, quàm ipſe Neptunus. Magnam moleſtiam ſuſcepit,& minime neceſſariam, primus Zeno, pòſt Cleanthes, deinde Chryſippus, commentitiarum fabularum reddere rationem: vocabulorum, cur quidque ita appellatum ſit, cauſſas explicare. Quod cùm facitis,illud profectò confitemini, longe aliter rem ſe habere, atque hominum opinio ſit: eos enim, qui Dii appellantur, rerum naturas eſſe, non figuras Deorum. Qui tantus error fuit, vt pernicioſis etiam rebus, non modò nomen Deorum tribueretur, ſed etiam ſacra conſtituerentur. Febris enim fanum in Palatio, & ædem Larum, & aram malæ Fortunæ Eſquiliis conſecratam videmus. Omnis igitur talis à philoſophia pellatur error, vt cùm de Diis immortalibus diſputemus, dicamus digna Diis immortalibus, de quibus habeo ipſe quid ſentiam, non habeo autem quid ipſe aſſentiar. Neptunum eſſe dicis animum cum intelligentia per mare pergentem. idem de Cerere. Iſtam autem intelligẽtiam aut maris, aut terræ non modò comprehendere animo, ſed ne ſuſpicione quidem poſſum attingere. Itaq; aliunde mihi quærendum eſt, vt & eſſe Deos, & quales ſint diſcere poſſim, quàm qualis tu eos eſſe velis. Videamus ea, quæ ſequuntur: primùm Deorúmne prouidentia mundus regatur: deinde conſulántne rebus humanis. Hæc enim mihi ex tua partitione reſtant duo: de quibus ſi vobis videtur, accuratiùs diſſerendum puto. Mihi verò, inquit Velleius, valde videtur. nam & maiora expecto, & his, quæ dicta ſunt, vehementer aſſentior. Tum Balbus, interpellare te, inquit, Cotta, nolo: ſed ſumemus tempus aliud: efficiam profectò vt fateare.

sed.

* * *

Nequaquam istuc istac ibit: magna inest certatio.
Nam vt ego illis supplicarem tanta blandiloquentia?
Niobe parúmne ratiocinari videtur, & sibi ipsa nefariã pestem machinari? Illud verò quàm callida ratione,
Qui volt quod volt, ita dat se res, vt operam dabit.
qui est versus omnium seminator malorum.
Ille transuersa mente mihi hodie tradidit repagula,
Quibus ego iram omnem recludam, atque illi perniciem dabo:
Mihi mœrores, illi luctum: exitium illi, exsilium mihi.
Hanc videlicet rationem, quam vos diuino beneficio homini solùm tributam dicitis, bestiæ non habent. Vidésne igitur quanto munere Deorum simus affecti? Atque eadem Medea patrem patriamq; fugiens:
Postquam pater appropinquat, iamq; penè vt comprehendatur, parat,
Puerum intereà obtruncat, membraq; articulatim diuidit,
Perq; agros passim dispergit corpus: id ea gratia,
Vt dum nati dissipatos artus captaret parens,
Ipsa interea effugeret: illum vt mœror tardaret sequi,
Sibi salutem vt familiari páreret paricidio.
Huic vt scelus, sic nec ratio quidem defuit. Quid ille funestas epulas fratri comparans, nónne versat huc & illuc cogitatione rationem?
Maior mihi moles, maius miscendum est malum,
Quî illius acerbum cor contundam, & comprimam.
Nec tamen ille ipse est prætereundus, qui non sat habuit coniugem illexisse in stuprum: de quo rectè, & verissimè loquitur Atreus;
Quod re in summa summum esse arbitror
Periculum, matres coinquinari, regiam
Contaminari stirpem, admisceri genus.
At id ipsum quàm callidè qui regnum adulterio quæreret?
Addo (inquit) huc, quòd mihi portento cælestum pater
Prodigium misit, regni stabilimen mei,

Agnum

Agnum inter pecudes aurea clarum coma
Quondam Thyestem clepere ausum esse è regia,
Qua in re adiutricem coniugem cepit sibi.

Videtúrne summa improbitate vsus non sine summa esse ratione? Nec verò scena solum referta est his sceleribus, sed multo vita communis pænè maioribus. Sentit domus vniuscuiusque, sentit forum, sentit curia, campus, socii, prouinciæ, vt, quemadmodum ratione rectè fiat, sic ratione peccetur: alterum, & à paucis, & raro; alterum & sæpe, & à pluribus: vt satius fuerit nullam omnino nobis à Diis immortalibus datam esse rationem, quàm tanta cum pernicie datam. Vt vinum ægrotis, quia prodest raro, nocet sæpissimè, melius est non adhibere omnino, quàm spe dubiæ salutis in apertam perniciem incurrere: sic haud scio an melius fuerit humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, sollertiam, quam rationem vocamus; quoniam pestifera sit multis, admodum paucis salutaris; non dari omnino, quàm tam munificè, & tam largè dari. Quamobrem si mens, voluntasque diuina iccirco consuluit hominibus, quòd iis largita est rationem; iis solis consuluit, quos bona ratione donauit: quos videmus, si modò vlli sunt, esse paucos. non placet autem, paucis à Diis immortalibus esse consultum: sequitur ergo, vt nemini consultum sit. Huic loco sic soletis occurrere, Non iccirco non optimè nobis à Diis esse prouisum, quòd multi eorum beneficio peruersè vterentur: etiam patrimoniis multos malè vti, nec ob eã causam eos beneficiũ à patribus nullũ habere. Quis istuc negat? aut quæ est in collatione ista similitudo? Nec enim Herculi Deianira nocere voluit, cũ ei tunicã sanguine Centauri tinctã dedit: nec prodesse Phæreo Iasoni, is qui gladio vomicam eius aperuit, quam sanare medici non poterant. Multi enim etiam, cùm obesse vellent, profuerunt: & cùm prodesse, obfuerunt. Ita non fit ex eo, quod datur, vt voluntas eius, qui dederit, appareat: nec si is, qui accepit, bene vtitur, iccirco is, qui dedit, àmicè dedit. Quæ enim libido, quæ auaritia, quod facinus aut suscipitur nisi consilio capto, aut sine animi motu, & cogitatione, id est, ratione, perficitur? nam omnis opinio ratio est, & quidem bona ratio, si vera: mala autem, si falsa est opinio. Sed à Deo tantùm ra-

tionem habemus, si modò habemus: bonam autem rationem, aut non bonam, à nobis. Non enim vt patrimonium relinquitur, sic ratio homini est beneficio Deorum data. Quid enim potius hominibus dedissent, si iis nocere voluissent? Iniustitiæ autem, intemperantiæ, timiditatis quæ semina essent, si his vitiis ratio non subesset? Medea modò, & Atreus commemorabantur à nobis, heroicæ personæ, inita subductaque ratione nefaria scelera meditantes. Quid leuitates comicæ? parúmne semper in ratione versantur? parúmne subtiliter disputat ille in Eunucho?

-quid igitur faciam?
Exclusit, reuocat: redeam? non si me obsecret.

Ille verò in Synephebis Academicorum more contra communem opinionem non dubitat pugnare ratione, qui in amore summo, summaq; inopia suaue esse dicit

Parentem habere auarum, illepidum, in liberos
Difficilem, qui te nec amet, nec studeat tui.

Atque huic incredibili sententiæ ratiunculas suggerit:

Aut tu illum fructu fallas: aut per litteras
Auertas aliquod nomen: aut per seruolum
Percutias pauidum: postremò, à parco patre
Quod sumas, quanto dißipas libentius?

Idemq; facilem, & liberalem patrem incommodum esse amanti filio disputat: quem

Neq; quo pacto, fallam, neq; quid inde auferam,
Nec quem dolum ad eum, aut machinam commoliar,
Scio quidquam: ita omneis meos dolos, fallacias,
Præstigias præstrinxit commoditas patris.

Quid ergo isti doli, quid machinæ, quid fallaciæ, præstigiæque? num sine ratione esse potuerunt? O præclarum munus Deorum: vt Phormio possit dicere,

Cedò senem: iam instructa mihi sunt in corde consilia omnia.

Sed exeamus è theatro: veniamus in forum: sessum ite precor. quid vt iudicetur? qui tabularium incenderit. Quod facinus occultius? at se Q. Sosius splendidus eques R. ex agro Piceno fecisse confessus est. Qui transcripserit tabulas publicas. id quoque L. Alenius fecit, cùm chirographum sex primorum imitatus est. Quid hoc homine solertius? Cognosce alias quæstiones, auri Tolosani, coniurationis Iugurthinæ.

thinæ. Repete superiora, Tubuli de pecunia capta ob rem iudicandam: posteriora de incestu, rogatione Peducea: tum hæc quotidiana, sicæ, venena, peculatus, testamentorum etiam lege noua quæstiones. Inde illa actio, Ope consilioque
5 tuo furtum aio factum esse. inde tot indicia de fide mala, tutelæ mandati, pro socio, fiduciæ: reliqua, quæ ex empto, aut vendito, conducto, aut locato contra fidem fiunt. Inde iudicium publicum rei priuatæ, lege Lectoria. Inde euerriculum malitiarum omnium, iudicium de dolo malo: quod C.
10 Aquillius familiaris noster protulit. quem dolum idem Aquillius tum teneri putat, cùm aliud sit simulatum, aliud actum. Hanc igitur à Diis immortalibus tantam arbitramur malorum sementem esse factã? Si enim rationem hominibus Dii dederunt: & malitiam dederunt: est enim mali-
15 tia, versuta & fallax nocendi ratio. Iidem autem Dii fraudem dederunt, facinus, ceteraq; quorum nihil nec suscipi sine ratione, nec effici potest. Vtinam igitur, vt illa anus, optat,

—ne in nemore Pelio securibus

Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes:

20 sic istam calliditatem hominibus Dii ne dedissent: qua perpauci bene vtuntur; qui tamen ipsi sæpe à malè vtentibus opprimuntur: innumerabiles autem improbè vtuntur: vt donum hoc diuinum rationis & consilii, ad fraudem hominibus, nõ ad bonitatem impertitum esse videatur. Sed vrge-
25 tis identidem, hominum esse istam culpam, non Deorum: vt, si medicus grauitatem morbi, gubernator vim tempestatis accuset. etsi hi quidẽ homunculi, sed tamen ridiculi. Quis enim te adhibuisset, dixerit quispiam, si ista non essent? Contra Deum licet disputare liberius. In hominum vitiis ais esse culpam. Eam dedisses hominibus rationem, quæ vitia culpamq; excluderet. Vbi igitur locus fuit errori Deorum? nam patrimonia spe bene tradendi relinquimus, qua possumus falli: Deus falli quî potuit? An vt Sol in currũ cùm Phaëthontem filium sustulit? aut Neptunus, cùm Theseus Hippolytum perdidit, cùm ter optãdi à Neptuno patre habuisset potestatem? Poetarum ista sunt: nos autem philosophi esse volumus, rerum auctores, non fabularum. Atq; ii tamẽ ipsi Dii poëtici, si scissent perniciosa fore illa filiis, peccasse in beneficio putarentur. Et, si verum est, quod Aristo Chius dice-

re solebat, Nocere audientibus philosophos iis, qui bene dicta malè interpretarentur. posse enim asotos ex Aristippi, acerbos è Zenonis schola exire: prorsus si qui audierunt, vitiosi essent discessuri, quòd peruersè philosophorum disputationem interpretarentur: tacere præstaret philosophis, 5 quàm iis, qui se audissent, nocere. Sic, si homines rationem bono consilio à Diis immortalibus datam, in fraudem malitiamque conuertunt: non dari illam, quàm dari humano generi melius fuit. vt, si medicus sciat eum ęgrotum, qui iussus sit vinum sumere, meracius sumpturum, statimq; peritu- 10 rum, magna sit in culpa: sic vestra ista prouidentia reprehendenda, quæ rationem dederit iis, quos scierit ea peruersè & improbè vsuros. Nisi fortè dicitis eam nesciuisse. vtinam quidem: sed non audebitis: non enim ignoro, quanti eius nomen putetis. Sed hic quidem locus concludi iam po- 15 test. Nam si stultitia consensu omnium philosophorum maius est malum, quàm si omnia mala & fortunæ & corporis ex altera parte ponantur: sapientiam autem nemo assequitur: in summis malis omnes sumus, quibus vos optimè consultum à Diis immortalibus dicitis. Nam vt nihil interest, 20 vtrum nemo valeat, an nemo possit valere: sic non intelligo quid intersit, vtrum nemo sit sapiens, an nemo esse possit. Ac nos quidem nimis multa de re apertissima. Telamon autem vno versu locum totum conficit, vtrum Dii homines negligant: 25
Nam si curent, bene bonis sit, male malis: quod nunc abest. Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulebant: sin id minus, bonis quidem certè consulere debebant. Cur igitur duos Scipiones, fortissimos, & optimos viros, in Hispania Pœnus oppressit? cur Maxi- 30 mus extulit filium consularem? cur Marcellum Hannibal interemit? cur Paullum Cannæ sustulerunt? cur Pœnorum crudelitati Reguli corpus est præbitum? cur Africanum domestici parietes non texerunt? Sed hæc vetera, & alia permulta. propiora videamus. Cur auunculus meus, vir inno- 35 centissimus, idemque doctissimus, P. Rutilius in exsilio est? cur sodalis meus interfectus domi suæ Drusus? cur temperantiæ, prudentiæq; specimen, ante simulacrum Vestæ pontifex maximus est Q. Scæuola trucidatus? cur etiam ante

tot ciuitatis principes à Cinna interempti? cur omnium perfidiosissimus C. Marius Q. Catulum, præstantissima dignitate virum, mori potuit iubere? Dies deficiat, si velim numerare quibus bonis malè euenerit: nec minus, si commemorem quibus improbis optimè. Cur enim Marius tam feliciter septimùm consul domi suæ senex est mortuus? cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnauit? At dedit pœnas. Prohiberi melius fuit, impedirique ne tot summos viros interficeret, quam ipsum aliquando pœnas dare. Summo cruciatu supplicioque Varius, homo importunissimus, periit: sed quia Drusum ferro, Metellum veneno sustulerat, illos conseruari melius fuit, quàm pœnas sceleris Varium pendere. Duo de XL. Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimæ, & beatissimæ ciuitatis. Quam multas ante hunc in ipso Græciæ flore Pisistratus, ac Phalaris, ac Apollodorus pœnas sustulit, multis quidem antè cruciatis, & necatis. Et prædones multi sæpe pœnas dant: nec tamen possumus dicere, non plureis captiuos acerbè, quàm prædones necatos. Anaxarchum Democritium à Cyprio tyranno excarnificatum accepimus: Zenonem Eleatem in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cuius morti illacrymari soleo, Platonem legens. Vidésne igitur, Deorum iudicio, si vident res humanas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis prædo felix habebatur, contra Deos testimonium dicere, quòd in illa fortuna tamdiu viueret. Dionysius, de quo antè dixi, cum fanum Proserpinæ Locris expilauisset, nauigabat Syracusas: isque cùm secundissimè cursum teneret, Videtísne, inquit, amici, quàm bona à Diis immortalibus nauigatio sacrilegis detur? Atque homo acutus, cùm bene planeque percepisset, in eadem sententia perseuerabat. qui cùm ad Peloponnesum classem appulisset, & in fanum venisset Iouis Olympii, aureum ei detraxit amiculum grandi pondere, quo Iouem ornarat ex manubiis Carthaginiensium tyrannus Gelo: atque in eo etiam cauillatus est, æstate graue esse aureum amiculum, hieme frigidum: eique laneum pallium iniecit, cùm id esse aptum ad omne anni tempus diceret. Idemque Æsculapii Epidauri barbam auream demi iussit. neque enim conuenire, barba-

tum esse filium, cùm in omnibus fanis pater imberbis esset. Iam mensas argenteas de omnibus delubris iussit auferri: in quibus quòd more veteris Græciæ inscriptum esset, BONORVM Deorum, vti se eorum bonitate velle dicebat. Idem victoriolas aureas, & pateras, coronasq;, quæ simulacrorum 5 perrectis manibus sustinebantur, sine dubitatione tollebat: eaque se accipere, non auferre dicebat. esse enim stultitiam, à quibus bona precaremur, ab iis porrigẽtibus, & dantibus nolle sumere. Eundemq; ferunt hæc, quæ dixi, sublata de fanis in forũ protulisse, & per præconem vendidisse: exactaq; 10 pecunia edixisse, vt quod quisq; à sacris haberet, id ante diem certam in suum quidque fanum referret. ita ad impietatem in Deos, in homines adiunxit iniuriam. Hunc igitur nec Olympius Iupiter fulmine percussit, nec Æsculapius misero diuturnoq; morbo intabescentem interemit: atq; in suo le- 15 ctulo mortuus, in Tympanidis rogum illatus est: eamq; potestatem, quam ipse per scelus erat nactus, quasi iustam, & legitimam, hereditatis loco filio tradidit. Inuita in hoc loco versatur oratio: videtur enim auctoritatem afferre peccandi: & rectè videretur, nisi & virtutis, & vitiorum sine vlla di- 20 uina ratione graue ipsius conscientiæ pondus esset: qua sublata, iacent omnia. Vt enim nec domus, nec respubl. ratione quadam, & disciplina designata videatur, si in ea nec rectè factis præmia exstent vlla, nec supplicia peccatis: sic mundi diuina in homines moderatio profectò nulla est, si in ea dis- 25 crimen nullum est bonorum, & malorum. At enim minora Dii negligunt, neq; agellos singulorum, nec viticulas persequuntur, nec si vredo aut grando quippiam nocuit, id Ioui animaduertendum fuit. Ne in regnis quidem reges omnia minima curant. Sic enim dicitis, quasi ego paullo antè de 30 fundo Formiano P. Rutilii sim questus, non de amissa salute. Atque hoc quidem omnes mortales sic habent, externas commoditates, vineta, segetes, olíueta, vbertatem frugum, & fructuum, omnem denique commoditatem, prosperitatemque vitæ à Diis se habere: virtutem autem nemo vm- 35 quam acceptam Deo retulit. nimirum rectè: propter virtutẽ enim iure laudamur, & in virtute rectè gloriamur. quod non contingeret, si id donum à Deo, non à nobis haberemus. At vero aut honoribus aucti, aut re familiari, aut, si aliud

liud quippiam nacti ſumus fortuiti boni, aut depulimus mali, cum Diis gratias agimus, tum nihil noſtræ laudi aſſumptum arbitramur. Num quis quòd bonus vir eſſet, gratias Diis egit vmquã? at quòd diues, quòd honoratus, quòd ncolumis. Iouemque optimum maximum ob eas res appellant, non quòd nos iuſtos, temperatos, ſapienteis efficiat, ed quòd ſaluos, incolumeis, opulentos, copioſos: neq; Herculi quiſquam decumam vouit vmquam, ſi ſapiens factus eſſet, quamquam Pythagoras, cùm in geometria quiddam noui inueniſſet, Muſis bouem immolaſſe dicitur. Sed id quidem non credo, quoniam ille ne Apollini quidem Delio hoſtiã immolare voluit, ne aram ſanguine aſpergeret. Ad rem utem vt redeam, iudicium hoc omniũ mortalium eſt, forunam à Deo petendam, à ſe ipſo ſumendam eſſe ſapientiã. Quamuis menti delubra, & virtuti, & fidei conſecremus, tanen hæc in nobis ipſis ſita videmus: ſpei, ſalutis, opis, victoiæ facultas à Diis expetenda eſt. Improborum igitur proſperitates, ſecundæq; res redarguunt (vt Diogenes dicebat) im omnem Deorum, ac poteſtatem. At nonnumquam bonos exitus habent boni. eos quidem aſcribimus, attribuimusque ſine vlla ratione Diis immortalibus. At Diagoras, ùm Samothraciam veniſſet, atheos ille qui dicitur, atq; ei uidã amicus, Tu, qui deos putas humana negligere, nonne animaduertis ex tot tabellis pictis, quàm multi votis vim mpeſtatis effugerint, in portumque ſalui peruenerint? Ita t, inquit. illi enim nuſquam picti ſunt, qui naufragium feerunt, in mariq; perierunt. Idemq;, cùm ei nauiganti vectoes aduerſa tempeſtate timidi, & perterriti dicerent, non inria ſibi illud accidere, qui illum in eandẽ nauem recepiſſent, oſtẽdit eis in eodẽ curſu multas alias laboranteis: quæuitq; num etiã in iis nauibus Diagoram vehi crederent. Sic nim ſeſe res habet, vt ad proſperã aduersámve fortunam, ualis ſis, aut quemadmodũ vixeris, nihil interſit. Non animaduertunt, inquit, omnia Dii: ne reges quidem. Quid eſt ſiile? reges enim ſi ſcientes prætermittunt, magna culpa eſt. t Deo ne excuſatio quidẽ eſt inſcientiæ: quem vos præclaè defenditis, cùm dicitis, eam vim Deorũ eſſe, vt, etiã ſi quis orte pœnas ſceleris effugerit, expetantur eæ pœnæ à libes, à nepotibus, à poſteris. O mirã æquitatẽ Deorũ! Ferrétne

vlla ciuitas latorem istiusmodi legis, vt condemnaretur filius, aut nepos, si pater aut auus deliquisset?

Quinam Tantalidarum internecioni modus
Paretur? aut quenam vmquam ob mortem Myrtili
Pœnis luendis dabitur satias supplicii? 5

Vtrum poetæ Stoicos deprauauerint, an Stoici poetis dederint auctoritatem, non facilè dixerim: portenta enim & flagitia ab vtrisque dicuntur. Neque enim quem Hipponactis iambus læserat, aut qui erat Archilochi versu vulneratus, à Deo immissum dolorem, non conceptum à se ipso continebat: nec cùm Ægisthi libidinem, aut cùm Paridis videmus, à Deo caussam requirimus, cùm culpæ penè vocem audiamus: nec ego multorum ægrorum salutem non ab Hippocrate potius, quàm ab Æsculapio datam iudico: nec Lacedæmoniorum disciplinam dicam vmquam ab Apolline potius Spartæ, quàm à Lycurgo datam. Critolaus, inquam, euertit Corinthum, Carthaginem Asdrubal. Hi duos illos oculos oræ maritimæ effoderunt: non iratus alicui, quem omnino irasci posse negatis Deum. At subuenire certè potuit, & conseruare vrbeis tantas, atque taleis. Vos enim ipsi dicere soletis, nihil esse, quod Deus efficere non possit, & quidem sine labore vllo: vt enim hominum membra nulla contentione, mente ipsa, ac voluntate moueantur, sic numine Deorum omnia fingi, moueri, mutarique posse. Neque id dicitis superstitiosè, atque aniliter, sed physica constantique ratione: materiam enim rerum, ex qua, & in qua omnia sint, totam esse flexibilem, & commutabilem, vt nihil sit, quod non ex ea quamuis subitò fingi, conuertique possit. Eius autem vniuersæ fictricem, & moderatricem diuinam esse prouidentiam. Hanc igitur, quocumque se moueat, efficere posse quidquid velit. Itaque aut nescit quid possit, aut negligit res humanas, aut, quid sit optimum, nō potest iudicare. Non curat singulos homines. non mirum: ne ciuitates quidem. non has: ne nationes quidem, & genteis. Quod si has etiam contemnet, quid mirū est omne ab ea genus humanū esse contemptū? Sed quo modo iidem dicitis, nō omnia Deos persequi, iidē vultis, à Diis immortalibus hominib. dispartiri ac diuidi somnia? Iccirco somnia hæc tecū, quia vestra est de somniorū veritate sentētia.

Atque

Atque iidem etiã vota suscipi dicitis oportere. nempe singuli vouent. Audit igitur mens diuina etiam de singulis. Videtis ergo, eam non esse tam occupatam quàm putabatis? Fac esse distentam, cælum versantem, terram tuentem, maria moderantem. cur tam multos Deos nihil agere, & cessare patitur? Cur non rebus humanis aliquos otiosos Deos præfecit, qui à te, Balbe, innumerabiles explicati sunt? Hęc ferè dicere habui de natura Deorum, non vt eam tollerem, sed vt intelligeretis, quàm esset obscura; & quàm difficileis explicatus haberet. Quæ cum dixisset Cotta, finem fecit. Lucilius autem, Vehementius, inquit, tu quidem, Cotta, inuectus es in meram Stoicorum rationem, quæ de prouidẽtia Deorũ ab illis sanctissimè, & prouidentissimè constituta est. Sed quoniam aduesperascit, dabis diem nobis aliquem; vt contra ista dicamus: est enim mihi tecum pro aris & focis certamen, & pro Deorum templis, atq; delubris, proque vrbis muris, quos vos pontifices sanctos esse dicitis, diligẽtiùsque vrbem religione, quàm ipsis mœnibus cingitis. quæ deseri à me, dum quidem spirare potero, nefas iudico. Tum Cotta, Ego verò & opto redargui me, Balbe, & ea, quæ disputaui, disserere malui, quàm iudicare: &, facilè me à te vinci posse, certo scio. Quippe, inquit Velleius, qui etiam somnia putet ad nos mitti ab Ioue: quæ ipsa tamen tam leuia non sunt, quàm est Stoicorum de natura Deorum oratio. Hæc cùm essent dicta, ita discessimus, vt Velleio Cottæ disputatio verior, mihi Balbi ad veritatis similitudinem videretur esse propensior.

M. TVL. CICERONIS DE DIVINATIONE
LIBER I.

VETVS opinio est, iam vsque ab heroicis ducta temporibus, eaque & populi Rom. & omnium gentiũ firmata consensu, versari quandam inter homines diuinationẽ, quàm Græci μαντικὴν appellant, id est præsensionem, & scientiam rerum futurarũ. Magnifica quædam res & salutaris, si modò est vlla, quæq; proxima ad Deorum vim natura mortali possit accedere. Itaque vt alia nos melius multa, quàm Græci, sic huic præstantissimæ rei nomen nostri à diuis, Græci, vt Plato interpretatur, à furore duxerunt. Gentem quidẽ nullã video, neq; tam humanam, atq; doctam, neq; tam immanẽ, támque barbaram, quę non significari futura, & à quibusdã intelligi, prædiciq; posse censeat. Principiò Assyrii, vt ab vltimis auctoritatem repetã, propter planitiem magnitudinẽque regionum quas incolebant, cùm cælum ex omni parte patens, atque apertum intuerentur, traiectiones, motusque stellarum obseruauerunt: quibus notatis, quid cuiq; significaretur, memoriæ prodiderunt. Qua in natione Chaldæi nõ ex artis, sed ex gentis vocabulo nominati, diuturna obseruatione siderũ, scientiam putantur effecisse, vt prædici posset quid cuique euenturum, & quo quisq; fato natus esset. Eandem artem etiã Ægyptii longinquitate temporum innumerabilibus penè sæculis consecuti putantur. Cilicum autem, & Pisidarum gens, & his finitima Pamphylia, quibus nationibus præfuimus ipsi, volatibus auium, cantibusq; vt certissimis signis declarari res futuras putant. Quam verò Græcia coloniam misit in Ætoliam, Ioniam, Asiam, Siciliam, Italiam, sine Pythio aut Dodonæo, aut Ammonis oraculo? aut

quòd

quod bellum susceptum ab ea sine consilio Deorũ est? Nec vnum genus est diuinationis publicè priuatímq; celebratũ. Nã, vt omittã cæteros populos, noster, quã multa genera cõplexus est? Principiò huius vrbis parens Romulus non solũ
5 auspicatò vrbẽ condidisse, sed ipse etiã optimus augur fuisse traditur. Deinde auguribus & reliqui reges vsi: & exactis regib. nihil publicè sine auspiciis, nec domi, nec militiæ gerebatur. Cumq; magna vis videretur esse & in impetrandis consulendisq; rebus, & in monstris interpretandis, ac pro-
10 curandis in haruspicum disciplina: omnem hanc ex Etruria scientiã adhibebãt, ne genus esset vllum diuinationis, quod neglectũ ab iis videretur. Et cũ duobus modis animi sine ratione, & scientia, motu ipsi suo soluto, & libero incitarentur, vno furente, altero somniante: furoris diuinationẽ Sibylli-
15 nis maximè versibus contineri arbitrati, eorum decẽ interpretes delectos ex ciuitate esse voluerunt. Ex quo genere sæpe ariolorũ etiã, & vatũ furibũdas prædictiones, vt Octauiano bello Cornelii Culleoli, audiẽdas putauerũt. Nec verò somnia grauiora, si quæ ad rempub. pertinere visa sunt, à sum-
20 mo consilio neglecta sunt. Quin etiã memoria nostra templũ Iunonis Sospitæ L. Iulius, qui cum P. Rutilio consul fuit, de senatus sentẽtia refecit ex Cæciliæ Balearici filiæ somnio. Atq; hæc, vt ego arbitror, veteres rerũ magis euentis moniti, quam ratione docti probauerunt. Philosophorum verò ex-
25 quisita quædã argumenta, cur esset vera diuinatio, collecta sunt. Ex quibus, vt de antiquissimis loquar, Colophonius Xenophanes, vnus qui Deos esse diceret, diuinationem funditus sustulit. Reliqui verò omnes, præter Epicurum balbutientẽ de natura Deorũ, diuinationem probauerunt. sed non
30 vno modo. Nã cũ Socrates, omnesq; Socratici, Zenoq;, & ii, qui ab eo essent profecti, manerent in antiquorum philosophorũ sentẽtia, vetere Academia, & Peripateticis consentiẽtibus: cumque huic rei magnam auctoritatẽ Pythagoras iã antè tribuisset, qui etiam ipse augur vellet esse: plurimisque
35 locis grauis auctor Democritus præsensionem rerum futurarum cõprobaret: Dicæarchus Peripateticus cetera diuinationis genera sustulit, somniorũ, & furoris reliquit. Cratippusq; familiaris noster, quẽ ego parẽ summis Peripateticis iudico, iisdẽ rebus finẽ tribuit, reliqua diuinationis genera

reiecit. Sed cùm Stoici omnia ferè illa defenderent, quód & Zeno in suis commentariis quasi semina quædam sparsisset & ea Cleanthes, paullo vberiora fecisset: accessit acerrimo vir ingenio Chrysippus, qui totam de diuinatione duobus libris explicauit sententiam, vno præterea de oraculis, vno de 5 somniis: quem subsequens, vnum librum Babylonius Diogenes edidit, eius auditor: duos Antipater, quinque noster Posidonius. Sed à Stoicis vel principibus eius disciplinæ, Posidonii doctor, discipulus Antipatri, degenerauit Panætius: nec tamen ausus est negare vim esse diuinandi, sed dubitare 10 se dixit. Quod illi in aliqua re inuitissimis Stoicis Stoico facere licuit, id nos vt in reliquis rebus faciamus, à Stoicis nõ concedetur? præsertim, cùm id, de quo Panætio non liquet, reliquis eiusdem disciplinæ solis videatur luce clarius. Sed hæc quidem laus Academiæ præstantissimi philosophi iudi- 15 cio, & testimonio cõprobata est. Etenim nobismetipsis quærentibus quid sit de diuinatione iudicandum, quód à Carneade multa acutè, & copiosè contra Stoicos disputata sint; verentibusque ne temere vel falsæ rei, vel non satis cognitæ assentiamur; faciendum videtur, vt diligenter etiam atq; et- 20 iam argumenta cum argumentis comparemus, vt fecimus in iis tribus libris, quos de natura Deorũ scripsimus. Nã cùm omnibus in rebus temeritas in assentiendo, errorq; turpis est, tum in eo loco maximè, in quo iudicandum est quantum auspiciis rebusq; diuinis, religionique tribuamus. Est enim 25 periculum, ne aut neglectis iis, impia fraude, aut susceptis, anili superstitione obligemur. Quibus de rebus, & aliàs sæpe, & paullò accuratius nuper, cùm essem cum Q. fratre in Tusculano disputatum est. Nam cùm ambulandi caussa in Lyceum venissemus (id enim superiori gymnasio nomen est) 30 Perlegi, inquit ille, tuum paullo antè tertium de natura Deorum in quo disputatio Cottę, quanquam labefactauit sentẽtiam meam, non funditus tamen sustulit. Optimè verò, inquam: etenim ipse Cotta sic disputat, vt Stoicorũ magis argumenta confutet, quàm hominum deleat religionem. Tũ 35 Quinctus, Dicitur quidem istud, inquit, à Cotta, & verò sæpius, credo ne communi iure migrare videatur: sed, studio contra Stoicos disserendi, Deos mihi videtur funditus tollere. Eius orationi non sanè desidero quid respondeam: satis

enim

enim defensa religio est in secundo libro à Lucilio: cuius disputatio tibi ipsi, vt in extremo tertio scribis, ad veritatē est visa propensior. Sed quod prætermissum est in illis libris, credo quia commodius arbitratus es separatim id quæri, deque
5 eo disseri, id est de diuinatione, quæ est earum rerum, quæ fortuitæ putantur, prædictio, atque præsensio: id, si placet, videamus quam habeat vim, & quale sit. Ego enim sic existimo: si sint ea genera diuinandi vera, de quibus accepimus, quæque colimus, esse Deos: vicissimque, si Dii sint, esse qui
10 diuinent. Arcem tu quidem Stoicorum, inquam, Quincte, defendis. siquidem ista reciprocantur: vt &, si diuinatio sit, Dii sint: & si Dii sint, sit diuinatio. quorum neutrū tam facilè, quàm tu arbitraris, conceditur. Nam & natura significari futura sine Deo possunt: &, vt sint Dii, potest fieri vt nulla ab
15 iis diuinatio generi humano tributa sit. Atque ille, Mihi verò, inquit, satis est argumenti, & esse Deos, & consulere rebus humanis, quod esse clara, & perspicua diuinationis genera iudico. De quibus quid ipse sentiam, si placet, exponam: ita tamen, si vacas animo, neque habes aliquid, quod
20 huic sermoni præuertendum putes. Ego verò, inquam, philosophiæ, Quincte, semper vaco: hoc autem tempore, cùm sit nihil aliud quod libenter agere possimus, multo magis aueo audire de diuinatione quid sentias. Nihil, inquit, equidem noui, nec quod præter ceteros ipse sentiam: nam cùm
25 antiquissimam sententiam, tum omnium populorum & gētium consensu comprobatam sequor. Duo sunt enim diuinandi genera: quorum alterum artis est, alterum naturæ. Quæ est autem gens, aut quæ ciuitas, quæ non aut extis pecudum, aut monstra, aut fulgura interpretantium, aut augu-
30 rum, aut astrologorum, aut sortium, (ea enim ferè artis sunt) aut somniorum, aut vaticinationum (hæc enim duo naturalia putantur) prædictione moueatur? Quarum quidem rerum euenta magis arbitror, quàm caussas, quæri oportere. Est enim vis, & natura quædam, quæ tum obseruatis lon-
35 go tempore significationibus, tum aliquo instinctu inflatuque diuino futura prænuntiat. Quare omittat vrgere Carneades, quod faciebat etiā Panætius, requirēs Iupiterne cornicem à læua, coruū à dextra canere iussisset. Obseruata sunt hæc tempore immenso, & significatione euentus animad-

uersa,& notata. Nihil est autem quod non longinquitas tẽporum,excipiente memoria,prodendisq; monumentis efficere,atq; assequi possit. Mirari licet, quæ sint animaduersa à medicis herbarũ genera,quæ radicũ ad morsus bestiarũ, ad oculorum morbos,ad vulnera: quorum vim,atq; naturã ratio numquam explicauit; vtilitate & ars est,& inuentor probatus. Age, ea, quæ quamquam ex alio genere sunt, tamen diuinationi sunt similiora,videamus.

Atque etiam ventos præmonstrat sæpe futuros
Inflatum mare,cùm subito penitusq; tumescit:
Saxaq; cana salis niueo spumata liquore
Tristificas certant Neptuno reddere voces:
Aut densus stridor cùm celso è vertice montis
Ortus adaugescit scopulorum sæpe repulsus.

Atque his rerum præsensionibus prognostica tua referta sunt. Quis igitur elicere caussas præsensionum potest? etsi video Boëthum Stoicum esse conatum,qui hactenus aliquid egit,vt eàrum rationem rerum explicaret, quæ in mari cæloue fierent. illa verò cur eueniãt, quis probabiliter dixerit?

Cana fulix itidem fugiens è gurgite ponti
Nuntiat horribileis clamans instare procellas,
Haud modicos tremulo fundens è gutture cantus,
Sæpe etiam pertriste canit de pectore carmen,
Et matutinus acredula vocibus instat,
Vocibus instat,& assiduas iacit ore querelas,
Cùm primùm gelidos rores aurora remittit:
Fuscaq; nonnumquam cursans per litora cornix
Demersit caput,& fluctum ceruice recepit.

Videmus hæc signa nunquam ferè ementientia: nec tamen, cur ita fiat,videmus.

Vos quoque signa videtis aquai dulcis alumnæ,
Cùm clamore paratis inaneis fundere voces,
Absurdoq; sono fonteis,& stagna cietis.

Quis est,qui ranunculos hoc videre suspicari possit? sed inest mirè & ranunculis quædam natura significans aliquid, per se ipsa satis certa,cognitioni autem hominum obscurior.

Mollipedesq; boues spectantes lumina cæli
Naribus humiferum duxere ex aere succum.

Non quæro cur,quoniam,quid eueniat intelligo.

Iam

Iam verò semper viridis, semperq́ue grauata
Lentiscus triplici solita grandescere fetu,
Ter fruges fundens, tria tempora monstrat arandi.

Ne hoc quidem quæro, cur hæc arbor vna ter floreat, aut cur
5 arandi maturitatem ad signum floris accómodet. Hoc sum
contentus, quòd etiam si quo modo quidque fiat ignorem,
quid fiat intelligo. Pro omni igitur diuinatione idem, quod
pro omnibus iis rebus, quas commemoraui, respondebo.
Quid scamoneæ radix ad purgandum, quid aristolochia ad
10 morsus serpentum possit, quę nomen ex inuentore repperit,
rem ipsam inuentor ex somnio, video, quod satis est: cur pos-
sit, nescio. Sic ventorum, & imbrium signa, quæ dixi, ratio-
nem, quam habeant, non satis perspicio: vim, & euentum a-
gnosco, scio, approbo. Similiter, quid fissum in extis, quid fi-
15 bra valeat, accipio; quæ caussa sit, nescio. Atque horum
quidem plena vita est: extis enim omnes ferè vtuntur. Quid
de fulgurum vi? dubitare num possumus? nónne cùm mul-
ta alia mirabilia, tum illud in primis? cùm Summanus in
fastigio Iouis optimi maximi, qui tum erat fictilis, è cælo
20 ictus esset, nec vsquam eius simulacri caput inueniretur, ha-
ruspices in Tyberim id depulsum esse dixerunt: idq; inuen-
tum est eo loco, qui est ab haruspicibus demonstratus. Sed
quo potius vtar aut auctore, aut teste, quàm te? cuius edidici
etiam versus, & libenter quidem, quos in secundo consulatu
25 Vrania Musa pronuntiat.

Principiò, ætherio flammatus Iuppiter igni
Vertitur, & totum collustrat lumine mundum,
Menteq́ue diuina cælum terrasq́ue petessit:
Quæ penitus sensus hominum, vitasq́ue retentat,
30 *Aetheris æterni septa, atque inclusa cauernis.*
Et si stellarum motus, cursusq́ue vagantes
Nosse velis, quæ sint signorum in sede locatæ,
Quæ verbo, & falsis Graiorum vocibus errant,
Re vera certo lapsu, spatioq́ue feruntur,
35 *Omnia iam cernes diuina mente notata.*
Nam primùm astrorum volucres te consule motus,
Concursusq́ue graues stellarum ardore micantes.
Tu quoque, cùm tumulos Albano in monte niuales
Lustrasti, & læto mactasti lacte Latinas,

Vidisti, & claro tremulos ardore cometas,
Multaq; misceri nocturna strage putasti,
Quod ferme dirum in tempus cecinere Latinæ,
Cùm claram speciem concreto lumine luna
Abdidit, & subitò stellanti nocte perempta est. 5
Quid verò Phœbi fax, tristis nuntia belli,
Quæ magnum ad columen flammato ardore volabat,
Præcipiteis cæli parteis, obitusq; petisset:
Aut cùm terribili perculsus fulmine ciuis,
Luce serenanti vitalia lumina liquit: 10
Aut cum se grauido tremefecit corpore tellus.
Iam verò variæ nocturno tempore visæ
Terribiles formæ bellum, motusq; monebant:
Multaq; per terras vates oracla furenti
Pectore fundebant tristeis minitantia casus: 15
Atque ea, quæ lapsu tandem cecidere vetusto,
Hæc fore, perpetuis signis, clarisq; frequentans
Ipse Deûm genitor cælo, terrisq; canebat.
Nunc ea, Torquato quæ quondam, & consule Cotta
Lydius ediderat Tyrrhenæ gentis haruspex, 20
Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
Nam pater altitonans stellanti nixus olympo
Ipse suos quondam tumulos, ac templa petiuit,
Et Capitolinis iniecit sedibus igneis.
Tum species ex ære vetus, generataq; Nattæ 25
Concidit, elapsæq; vetusto nomine leges:
Et diuûm simulacra peremit fulminis ardor.
Hîc siluestris erat, Romani nominis altrix,
Martia, quæ paruos Mauortis semine natos
Vberibus grauidis vitali rore rigabat: 30
Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu
Concidit, atque auulsa pedum vestigia liquit.
Tum quis non artis scripta, ac monumenta volutans
Voces tristificas chartis promebat Etruscis?
Omnes ciuili generosam stirpe profectam 35
Vitare ingentem cladem, pestemq; monebant:
Vel legum exitium constanti voce ferebant,
Templa Deûmq; adeò flammis, vrbeisq; iubebant
Eripere, & stragem horribilem, cædemq; vereri:

Atq; hæc fixa graui fato, ac fundata teneri,
Ni post excisum ad columen formata decore
Sancta Iouis species claros spectaret in ortus:
Tum fore, vt occultos populus, sanctusq; senatus
5 *Cernere conatus posset, si solis ad ortum*
Conuersa inde patrum sedes, populiq; videret.
Hæc tardata diu species, multumq; morata
Consule te tandem celsa est in sede locata:
Atq; vna fixi, ac signati temporis hora
10 *Iupiter excelsa clarabat sceptra columna:*
Ac clades patriæ flamma, ferroq; parata,
Vocibus Allobrogum, patribus, populoq; patebat.
Rite igitur veteres, quorum monumenta tenetis,
Qui populos, vrbeisq; modo, ac virtute regebant:
15 *Rite etiam vestri, quorum pietasq; fidesq;*
Præstitit, & longè vicit sapientia cunctos,
Præcipuè ingenti coluerunt numine Diuos.
Hæc adeò penitus cura vidêre sagaci
Otia, qui studiis læti tenuêre decoris,
20 *Inq; Academia vmbrifera, nitidoq; Lyceo*
Fuderunt claras fecundi pectoris arteis.
E quibus ereptum primo iam à flore iuuentæ,
Te patria in media virtutum mole locauit.
Tu tamen anxiferas curas requiete relaxas,
25 *Quod patriæ voces studiis, nobisq; sacrasti.*

Tu igitur animum poteris inducere contra ea, quæ à me disputantur, de diuinatione dicere, qui & gesseris ea, quæ gessisti, & ea quæ pronuntiaui, accuratissime scripseris? Quid quæris Carneade, cur hæc ita fiant, aut qua arte perspici
30 possint? nescire me fateor: euenire autem te ipsum dico videre. Casu, inquis. Itáne verò quidquam potest esse casu factum, quod omneis habet in se numeros veritatis? Quattuor tali iacti, casu venereum efficiunt. Num etiam centum venereos, si CCCC. talos ieceris, casu futuros putas? aspersa
35 temere pigmenta in tabula, oris lineamenta effingere possunt: num etiam Veneris Gnidiæ, Coæque pulchritudinem effingi posse aspersione fortuita putas? Sus rostro si humi A litteram impresserit, num propterea suspicari poteris Andromacham Ennii ab ea posse describi? fingebat Car-

neades, in Chiorum lapicidinis ſaxo diffiſſo caput extitiſſe Paniſci. Credo, aliquam non diſſimilem figuram, ſed certe non talem, vt eam factam à Scopa diceres: ſic enim ſe profectò res habet, vt numquam perfectè veritatem caſus imitetur. At nonnumquam ea, quæ prædicta ſunt, minus eueniũt. 5 quæ tandem id ars non habet? earum dico artium, quæ cõiectura continentur, & ſunt opinabiles. An medicina ars non putanda eſt? quam tamen multa fallunt. Quid, gubernatores nónne falluntur? an Achiuorum exercitus, & tot nauium rectores non ita profecti ſunt ab Ilio, vt profectione læti piſcium laſciuiam intuerentur, vt ait Pacuuius, nec 10 tuendi ſatietas capere poſſet?

Intereà propè iam occidente ſole inhorreſcit mare,

Tenebræ conduplicantur, noctisq; & nimbûm occæcat nigror.

Num igitur tot clariſſimorum ducum, regumq; naufragiũ 15 ſuſtulit artem gubernandi? aut num imperatorum ſcientia nihil eſt, quia ſummus imperator nuper fugit amiſſo exercitu? aut num propterea nulla eſt Reip. gerendæ ratio, atque prudentia, quia multa Cn. Pompeium, quædã M. Catonem, nonnulla etiam te ipſum fefellerunt? Similis eſt haruſpicũ 20 reſponſio, omniſque opinabilis diuinatio: coniectura enim nititur, vltra quã progredi non poteſt. ea fallit fortaſſe nonnumquam, ſed tamẽ ad veritatẽ ſæpiſſimè dirigit: eſt enim ab omni æternitate repetita: in qua cùm pæne innumerabiles res eodẽ modo euenirent iiſdem ſignis antegreſſis, ars 25 eſt effecta, eadẽ ſæpe animaduertendo, atq; notando. Auſpicia verò veſtra quàm conſtant? quæ quidẽ nunc à Romanis auguribus ignorantur, bona hoc tua venia dixerim: à Cilicibus, Pamphyliis, Piſidis, Lyciis tenentur. Iam quid ego hoſpitem noſtrum, clariſſimũ, atq; optimũ virum, Deiotarum 30 regem cõmemorem? qui nihil vmquam niſi auſpicatò gerit: qui cùm ex itinere quodam propoſito, & iam conſtituto reuertiſſet aquilæ admonitus volatu, conclaue illud, vbi erat manſurus, ſi ire perrexiſſet, proxima nocte corruit. Itaq;, vt ex ipſo audiebam, perſæpe reuertit ex itinere, cùm iam pro- 35 greſſus eſſet multorũ dierum viam. Cuius quidem hoc præclariſſimum eſt, quòd poſteaquã à Cæſare tetrarchiæ regno pecuniaque multatus eſt, negat ſe tamen eorum auſpiciorũ, quæ ſibi ad Pompeium proficiſcenti ſecunda euenerint, pœnitere.

nitere. senatus enim auctoritatem, & populi Rom. libertatẽ, atque imperii dignitatem suis armis esse defensam: sibique eas aueis, quibus auctoribus officium, & fidem secutus esset, bene cõsuluisse: antiquiorem enim sibi fuisse possessionibus
5 suis gloriam. Ille igitur mihi videtur verè augurari. nam nostri quidem magistratus auspiciis vtuntur coactis: necesse enim est offa obiecta cadere frustum ex pulli ore, cùm pascitur. Quod autem scriptum habetis, aut tripudium fieri, si ex ea quid in solidum ceciderit: hoc quoque, quod dixi coa-
10 ctum, tripudium solistimum dicitis. itaque multa auguria, multáque auspicia, quod Cato ille sapiens queritur, negligentia collegii amissa planè, & deserta sunt. Nihil ferè quondam maioris rei, nisi auspicatò, ne priuatim quidem gerebatur. Quod etiam nunc nuptiarũ auspices declarant, qui re omis-
15 sa, nomen tantum tenent. nam vt nunc extis, quamquam id ipsum aliquanto minus, quàm olim, sic tum auibus magnæ res impertiri solebant. Itaque, sinistra dum non exquirimus, in dira, & in vitiosa incurrimus, vt P. Claudius Appii Cæci filius, eiusque collega L. Iunius, classeis maximas perdide-
20 runt, cùm vitio nauigassent. Quod eodem modo euenit Agamemnoni: qui cùm Achiui cœpissent

Inter se strepere, aperteque artem obterere extispicum,
Soluere imperat secundo rumore, auersaque aui.

Sed quid vetera? M. Crasso quid acciderit videmus, dirarum
25 obnuntiatione neglecta. in quo Appius collega tuus, bonus augur, vt ex te audire soleo, non satis scienter virum bonum, & ciuem egregium censor P. Ætheium notauit, quòd ementitum auspicia subscripserit. Esto: fuerit hoc censoris, si iudicabat ementitum. at illud minimè auguris, quòd ascripsit
30 ob eam caussam populũ Rom. calamitatem maximã cepisse: si enim ea caussa calamitatis fuit, non in eo est culpa, qui obnuntiauit, sed in eo, qui non paruit: verã enim fuisse obnuntiationem, vt ait idem augur, & censor, exitus approbauit. quæ si falsa fuissent, nullam afferre potuissent caussam cala-
35 mitatis: etenim diræ, sicut cetera auspicia, vt omina, vt signa, non caussas afferunt cur quid eueniat, sed enuntiant euentura, nisi prouideris. Non igitur obnuntiatio Ætheii caussam finxit calamitatis, sed, signo obiecto, monuit Crassum, quid euenturũ esset, nisi cauisset. Ita aut illa obnũtiatio

nihil valuit: aut si, vt Appius iudicat, valuit, id valuit, vt peccatum hæreat non in eo, qui monuerit, sed in eo, qui non obtemperarit. Quid lituus iste vester, quod clarissimum est insigne auguratus, vnde vobis est traditus? nempe eo Romulus regiones direxit tum, cùm vrbem condidit. Qui quidem 5 Romuli lituus, id est, incuruum, & leuiter à summo inflexũ bacillum, quod ab eius litui, quo canitur, similitudine nomẽ inuenit: cùm situs esset in curia Saliorum, quæ est in palatio, eaque deflagrasset, inuentus est integer. Quid multis annis post Romulum, Prisco regnante Tarquinio? quis veterum scriptorum non loquitur, quæ sit ab Attio Nauio per lituum regionum facta descriptio? qui cùm propter paupertatem sues puer pasceret, vna ex his amissa, vouisse dicitur, si recuperasset, vuam se Deo daturum, quæ maxima esset in vinea. Itaque sue inuenta, ad meridiem spectans, in vinea media dicitur constitisse: cumque in quatuor parteis vineam diuisisset, trisque partes aues abdixissent, quarta parte, quæ erat reliqua, in regione distributa, mirabili magnitudine vuam, vt scriptum videmus, inuenit. Qua re celebrata, cùm vicini omnes ad vnum de rebus suis referrent, erat in magno 20 nomine, & gloria. ex quo factum est, vt eum ad se rex Priscus accerseret. cuius cùm tentaret scientiam auguratus, dixit ei se cogitare quiddam: id possétne fieri consuluit. ille augurio acto, posse respondit. Tarquinius autem dixit, se cogitasse cotem nouacula posse præcidi. tum Attium iussisse ex- 25 periri: ita cotem in comitium illatam inspectante, & rege, & populo nouacula esse discisam. Ex eo euenit, vt & Tarquinius augure Attio Nauio vteretur, & populus de suis rebus ad eum referret. Cotem autem illam, & nouaculam defossam in comitio, supraque impositum puteal accepimus. Ne- 30 gemus omnia, côburamus annaleis, ficta hæc esse dicamus, quiduis denique potius, quàm Deos res humanas curare, fateamur: quid, quod apud te scriptum est de Ti. Graccho, nónne & augurum, & haruspicum comprobat disciplinam? qui cùm tabernaculum vitio cepisset imprudens, quòd in- 35 auspicatò pomerium transgressus esset, comitia consulibus rogandis habuit. Nota res est, & à te ipso mandata monumentis. sed & ipse augur Ti. Gracchus auspiciorum auctoritatem confessione errati sui comprobauit, & haruspicum disci-

disciplinæ magna accessit auctoritas; qui recentibus comitiis in senatum introducti, negauerunt iustum comitiorum rogatorem fuisse. Iis igitur assentior, qui duo genera diuinationis esse dixerunt: vnum, quod particeps esset artis:
5 alterum, quod arte careret. Est enim ars in iis, qui nouas res coniectura persequuntur, veteres obseruatione didicerunt. carent autem arte ii, qui non ratione, aut coniectura obseruatis, ac notatis signis, sed concitatione quadam animi, aut soluto, liberoq; motu futura præsentiunt. Quod & somnian-
10 tibus sæpe contingit, & nonnumquam vaticinantibus per furorem, vt Bacchis Bœotius, vt Epimenides Cres, vt Sibylla Erythræa. Cuius generis oracula etiam habenda sunt, non ea, quæ æquatis sortibus ducuntur: sed illa, quæ instinctu diuino, afflatuque funduntur. etsi ipsa sors contemnenda nō
15 est, si & auctoritatem habet vetustatis, vt eæ sunt sortes, quas è terra editas accepimus: quæ tamen ductæ, vt in rem aptè cadant, fieri posse credo diuinitus. quorum omnium interpretes, vt grammatici poetarum, proximè ad eorū, quos interpretantur, diuinationem videntur accedere. Quæ est
20 igitur ista calliditas, res vetustate robustas calumniādo velle peruertere? non reperio caussam. latet fortasse obscuritate inuoluta naturæ: non enim me Deus ista scire, sed his tantummodò vti voluit. Vtar igitur, nec abducar, vt rear aut in extis totam Etruriam delirare, aut eandem gentem in ful-
25 guribus errare, aut fallaciter portenta interpretari, cùm terræ sæpe fremitus, sæpe mugitus, sæpe motus multa nostræ Reip. multa ceteris ciuitatibus grauia, & vera prædixerint. Quid, qui irridetur partus hic mulæ, nónne, quia fetus exstitit in sterilitate naturæ, prædictus est ab haruspicibus in-
30 credibilis partus malorum? Quid? Ti. Gracchus Publii filius, qui bis consul & censor fuit, idemq; & summus augur, & vir sapiens, ciuisque præstans, nónne, vt C. Gracchus filius eius scriptum reliquit, duobus anguibus domi comprehensis haruspices conuocauit? qui cùm respondissent, si ma-
35 rem emisisset, vxori breui tempore esse moriendum: si fœminam, ipsi: æquius esse censuit, se maturam oppetere mortem, quàm P. Africani filiam adolescentem. feminam emisit: ipse paucis post diebus est mortuus. Irrideamus haruspices: vanos, futileis esse dicamus: quorumque disciplinā

& sapientissimus vir, & euentus, ac res comprobauit, contemnamus: Contemnamus etiam Babylonios, & eos, qui ex Caucaso cæli signa seruantes, numeris, & motibus stellarum cursus persequuntur. condemnemus, inquam, hos aut stultitiæ, aut vanitatis, aut imprudentiæ, qui CCCCLXX. 5 millia annorum, vt ipsi dicunt, monumentis comprehensa continẽt: & mentiri iudicemus, nec sæculorum reliquorum iudicium, quod de ipsis futurum sit, pertimescere. Age, barbari vani, atque fallaces: num etiam Graiorum historia mentita est? quæ Crœso Pythius Apollo, vt de naturali di- 10 uinatione dicam, quæ Atheniensibus, quæ Lacedæmoniis, quæ Taygetis, quæ Argiuis, quæ Corinthiis responderit, quis ignorat? Collegit innumerabilia oracula Chrysippus, nec vllum sine locuplete auctore, atque teste: quæ quia nota tibi sunt, relinquo. Defendo vnum hoc: numquam illud 15 oraculum Delphis tam celebre, & tam clarum fuisset, neque tantis donis refertum omnium populorum atq; regum, nisi omnis ætas oraculorum illorum veritatem esset experta. iam diu idem non facit. Vt igitur nunc minore gloria est, quia minus oraculorum veritas excellit; sic tum nisi sum- 20 ma veritate in tanta gloria non fuisset. Potest autem vis illa terræ, quæ mentem Pythiæ diuino afflatu concitabat, euanuisse vetustate, vt quosdam exaruisse amneis, aut in alium cursum contortos, & deflexos videmus. Sed, vt vis acciderit, (magna enim quæstio est) modò maneat id, quod negari nõ 25 potest, nisi omnem historiam peruerterimus, multis sæclis verax fuisse id oraculum. Sed omittamus oracula: veniamus ad somnia, de quibus disputans Chrysippus, multis, & minutis somniis colligendis facit idem, quod Antipater: ea conquirens, quæ Antiphontis interpretatione explicata, de- 30 clarant illa quidem acumen interpretis, sed exemplis grandioribus decuit vti. Dionysii mater, eius qui Syracusiorum tyrannus fuit, vt scriptum apud Philistum est, & doctum hominem, & diligentem, & æqualem temporum illorum, cùm prægnans hunc ipsum Dionysium aluo contineret, somnia- 35 uit se peperisse Satyriscum. Huic interpretes portentorum, qui Galleotæ tum in Sicilia nominabantur, responderunt (vt ait Philistus) eum, quem illa peperisset, clarissimũ Græciæ diuturna cum fortuna fore. Num te ad fabulas reuoco

vel nostrorum, vel Græcorum poetarum? Narrat enim & apud Ennium Vestalis illa:

Excita cùm tremulus anus attulit artubus lumen,
Talia commemorat lacrymans exterrita somno
5 *Eurydica prognata, pater quam noster amauit,*
Vires vitaq; corpu' meum nunc deserit omne.
Nam me visus homo pulcher per amœna salicta
Et ripas raptare, locosq; nouos. ita sola
Post illa germana soror errare videbar,
10 *Tardaq; vestigare, & quærere te, neq; posse*
Corde capessere, semita nulla pedem stabilibat.
Exin compellare pater me voce videtur
His verbis: Cognata tibi sunt antè gerendæ
Aerumnæ, post ex fluuio fortuna resistet.
15 *Hæc pater effatus, germana, repentè recessit.*
Nec sese dedit in conspectum corde cupitus;
Quamquam multa manus ad cæli cærula templa
Tendebam lacrymans, & blanda voce vocabam.
Vix ægro tum corde meo me somnu' reliquit.

20 Hæc, etiam si ficta sunt à poeta, non absunt tamen à consuetudine somniorum. Sit sanè etiam illud commentitium, quo Priamus est conturbatus.

Quia mater grauida párere se ardentem facem
Visa est in somnis Hecuba: quo facto pater
25 *Rex ipse Priamus somnio mentis metu*
Perculsus, curis sumptis suspirantibus
Exsacrificabat hostiis balantibus.
Tum coniectorem postulat pacem petens,
Vt se edoceret obsecrans Apollinem,
30 *Quò sese vertant tantæ sortes somniûm.*
Ibi ex oraculo voce diuina edidit
Apollo, puerum, primus Priamo qui foret
Post illa natus tempora, hunc si tolleret,
Eum esse exitium Troiæ, pestem Pergamo.

35 Sint hæc, vt dixi, somnia fabularum: hisque adiungatur etiam Æneæ somnium: quod in Numerii Fabii Pictoris Græcis annalibus eiusmodi est, vt omnia, quæ ab Ænea gesta sunt, quæque illi acciderunt, ea fuerint, quæ ei secundum quietem visa sunt. Sed propiora videamus. Cuiusnam modi

est Superbi Tarquinii somnium, de quo in Bruto Attii loquitur ipse?

Cùm iam quieti corpus nocturno impetu
Dedi, sopore placans artus languidos,
Visum est in somnis, pastorem ad me appellere, 5
Duos sanguineos arietes inde eligi,
Pecus lanigerum eximia pulchritudine,
Praeclarioremq; alterum immolare me:
Deinde eius germanum cornibus connitier
In me arietare. eoq; ictu me ad casum dari: 10
Exin prostratum terra grauiter saucium,
Resupinum in caelo contueri maximum
Ac mirificum facinus, dextrorsum orbem flammeum
Radiatum solis liquier cursu nouo.

Eius igitur somnii, quae sit à coniectoribus interpretatio facta, videamus. 15

Rex, quae in vita vsurpant homines, cogitant, curant, vident:
Queq; agunt vigilantes, agitantq; ea si cui in somno accidunt,
Minus mirum est: sed in re tanta haud temere improuiso offerunt:
Proin vide, ne, quem tu esse hebetem deputes aequè ac pecus, 20
Is sapientia munitum pectus egregium gerat,
Teq; regno expellat. nam id, quod de sole ostentum est tibi,
Populo commutationem rerum portendit fore.
Perpropinqua haec bene verruncent populo. nam quod ad dexterā
Coepit cursum ab laeua signum praepotens, pulcherrimè 25
Auguratum est, rem Romanam publicam summam fore.

Age nunc ad externa redeamus. Matrem Phalaridis scribit Ponticus Heraclides, doctus vir, auditor & discipulus Platonis, visam esse videre in somnis simulacra Deorum, quae ipsa Phalaridis domi consecrauisset: ex his Mercurium è patera, 30 quam dextra manu teneret, sanguinem visum esse fundere: qui cùm terram attigisset, referuescere videretur sic, vt tota domus sanguine redūdaret: quod matris somnium immanis filii crudelitas comprobauit. Quid ego, quae Magi Cyro illi principi interpretati sunt, ex Dionysii Persici libris 35 proferam? nam cùm dormienti ei sol ad pedes visus esset, ter eum scribit frustra appetiuisse manibus, cùm se conuoluens sol elaberetur, & abiret: ei Magos dixisse, quod genus sapientum, & doctorum habebatur in Persis, ex triplici appetitione

titione solis, xxx. annos Cyrum regnaturum esse portendi. quod ita contigit. nam ad septuagesimum peruenit, cùm xl. natus annos regnare cœpisset. Est profectò quiddam etiam in barbaris gentibus præsentiens, atque diuinans: siquidem
5 ad mortem proficiscens Calanus Indus cùm ascenderet in rogum ardentem, O præclarum discessum, inquit, è vita, cũ, vt Herculi contigit, mortali corpore cremato in lucem animus excesserit! cúmque Alexander eum rogaret, si quid vellet, vt diceret: Optimè, inquit: propediem te videbo. Quod
10 ita contigit. nam Babylone paucis pòst diebus Alexander est mortuus. Discedo parumper à somniis: ad quæ mox reuertar. Qua nocte templum Ephesiæ Dianæ deflagrauit, eadem constat ex Olympiade natum esse Alexandrum, atque vbi lucere cœpisset, clamitasse Magos, pestem, ac perniciẽ A-
15 siæ proxima nocte natam. Hęc de Indis & Magis. Redeamus ad somnia. Hannibalem Cœlius scribit, cùm columnam auream, quæ esset in fano Iunonis Laciniæ, auferre vellet, dubitaretque vtrum ea solida esset, an extrinsecus inaurata, perterebrauisse: cumque solidam inuenisset, statuissetque
20 tollere, secundum quietem visam esse ei Iunonem prædicere ne id faceret; minitariq;, si id fecisset, se curaturam, vt eũ quoque oculum, quo bene videret, amitteret: idque ab homine acuto non esse neglectum. itaque ex eo auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam, & eã in sum-
25 ma columna collocauisse. Hoc idem in Sileni, quem Cœlius sequitur, Græca historia est. Is autem diligentissimè res Hannibalis persecutus est. Hannibalem, cùm cepisset Saguntũ, visum esse in somnis à Ioue in Deorum cõcilium vocari: quò cùm venisset, Iouem imperasse, vt Italiæ bellũ inferret, du-
30 cemque ei vnum ex concilio datum: quo illum vtentem, cum exercitu progredi cœpisse: tum ei ducem illum præcepisse, ne respiceret: illum autem id diutius facere non potuisse, elatumque cupiditate respexisse. tum visam belluam vastam, & immanem, circumplicatã serpentibus, quacum-
35 que incederet, omnia arbusta, virgulta, tecta peruertere: & eum admiratum quæsisse de Deo, quidnam illud esset tale monstrum; & Deum respondisse, vastitatem esse Italiæ: præcepisseque, vt pergeret protinus: quid retro, atque à tergo fieret, ne laboraret. Apud Agathoclem scriptum in historia

est, Hamilcarem Carthaginensem, cum oppugnaret Syracusas, visum esse audire vocem, se postridie cenaturum Syracusis: cùm autem is dies illuxisset, magnam seditionē in castris eius inter Pœnos & Siculos milites esse factam: quod cū sensissent Syracusani, improuisò eos in castra irrupisse, Hamilcarémque ab iis viuum esse sublatum. Ita res somnium comprobauit. Plena exemplorum est historia, tum referta vita communis. At verò P. Decius ille Q. filius, qui primus è Deciis consul fuit, cùm esset tribunus mil. M. Valerio, & A. Cornelio consulibus, à Samnitibusque premeretur noster exercitus: cùm pericula præliorum iniret audacius, moneretúrque vt cautior esset, dixit, quod exstat in annalibus, sibi in somnis visum esse, cùm in mediis host.bus versaretur, occidere cum maxima gloria: & tum quidem incolumis exercitum obsidione liberauit. post triennium autem, cùm consul esset, deuouit se, & in aciem Latinorum irrupit armatus, quo eius facto superati sunt, & deleti Latini. cuius mors ita gloriosa fuit, vt eandem concupisceret filius. Sed veniamus nunc, si placet, ad somnia philosophorum. Est apud Platonem Socrates, cùm esset in custodia publica, dicens Critoni suo familiari, sibi post tertium diem esse moriendum: vidisse se in somnis pulchritudine eximia feminam, quæ se nomine appellans diceret Homericum quendam eiusmodi versum:

Tertia te Phthiæ tempestas læta locabit.

Quod vt est dictum, sic scribitur contigisse. Xenophon Socraticus (qui vir, & quantus!) in ea militia, qua cum Cyro minore perfunctus est, sua scribit somnia, quorū exitus mirabiles exstiterunt. mentiri Xenophontem, an delirare dicemus? Quid singulari vir ingenio Aristoteles, & penè diuino, ipséne errat, an alios vult errare? cùm scribit Eudemum Cyprium, familiarem suum, iter in Macedoniā facientē Pheras venisse, quæ erat vrbs in Thessalia tum admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu premebatur: in eo igitur oppido ita grauiter ægrum Eudemum fuisse, vt omnes medici diffiderent: ei visum esse in quiete egregia facie iuuenē dicere, fore vt breui conualesceret, paucisq; diebus interiturū Alexandrū tyrannū: ipsum autē Eudemū quinquennio pòst domū esse rediturū. atq; ita quidem

prima statim scribit Aristoteles consecuta, & cõualuisse Eudemum, & ab vxoris fratribus interfectum tyrannũ. quinto autẽ anno exeunte, cùm esset spes ex illo somnio in Cyprum illum ex Sicilia esse rediturũ, præliantẽ eũ ad Syracusas oc-
5 cidisse. Ex quo ita illud somnium esse interpretatum, vt, cùm animus Eudemi ex corpore excesserit, tum domum reuertisse videatur. Adiungamus philosophis doctissimum hominem, poetam quidem diuinum, Sophoclem: qui, cùm ex æde Herculis patera aurea grauis surrepta esset, in somnis vidit
10 ipsum Deum dicentẽ, qui id fecisset. quòd semel ille, iterũq; neglexit. vbi idem sæpius, ascendit in Ariopagum, detulit rem. Ariopagitæ comprehendi iubent eum, qui à Sophocle erat nominatus. is, quæstione adhibita, confessus est, pateramque retulit. quo facto, fanum illud Indicis Herculis nomi-
15 natum est. Sed quid ego Græcorum? nescio quo modo magis me nostra delectant. omnes hoc historici, Fabii, Gellii, sed proximè Cœlius. Cùm bello Latino ludi votiui maximi primùm fierent, ciuitas ad arma repente est excitata. itaque ludis intermissis, instauratiui constituti sunt. qui antequã fie-
20 rent, cúmque iam populus consedisset, seruus per Circum, cũ virgis cæderetur, furcam ferens ductus est. Exin cuidam rustico Romano dormienti visus est venire, qui diceret, præsultorem sibi non placuisse ludis: idq; ab eodem iussum esse eum senatui nuntiare; illum non ausum; iterum esse idẽ ius-
25 sum, & monitũ, ne vim suã experiri vellet; ne tum quidẽ esse ausum: exin filium eius esse mortuum: eandẽ in somnis admonitionem fuisse tertiã: tum illum etiã debilẽ factum, rem ad amicos detulisse. quorum de sententia lecticula in Curiã esse delatum: cumq; senatui somnium enarrauisset, pedibus
30 suis saluum reuertisse. itaq; somnio cõprobato à senatu, ludos illos iterum instauratos memoriæ proditum est. C. verò Gracchus multis dixit, vt scriptum apud eundem Cœliũ est, sibi in somnis quæsturam petenti Ti. fratrem visum esse dicere, quàm vellet cunctaretur, tamen eodẽ sibi leto, quo ipse
35 interisset, esse pereundũ. hoc antequã Tribunus pleb. Gracchus factus esset, & se audisse scribit Cœlius, & dixisse multis. Quo somnio quid inueniri potest certius? Quid? illa duo somnia, quæ creberrimè commemorantur à Stoicis, quis tandem potest contemnere? vnũ de Simonide: qui cũ ignotũ

quendam proiectum mortuum vidisset, eumque humauisset, haberetque in animo nauem conscendere, moneri visus est, ne id faceret, ab eo, quem sepultura affecerat: si nauigasset, eum naufragio esse periturum. itaque Simonidem redisse: perisse ceteros, qui tum nauigassent. Alterum ita traditũ 5 clarum admodum somnium: Cùm duo quidam Arcades familiares iter vnà facerent, & Megaram venissent, alterum ad cauponem diuertisse; ad hospitem alterum. Qui, vt cænati quiescerent, concubia nocte visum esse in somnis ei qui erat in hospitio, illum alterum orare vt subueniret, quòd sibi 10 à caupone interitus pararetur: eum primò perterritum somnio surrexisse: deinde cùm se collegisset, idque visum pro nihilo habendum esse duxisset, recubuisse: tùm ei dormienti eundem illum visum esse rogare, vt quoniam sibi viuo non subuenisset, mortẽ suam ne inultam esse pateretur: se inter- 15 fectum in plaustrum à caupone esse coniectũ, & supra stercus iniectum: petere, vt manè ad portã adesset, priusquam plaustrũ ex oppido exiret. hoc verò somnio eum commotũ manè bubulco præsto ad portam fuisse, quæsisse ex eo, quid esset in plaustro: illum perterritum fugisse, mortuum erutũ 20 esse, cauponẽ re patefacta pœnas dedisse. Quid hoc somnio dici diuinius potest? Sed quid aut plura, aut vetera quęrim'? sæpe tibi meum narraui: sæpe ex te somnium audiui tuum. me, cùm Asiæ prouinciæ præessem vidisse in quiete, cùm tu equo aduectus ad quandã magni fluminis ripam, prouectus 25 subitò, atq; delapsus in flumen, nusquam apparuisses, me cõtremuisse timore perterritũ: tum te repente lætum exstitisse, eodemque equo aduersam ascendisse ripam, nosque inter nos esse complexos. facilis coniectura huius somnii: mihiq; à peritis in Asia prædictum est, fore eos euentus rerum, qui 30 acciderunt. Venio nunc ad tuum. audiui equidem ex te ipso, sed mihi sæpius Sallustius noster narrauit: cùm in illa fuga nobis gloriosa, patriæ calamitosa, in villa quadam campi Atinatis maneres, magnámq; partem noctis vigilasses, ad lucẽ denique arctè, & grauiter dormitare cœpisse: itaque quam- 35 quam iter instaret, te tamen silentium fieri iussisse, neque esse passum te excitari: cùm autem experrectus esses hora secunda ferè, te sibi somnium narrauisse: visum tibi esse, cùm in locis solis mæstus errares, C. Marium cum fascibus laureatis

reatis quærere ex te, quid tristis esses: cúmq; tu te tua patria vi pulsum esse dixisses, prehendisse eum dextram tuam, & bono animo te iussisse esse, lictorique proximo tradidisse, vt te in monumentum suum deduceret: & dixisse, in eo tibi
5 salutem fore: tum & se exclamasse Sallustius narrat, reditum tibi celerem, & gloriosum paratum, & te ipsum visum somnio delectari. nam illud mihi ipsi celeriter nuntiatum est: vt audiuisses in monumento Marii de tuo reditu magnificentissimum illud S. C. esse factum, referente optimo, & cla-
10 rissimo viro consule, idque frequentissimo theatro, incredibili clamore, & plausu comprobatū: dixisse te, nihil illo Atinati somnio fieri posse diuinius. At multa falsa: imo obscura fortasse nobis. Sed sint falsa quædam. contra vera quid dicimus? quæ quidem multo plura euenirent, si ad quietem in-
15 tegri iremus: nunc onusti cibo, & vino, perturbata, & confusa cernimus. Vide quid Socrates in Platonis Politia loquatur: dicit enim cùm dormientibus ea pars animi, quæ mētis & rationis particeps sit, sopita langueat: illa autem, in qua feritas quædam sit, atq; agrestis immanitas, cùm sit immo-
20 derato obstupefacta potu, atq; pastu, exsultare eā in somno, immoderateq; iactari. itaq; huic omnia visa obiiciuntur à mente, ac ratione vacua: vt aut cum matre corpus miscere videamur, aut cū quouis alio vel homine, vel deo, sæpe belua, atq; etiā trucidare aliquē, & impiè cruentari, multaq; facere
25 impurè, atq; tetrè, cum temeritate, atq; impudentia. At qui salubri, & moderato cultu, atque victu quieti se tradiderit, ea parte animi, quæ mentis, & consilii est, agitata, erecta, saturataque bonarum cogitationum epulis: eaque parte animi, quæ voluptate alitur, nec inopia enecta, nec satietate affluē-
30 ti, quorum vtrumque præstringere aciem mentis solet, siue deest naturæ quippiam, siue abundat, atque effluit: illa etiā tertia parte animi, in qua irarum exsistit ardor, sedata, atq; restincta: tum eueniet, duabus animi temerariis partibus compressis, vt illa tertia pars rationis, & mentis eluceat, &
35 se vegetam ad somniandum, acremque præbeat: tum ei visa quietis occurrent tranquilla atque veracia. Hæc verba ipsa Platonis expressi. Epicurum igitur audiemus potius? nam Carneades concertationis studio, modò ait hoc, modò illud. At ille quid sentit? sentit autem nihil vnquam elegans,

nihil decorum. Hunc ergo antepones Platoni, & Socrati? qui vt rationem non redderent, auctoritate tamen hos minutos philosophos vincerent. Iubet igitur Plato, sic ad somnũ proficisci corporibus affectis, vt nihil sit quod errorem animis, perturbationemque afferat. Ex quo etiam Pythagoricis interdictum putatur, ne faba vescerentur, quòd habet inflationem magnam is cibus, tranquillitati mentis quærenti vera contrariam. Cùm ergo est somno seuocatus animus à societate, & contagione corporis, tum meminit præteritorũ, præsentia cernit, futura prouidet. iacet enim corpus dormientis, vt mortui: viget autem, & viuit animus, quod multo magis faciet post mortem, cùm omnino ex corpore excesserit. itaque appropinquante morte multo est diuinior. nam & id ipsum vident, qui sunt morbo graui, & mortifero affecti, instare mortem. Itaque his occurrunt plerumq; imagines mortuorum: tumq; vel maxime laudi studẽt: eosque, qui secus quàm decuit vixerunt, peccatorum suorum tum maxime pœnitet. Diuinare autẽ morienteis etiam illo exẽplo confirmat Posidonius, quo affert Rhodium quendã morientẽ sex æqualeis nominasse, & dixisse, qui primus eorum, qui secundus, qui deinceps moriturus esset. Sed tribus modis censet Deorũ appulsu homines somniare: vno, quòd prouideat animus ipse per sese, quippe qui Deorum cognatione teneatur: altero, quòd plenus aer sit immortalium animorũ, in quibus tamquam insignitæ notæ veritatis appareant: tertio, quòd ipsi Dii cum dormientibus colloquantur: idq;, vt modo dixi, facilius euenit appropinquante morte, vt animi futura augurentur. Ex quo & illud est Calani, de quo dixi: & Homerici Hectoris, qui moriens propinquam Achilli mortem denuntiat. Neque enim illud verbum temere consuetudo approbauisset, si ea res nulla esset omnino;

Præsagibat animus frustra me ire, cùm exirem domo.

Sagire enim sentire acutè est: ex quo sagæ anus, quia multa scire volunt: & sagaces dicti canes. Is igitur, qui antè sagit, quàm oblata res est, dicitur præsagire, id est, futura antè sentire. Inest igitur in animis præsagitio extrinsecus iniecta, atque inclusa diuinitus. ea si exarsit acriùs, furor appellatur, cũ à corpore animus abstractus diuino instinctu concitatur.

Sed quid oculis rapere visa est derepente ardentibus?

Vbi illa paullo antè sapiens virginali modestia?
Mater optuma, tum multo mulier melior,
Missa sum superstitiosis ariolationibus:
Neque me Apollo fatis fandis dementem inuitam ciet.
5 *Virgines verò æquales patris mei meûm factùm pudet*
Optimi viri: mea mater, tui me miseret, mei piget.
Optumam progeniem Priamo reperisti extra me: hoc dolet,
Me obesse, illis prodesse: me obstare, illos obsequi.

O poema tenerum, & moratum, atque molle! Sed hoc minus
10 ad rem. illud, quod volumus, expressum est, vt vaticinari furor vera soleat.

Adest, adest fax obuoluta sanguine, atque incendio:
Multos annos latuit. ciues ferte opem, & restinguite.

Deus inclusus corpore humano iã, non Cassandra, loquitur.

15 *Iamque mari magno classis cita*
Texitur: exitium examen rapit;
Aduenit, & fera velivolantibus
Nauibus compleuit manus litora,

Tragœdias loqui videor, & fabulas. At ex te ipso non com-
20 mentitiam rem, sed factam, eiusdem generis audiui: C. Coponium ad te venisse Dyrrachio, cùm prętorio imperio classi Rhodiæ prȩesset, cum primis hominem prudentem, atque doctum: eumque dixisse, remigem quendam ex quinqueremi Rhodiorum vaticinatum, madefactũ iri minus xxx. die-
25 bus Græciam sanguine: rapinas Dyrrachii, & conscensionẽ in naueis cum fuga, fugientibus miserabilẽ respectum incendiorum fore: sed Rhodiorum classi propinquum reditũ, ac domum itionem dari: tum neque te ipsum non esse cõmotum: Marcumque Varronem, & M. Catonem, qui tum ibi
30 erant, doctos homines, vehementer esse perterritos: paucis sanè pòst diebus ex Pharsalica fuga venisse Labienum: qui cùm interitum exercitus nuntiauisset, reliqua vaticinationis breui esse cõfecta. nam & ex horreis dereptum, effusumque frumentum vias omneis, angiportusque constrauerat, &
35 vos naueis subitò perterriti metu conscendistis: & noctu ad oppidum respicientes, flagrãteis onerarias, quas incenderãt milites, quia sequi noluerant, videbatis: postremò, à Rhodia classe deserti, verum vatem fuisse sensistis. Exposui quã breuissimè potui somnii & furoris oracula, q̃ carere arte dixe-

ram. quorum amborum generum vna ratio est, qua Cratippus noster vti solet, animos hominum quadam ex parte extrinsecus esse tractos, & haustos. Ex quo intelligitur, esse, extra diuinum animum, humanus vnde ducatur: humani autẽ animi eam partem, quæ sensum, quæ motum, quæ appetitũ habeat, non esse ab actione corporis seiugatam: quæ autem pars animi rationis, atque intelligentiæ sit particeps, eam tum maximè vigere, cùm plurimum absit à corpore. Itaque ex ipsis exemplis verarum vaticinationum, & somniorum, Cratippus solet rationem concludere hoc modo: Si sine oculis non potest exstare officium, & munus oculorum; possunt autem aliquando oculi non fungi suo munere; qui vel semel ita est vsus oculis, vt vera cerneret, is habet sensum oculorũ vera cernentium. Item igitur, si sine diuinatione non potest & officium & munus diuinationis exstare; potest autẽ quis, cùm diuinationem habeat, errare aliquando, nec vera cernere: satis est ad confirmandam diuinationem, semel ita esse aliquid diuinatum, vt nihil fortuitò cecidisse videatur. sunt autem eius generis innumerabilia. esse igitur diuinationem confitendum est. Quæ verò aut coniectura explicantur, aut euentis animaduersa, & notata sunt, ea genera diuinandi, vt supra dixi, non naturalia, sed artificiosa dicuntur: in quo haruspices, augures, coniectoresque numerantur. Hæc improbantur à Peripateticis, à Stoicis defenduntur. quorum alia sunt posita in monumentis, & disciplina: quod Etruscorum declarant & haruspicini, & fulgurales, & rituales libri, nostri etiam augurales: alia autem subito ex tempore coniectura explicantur, vt apud Homerum Calchas, qui ex passerum numero belli Troiani annos auguratus est: &, vt in Sisennæ scriptum historia videmus, quod te inspectante factum est, vt, cùm Sylla in agro Nolano immolaret ante prætorium, ab infima ara subitò anguis emergeret. cùm quidam C. Postumius haruspex oraret illum, vt in expeditionem exercitum educeret: id cùm Sylla fecisset, tum ante oppidum Nolam florentissima Samnitum castra cepit. Facta coniectura etiam in Dionysio est, paullò antè quàm regnare cœpit: qui cùm per agrum Leontinum iter faciens, equum ipse dimisisset in flumen, summersus equus voraginibus nõ exstitit: quẽ cùm maxima contentione non potuisset extrahere, discessit, vt ait

vt ait Philiſtus, ægrè ferens. cùm autem aliquantulum progreſſus eſſet, ſubitò exaudiuit hinnitum, reſpexitq́;, & equũ alacrem lætus aſpexit, cuius in iuba examen apum conſederat. quod oſtentum habuit hanc vim, vt Dionyſius paucis
5 pòſt diebus regnare cœperit. Quid? Lacedæmoniis, paullò antè Leuctricam calamitatem, quæ ſignificatio facta eſt, cùm in Herculis fano arma ſonuerunt, Herculiſque ſimulacrum multo ſudore manauit? At eodem tempore Thebis, vt ait Calliſthenes, in templo Herculis valuæ clauſæ rapagulis,
10 ſubitò ſe ipſæ aperuerunt, armaque, quæ fixa in parietibus fuerant, ea humi ſunt inuenta. Cumque eodem tempore apud Lebadiam Trophonio res diuina fieret, gallos gallinaceos in eo loco ſic aſſiduè canere cœpiſſe, vt nihil intermitterent: tum augures dixiſſe Bœotios, Thebanorum eſſe
15 victoriam: propterea quòd auis illa victa ſilere ſoleret, canere ſi viciſſet. Eademque tempeſtate multis ſignis Lacedæmoniis Leuctricæ pugnæ calamitas denuntiabatur. namq; & Lyſandri, qui Lacedæmoniorum clariſſimus fuerat, ſtatua, quæ Delphis ſtabat, in capite corona ſubitò exſtitit ex
20 aſperis herbis, & agreſtibus: ſtellæque aureæ, quæ Delphis erant à Lacedæmoniis poſitæ poſt naualem illam victoriã Lyſandri, qua Athenienſes conciderunt, qua in pugna quia Caſtor & Pollux cum Lacedæmoniorum claſſe viſi eſſe dicebãtur, eorum inſignia Deorum ſtellæ aureæ, quas dixi, Del-
25 phis poſitæ, paullò ante Leuctricam pugnam deciderunt, neque repertæ ſunt. Maximum verò illud portentum iiſdẽ Spartiatis fuit, quòd, cùm oraculum ab Ioue Dodonæo petiuiſſent, de victoria ſciſcitantes, legatique illud, in quo inerant ſortes, collocauiſſent, ſimia, quam rex Moloſſorum in
30 deliciis habebat, & ſorteis ipſas, & cetera, quæ erant ad ſortem parata, diſturbauit, & aliud aliò diſſipauit. tum ea, quæ præpoſita erat oraculo, ſacerdos dixiſſe dicitur, de ſalute Lacedæmoniis eſſe, non de victoria cogitandum. Quid bello Punico ſecundo? nónne C. Flaminius conſul iterum, negle-
35 xit ſigna rerum futurarum magna cum clade Reipubl. qui exercitu luſtrato, cùm Arretium verſus caſtra mouiſſet, & contra Hannibalem legiones duceret, & ipſe, & equus eius ante ſignum Iouis Statoris ſine cauſſa repente concidit, nec eam rem habuit religioni, obiecto ſigno, vt peritis videba-

tur, ne cōmitteret prœlium. Idem cùm tripudio auſpicaretur, pullarius diem prælii committendi differebat: tum Flaminius ex eo quæſiuit, ſi ne poſtea quidem pulli paſcerentur, quid faciendum cenſeret. cùm ille quieſcendum reſpōdiſſet, Flaminius, Præclara verò auſpicia, ſi eſurientibus pullis res geri poterit, ſaturis nihil geretur. itaque ſigna conuelli, & ſe ſequi iuſſit. quo tempore, cùm ſignifer primi haſtati ſignum non poſſet mouere loco, nec quidquam proficeret, plures cùm accederent, Flaminius re nuntiata ſuo more neglexit. Itaq; tribus horis conciſus exercitus, atq; ipſe interfectus eſt. Magnum illud etiam, quod addidit Cœlius, eo ipſo tempore, cùm hoc calamitoſum fieret prœlium, tantos terræmotus in Liguribus, Gallia, compluribusque inſulis, totáque in Italia factos eſſe, vt multa oppida corruerint, multis locis labes facta ſit, terræq; deſederint, fluminaq; in contrarias parteis fluxerint, atque in amneis mare influxerit. Fiunt certè diuinationum coniecturæ à peritis. Midæ illi Phrygio, cùm puer eſſet, dormienti formicæ in os tritici grana congeſſerunt. ditiſſimum fore, prædictum eſt: quod euenit. At Platoni cùm in cunis paruulo dormienti apes in labellis cōſediſſent, reſponſum eſt, ſingulari illum ſuauitate orationis fore. ita futura eloquentia prouiſa in infante eſt. Quid amores, ac deliciæ tuæ Roſcius? num aut ipſe, aut pro eo Lanuuium totum mentiebatur? qui cùm eſſet in cunabulis, educareturque in Selonio, qui eſt campus agri Lanuini, noctu lumine appoſito experrecta nutrix animaduertit puerum dormientem circumplicatum ſerpentis amplexu. quo aſpectu exterrita clamorem ſuſtulit. pater autem Roſcii ad haruſpices retulit: qui reſponderunt, nihil illo puero clarius, nihil nobilius fore. atque hanc ſpeciem Praxiteles cælauit argento, & noſter expreſſit Archias verſibus. Quid igitur expectamus? an, dum in foro nobiſcum Dii immortales, dum in viis verſentur, dum domi? qui quidem ipſi ſe nobis nō offerunt, vim autem ſuam longè, lateq; diffundunt. quam cùm terræ cauernis includunt, tum hominum naturis implicant. nam terræ vis Pythiam Delphis incitabat, naturæ Sibyllam. Quid enim? non videmus, quàm ſint varia terrarum genera? ex quibus & mortifera quædam pars eſt, vt & Ampſancti in Hirpinis, & in Aſia Plutonia, quæ vidimus: & ſunt partes

agrorum

agrorum aliæ peſtilentes, aliæ ſalubres, aliæ quæ acuta ingenia gignant, aliæ quæ retuſa. quæ omnia fiunt & ex cæli varietate, & ex diſparili aſpiratione terrarum. Fit etiam ſæpe ſpecie quadam, ſæpe vocum grauitate, & cantibus, vt
5 pellantur animi vehementius: ſæpe etiam cura, & timore; qualis eſt illa,

Flexa anima tanquam lymphata, vt Bacchi ſacris
Commota, in tumulis Teucrum *commemorans ſuum.*

Atque etiam illa concitatio declarat vim in animis eſſe diui-
10 nam: negat enim ſine furore Democritus quemquam poetam magnum eſſe poſſe, quod idem dicit Plato. quem, ſi placet, appellet furorem, dummodo is furor ita laudetur, vt in Phædro Platonis laudatus eſt. Quid veſtra oratio in cauſſis? quid ipſa actio? poteſt eſſe vehemens, & grauis, & copioſa,
15 niſi eſt animus ipſe commotior? equidem etiam in te ſæpe vidi, &, vt ad leuiora veniamus, in Æſopo familiari tuo tantum ardorem vultuum, atque motuum, vt eum vis quædam abſtraxiſſe à ſenſu mentis videretur. Obiiciunt etiam ſæpe formæ, quæ reapſe nullæ ſunt, ſpeciē autem offerunt. quod
20 contigiſſe Brenno dicitur, eiuſque Gallicis copiis, cùm fano Apollinis Delphici nefarium bellum intuliſſet: tum enim ferunt ex oraculo hæc fatam eſſe Pythiam,

Ego prouidebo rem iſtam, & albæ virgines.

Ex quo factum, vt & viderentur virgines ferre arma contra,
25 & niue Gallorum obrueretur exercitus. Ariſtoteles quidem eos etiam, qui valetudinis vitio furerent, & melancholici dicerentur, cēſebat habere aliquid in animis præſagiens, atque diuinum. ego autem haud ſcio an nec cardiacis hoc tribuendum ſit, nec phreneticis: animi enim integri, non
30 vitioſi corporis eſt diuinatio. Quam quidem eſſe re vera, hac Stoicorum ratione concluditur: Si ſunt Dii, neq; antè declarant hominibus quæ futura ſunt, aut nō diligunt homines: aut quid euenturum ſit, ignorant: aut exiſtimant, nihil intereſſe hominum, ſcire quid futurum ſit: aut non cenſent
35 eſſe ſuæ maieſtatis, præſignificare hominibus, quæ ſunt futura: aut ea ne ipſi quidem Dii ſignificare poſſunt. At neque non diligunt nos: ſunt enim benefici, generíq; hominū amici; neque ignorant ea, quæ ab ipſis conſtituta, & deſignata ſunt; neq; noſtra nihil intereſt ſcire ea, quæ euentura ſunt;

erimus enim cautiores, si sciemus: neque hoc alienum ducunt maiestate sua: nihil est enim beneficentia præstantius: neque non possunt futura prænoscere. non igitur sunt Dii, nec significant futura. Sunt autem Dii: significant ergo. Et non si significant, nullas vias dant nobis ad significationis 5 scientiam: frustra enim significarent. nec, si dant vias, non est diuinatio: est igitur diuinatio. Hac ratione & Chrysippus, & Diogenes, & Antipater vtitur. Quid est igitur, cur dubitandum sit, quin sint ea, quæ disputaui, verissima, si ratio mecum facit, si euenta, si populi, si nationes, si Græci, si 10 barbari, si maiores etiam nostri, si denique hoc semper ita putatum est, si summi philosophi, si poetæ, si sapientissimi viri, qui res publicas constituerunt, qui vrbes condiderunt? an dum bestiç loquantur, exspectamus, hominum consentiente auctoritate contenti non sumus? Nec verò quidquã aliud 15 affertur, cur ea, quæ dico, diuinandi genera nulla sint: nisi quòd difficile dictu videtur, quæ cuiusque diuinationis ratio, quæ caussa sit. Quid enim habet haruspex, cur pulmo incisus etiam in bonis extis dirimat tempus, & proferat diem? quid augur, cur à dextra coruus, à sinistra cornix faciat ratũ? 20 quid astrologus, cur stella Iouis, aut Veneris coniuncta cum Luna ad ortus puerorum salutaris sit: Saturni, Martísve cõtraria? cur autem Deus dormienteis nos moneat, vigilanteis negligat? quid deinde caussæ sit, cur Cassandra furens futura prospiciat, Priamus sapiens hoc idem facere non 25 queat? Cur fiat quidq; quæris? rectè omnino, sed non nunc id agitur: fiat, nécne fiat, id quæritur: vt si magnetem lapidem esse dicam, qui ferrum ad se alliciat, & trahat; at rationem, cur id fiat, afferre nequeam: fieri omnino neges. Quod idem facis in diuinatione. quam & cernimus ipsi, & audiui- 30 mus, & legimus, & à patribus accepimus: neque ante philosophiam patefactam, quæ nuper inuenta est, hac de re communis vita dubitauit: & postea quàm philosophia processit, nemo aliter philosophus sensit, in quo modo esset auctoritas. Dixi de Pythagora, de Democrito, de Socrate: excepi 35 de antiquis, præter Xenophanem, neminem: adiunxi veterem Academiam, Peripateticos, Stoicos. vnus dissentit Epicurus. Quid verò hoc turpius, quàm quòd idem nullã censet gratuitam esse virtutem? quis autem est, quem non mo-

ucat

ueat clarissimis monumentis testata, consignataque antiquitas? Calchantem augurem scribit Homerus longè optimum, eumque ducem classis fuisse: at illum auspiciorum credo scientia, non locorum. Amphilochus, & Mopsus Ar-
5 giuorum reges fuerunt, sed iidem augures; iique vrbeis in ora maritima Ciliciæ Græcas condiderunt. atque etiam ante hos Amphiaraus, & Tiresias non humiles, & obscuri, neque eorum similes, vt apud Ennium est,

Qui sui quæstus caussa fictas suscitant sententias:

10 sed clari, & præstantes viri, qui auibus, & signis admoniti futura dicebant. quorum de altero etiam apud inferos, Homerus ait, solum sapere, ceteros vmbrarum vagari modo. Amphiaraum autem sic honorauit fama Græciæ, Deus vt haberetur, atque vt ab eius solo, in quo est humatus, oracula
15 peterentur. Quid Asiæ rex Priamus, nónne & Helenum filium, & Cassandram filiam diuinanteis habebat, álterũ auguriis, alteram mentis incitatione & permotione diuina? quo in genere Marcios quosdam fratres nobili loco natos, apud maiores nostros fuisse scriptum videmus. Quid? Po-
20 lybum Corinthium, nónne Homerus & aliis multa, & filio ad Troiam proficiscenti mortem prædixisse commemorat? Omnino apud veteres, qui rerum potiebantur, iidem auguria tenebant: vt enim sapere, sic diuinare, regale ducebant, vt testis est nostra ciuitas, in qua & reges, augures, & postea
25 priuati eodem sacerdotio præditi, rempublicam religionũ auctoritate rexerunt: eaque diuinationum ratio, ne in barbaris quidem gentibus neglecta est. Siquidem & in Gallia Druydes sunt, è quibus ipse Diuitiacum Heduum hospitem tuum, laudatoremque cognoui: qui & naturæ rationem,
30 quam physiologiam Græci appellant, notam esse sibi profitebatur, & partim auguriis, partim coniectura, quæ essent futura, dicebat. Et in Persis augurantur, & diuinant Magi, qui congregantur in fano commentandi caussa, atque inter se colloquendi: quod etiam idem vos quondam facere No-
35 nis solebatis. nec quisquam rex Persarum potest esse, qui non antè Magorum disciplinam, scientiamque perceperit. Licet autem videre & genera quędam, & nationes huic scientiæ deditas. Telmessus in Caria est: qua in vrbe excellit haruspicum disciplina: itemque Elis in Peloponneso fami-

lias duas certas habet, Iamidarum vnam, alteram Glutidâtum, haruſpicinæ nobilitate præſtanteis. In Syria Chaldæi cognitione aſtrorum, ſollertiaque ingeniorum antecellunt. Etruria autem de cælo tacta ſcientiſſime animaduertit: eademque interpretatur, quid quibusq; oſtendatur monſtris, 5 atque portentis. Quocirca bene apud maiores noſtros ſenatus tum, cùm florebat imperium, decreuit, vt de principum filiis ſex ſingulis Etruriæ populis in diſciplinam traderẽtur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum à religionis auctoritate abduceretur ad mercedem, atque quæſtum. Phryges 10 autem, & Piſidæ, & Cilices, & Arabum natio auium ſignificationibus plurimum obtemperant. quod idem factitatum in Vmbria accepimus. Ac mihi quidem videntur ex locis quoque ipſis, qui à quibusque incolebantur, diuinationũ opportunitates eſſe ductæ. Vt enim Ægyptii, aut Ba- 15 bylonii in camporum patentium æquoribus habitantes: cùm ex terra nihil emineret, quod contemplationi cæli officere poſſet, omnem curam in ſiderum cognitione poſuerũt: Etruſci autem, quòd religione imbuti ſtudioſius, & crebrius hoſtias immolabant, extorum cognitioni ſe maximè de- 20 diderunt; quodque propter aeris craſſitudinem de cælo apud eos multa fiebant, & quòd ob eandem cauſſam multa inuſitata partim ex cælo, alia ex terra oriebantur, quædam etiam ex hominum, pecudúmve conceptu, & ſatu; portentorum exercitatiſſimi interpretes extiterunt. Quorum qui- 25 dem vim, vt tu ſoles dicere, verba ipſa prudenter à maioribus poſita declarant: quia enim oſtendunt, portendunt, mõſtrant, prædicunt, oſtenta, portenta, monſtra, prodigia dicuntur. Arabes autem, & Phryges, & Cilices, quòd paſtu pecudum maximè vtuntur, campos, & montes hieme, & 30 æſtate peragrantes, propterea faciliùs cantus auium, & volatus notauerunt: eademque & Piſidiæ cauſa fuit, & huic noſtræ Vmbriæ, tum Caria tota, præcipueque Telmeſſes, quos antè dixi, quòd agros vberrimos maximeq; fertiles incolunt, in quibus multa propter fecunditatem fingi, gigniq; 35 poſſunt, in oſtentis animaduertendis diligentes fuerũt. Quis verò non videt, in optima quaq; republica plurimum auſpicia, & reliqua diuinandi genera valuiſſe? quis rex vmquam fuit, quis populus, qui non vteretur prædictione diuina?

neque

neque solùm in pace, sed in bello multò etiam magis: in quo maius erat certamen, & discrimen salutis. Omitto nostros, qui nihil in bello sine extis agunt, nihil sine auspiciis domi habent. Auspicia externa videamus. tiam & Athenienses o-
5 mnibus semper publicis consiliis diuinos quosdam sacerdotes, quos Mantes vocant, adhibuerũt: & Lacedæmonij regibus suis augurem assessorem dederunt: itemq; senibus, (sic enim consilium publicum appellant) augurem interesse voluerũt: ijdemq; de rebus maioribus semper aut Delphis ora-
10 culũ, aut ab Ammone, aut à Dodona petebãt. Lycurgus quidem, qui Lacedæmoniorum rempub. temperauit, leges suas auctoritate Apollinis Delphici confirmauit. quas, cùm vellet Lysander commutare, eadẽ est prohibitus religione. Atque etiam qui præerant Lacedæmonijs, non contenti vigi-
15 lantibus curis, in Pasitheæ fano, quod est in agro propter vrbem, somniandi caussa excubabãt, quia vera quietis oracula ducebant. Ad nostra iam redeo. Quoties senatus decemuiros ad libros ire iussit? nam, & cùm duo visi soles essent, & cũ tres lunæ, & cùm faces, & cùm sol nocte visus esset, & cùm
20 ex cælo fremitus auditus, & cùm cælum discessisse visum est, atq; in eo animaduersi globi. Delata etiam ad senatum labes agri Priuernatis, cùm ad infinitam altitudinem terra desedisset, Apuliaque maximis terræmotibus conquassata esset: quibus portentis magna populo Rom. bella, pernicio-
25 sæq; seditiones denuntiabantur. inq; his omnibus responsa haruspicum cum Sibyllæ versibus congruebant. Quid, cùm Cumis Apollo sudauit, Capuæ Victoria? quid ortus androgyni? nónne fatale quoddam monstrum fuit? quid, quòd fluuius atratus sanguine fluxit? quid, cùm sæpe lapidũ, sangui-
30 nis nonnunquã, terræ interdum, quondã etiam lactis imber defluxit? quid, cùm in Capitolio ictus centaurus ex cælo est? in Auentino portæ, & homines? Tusculi ædes Castoris, & Pollucis, Romæq; Pietatis? nónne & haruspices ea responderunt, quæ euenerunt: & in Sibyllæ libris eædẽ repertæ præ-
35 dictiones sunt? quoties senatus decemuiros ad libros ire iussit? quantis in rebus, quamq; sæpe responsis haruspicum paruit? Cæciliæ Q. filiæ somnio modò, Marsico bello, tẽplum est à Senatu Iunoni Sospitæ restitutum: quod quidem somnium Sisenna cùm disputasset mirificè ad verbum cum re conue-

nisse,tum insolenter,credo abEpicureo aliquo inductus,disputat somniis credi non oportere. Idem contra ostenta nihil disputat: exponitque initio belli Marsici, & Deorum simulacra sudauisse, & sanguinem fluxisse, & discessisse cælũ, & ex occulto auditas esse voces, quæ pericula belli nuntiarent, & Lanuuii clypeos,quod haruspicibus tristissimum visum esset, à muribus esse derosos. Quid quod in annalibus habemus,Veienti bello,cùm lacus Albanus præter modum creuisset, Veientem quendam ad nos hominem nobilẽ profugisse, eumque dixisse, ex fatis, quæ Veientes scripta haberent,Veios capi non posse, dum lacus is redundaret: & si lacus emissus lapsu,& cursu suo ad mare profluxisset,perniciosum populo Rom. sin autẽ ita esset eductus, vt ad mare peruenire non posset, tum salutare nostris fore. Ex quo illa admirabilis à maiorib. Albanæ aquæ facta deductio est. Cùm autẽ Veientes bello fessi legatos ad senatum misissent, tum ex his quidam dixisse dicitur, non omnia illum transfugam ausum esse Senatui dicere. in iisdem enim fatis scriptum Veientes habere, fore vt breui à Gallis Roma caperetur. Quod quidem sexennio post Veios captos factum esse videmus. Sæpe etiam & in præliis Fauni auditi, & in rebus turbidis veridicæ voces ex occulto missæ esse dicuntur: cuius generis duo sunt ex multis exempla, sed maxima. Nam nõ multo ante vrbem captam exaudita vox est à luco Vestæ, qui à Palatii radice in nouam viam deuexus est, vt muri, & portæ reficerentur: futurum esse, nisi prouisum esset,vt Roma caperetur. Quod neglectum, cùm caueri poterat,post acceptã illam maximam cladem explicatum est: ara enim Aio loquenti, quam septam videmus, aduersus eum locum consecrata est. Atque etiam scriptum à multis est, cùm terræmotus factus esset, vt sue plena procuratio fieret, vocem ab æde Iunonis ex arce extitisse: quocirca Iunonem illam appellatam Monetam. Hæc igitur & à Diis significata, & à nostris maioribus iudicata contemnimus? neque solùm Deorum voces Pythagorei obseruauerunt, sed etiam hominum, quæ vocant omnia, quæ maiores nostri, quia valere censebant, idcirco omnibus rebus agendis, QVOD BONVM, faustum, felix, fortunatumque esset, præfabantur: rebusque diuinis, quæ publicè fierent, vt FAVERENT linguis, imperabant:

batur: inque feriis imperandis, vt LITIBVS, & iurgiis se abstinerent. itemq; in lustranda colonia, ab eo, qui eã deduceret, & cùm imperator exercitum, censor populũ lustraret, bonis nominibus, qui hostias ducerent, eligebantur. quod
5 idem in delectu cõsules obseruant, vt primus miles fiat bono nomine. quæ quidem à te scis & consule, & imperatore summa religione esse seruata. Prærogatiuam etiam maiores omen iustorum comitiorum esse voluerunt. atque ego exẽpla omnium nota proferam. L. Paullus Consul iterum, cũ ei,
10 bellum vt cum rege Perse gereret, obtigisset; vt ea ipsa die domum ad vesperum rediit, filiolã suam Tertiam, quæ tũ erat admodũ parua, osculãs animaduertit tristiculã. Quid est, inquit, mea Tertia? quid tristis es? Mi pater, inquit, Persa periit. Tũ ille arctius puellã complexus, Accipio omen, in-
15 quit, mea filia. Erat autẽ mortua catella eo nomine. L. Flaccum flaminem Martialem ego audiui, cùm diceret, Cæciliã Metelli, cũ vellet sororis suæ filiã in matrimoniũ collocare, exisse in quoddã sacellum ominis capiendi caussa, quod fieri more veterum solebat: cùm virgo staret, & Cæcilia in sella
20 sederet, neq; diu vlla vox exstitisset, puellã defatigatã petiisse à matertera, vt sibi concederet paullisper, vt in eius sella requiesceret: illam autem dixisse, Vero mea puella tibi concedo meas sedes. Quod omen res consecuta est: ipsa enim breui mortua est: virgo autem nupsit, cui Cæcilia nupta fuerat.
25 Hæc posse contemni, vel etiam rideri, præclarè intelligo: sed ipsum est, Deos non putare, quæ ab iis significantur contemnere. Quid de auguribus loquar? tuę partes sunt: tuum, inquam, auspiciorum patrocinium debet esse: tibi App. Claudius augur consuli nuntiauit, addubitato salutis augurio,
30 bellum domesticum triste, ac turbulentum fore: quod paucis pòst mensibus exortum, paucioribus est à te diebus oppressum. Cui quidẽ auguri vehementer assentior: solus enim multorum annorum memoria non decantandi augurii, sed diuinandi tenuit disciplinam. quem irridebant collegæ tui,
35 eumque tum Pisidam, tum Soranum augurẽ esse dicebant. Quibus nulla videbatur in auguriis, aut auspiciis præsensio, aut scientia veritatis futuræ, sapienter aiebant ad opinionẽ imperitorum esse fictas religiones. quod lõgè secus est: neq; enim in pastoribus illis, quibus Romulus præfuit. nec in ipso

Romulo hæc calliditas esse potuit, vt ad errorem multitudinis religionis simulacra fingerent: sed difficultas, laborq; discendi desertam negligentiam reddidit: malunt enim disserere, nihil esse in auspiciis, quàm quid sit ediscere. Quid est illo auspicio diuinius, quod apud te in Mario est, vt vtar potissimum te auctore?

Hic Iouis altisoni subitò pennata satelles
Arboris è trunco serpentis saucia morsu,
Subigit ipsa feris transfigens vnguibus anguem
Semianimum, & varia grauiter ceruice micantem;
Quem se intorquentem lanians, rostróque cruentans,
Iam satiata animos, iam duros vlta dolores,
Abiicit efflantem, & laceratam affligit in vnda,
Seq; obitu à solis nitidos conuertit ad ortus.
Hanc vbi prepetibus pennis lapsúq; volantem
Conspexit Marius diuini numinis augur,
Faustáq; signa suæ laudis reditúsq; notauit:
Partibus intonuit cæli pater ipse sinistris.
Sic aquilæ clarum firmauit Iuppiter omen.

Atque ille Romuli auguratus, pastoralis, non vrbanus fuit: nec fictus ad opiniones imperitorum, sed à certis acceptus, & posteris traditus. Itaque Romulus augur, vt apud Ennium est, cum fratre item augure,

Curantes magna cum cura, concupientes
Regni, dant operam simul auspicio, augurióq;.
Hinc Remus auspicio se deuouet, atq; secundam
Solus auem seruans. at Romulus pulcher in alto
Quærit Auentino, seruat genus altiuolantum.
Certabant, vrbem Romam, Remámne vocarent.
Omnis cura viris, vter esset induperator.
Expectant, veluti consul cùm mittere signum
Vult, omnes auidi spectant ad carceris oras,
Quà mox emittat pictis ex faucibus currus:
Sic expectabat populus, atque ore timebat
Rebus, vtri magni victoria sit data regni.
Interea sol albus recessit in infera noctis.
Exin candida se radiis dedit icta foras lux:
Et simul ex alto longe pulcherrima prepes
Leua volauit auis: simul aureus exoritur sol.

Cedunt ter quatuor de cælo corpora sancta
Auium, præpetibus sese pulchrisq; locis dant.
Conspicit inde sibi data Romulus esse priora,
Auspicio regni stabilita scamna soluma.

5 Sed vnde huc digressa est, eodem redeat oratio. Si nihil queã disputare quamobrem quidque fiat, & tantummodo fieri ea, quæ commemoraui, doceam, parúmne Epicuro, Carneadíve respondeam? quid, si etiam ratio exstat artificiosæ præsensionis facilis, diuinæ autem paullo obscurior? quæ enim
10 extis, quæ fulguribus, quæ portentis, quæ astris præsentiũtur, hæc notata sunt obseruatione diuturna. Affert autem vetustas omnibus in rebus longinqua obseruatione incredibilem scientiam: quæ potest esse etiam sine motu, atque impulsu Deorum: cùm quid ex quoque eueniat, & quid
15 quamque rem significet, crebra animaduersione perspectũ est. Altera diuinatio est naturalis, vt antè dixi, quæ physica disputandi subtilitate referenda est ad naturam Deorum: à qua, vt doctissimis, sapientissimisq; placuit, haustos animos, & delibatos habemus: cumque omnia completa sint, & re-
20 ferta æterno sensu, & mente diuina, necesse est cognatione diuinorum animorum animos humanos commoueri. Sed vigilantes animi vitæ necessitatibus seruiunt, disiunguntq; se a societate diuina vinculis corporis impediti. Rarum est quoddam genus eorum, qui se à corpore auocent, & ad diui-
25 narum rerum cognitionem cura omni, studioq; rapiantur. Horũ sunt auguria nõ diuini impetus, sed rationis humanæ: nã & natura futura præsentiũt, vt aquarum fluxiones, vt deflagrationem futuram aliquando cæli, atq; terrarũ. alii autẽ in repub. exercitati, vt de Atheniensi Solone accepimus, o-
30 rientem tyrannidem multò antè prospiciunt: quos prudenteis possumus dicere, id est, prouidenteis: diuinos nullo modo possumus. non plus, quàm Milesium Thalem, qui, vt obiurgatores suos conuinceret, ostenderetq; etiã philosophũ, si ei commodum esset, pecuniam facere posse, omnem oleã,
35 antequam florere cœpisset, in agro Milesio coemisse dicitur. animaduerterat fortasse quadam scientia, olearum vbertatẽ fore. & quidem idem primus defectionem solis, quæ Astyage regnante facta est, prædixisse fertur. Multa medici, multa gubernatores, agricolæ etiam multa præsentiunt: sed

nullam eorum diuinationem voco. ne illam quidem, qua ab Anaximandro physico moniti Lacedæmonii sunt, vt vrbem, & tecta linquerent, armatique in agro excubarent, quod terræmotus instaret, tum, cùm & vrbs tota corruit, & ex monte Taygeto extrema montis quasi puppis auulsa est. Ne Pherecydes quidem, ille Pythagoræ magister, potius diuinus habebitur, quàm physicus: qui cùm vidisset haustam aquam de iugi puteo, terræmotus dixit instare. Nec verò vnquam animus hominis naturaliter diuinat, nisi cùm ita solutus est, & vacuus, vt ei planè nihil sit cum corpore: quod aut vatibus contingit, aut dormientibus. itaque ea duo genera à Dicæarcho probantur, &, vt dixi, à Cratippo nostro: si propterea quòd ea proficiscuntur à natura, sint summa sanè, modò ne sola: sin autem nihil esse in obseruatione putant, multa tollunt, quibus vitæ ratio continetur. Sed quoniam dant aliquid, idque non parum, vaticinationes cum somniis; nihil est, quod cum his magnopere pugnemus; præsertim cùm sint, qui omnino nullam diuinationem probēt. Ergo & ii, quorum animi spretis corporibus euolant, atque excurrunt foras, ardore aliquo inflammati, atque incitati, cernunt illa profectò, quæ vaticinantes prænuntiant: multisque rebus inflammantur tales animi, qui corporibus non inhærent, vt ii, qui sono quodam vocum, & Phrygiis cantibus incitantur: multos nemora siluæq;, multos amnes, aut maria commouent: quorum furibunda mens videt antè multo, quæ futura sunt: quo de genere illa sunt,

Eheu videte: iudicauit iudicium inclytum
Inter Deas tris aliquis: quo iudicio Lacedæmonia
Mulier, furiarum vna, adueniet.

Eodem enim modo multa à vaticinantibus sæpe prædicta sunt, neque solùm verbis, sed etiam

Versibus, quos olim Fauni, vatesq; canebant.

Similiter Marcius & Publicius vates cecinisse dicuntur. quo ex genere Apollinis operta prolata sunt. Credo etiam anhelitus quosdam fuisse terrarum, quibus inflatæ mentes oracula funderent. Atq; hæc quidem vatum ratio est. Nec dissimilis sanè somniorum. nam quæ vigilantibus accidūt vatibus, eadem nobis dormientibus: viget enim animus in somniis, liberq; sensibus ab omni impeditione curarum, iacē-

te, &

te,& mortuo pæne corpore: qui quia vixit ab omni æternitate, versatusq; est cũ innumerabilibus animis, omnia, quæ in natura rerũ sunt, videt, si modò temperatis escis modicisque potationibus ita est affectus, vt sopito corpore ipse vigi-
5 let. hæc somniantis est diuinatio. Hîc magna quædam exoritur, neq; ea naturalis, sed artificiosa somniorũ Antiphontis interpretatio, eodemq; modo & oraculorũ, & vaticinationũ: sunt enim explanatores, vt grammatici poetarum. nam vt aurũ, & argentũ, æs, ferrũ frustra natura diuina genuisset, ni-
10 si eadẽ docuisset quemadmodũ ad eorũ venas perueniretur: nec fruges terræ, baccásve arborum cũ vtilitate vlla generi humano dedisset, nisi earum cultus, & conditiones tradidisset: materia deinde quid iuuaret, nisi cõfectionis eius fabricam haberemus? sic cum omni vtilitate, quã Dii hominibus
15 dederunt, ars aliqua cõiuncta est, per quam illa vtilitas percipi possit. Item igitur somniis, vaticinationibus, oraculis, quòd erant multa obscura, multa ambigua, explanationes adhibitæ sunt interpretum. quo modo autem aut vates, aut somniãtes ea videant, quæ nusquã etiã tunc sint, magna quę-
20 stio est. sed explorata si sint ea, quæ antè quæri debeant, sint hæc, quæ quærimus, faciliora: continet enim totã hãc quæstionem ea ratio, quæ est de natura Deorum, quæ à te secundo libro est explicata dilucidè: quam si obtinemus, stabit illud quidem, quod locũ hunc continet, de quo agimus, esse
25 Deos, & eorũ prouidentia mundũ administrari, eosdemque consulere rebus humanis, nec solũ vniuersis, verùm etiã singulis. Hæc si tenemus, quæ mihi quidem non videntur posse conuelli: profectò hominibus à Diis futura significari necesse est. Sed distinguendum videtur, quonã modo. Non pla-
30 cet Stoicis, singulis iecorum fissis, aut auium cantibus interesse Deum: neque enim decorum est, nec Diis dignum, nec fieri vllo pacto potest: sed ita à principio inchoatũ esse mundum, vt certis rebus certa signa præcurrerent, alia in extis, alia in auibus, alia in fulguribus, alia in ostentis, alia in stel-
35 lis, alia in somniantium visis, alia in furentium vocibus. Ea quibus benè percepta sunt, ii non sæpe falluntur. male coniecta, maleq; interpretata, falsa sunt, non rerum vitio, sed interpretũ inscitia. Hoc autem posito, atque concesso, esse quãdam vim diuinam hominũ vitam continentem: nõ difficile

est, quæ fieri certe videmus, ea qua ratione fiant, suspicari. nam & ad hostiam deligendam potest dux esse vis quædam sentiens, quæ est toto confusa mundo: & tum, ipsam cùm immolare velis, extorum fieri mutatio potest, vt aut absit aliquid, aut supersit: paruis enim momentis multa natura 5 aut affingit, aut mutat, aut detrahit: quod ne dubitare possimus, maximo est argumento quod paullo ante interitum Cæsaris contigit: qui cùm immolaret illo die, quo primùm in sella aurea sedit, & cum purpurea veste processit, in extis bouis opimi cor non fuit. Num igitur censes vllum animal, 10 quod sanguinem habeat, sine corde esse posse? qua ille rei nouitate perculsus, cùm Spurina diceret, timendum esse, ne consilium, & vita deficeret: earum enim rerum vtrumque à corde proficisci: postero die caput in iecore non fuit. quæ quidem illi portendebantur à Diis immortalibus, vt videret 15 interitũ, nõ vt caueret. Cùm igitur eæ partes in extis non reperiuntur, sine quibus victima illa viuere nequisset: intelligendum est, in ipso immolationis tempore eas parteis, quæ absint, interiisse. Eademq; efficit in auibus diuina mens: vt tum huc, tum illuc volent alites: tum in hac, tum in illa parte 20 se occultent: tum à dextra, tum à sinistra parte canãt oscines. nã si omne animal, vt vult, ita vtitur motu sui corporis, prono, obliquo, supino, membraque quò vult flectit, cõtorquet, porrigit, contrahit, eáque antè efficit pæne quàm cogitat: quanto id Deo est facilius, cuius numini parent omnia? idẽque mittit & signa nobis eius generis, qualia permulta historia tradidit: quale scriptum illud videmus: si luna paullo ante solis ortum defecisset in signo Leonis, fore vt armis Darius & Persæ ab Alexandro, & Macedonibus prœlio vincerentur, Dariusq; moreretur: & si puella nata biceps esset, seditionem in populo fore, corruptelam, & adulterium domi: & si mulier leonem peperisse visa esset, fore vt ab exteris gẽtibus vinceretur ea respub. in qua id contigisset. Eiusdem autem generis etiam illud est quod scribit Herodotus, Crœsi filium, cùm esset infans, locutum: quo ostento regnũ patris, & domum funditus concidisse. Caput arsisse Ser. Tullio dormienti, quæ historia non prodidit? Vt igitur, qui se tradet ita quieti, præparato animo tum bonis cogitationibus, tum rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa & vera

cernit

cernit in somnis; sic castus animus, purúsque vigilantis, & ad astrorum, & ad auium, reliquorumq; signorum, & ad extorum veritatem est paratior. Hoc nimirum est illud quod de Socrate accepimus, quodque ab ipso in libris Socraticorum sæpe dicitur, esse diuinum quiddam, quod dæmonium appellat, cui semper ipse paruerit, numquam impellenti, sæpe reuocanti. & Socrates quidem (quo quem auctorem meliorem quærimus?) Xenophonti, consulenti sequeretúrne Cyrũ, posteaquàm exposuit quæ sibi videbantur: Et nostrũ quidem, inquit, humanum est consilium, sed de rebus & obscuris, & incertis ad Apollinem censeo referendum, ad quẽ etiam Athenienses publicè de maioribus rebus semper retulerũt. Scriptum est item, cùm Critonis sui familiaris oculum alligatum vidisset, quæsiuisse quid esset: cùm autem ille respondisset, in agro ambulanti ramulum adductum, vt remissus esset, in oculum recidisse: tum Socrates, Nõ enim paruisti mihi reuocanti, cùm vterer, qua soleo, præsagitione diuina. Idem etiam Socrates, cũ apud Delium malè pugnatum esset Lachete prætore, fugeretque cum ipso Lachete: vt ventum est in triuium, eadem, qua ceteri, fugere noluit: quibus quærentibus cur non eadem via pergeret, deterreri se à Deo dixit. tũ quidẽ ii, qui alia via fugerant, in hostiũ equitatũ inciderunt. Permulta collecta sunt ab Antipatro, quæ mirabiliter à Socrate diuinata sunt: quæ prætermittam: tibi enim nota sunt, mihi ad commemorandum non necessaria. Illud tamen eius philosophi magnificum, ac pænè diuinum, quòd, cùm impiis sententiis damnatus esset, æquissimo animo se dixit mori: neque enim domo egredienti, neq; illud suggestum, in quo caussam dixerat, ascendenti signum sibi vllum, quod consuesset, à Deo quasi mali alicuius impẽdentis datum. Equidẽ sic arbitror: etiam si multa fallant eos, qui aut arte, aut coniectura diuinare videantur, esse tamen diuinationẽ: homines autem, vt in ceteris artibus, sic in hac posse falli. Potest accidere, vt aliquod signum, dubiè datum, pro certo sit acceptum: potest aliquod latuisse, aut ipsum, aut quod esset illi contrarium. mihi autẽ ad hoc, de quo disputo, probandum satis est, non modò plura, sed pauciora diuinè præsensa, & prædicta reperiri. Quin etiã hoc non dubitans dixerim: si vnum aliquid ita sit prædictum, præsensumq;, vt,

cùm euenerit, ita cadat vt prædictum sit, neque in eo quidquam casu, & fortuito factum esse appareat, esse certè diuinationem, idque esse omnibus confitendum. Quocirca primum mihi videtur, vt Posidonius facit, à Deo, de quo satis dictum est, deinde à fato, deinde à natura vis omnis diuinandi, ratioque repetenda. Fieri igitur omnia fato, ratio cogit fateri. Fatum autem id appello, quod Græci εἱμαρμένην, id est, ordinem, seriemque caussarum, cùm caussa caussæ nexa rem ex se gignat. Ea est ex omni æternitate fluens veritas sempiterna: quod cùm ita sit, nihil est factum, quod non futurum fuerit: eodemq; modo nihil est futurũ, cuius nõ caussas id ipsum efficienteis natura contineat. Ex quo intelligitur, vt fatum sit non id, quod superstitiosè, sed id, quod physicè dicitur, caussa æterna rerum, cur & ea, quæ præterierũt, facta sint, &, quæ instant, fiant, &, quæ sequuntur, futura sint. Ita fit, vt & obseruatione notari possit, quæ res quamq; caussam plerumque consequatur, etiam si non semper: nam id quidem difficile est affirmare. easdemque caussas verisimile est rerum futurarum cerni ab iis, qui aut per furorem eas, aut in quiete videant. Præterea cùm fato omnia fiant, id quod alio loco ostendetur: si quis modò talis possit esse, qui colligationem caussarum omnium perspiciat animo, nihil eum profectò fallet; qui enim teneat caussas rerum futurarum, idem necesse est omnia teneat, quæ futura sint. quod cum facere nemo nisi Deus possit, relinquendum est homini, vt signis quibusdam consequentia declarantibus futura præsentiat: non enim illa, quæ futura sunt, subitò exsistunt, sed est, quasi rudentis explicatio, sic traductio temporis nihil noui efficientis, & primum quidque replicantis. quod & ii vident, quibus naturalis diuinatio data est; & ii, quib. cursus rerum obseruando notatus est. qui etsi caussas ipsas non cernunt, signa tamen caussarum, & notas cernunt: ad quas adhibita memoria, & diligentia, ex monumentis superiorũ efficitur ea diuinatio, quę artificiosa dicitur, extorum, fulgurum, ostentorum, signorumque cælestium. Non est igitur vt mirandum sit, ea præsentiri à diuinantibus, quæ nusquam sint: sunt enim omnia, sed tempore absunt. Atque vt in seminibus vis inest earum rerum, quæ ex iis progignuntur: sic in caussis conditæ sunt res futuræ, quas esse futuras

aut

aut concitata mens, aut soluta somno cernit, aut ratio, aut coniectura præsentit. atque vt ii, qui solis & lunæ, reliquorumque siderum ortus, obitus, motusque cognorunt, quo quidque tempore eorum futurum sit, multo antè prædicũt:
5 sic, qui cursum rerum, euentorumque consequentiam diuturnitate pertractata notauerunt, aut semper, aut si id difficile est, plerumque: quòd, si ne id quidem conceditur, nonnumquam certè, quid futurum sit, intelligunt. Atque hæc quidem, & quædam huiusmodi argumenta, cur sit diuina-
10 tio, ducuntur à fato. A natura autem alia quædam ratio est, quæ docet, quanta sit animi vis seiuncta à corporis sensibus: quod maximè contingit aut dormientibus, aut mente permotis. Vt enim Deorum animi sine oculis, sine auribus, sine lingua sentiunt inter se, quid quisque sentiat: ex quo fit, vt
15 homines, etiam cùm taciti optent aliquid, aut voueãt, haud dubitent quin Dii illud exaudiant: sic animi hominum, cùm aut somno soluti vacant corpore, aut mente permoti per se ipsi liberi incitati mouentur, cernunt ea, quæ permisti cum corpore animi videre non possunt. Atque hanc quidem
20 rationem naturæ difficile est fortasse traducere ad id genus diuinationis, quod ex arte profectum dicimus: sed tamen id quoque rimatur quantum potest Posidonius: cùm esse censet in natura signa quædam rerum futurarum. Vt enim Ceos accepimus ortum Caniculæ diligenter quot-
25 annis solere seruare, coniecturamque capere, vt scribit Ponticus Heraclides, salubrísne, an pestilens annus futurus sit: nam si obscurior quasi caliginosa stella exstiterit, pingue & concretum esse cælum, vt eius aspiratio grauis, & pestilens futura sit: sin illustris, & perlucida stella apparuit, significa-
30 ri cælum esse tenue, purumque, & propterea salubre. Democritus autem cẽset sapienter instituisse veteres, vt hostiarum immolatarum inspicerentur exta, quorum ex habitu, atque colore tum salubritatis, tum pestilentiæ signa percipi, nonnumquam etiam, quæ sit vel sterilitas agrorum, vel
35 fertilitas futura. Quæ si à natura profecta obseruatio, atque vsus agnouit, multa afferre potuit dies, quæ animaduertendo notarentur: vt ille Pacuuianus, qui in Chryse physicus inducitur, minimè naturam rerum cognoscere videatur.

Nam istis, qui linguam auium intelligunt,

Plusq; ex alieno iecore sapiunt, quàm ex suo,
Magis audiendum quàm auscultandum censeo.

Cur quæso? cùm ipse paucis interpositis versibus dicat satis luculentè:

Quidquid est hoc, omnia animat, format, alit, auget, creat, 5
Sepelit, recipitq; in sese omnia, omniumq; idem est pater,
Indidemq; eadem, quæ oriuntur, de integro, atq; eodem occidunt.

Quid est igitur, cur, cùm domus sit omnium vna, eáq; communis, cumque animi hominum semper fuerint, futuríque sint, cur ii quidem, quid ex quoque eueniat, & quid quamq; 10 rem significet, perspicere non possint? Hæc habui, inquit, de diuinatione quæ dicerem: nunc illa testabor, non me sortilegos, neque eos, qui quæstus caussa hariolentur, ne psychomantia quidem, quibus Appius amicus tuus vti solebat, agnoscere. non habeo denique nauci Marsum augurem, 15

Non vicanos haruspices, non de circo astrologos,
Non Isiacos coniectores, non interpretes somniûm:
Non enim sunt ii aut scientia aut arte diuini;
Sed superstitiosi vates, impudentesq; harioli,
Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat: 20
Qui sibi semitam non sapiunt, alteri monstrant viam:
Quibus diuitias pollicentur, ab ijs drachmam ipsi petunt.
De his diuitijs sibi deducant drachmam, reddant cætera.

Atque hæc quidem Ennius, qui paucis ante versibus esse Deos censet, sed eos non curare opinatur quid agat huma- 25 num genus. Ego autem, qui & curare arbitror, & monere etiam, ac multa prædicere, leuitate, vanitate, malitia exclusa diuinationem probo. Quæ cùm dixisset Quinctus, Præclare tu quidem, inquam, paratus. 30

Desunt pauca quædam.

M. TVL.

M. TVL. CICERONIS DE DIVINATIONE

Liber II.

QVAERENTI mihi, multumque & diu cogitanti, quanam re possem prodesse quàm plurimis, ne quando intermitterem consulere Reipublicæ, nulla maior occurrebat, quàm si
5 optimarum artium vias traderem meis ciuibus: quod compluribus iam libris me arbitror consecutum. Nam & cohortati sumus, vt maximè potuimus, ad philosophiæ studium eo libro, qui est inscriptus Hortensius: & quod genus philosophandi minimè arrogans, maximeque
10 & constans, & elegans arbitraremur, quattuor Academicis libris ostendimus. Cumque fundamentum esset philosophiæ positum in finibus bonorum, & malorum, perpurgatus est is locus à nobis quinque libris, vt, quid à quoque, & quid contra quemque philosophum diceretur, intel-
15 ligi posset. totidem subsecuti libri Tusculanarum disputationum, res ad beatè viuẽdum maximè necessarias aperuerunt. primus enim est de contemnenda morte, secundus de tolerando dolore, de ægritudine lenienda tertius, quartus de reliquis animi perturbationibus, quinctus eum locum
20 complexus est, qui totam philosophiã maximè illustrat: docet enim, ad beatè viuendum virtutem se ipsa esse contentã. Quibus rebus editis, tres libri perfecti sunt de natura Deorum, in quibus omnis eius loci quæstio continetur. Quæ vt plenè esset, cumulatéq; perfecta, de diuinatione ingressi su-
25 mus his libris scribere, quibus, vt est in animo, de fato si adiunxerimus, erit abundè satisfactũ toti huic quæstioni. Atq; his libris annumerandi sunt sex de Repub. quos tunc scripsimus, cùm gubernacula Reip. tenebamus: magnus locus, philosophiæque proprius: à Platone, Aristotele, Theophra-
30 sto, totaque Peripateticorum familia tractatus vberrimè. nam quid ego de Consolatione dicam? quæ mihi quidẽ ipsi

sanè aliquantùm medetur: ceteris item multum profuturam puto. Interiectus etiam est nuper is, quem ad nostrum Atticum de senectute misimus: in primisque, quoniam philosophia vir bonus efficitur, & fortis, Cato noster in horum librorum numero ponendus est. cùmque Aristoteles, itémque Theophrastus, excellentes viri cùm subtilitate, tum copia, cùm philosophia dicendi etiam præcepta coniunxerint, nostri quoque oratorii libri in eundem numerum referendi videntur. Ita tres erunt de Oratore, quartus Brutus, quinctus Orator. Adhuc hæc erant: ad reliqua acri tendebamus animo, sic parati, vt, nisi quæ caussa grauior obstitisset, nullum philosophiæ locum esse pateremur, qui non Latinis litteris illustratus pateret. Quòd enim munus Reip. afferre maius, meliúsve possumus, quàm si docemus, atque erudimus iuuentutem? his præsertim moribus, atque temporibus, quibus ita prolapsa est, vt omnium opibus refrenanda, atque coercenda sit. Nec verò id effici posse confido, quod ne postulandum quidem est, vt omnes adolescentes se ad hæc studia conuertant: pauci vtinam, quorum tamen in Repub. latè patêre poterit industria. Equidem etiam ex iis fructũ capio laboris mei, qui iam ætate prouecti in nostris libris acquiescunt: quorum studio legendi meum scribendi studiũ vehementius in dies incitatur: quos quidem plureis, quàm rebar, esse cognoui. Magnificum illud etiam, Romanisque hominibus gloriosum, vt Græcis de philosophia litteris non egeant: quod assequar profectò, si instituta perfecero. Ac mihi quidem explicandæ philosophiæ caussam attulit grauis casus ciuitatis, cùm in armis ciuilibus nec tueri meo more Rempub. nec nihil agere poteram: nec, quid potius, quòd quidem me dignum esset, agerem, reperiebam. Dabunt igitur mihi veniam mei ciues, vel gratiam potius habebunt, quòd cùm esset in vnius potestate Resp. neque ego me abdidi, neque deserui, neque afflixi: neque ita gessi, quasi homini, aut temporibus iratus: neque ita porrò aut adulatus, aut admiratus fortunam sum alterius, vt me meæ pœniteret: id enim ipsum à Platone, philosophiaque didiceram, naturaleis esse conuersiones quasdã rerum publicarum, vt eæ tum à principibus tenerentur, tum à populis, aliquando à singulis: quod cùm accidisset nostræ Reipub. tum pristinis orbati mune-

ti muneribus, hæc studia renouare cœpimus, vt & animus molestiis hac potissimum releuaretur, & prodessemus ciuibus nostris quarecumque possemus. in libris enim sententiam dicebamus, concionabamur, philosophiam nobis pro
5 Reipub. procuratione substitutam putabamus. Nunc, quoniam de Repub. consuli cœpti sumus, tribuenda est opera Reipub. vel omnis potius in ea cogitatio, & cura ponenda: tantum huic studio relinquendum, quantum vacabit à publico officio & munere. Sed hæc aliàs pluribus: nunc ad in-
10 stitutam disputationem reuertamur. Nam cùm de diuinatione Q. frater ea disseruisset, quæ superiore libro scripta sunt, satisque ambulatum videretur, tum in bibliotheca, quæ in Lyceo est, assedimus. Atq; ego, Accuratè tu quidem, inquam, Quincte, & Stoicè Stoicorum sententiam defendi-
15 sti: quodque me maximè delectat, plurimis nostris exemplis vsus es, & iis quidem claris, & illustribus. Dicendum est mihi igitur ad ea, quæ sunt à te dicta: sed ita, nihil vt affirmem: quæram omnia, dubitans plerumq;, & mihi ipse diffidens: si enim aliquid certi haberem quod dicerem, ego
20 ipse diuinarẽ, qui esse diuinationem nego. Etenim me mouet illud, quod in primis Carneades quærere solebat, quarumnam rerum diuinatio esset, earúmne, quæ sensibus perciperentur? at eas quidem cernimus, audimus, gustamus, olfacimus, tangimus. Numquid ergo in iis rebus est, quod
25 prouisione, aut permotione mentis magis, quàm natura ipsa sentiamus? aut nescio quî ille diuinus, si oculis capt⁹ sit, vt Tiresias fuit, possit, quæ alba sint, quæ nigra dicere? aut, si surdus sit, varietates vocum, aut modos noscere? ad nullam igitur earum rerum, quæ sensu accipiuntur, diuinatio
30 adhibetur. Atqui ne in iis quidem rebus, quæ arte tractantur, diuinatione opus est. Etenim ad ægros, non vates, aut hariolos, sed medicos solemus adducere. nec verò, qui tibiis, aut fidibus vti volunt, ab haruspicibus accipiunt earum tractationem, sed à musicis. Eadem in litteris ratio est, reliquis-
35 que rebus, quarum est disciplina. num censes eos, qui diuinare dicuntur, posse respondere, sol maiórne, quàm terra sit: an tantus, quantus videatur? lunáque suo lumine, an solis vtatur? sol, luna quem motum habeant? quem quinque stellæ, quæ errare dicuntur? nec hæc, qui diuini habentur,

profitentur se esse dicturos: nec eorum, quæ in geometria describuntur, quæ vera, quæ falsa sint: sunt enim ea mathematicorum, nō hariolorum. De illis verò rebus, quæ in philosophia versantur, numquid est quod quisquam diuinorū aut respōdere soleat, aut consuli quid bonum sit, quid malū, 5 quid neutrum? sunt enim hæc propria philosophorū. Quid de officio? num quis haruspicem consuluit, quemadmodum sit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis viuendum? quemadmodum vtendum pecunia? quēadmodum honore? quemadmodum imperio? ad sapientes hæc, non ad diuinos 10 referri solent. Quid, quæ à physicis, aut dialecticis tractantur, num quis eorum diuinare potest, vnús ne mundus sit, an plureis? quæ sint initia rerum, ex quibus nascuntur omnia? physicorum est ista prudentia. Quomodo autem mentientem, quem ψευδόμενον vocant, dissoluas? aut quemadmodum soriti resistas? quem, si necesse sit, Latino verbo 15 liceat acerualem appellare. sed nihil opus est: vt enim philosophia, & multa verba Græcorum, sic sorites satis Latino sermone tritus est. Ergo hæc quoq; dialectici dicent, non diuini. Quid? cùm quæritur qui sit optimus reip. status, quæ 20 leges, qui mores aut vtiles, aut inutiles, haruspicésne ex Etruria accersentur, an principes statuent, & delecti viri, periti rerum ciuilium? Quòd si nec earum rerum, quæ subiectæ sensibus sunt, vlla diuinatio est; nec earum quæ artibus cōtinentur; nec earum, quæ in philosophia disseruntur; 25 nec earum, quæ in repub. versantur: quarum rerum sit, nihil prorsus intelligo. nam aut omnium debet esse, aut àliqua ei materia danda est, in qua versari possit: sed nec omnium diuinatio est, vt ratio docuit: nec locus, nec materia inuenitur, cui diuinationē præficere possimus. vide igitur, ne nulla sit diuinatio. Est quidē Græcus in hanc sententiam versus: 30

Bene qui conijciet, vatem hunc perhibeto optimum.

Num igitur, aut quæ tempestas impēdeat, vates melius coniiciet, quàm gubernator; aut morbi naturam acutiùs, quàm medicus; aut belli administrationem prudentiùs, quàm imperator coniectura assequetur? Sed animaduerti, Quincte, 35 te cautè, & ab iis coniecturis, quæ haberent artem, atque prudentiam, & ab iis rebus quæ sensibus aut artificiis perciperentur, abducere diuinationem, eamq; ita definire: Diuinationem

nationem esse earum rerũ prædictionem, & præsensionem, quæ essent fortuitæ. Primùm eodem reuolueris. Nam & medici, & gubernatoris, & imperatoris præsensio est rerum fortuitarum: num igitur aut haruspex, aut augur, aut vates
5 quis, aut somnians melius coniecerir, aut ex morbo euasurum ægrorùm, aut ex periculo nauem, aut ex insidiis exercitum, quam medicus, quàm gubernator, quàm imperator? Atqui ne illa quidem diuinantis esse dicebas, ventos aut imbreis impédentéis quibusdam præsentire signis: in quo no-
10 stra quædam Aratea memoriter à te pronuntiata sunt, etsi hæc ipsa fortuita sunt: plerumq; enim, non semper eueniũt. Quæ est igitur, aut vbi versatur fortuitarum rerũ præsensio, quam diuinationem vocas? Quæ enim præsentiri aut arte, aut ratione, aut vsu, aut coniectura possunt, ea non diuinis
15 tribuenda putas, sed peritis. Ita relinquitur, vt ea fortuita diuinari possint, quæ nulla nec arte, nec sapientia prouideri possunt: vt si quis M. Marcellum illum, qui ter consul fuit, multis annis antè dixisset naufragio esse periturum, diuinasset profectò: nulla enim arte alia, nec sapiẽtia id scire
20 potuisset. Talium ergo rerum, quæ in fortuna positæ sunt, præsensio diuinatio est. Potéstne igitur earum rerum, quæ nihil habent rationis, quare futuræ sint, vlla esse præsensio? Quid est enim aliud fors, quid fortuna, quid casus, quid euẽtus, nisi cùm sic aliquid cecidit, sic euenit, vt vel non cadere,
25 atque euenire, vel aliter cadere, atq; euenire potuerit? Quo modo ergo id, quod temere fit cæco casu, & volubilitate fortunæ, præsentiri, & prędici potest? medicus morbum ingrauescentem ratione prouidet, insidias imperator, tempestates gubernator: tamen hi ipsi sæpe falluntur, qui nihil si-
30 ne certa ratione opinantur: vt agricola cùm florem oleæ videt, baccam quoq; se visurũ putat: non sine ratione ille quidem: sed nonnumquam tamen fallitur. Quod si fallũtur ii, qui nihil sine aliqua probabili coniectura ac ratione dicunt: quid existimandũ est de cõiectura eorum, qui extis, aut aui-
35 bus, aut ostentis, aut oraculis, aut somniis futura præsentiunt? nondum dico, quàm hæc signa nulla sint, fissum iecoris, corui cantus, volatus aquilæ, stellę traiectio, voces furentium, sortes, somnia: de quibus singulis dicã suo loco, nunc de vniuersis. Quî potest prouideri, quidquã futurũ esse, quod

neque caussam habet vllam, neque notam cur futurum sit? solis defectiones, itemque lunæ prædicuntur in multos annos ab iis, qui siderum cursus,& motus numeris persequuntur: ea enim prædicunt, quæ naturæ necessitas perfectura est. Vident ex constantissimo motu lunæ, quando illa è regione solis facta incurrit in vmbram terræ,quę est meta noctis, vt eam obscurari necesse sit: quandóque eadem luna subiecta soli atque opposita nostris oculis eius lumen obscuret: quo in signo quæque errantium stellarum, quoque tempore futura sit: qui exortus quoque die signi alicuius, aut qui occasus futurus sit. Hæc qui antè dicunt, quam rationem sequantur, vides: qui thesaurum inuenturum, aut hereditatem venturam dicunt, quid sequuntur? aut in qua rerum natura inest, id futurum? quòd si ea, quæ sunt eiusdē generis, habent aliquam talem necessitatem; quid est tandem, quód casu fieri,aut forte fortuna putemus? nihil enim est tam contrarium rationi,& constantiæ, quàm fortuna? vt mihi ne in Deum quidem cadere videatur. vt sciat quid casu, & fortuito futurum sit: si enim scit, certè illud eueniet: sin certè eueniet, nulla fortuna est. Est autē fortuna. rerum igitur fortuitarum nulla est præsensio. Aut si negas esse fortunam, & omnia, quæ fiunt, quæq; futura sunt, ex omni æternitate definita dicis esse fataliter: muta definitionem diuinationis, quam dicebas præsensionem esse rerum fortuitarum. Si enim nihil fieri potest, nihil accidere, nihil euenire, nisi quod ab omni æternitate certum fuerit esse futurum rato tempore: quæ potest esse fortuna? qua sublata, qui locus est diuinationi? quæ à te fortuitarum rerum est dicta præsensio? Quamquam dicebas, omnia, quæ fierent, futuráve essent, fato contineri. Anile sanè, & plenum superstitionis fati nomen ipsum: sed tamen apud Stoicos de isto fato multa dicuntur. De quo aliàs: nunc quod necesse est. Si omnia fato, quid mihi diuinatio prodest? quod enim is, qui diuinat, prædicit, id verò futurum est: vt ne illud quidem sciam quale sit, quód Deiotarum familiarem nostrum ex itinere aquila reuocauit: qui nisi reuertisset, in eo conclaui ei cubādum fuisset, quod proxima nocte corruit. Ruina igitur oppressus esset. At id neque si fatum fuerat, effugisset, nec si nō fuerat, in eum casum incidisset. Quid ergò adiuuat diuinatio?

tio? aut quid est, quod me moueant aut sortes, aut exta, aut vlla prædictio? si enim fatum fuit, classeis populi R. bello Punico primo alteram naufragio, alteram a Pœnis depressam interire: etiam si tripudium solistimum pulli fecissent, L. Iunio, & P. Clodio consulibus classes tamen interissent. sin, cũ auspiciis obtemperatum esset, interituræ classes nõ fuerũt, non interierunt fato. vultis autem omnia fato. nulla igitur est diuinatio. Quòd si fatum fuit, bello Punico secundo exercitum populi R. ad lacum Thrasimenum interire: num id mutari potuit, si Flaminius consul iis signis, iisque auspiciis, quibus pugnare prohibebatur, paruisset? certè potuit. aut igitur non fato interiit exercitus: mutari enim fata nõ possunt: aut si fato, quod certè vobis ita dicendum est, etiam si obtemperasset auspiciis, idem euenturum fuisset. Vbi est igitur diuinatio ista Stoicorum? quæ si fato omnia fiunt, nihil nos admonere potest, vt cautiores simus: quoquo enim modo nos gesserimus, fiet tamen illud quod futurum est. sin autem id potest flecti, nullũ est fatũ. ita ne diuinatio quidẽ, quoniam ea rerum futurarum est. nihil autem est pro certo futurum, quod potest aliqua procuratione accidere ne fiat. Atque ego ne vtilem quidem arbitror esse nobis futurarũ rerũ scientiam. Quæ enim vita fuisset Priamo, si ab adolescẽtia scisset quos euentus senectutis esset habiturus? abeamus à fabulis: propiora videamus. Clarissimorum hominũ nostræ ciuitatis grauissimos exitus in Consolatione collegimus. Quid igitur? vt omittamus superiores, M. ne Crasso putas vtile fuisse, tũ, cùm maximis opibus, fortunisq; florebat, scire, sibi, interfecto Publio filio, exercituq; deleto trãs Euphratem cũ ignominia, & dedecore esse pereũdum? An Cn. Pompeium censes tribus suis consulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria, lætaturũ fuisse, si scisset se in solitudine Ægyptiorum trucidatum iri amisso exercitu: post mortem verò ea consecutura, quæ sine lacrymis non possumus dicere? Quid verò Cæsarem putamus? si diuinasset fore, vt in senatu, quem maiore ex parte ipse cooptasset, in curia Põpeiana, ante ipsius Pompeii simulacrum, tot centurionibus suis inspectantibus, à nobilissimis ciuibus, partim etiam à se omnibus rebus ornatis, trucidatus ita iaceret, vt ad eius corpus non modò amicorum, sed ne seruorum quidem

quisquam accederet: quo cruciatu animi vitam acturũ fuisse? Certè igitur ignoratio futurorum malorum vtilior est, quàm scientia. nam illud quidem dici, præsertim à Stoicis, nullo modo potest: non isset ad arma Pompeius, non transisset Crassus Euphratem, non suscepisset bellum ciuile Cæsar. non igitur fatales exitus habuerunt: vultis autem euenire omnia fato, nihil ergo profuisset illis diuinare: atq; etiam omnem fructũ vitę superioris perdidissent. quid enim posset iis esse lætum exitus suos cogitantibus? ita quoquo se verterint Stoici, iaceat necesse est omnis eorum sollertia. Si enim id quod euenturũ est, vel hoc vel illo modo, potest euenire; fortuna valet plurimum: quæ autem fortuita sunt, certa esse non possunt. sin autem certum est, quid quaque de re quoq; tempore futurum sit; quid est, quod me adiuuẽt haruspices, cùm res tristissimas portendi dixerint? Addunt ad extremũ, omnia leuius casura rebus diuinis procuratis. si enim nihil sit extra fatum, nihil leuari re diuina potest. Hoc sentit Homerus, cùm querentem Iouem inducit, quòd Sarpedonem filium à morte contra fatum eripere non posset. hoc idem significat Græcus ille in eam sententiam versus:

Quod fore paratum est, id summum exsuperat Iouem.

Totum omnino fatum etiam Atellanio versu iure mihi esse irrisum videtur. Sed in rebus tam seueris non est iocandi locus. concludatur ergo ratio. Si enim prouideri nihil potest futurum esse eorum, quæ casu fiunt, quia esse certa non possunt, diuinatio nulla est. sin autem iccirco possunt prouideri, quia certa sũt, & fatalia, rursus diuinatio nulla est: eã enim tu fortuitarum rerum esse dicebas. Sed hæc fuerit nobis tãquam leuis armaturæ prima orationis excursio: nũc cominus agamus. experiamur itaque, si possumus cornua commoueri disputationis tuæ. Duo enim genera diuinandi esse dicebas, vnum artificiosum, alterum naturale: artificiosum constare partim ex coniectura, partim ex obseruatione diuturna: naturale, quod animus arriperet, aut exciperet extrinsecus ex diuinitate, vnde omnes animos haustos, aut acceptos, aut libatos haberemus. Artificiosæ diuinationis illa ferè genera ponebas, extispicum, eorumq;, qui ex fulguribus, ostentisq; prædicerent, tũ augurum eorumq;, qui signis, aut ominibus vterentur: omneq; genus coniecturale in hoc ferè

genere

genere ponebas. Illud autem naturale aut concitatione mẽtis edi, & quasi fundi videbatur, aut animo per somnũ sensibus, & curis vacuo prouideri. Duxisti autẽ diuinationẽ omnẽ à tribus rebus, à Deo, à fato, à natura. Sed tamen cùm explicare nihil posses, pugnasti cõmentitiorum exemplorũ mirifica copia. de quo primo hoc libet dicere. Hoc ego philosophi non arbitror, testibus vti: qui aut casu veri, aut malitia falsi, fictique esse possunt. Argumentis & rationibus oportet, quare quidque ita sit, docere, non euentis, iis præsertim, quibus mihi liceat non credere. Vt ordiar ab haruspicina, quam ego reip. caussa, communisque religionis colẽdam censeo: sed soli sumus: licet verum exquirere sine inuidia; mihi præsertim de plerisque dubitanti. Inspiciamus, si placet, exta primum. Persuaderi igitur cuiquam potest, ea, quæ significari dicuntur extis, cognita esse ab haruspicibus obseruatione diuturna? Ecquam diuturna ista fuit? aut quàm longinquo tempore obseruari potuit? aut quo modo est collata inter ipsos, quæ pars inimici, quæ pars familiaris esset, quod fissum periculum, quod commodum aliquod ostenderet? An hæc inter se haruspices Etrusci, Elii, Ægyptii, Pœni contulerunt? at id, præterquam quod fieri non potuit, ne fingi quidem potest: alios enim alio more videmus exta interpretari, nec esse vnam omnium disciplinam. & certè si est in extis aliqua vis, quæ declaret futura: necesse est, eam aut cum rerum natura esse coniunctam, aut cõformari quodam modo numini Deorum. Atqui diuina cum rerum natura, tanta, tamque præclara in omneis parteis, motusque diffusa, quid habere potest commune, non dicam gallinaceum fel (sunt enim, qui vel argutissima hæc exta esse dicant) sed tauri opimi iecur, aut cor, aut pulmo quid habet naturale, quod declarare possit quid futurum sit? Democritus tamen non inscitè nugatur vt physicus: quo genere nihil arrogantius:

Quod est ante pedes, nemò spectat: cæli scrutantur plagas.

Verum is tamen habitu extorum, & colore declarari censet, hoc dumtaxat, pabuli genus, & earum rerum, quas terra procreet, vel vbertatem, vel tenuitatem: salubritatem etiam, aut pestilentiam extis significari putat. O mortalem beatum! cui certo scio ludum numquam defuisse. Hunc-

cine hominem tantis delectatum esse nugis, vt non videret, tum futurum id verisimile, si omnium pecudum exta eodẽ tempore in eundem habitum se, coloremque conuerterent? sed si eadem hora aliæ pecudis iecur nitidum, atque plenum est, aliæ horridum & exile: quid est, quod declarari possit ha- 5 bitu extorum, & colore? An hoc eiusdẽ modi est, quale Pherecydeum illud, quod est à te dictum? qui cum aquam vidisset ex puteo haustam, terræmotum dixit futurum. parum, credo, impudenter, quod cùm factus esset motus, dicere audent, quæ vis id effecerit. etiámne futurum esse aquæ iu- 10 gis colore præsentiunt? Multa istiusmodi dicuntur in scholis: sed credere omnia, vide ne non sit necesse. Verum sint sanè ista Democritea vera, quando ea nos extis exquirimus, aut quando aliquid eiusmodi ab haruspice inspectis extis audiuimus? Ab aqua, aut ab igni pericula monent: tum he- 15 reditates, tum damna denuntiant: fissum familiare, & vitale tractant: caput iecoris ex omni parte diligentissimè considerant: si verò id non est inuentum, nihil putant accidere potuisse tristius. Hæc obseruari certè non potuerunt, vt suprà docui. Sunt igitur artis inuenta, non vetustatis, si est 20 ars vlla rerum incognitarum. Cum rerum autẽ natura quã cognationem habent? quæ vt vno consensu iuncta sit, & continens, quod video physicis placuisse, eisque maximè, qui omne, quod esset, vnum esse dixerunt: quid habere mũdus potest cum thesauri inuentione coniunctum? Si enim 25 extis pecuniæ mihi amplificatio ostenditur, idq; fit natura: primùm exta sunt coniuncta mundo, deinde meum lucrum natura rerum cõtinetur. Nónne pudet physicos hæc dicere? vt enim iam sit aliqua in natura rerum cognatio, quam esse concedo: multa enim Stoici colligunt. nam & musculorum 30 iecuscula bruma dicuntur augeri, & puleium aridum florescere ipso brumali die, & inflatas rumpi vesiculas, & semina malorum, quæ in his mediis inclusa sint, in contrarias parteis se vertere: iam neruos in fidibus aliis pulsis resonare alios: ostreisque & conchyliis omnibus contingere, vt cum 35 luna crescant pariter, pariterque decrescant, arboresque, vt hiemali tempore, cum luna simul senescentes, quia tum exsiccatæ sint, tempestiuè cædi putentur. Quid de fretis, aut de marinis æstibus plura dicam? quorum accessus, & reces-

sus

fus lunæ motu gubernātur. Sexcenta licet eiusmodi proferri, vt distantium rerum cognatio naturalis appareat. demus hoc: nihil enim huic disputationi aduersatur. num etiam, si fissum cuiusdam modi fuerit in iecore, lucrum ostenditur?
5 qua ex cognatione naturæ, & quasi concentu, atque cōsensu, quam συμπάθειαν Græci appellant, cōuenire potest aut fissum iecoris cum lucello meo, aut meus quæsticulus cū cælo, terra, rerumque natura? concedam hoc ipsum, si vis, etsi magnam iacturam caussæ fecero, si vllam esse conueniē-
10 tiam naturæ cū extis concessero; sed tamen eo concesso, quî euenit, vt is, qui impertire velit, conuenientem hostiam rebus suis immolet? hoc erat, quod ego non rebar posse dissolui. at quàm festiuè dissoluitur! Pudet me nō tui quidem, cuius etiam memoriam admiror: sed Chrysippi, Antipatri, Po-
15 sidonii, qui idem istuc quidem dicunt, quod est dictum à te, ad hostiam deligendam ducem esse vim quādam sentientē, atq; diuinam, quæ toto confusa mundo sit. Illud verò multo etiam melius, quod & à te vsurpatum est, & dicitur ab illis: cùm immolare quispiam velit, tum fieri extorum mu-
20 tationem, vt aut absit aliquid, aut supersit: Deorum enim numini parere omnia. Hæc, mihi iam crede, ne aniculæ quidem existimant. An censes, eundem vitulum si alius delegerit, sine capite iecur inuenturum, si alius, cum capite? hæc decessio capitis, aut accessio subitóne fieri potest, vt se exta ad
25 immolantis fortunam accommodent? Non perspicitis aleā quandam inesse hostiis deligendis, præsertim cùm res ipsa doceat? cùm enim tristissima exta sine capite fuerunt, quibus nihil videtur esse dirius: proxima hostia litatur sæpe pulcherrimè. vbi illæ minæ superiorum extorùm? aut quæ
30 tam subita facta est Deorum tanta placatio? Sed affers, in tauri opimi extis immolante Cæsare cor non fuisse: id quia non potuerit accidere, vt sine corde victima illa viueret, iudicandum esse tum interiisse cor, cùm immolaretur. quî fit vt alterū intelligas, sine corde non potuisse bouem viuere: al-
35 terum non videas, cor subitò non potuisse nescio quò auolare? ego enim possum vel nescire, quæ vis sit cordis ad viuendum: vel suspicari, contactum aliquo morbo bouis exile, & exiguū, & vietum cor, & dissimile cordis fuisse. Tu verò quid habes, quare putes, si paullò antè cor fuerit in tauro opimo,

subitò id in ipsa immolatione interisse? an quòd aspexit vestitu purpúreo ex cordem Cæsarem, ipse corde priuatus est? Vrbem philosophiæ, mihi crede, proditis, dum castella defenditis. nam dum haruspicinam veram esse vultis, physiologiam totam peruertitis. Caput est in iecore, cor in extis: 5
iam abscedet, simul ac molam, & vinum insperseris. Deus id eripiet, vis aliqua conficiet, aut exedet. Non ergo omniũ interitus, atq; obitus natura conficiet: & erit aliquid, quod aut ex nihilo oriatur: aut in nihilũ subitò occidat. quis hoc physicus dixit vnquam? haruspices dicunt. his igitur, quàm 10
physicis, potius credendum existimas? Quid, cùm pluribus Diis immolatur, quî tandem euenit, vt litetur aliis, aliis non litetur? quæ autem inconstantia Deorum est, vt primis minentur extis, bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio, sæpe etiam inter proximos, vt Apollinis exta 15
bona sint, Dianæ non bona? quid est tam perspicuum, quàm cùm fortuitò hostiæ adducantur, talia cuique exta esse, qualis cuique obtigerit hostia? At enim id ipsum habet aliquid diuini, quæ cuique hostia obtingat, tanquam in sortibus, quæ cui ducatur. Mox de sortibus. quamquam tu qui- 20
dem non hostiarum casum confirmas sortium similitudine, sed infirmas sorteis collatione hostiarum. An, cùm in Æquimelium misimus qui afferat agnum, quem immolemus, is mihi agnus affertur, qui habet exta rebus accommodata, & ad eum agnum non casu, sed duce Deo seruus deducitur? nã 25
si casum in eo quoque dicis esse, quasi sortem quandam cum Deorum voluntate coniunctam; doleo tantam Stoicos nostros Epicureis irridendi sui facultatem dedisse: non enim ignoras, quàm ista derideant; & quidẽ illi facilius facere possunt: Deos enim ipsos iocandi caussa induxit Epicurus per- 30
lucidos, & perflabileis, & habitanteis tanquã inter duos lucos, sic inter duos mundos propter metum ruinarum: eosq; habere putat eadem membra, quæ nos, nec vllum vsum habere membrorum. Ergo is circuitione quadam Deos tollẽs, rectè nõ dubitat diuinationẽ tollere. Sed non, vt hic sibi con- 35
stat, itẽ Stoci: illius enim Deus nihil habens nec sui, nec alieni negotii, non potest hominibus diuinationem impertire: vester autẽ Deus potest non impertire, vt nihilominus mundũ regat, & hominibus consulat. Cur igitur vos inducitis in

tas captiones, quas numquam explicetis? ita enim, cũ magis properant, concludere solent: Si Dii sunt, est diuinatio. sunt autem Dii. est ergo diuinatio. multo est probabilius: nõ est autem diuinatio. non sunt ergo Dii. Vide, quàm temere
5 committant, vt si nulla sit diuinatio, nulli sint Dii. diuinatio enim perspicuè tollitur: Deos esse, retinendum est. Atq; hac extispicum diuinatione sublata, omnis haruspicina sublata est: ostenta enim sequuntur, & fulgura: valet autem in fulguribus obseruatio diuturna: in ostentis ratio, plerunq; con-
10 iectura adhibetur. Quid est igitur, quod obseruatum sit in fulgure? cælũ in XVI. parteis diuiserunt Etrusci. facilè id quidem fuit, quattuor, quas nos habemus, duplicare, post idem iterum facere, vt ex eo dicerent, fulmen qua ex parte venisset. Primùm, id quid interest? deinde quid significat? Nónne
15 perspicuum est, ex prima admiratione hominum, quòd tonitrua, iactusque fulminum extimuissent, credidisse ea efficere rerum omnium præpotentem Iouem? Itaq; in nostris commentariis scriptum habemus; Ioue tonante, fulgurante, comitia populi habere nefas. Hoc fortasse reip. caussa cõ-
20 stitutum est: comitiorum enim non habendorum caussas esse voluerunt. Itaque comitiorũ solum vitiũ est fulmen: quod idem omnibus rebus optimũ auspicium habemus, si sinistrũ fuerit. De auspiciis alio loco: nunc de fulguribus. Quid igitur minus à physicis dici debet, quàm quidquã certi signifi-
25 cari rebus incertis? Non enim te puto esse eum, qui Ioui fulmen fabricatos esse Cyclopas in Ætna putes. nam esset mirabile, quo modo Iupiter toties iáceret, cùm vnũ haberet. Nec verò fulminibus homines, quid aut faciendum esset, aut cauendum, moneret: placet enim Stoicis, eos anhelitus terræ,
30 qui frigidi sint, cùm fluere cœperint, ventos esse: cùm autẽ se in nubem induxerint, eiusque tenuissimam quamque partem cœperint diuidere, atq; disrumpere, idque crebrius facere, & vehementius; tũ & fulgura, & tonitrua exsistere: si autem nubium conflictu ardor expressus se emiserit, id es-
35 se fulmen. Quod igitur vi naturæ, nulla constantia, nullo rato tempore videmus effici, ex eo significationem rerum cõsequentium quærimus? scilicet, si ista Iupiter significaret, tam multa frustra fulmina emitteret. Quid enim proficit, cùm in medium mare fulmen iecit? quid, cùm in altissimos

monteis? quod plerumque fit: quid, cùm in desertas solitudines? quid, cùm in earum gentium oras, in quibus hæc ne obseruantur quidem? At inuentum est caput in Tiberi. quasi ego artem aliquam istorum esse negem. diuinationem nego: cæli enim distributio, quàm antè dixi, & certarum rerũ notatio docet vnde fulmen venerit, quò concesserit. quid significet autem, nulla ratio docet. Sed vrges me meis versib.

Nam pater altitonans stellanti nixus olympo,
Ipse suos quondam tumulos, ac templa petiuit,
Et Capitolinis iniecit sedibus igneis.

Tum statua Nattæ, tum simulacra Deorum, Romulusque, & Remus cum altrice bellua vi fulmine icti cóciderunt, déque his rebus haruspicum exstiterunt responsa verissima. Mirabile autem illud, quòd eo ipso tempore, quo fieret indicium coniurationis in senatu, signum Iouis biennio pòst, quàm erat locatum, in Capitolio collocabatur. Tu igitur animum induces (sic enim mecum agebas) caussam istam, & contra facta tua, & contra scripta defendere? frater es. eo vereor. Verùm quid tibi hic tandem nocet? résne, quæ talis est, an ego qui verũ explicari volo? Itaq; nihil contra dico: à te rationem totius haruspicinæ peto. Sed te mirificam in latebram cõiecisti. Quod enim intelligéres fore vt premerem te, cùm ex te caussam vniuscuiusque diuinationis exquirerem, multa verba fecisti, te, cùm res videres, rationem caussamque non quærere: quid fieret, non cur fieret, ad rem pertinere: quasi ego aut fieri concederem, aut esset philosophi, caussam, cur quidque fieret, non quærere. & eo quidẽ loco & prognostica nostra pronuntiabas, & genera herbarum, scammoneam, aristolochiamque radicem: quarum caussam ignorares, vim, & effectũ videres. Dissimile totum. nam & prognosticorum caussas persecuti sunt & Boethus Stoicus, qui est à te nominatus, & noster etiam Posidonius. Et si caussæ non reperiantur istarum rerum, res tamen ipsæ obseruari animaduertiq; possunt. Nattę verò statua, aut ęra legũ de cælo tacta quid habent obseruatũ, ac vetustũ? Pinarii Nattæ nobiles: à nobilitate igitur periculum. hoc tamen callidè Iupiter cogitauit. Romulus lactens fulmine ictus. vrbi igitur periculũ ostenditur ei, quã ille condidit. Quã sciتę per notas nos certiores facit Iupiter? at eodem tempore

signum

signum Iouis collocabatur, quo coniuratio indicabatur. & tu scilicet mauis numine Deorum id factum, quàm casu arbitrari? & redemptor, qui columnam illam de Cotta, & de Torquato conduxerat faciendã, non inertia, aut inopia tardior fuit, sed à Diis immortalibus ad istam horam seruatus est? Non equidẽ planè despero ista esse vera, sed nescio, & discere à te volo. nam cùm mihi quædam casu viderentur sic euenire, vt prædicta essent à diuinantibus, dixisti multa de casu: vt, veneriũ iaci posse casu quattuor talis iactis: quadringentis, centum venerios non posse casu consistere. Primũ nescio, cur nõ possint: sed nõ pugno: abundas enim similibus: habes & respersionem pigmentorũ, & rostrũ suis, & alia permulta. Idẽ Carneadem fingere dicis de capite Panisci, quasi non potuerit id euenire casu, & non in omni marmore necesse sit inesse vel Praxitelia capita. illa enim ipsa efficiuntur detractione: nec quidquam illuc affertur à Praxitele: sed cùm multa sunt detracta, & ad lineamenta oris peruentum est, tum intelligas, illud, quod iam expolitum sit, intus fuisse: potest igitur tale aliquid etiam sua sponte in lapicidinis Chiorũ exstitisse. Sed sit hoc fictum. Quid? in nubib. numquid animaduertisti leonis formam, aut hippocentauri? potest igitur, quod modò negabas, veritatẽ casus imitari. Sed quoniam de extis, & fulguribus satis est disputatũ, ostenta restant, vt tota haruspicina sit pertractata. Mulæ partus prolatus est à te: res mirabilis. propterea quia non sæpe fit: sed si fieri non potuisset, facta non esset. Atque hoc contra omnia ostenta valeat, numquam quod fieri non potuerit, esse factum: sin potuerit, non esse mirandum. caussarũ enim ignoratio in re noua mirationem facit: eadem ignoratio si in rebus vsitatis est, non miramur. Nam qui mulã peperisse miratur, is, quomodo equa pariat, aut omnino quæ natura partum animantis faciat, ignorat: sed quod crebrò videt, nõ miratur, etiam si, cur fiat, nescit: quod autem non vidit, id si euenerit, ostentum esse censet. vtrum igitur, cùm concepit mula, an cùm peperit, ostentum est? conceptio contra naturam fortasse, sed partus propè necessarius. Sed quid plura? ortum videamus haruspicinæ: sic facillime, quid habeat auctoritatis, iudicabimus. Tages quidam dicitur in agro Tarquiniensi, cùm terra araretur, & sulcus altius esset im-

pressus, exstitisse repente, & eum affatus esse, qui arabat. Is autem Tages, vt in libris est Etruscorum, puerili specie dicitur visus, sed senili fuisse prudẽtia. Eius aspectu cùm obstupuisset bubulcus, clamoremque maiorem cum admiratione edidisset, concursum esse factum, totamq; breui tempore 5 in eum locum Etruriam conuenisse: tum illum plura locutũ multis audientibus, qui omnia eius verba exceperint, litterisq; mandauerint. Omnem autem orationem fuisse eam, qua haruspicinæ disciplina cõtineretur. eam postea creuisse rebus nouis cognoscendis, & ad eadem illa principia referẽ- 10 dis. Hæc accepimus ab ipsis: hæc scripta conseruant: hunc fontem habent disciplinę. num ergo opus est ad hæc refellẽda Carneade? num Epicuro? Estne quisquam ita desipiens, qui credat exaratũ esse, Deum dicã, an hominem? Si Deum, cur se cõtra naturam in terram abdiderit, vt patefactus ara- 15 tro lucem aspiceret? quid? idem nónne poterat Deus hominibus disciplinam superiore ex loco tradere? Si autem homo ille Tages fuit, quonam modo potuit terra oppressus viuere? vnde porro illa potuit, quæ docebat alios, ipse didicisse? Sed ego insipientior, quàm illi ipsi, qui ista credunt, qui 20 quidem contra eos tam diu disputem. Vetus autem illud Catonis admodũ scitum est, qui mirari se aiebat, quòd non rideret haruspex, haruspicem cum vidisset. Quota enim quæque res euenit prædicta ab istis; aut si euenit quippiam, quid afferri potest, cur nõ casu id euenerit? Rex Prusias, cùm Han- 25 nibali apud eum exsulanti pugnare placeret, negabat se audere, quòd exta prohiberent. An tu, inquit, carunculæ vitulinæ mauis, quàm imperatori veteri credere? Quid ipse Cæsar, cùm à summo haruspice moneretur, ne in Africam ante brumam transmitteret, nónne transmisit? quod ni fecisset, 30 vnum in locum omnes aduersariorum copiæ conuenissent. Quid ego haruspicum responsa commemorem, (possum equidem innumerabilia) quæ aut nullos habuerunt exitus, aut cõtrarios? Hoc ciuili bello, Dii immortales, quàm multa luserunt? quæ nobis in Græciam Roma responsa haruspi- 35 cum missa sunt? quæ dicta Pompeio? etenim ille admodum extis, & ostentis mouebatur. Non lubet commemorare: nec verò necesse est, tibi præsertim, qui interfuisti: vides tamẽ omnia ferè contrà, ac dicta sint euenisse. Sed hæc hactenus:

nunc

nunc ad ostenta veniamus. Multa me consule à me ipso scripta recitasti: multa ante Marsicum bellū à Sisenna collecta attulisti: multa ante Lacedæmoniorum malam pugnam in Leuctris à Callisthene commemorata dixisti. De quibus di-
5 cam equidem singulis, quoad vtile videbitur: sed dicendum etiam est de vniuersis. Quæ est enim ista à Diis profecta significatio, & quasi denuntiatio calamitatum? Quid autem ea volunt Dii immortales primū significantes, quæ sine interpretibus non possumus intelligere: deinde ea, quæ caue-
10 re nequeamus? At hoc ne homines quidem probi faciunt, vt amicis impendenteis calamitates prædicant, quas illi effugere nullo modo possint: vt medici, quamquam sæpe intelligunt, tamen numquam ægris dicūt illo morbo eos esse morituros: omnis enim prædictio mali tum probatur, cùm ad
15 prædictionē cautio adiungitur. Quid igitur aut ostenta, aut eorū interpretes vel Lacedæmonios olim, vel nuper nostros adiuuerunt? quæ si signa Deorum putanda sunt, cur tam obscura fuerunt? si enim, vt intelligeremus quid esset euenturū; apertè declarari oportebat, aut ne occultè quidem, si ea sciri
20 nolebant. Iam verò coniectura omnis, in qua nititur diuinatio, ingeniis hominum in multas, ac diuersas, aut etiam contrarias parteis sæpe deducitur. Vt enim in caussis iudicialibus alia est coniectura accusatoris, alia defensoris, & tamē vtriusq; credibilis: sic in omnibus iis rebus, quæ coniectura
25 inuestigari solent, anceps reperitur oratio. Quas autem res tum natura, tum casus affert, nonnumquam etiam errorem creat similitudo: magna stultitia est earū rerum Deos facere effectores, caussas rerum non quærere. Tu vates Bœotios credis Lebadiæ vidisse ex gallorum gallinaceorum cantu
30 victoriam esse Thebanorum, quia galli victi silere solent, canere victores. Hoc igitur per gallinas Iupiter tantæ ciuitati signum dabat? an illæ aues, nisi cùm vicerint, canere non solent? at tum canebant, nec vicerant: id enim, inquies, ostētum. magnum verò: quasi pisces, non galli cecinerint. Quod
35 autem est tempus, quo illi non cantent, vel nocturnum, vel diurnum? quòd si victores alacritate, & quasi lætitia ad canendum excitantur, potuit accidisse alia quoq; lætitia, qua ad cātum mouerentur. Democritus quidem optimis verbis caussam explicat, cur ante lucem galli canant; depulso enim

de pectore,&in omne corpus diuiso,& modificato cibo,cantus edere quiete satiatos: qui quidem silentio noctis, vt ait Ennius, fauent faucibus ruslis: cantu,plausúque premunt alas. Cùm igitur hoc animal tam sit canorum sua sponte, quid in mentem venit Callistheni dicereDeos gallis signum dedisse cantandi? cùm id vel natura,vel casus efficere potuisset. Sanguinem pluisse senatui nuntiatum est, atratum fluuiũ fluxisse sanguine, Deorum sudasse simulacra.num censes his nuntiis Thalem, aut Anaxagoram, aut quemquam physicum crediturum fuisse?nec enim sanguis,nec sudor nisi è corpore est.Sed & decoloratio quædam ex aliqua contagione terrena maximè potest sanguinis similis esse: & humor allapsus extrinsecus, vt in tectoriis videmus, Austro sudorem imitari. Atque hæc in bello plura, & maiora videntur timentibus: eadem non tam animaduertuntur in pace. accedit illud etiã, quòd in metu, & periculo cùm creduntur facilius, tum finguntur impunius. Nos autem ita leues,atq; inconsiderati sumus, vt, si mures corroserint aliquid, quorũ est opus hoc vnum,monstrũ putemus. Ante verò Marsicum bellum, quòd clypeos Lanuuii, vt à te est dictũ, mures rosissent,maximum id portentum haruspices esse dixerunt. quasi verò quidquã interlit,mures, diem & noctem aliquid rodentes, scuta an cribra corroserint. nam si ista sequimur, quòd Platonis politiam nuper apud me mures corroserint, de Repub. debui pertimescere: aut, si Epicuri de voluptate liber corrosus esset,putarem annonam in macello cariorem fore. An verò illa nos terrent, si quando aliqua portentosa aut ex pecude,aut ex homine nata dicuntur? Quorũ omniũ ne sim longior, vna ratio est: quidquid enim oritur, qualecunque est, caussam habeat à natura necesse est: vt, etiam si præter consuetudinem exstiterit,præter naturam tamen nõ possit existere. Caussam igitur inuestigato in re noua, atque admirabili,si potes: si nullam reperies,illud tamen exploratum habeto, nihil fieri potuisse sine caussa: eumque errorẽ, quem tibi rei nouitas attulerit, naturæ ratione depellito. ita te nec terræ fremitus, nec cæli discessus,nec lapideus aut sanguineus imber, nec traiectio stellæ, nec faces visæ terrebunt: quarum omnium caussas si à Chrysippo quæras, ipse ille diuinationis auctor numquam illa dicet facta fortuitò, natura-

naturalemque rationem omnium reddet: nihil enim fieri sine caussa potest: nec quidquam fit, quod fieri non potest: nec, si id factum est, quod fieri potuit, portentum debet videri. nulla igitur portenta sunt. nam si, quod raro fit, id portentum putandum est, sapientẽ esse portentum est: sæpius enim mulam peperisse arbitror, quàm sapientem fuisse. Illa igitur ratio concluditur: nec id, quod non potuerit fieri, factũ vnquam esse: nec, quod potuerit, id portentũ esse: ita omnino nullum esse portentum. Quod etiam coniector quidam, & interpres portentorum non inscitè dicitur ei respondisse: qui cùm ad eum retulisset quasi ostentum, quòd anguis domi vectem circumuectus fuisset, Tum esset, inquit, ostentũ, si anguem vectis circumplicasset. Hoc ille respõso satis apertè declarauit, nihil habendum esse portentũ, quod fieri posset. C. Gracchus ad M. Pomponium scripsit, duob. anguibus domi cõprehensis, haruspices à patre conuocatos. qui magis anguibus, quàm lacertis, quàm muribus? quia sunt hæc quotidiana, angues non item. quasi verò referat, quod fieri potest, quàm id sępe fiat. Ego tamen miror, si emissio feminę anguis mortẽ afferebat Ti. Graccho; emissio autẽ maris anguis erat mortifera Corneliæ, cur alterutram emiserit: nihil enim scribit respondisse haruspices, si neuter anguis emissus esset, quid esset futurum. At mors insecuta Gracchum est. caussa quidem credo aliqua morbi grauioris, non emissione serpentis: neq; enim tanta est infelicitas haruspicum, vt ne casu quidem vmquam fiat, quod futurum illi esse dixerint. Nam illud mirarer, si crederem, quod apud Homerum Calchantem dixisti, ex passerum numero belli Troiani annos auguratum: de cuius coniectura sic apud Homerum, vt nos otiosi conuertimus, loquitur Agamemnon:

Ferte viri, & duros animo tolerate labores,
Auguris vt nostri Calchantis fata queamus
Scire ratósne habeant, an vanos pectoris orsus:
Namq; omnes memori portentum mente retentant,
Qui non funestis liquerunt lumina fatis.
Argolicis primùm vt vestita est classibus Aulis,
Quæ Priamo cladem, & Troiæ, pestemq; ferebant:
Nos circum latices gelidos fumantibus aris,
Aurigeris diuûm placantes numina tauris,

Sub platano vmbrifera, fons vnde emanat aquai,
Vidimus immani specie, tortuq; draconem
Terribilem. Iouis vt pulsu penetrabat ab ara:
Qui platani in ramo foliorum tegmine septos
Corripuit pullos: quos cùm consumeret octo, 5
Nona super tremulo genitrix clangore volabat:
Cui ferus immani laniauit viscera morsu.
Hunc, vbi tam teneros volucreis, matremq; peremit,
Qui luci ediderat genitor Saturnius idem
Abdidit, & duro firmauit tegmine saxi. 10
Nos autem timidi stantes mirabile monstrum
Vidimus in mediis diuûm versarier aris.
Tum Calchas hæc est fidenti voce locutus:
Quidnam torpentes subito obstupuistis Achiui?
Nobis hæc portenta deûm dedit ipse creator, 15
Tarda & sera nimis, sed fama ac laude perenni.
Nam quot aues tetro mactatas dente videtis,
Tot nos ad Troiam belli exantlabimus annos:
Quæ decimo cadet, & pœna satiabit Achiuos.
Edidit hæc Calchas: quæ iam matura videtis. 20

Quæ tandem ista auguratio est ex passeribus annorum potius, quàm aut mensium, aut dierum? cur autem de passerculis coniecturam facit, in quibus nullum erat monstrum: de dracone silet, qui, id quod fieri non potuit, lapideus dicitur factus? postremò quid simile habet passer annis? Nam 25 de angue illo, qui Syllę apparuit immolanti, vtrumq; memini: & Syllam, cùm in expeditionem educturus esset, immolauisse, & anguem ab ara exstitisse: eoq; die rem præclarè esse gestã, non haruspicis consilio, sed imperatoris. Atq; hæc ostentorum genera mirabile nihil habent: quæ cùm facta 30 sunt, tum ad coniecturam aliqua interpretatione reuocantur; vt illa tritici grana in os pueri Midæ congesta, aut apes, quas dixisti in labris Platonis pueri consedisse, non tam mirabilia sunt, quàm coniecta bellè: quæ tamen vel ipsa falsa esse, vel illa, quæ prædicta sunt, fortuitò accidisse potuerunt. 35 De ipso Roscio potest illud quidem esse falsum, vt circumligatus fuerit angui: sed vt in cunis fuerit anguis, non tam est mirum, in Selonio præsertim, vbi apud focum angues nundinari solent. Nam quod haruspices responderunt nihil illo

clarius,

clarius, nihil nobilius fore; miror Deos immortaleis histrioni futuro claritatem ostendisse, nullam ostendisse Africano. Atque etiam à te Flaminiana ostẽtá collecta sunt, quòd ipse, & equus eius repentè conciderit: non sanè hoc quidem mi-
5 rabile. quod euelli primi hastati signum non potuerit: timidè fortasse signifer euellebat, quod fidenter infixerat. Nam Dionysii equus quid attulit admirationis, quòd emersit ex flumine? quodq; habuit apes in iuba? sed quia breui tempõre regnare cœpit, quod casu acciderat, vim habuit ostenti.
10 At Lacedæmoniis in Herculis fano arma sonuerunt, eiusdemque Dei Thebis valuæ clausæ subitò se aperuerunt: eaq; scuta, quæ fuerant sublime fixa, sunt humi inuenta. Horum cùm nihil fieri potuerit sine aliquo motu, quid est cur diuinitus ea potius, quàm casu facta esse dicamus? At in Lysan-
15 dri statuæ capite Delphis exstitit corona ex asperis herbis, & quidẽ subita. Itáne censes ante coronam exstitisse, quàm herbarum conceptum esse semen? herbam autem asperam credo auium congestu, non humano satu. iam quidquid in capite est, id coronæ simile videri potest. Nam quòd eodem
20 tempore stellas aureas Castoris, & Pollucis Delphis positas decidisse, neq: eas vsquam repertas esse dixisti: furum id magis factũ, quàm Deorum videtur. Simiæ verò Dodoneæ improbitatem historiis Græcis mandatam esse demiror. Quid minus mirum quàm illam monstrosissimam bestiam vrnã
25 euertisse, sorteis dissipauisse? & negant historici Lacedæmoniis vllum ostentũ hoc tristiùs accidisse. Nam illa prædicta Veientum, si lacus Albanus redundasset, isq; in mare fluxisset, Romam peritura: si repressus esset, Veios: ita aqua Albana deducta ad vtilitatem agri suburbani, nõ ad arcem,
30 vrbemq; retinendam. At paullò pòst audita vox est monentis, vt prouiderent ne à Gallis Roma caperetur: ex eo Aio loquenti aram in noua via consecratam. Quid ergo? Aius iste loquens, quando eum nemo norat, aiebat, & loquebatur, & ex eo nomen inuenit: posteaquam & sedem, & aram,
35 & nomẽ inuenit, obmutuit? Quod idem dici de Moneta potest: à qua, præterquam de sue plena, quid vmquam moniti sumus? Satis multa de ostẽtis. Auspicia restant, & sortes, eæ, quę ducuntur, nõ illæ, quæ vaticinatione fundũtur: quę oracula veriùs dicimus: de quibus tum dicemus, cùm ad natu-

talem diuinationem venerimus. Restat etiam de Chaldæis: sed primùm auspicia videamus. Difficilis auguri locus ad contradicendum, Marso fortasse, sed Romano facillimus: non enim sumus ii nos augures, qui auium, reliquorúmve signorũ obseruatione futura dicamus: & tamẽ credo, Romu- 5 lum, qui vrbem auspicatò cõdidit, habuisse opinionẽ, esse in prouidẽdis rebus augurãdi scientiam: errabat enim multis in reb. antiquitas; quã vel vsu iam, vel doctrina, vel vetustate immutatam videmus. Retinetur autem & ad opinionẽ vulgi, & ad magnas vtilitates Reip. mos, religio, disciplina, ius 10 augurum, collegii auctoritas. Nec verò non omni supplicio digni P. Claudius, L. Iunius consules, qui contra auspicia nauigarunt: parendum enim fuit religioni, nec patrius mos tam contumaciter repudiandus. Iure igitur alter populi iudicio damnatus est, alter mortẽ sibi ipse cõsciuit. Flaminius 15 non paruit auspiciis: itaq; periit cùm exercitu. at anno pòst Paullus paruit: num minus cecidit in Cannensi pugna cum exercitu? Etenim vt sint auspicia, quæ nulla sunt: hæc certè quib. vtimur, siue tripudio, siue de cęlo, simulacra sunt auspiciorũ, auspicia nullo modo. Q. FABI, te volo mihi in auspi- 20 cio esse. Volo, respondet. Audiui. Hic apud maiores nostros adhibebatur peritus, nunc quilibet. peritũ autẽ esse necesse est eum, qui, silentium quid sit, intelligat: id enim silentium dicimus in auspiciis, quod omni vitio caret. hoc intelligere perfecti auguris est. Illi autem, qui in auspicium adhibetur, 25 cùm ita imperauit is, qui auspicatur, DICITO, si silentiũ esse videtur, nec suspicit, nec circumspicit: statim respondet, Silentium esse videri. tum ille, DICITO si pascuntur aues: Pascuntur. quæ, aut vbi? attulit, inquit, in cauea pullos is, qui ex eo ipso nominatur pullarius. Hæ sunt igitur aues internun- 30 tiæ Iouis: quæ pascãtur, nécne, quid refert? nihil ad auspicia. sed quia, cùm pascuntur, necesse est aliquid ex ore cadere, & terram pauire, terripauium primò, pòst terripudium dictũ est, hoc quidem iam tripudium dicitur. Cùm igitur offa iam cecidit ex ore pulli, tum auspicanti tripudium solistimum 35 nuntiant. Ergo hoc auspicium diuini quidquam habere potest, quod tam sit coactũ, & expressum? quo antiquissimos augures non esse vsos argumento est, quòd decretum collegii vetus habemus, omnẽ auẽ tripudium facere posse. tum igitur

igitur esset auspicium, si modò ei esset liberum se ostendisse: tum auis illa videri posset interpres,& satelles Iouis. nũc verò inclusa in cauea, & fame enecta, si in offam pultis inuadit, & si aliquid ex ore cecidit, hoc tu auspicium, aut hoc modò
5 Romulum auspicari solitum putas? Iam verò de cælo seruare non ipsos censes solitos, qui auspicabantur? nunc imperãt pullario: ille renuntiat. Fulmen sinistrum auspicium optimum habemus ab omneis reis, præterquã ad comitia. quod quidem institutum reip. caussa est, vt comitiorum vel in iu-
10 diciis populi, vel in iure legum, vel in creandis magistratib. principes ciuitatis essent interpretes. At Ti. Gracchi litteris Scipio, & Figulus, quòd augures iudicassent eos vitio creatos esse, magistratu se abdicauerunt. Quis negat augurum disciplinã esse? diuinationẽ nego. at haruspices diuini: quos
15 cùm Ti. Gracchus propter mortẽ repentinã eius, qui in prærogatiua referenda subitò concidisset, in senatum introduxisset, non iustum rogatorem comitiorum fuisse dixerunt. Primum vide, ne in eum dixerint, qui rogator centuriæ fuisset: is enim erat mortuus. id autem sine diuinatione conie-
20 ctura poterat dicere: deinde fortasse casu, qui nullo modo est ex hoc genere tollendus: quid enim scire Etrusci haruspices aut de tabernaculo rectè capto, aut de pomœrii iure potuerunt? Equidẽ assentior C. Marcello potius, quàm App. Claudio, qui ambo mei collegæ fuerunt: existimoq; ius augurũ,
25 etsi diuinationis opinione principio constitutum sit, tamen postea reipub. caussa conseruatum, ac retentum. Sed de hoc loco plura in aliis: nũc hactenus. Externa enim auguria, quæ sunt non tã artificiosa, quàm superstitiosa, videamus. Omnibus ferè auibus vtuntur, nos admodum paucis. alia illis
30 sinistra sunt, alia nostris. Solebat ex me Deiotarus percontari nostri augurii disciplinam, & ego illius. Dii immortales! quantũ differebat: vt quædam essent etiam contraria. Atque ille iis semper vtebatur: nos, nisi dum à populo auspicia accepta habemus, quàm multum iis vtimur? Bellicam rem
35 administrari maiores nostri nisi auspicatò noluerunt. quàm multi anni sunt, cùm bella à proprætoribus, & proconsulibus administrantur, qui auspicia nõ habent? Itaq; nec amnes transeunt auspicatò, nec tripudio auspicantur. nam ex acuminibus quidem, quod totum auspicium militare est, iam

M. Marcellus ille quinquies consul totum omisit, idem imperator, idē augur optimus. Vbi est ergo auium diuinatio? quæ, quoniam ab iis, qui auspicia nulla habent, bella administrantur, ab vrbanis retenta videtur, a bellicis esse sublata. Et quidem ille dicebat, si quando rem agere vellet, ne impediretur auspiciis, lectica operta facere se iter solere. Huic simile est, quod nos augures præcipimus, ne iuge auspicium obueniat vt iumenta iubeant disiungere. Quid est aliud nolle moneri à Ioue, nisi efficere, vt aut ne fieri possit auspicium, aut si fiat, videri? nā illud admodum ridiculum, quòd negas Deiotarum auspiciorum, quæ sibi ad Pompeium proficiscenti facta sunt, pœnitere, quòd fidem secutus amicitiāque populi Rom. functus sit officio: antiquiorem enim sibi fuisse laudem & gloriam, quàm regnum & possessiones suas. Credo id quidem: sed nihil ad auspicia: nec enim ei cornix canere poterat rectè eum facere, quòd populi R. libertatem defendere pararet. Ipse hoc sentiebat, sicuti sensit. aues euētus significant aut aduersos, aut secundos. Virtutis auspiciis video esse vsum Deiotarum: quæ vetat spectare fortunam, dum præstetur fides. Aues verò, si prosperos euentus ostenderunt, certè fefellerunt. Fugit ex prœlio cū Pompeio: graue tempus. discessit ab eo: luctuosa res. Cæsarem eodem tempore, & hostem, & hospitem vidit: quid hoc tristius? is cum ei Troginorum tetrarchiam eripuisset, & assectæ suo Pergameno nescio cui dedisset, eidemque detraxisset Armeniam à senatu datam, cumque ab eo magnificentissimo hospitio acceptus esset, spoliatum reliquit & hospitem, & regem. Sed labor longiùs. ad propositum reuertar. Si euēta quærimus, quæ exquiruntur auibus, nullo modo prospera Deiotaro: sin officia, à virtute ipsius, nō ab auspiciis petita sunt. Omitte igitur lituum Romuli, quem in maximo incendio negas potuisse comburi: contemne cotem Attii Nauii: nihil debet esse in philosophia commentitiis fabellis loci. illud erat philosophi, totius augurii primùm naturam ipsam videre, deinde inuentionem, deinde constantiam. Quæ est igitur natura, quæ volucreis huc, & illuc passim vaganteis efficiat, vt significent aliquid, & tum vetent agere, tum iubeant aut cantu, aut volatu? cur autē aliis à dextra, aliis à læua datum est auibus, vt ratum auspicium facere possint? quomodo autem

tem hæc, aut quando, aut à quibus inuenta dicemus? Etrusci tamen habent exaratum puerum autorẽ disciplinæ suæ: nos quem? Attiúmne Nauium? at aliquot annis antiquior Romulus, & Remus, ambo augures, vt accepimus. an Pisidarum, aut Cilicum, aut Phrygum ista inuenta dicemus? Placet igitur, humanitatis experteis habere diuinitatis auctores. At omnes reges, populi, nationes vtuntur auspiciis: Quasi verò quidquam sit tam valde, quàm nihil sapere, vulgare: aut quasi tibi ipsi in iudicando placeat multitudo. quotus quisque est, qui voluptatem neget esse bonum? plerique etiam summum bonum dicunt. num igitur eorum frequẽtia Stoici de sententia deterrentur? aut num plerisque in rebus sequitur eorum auctoritatem multitudo? quid mirũ igitur, si in omnibus auspiciis, & omni diuinatione imbecilli animi superstitiosa ista concipiant, verum dispicere nõ possint? Quæ autem est inter augures conueniens, & coniũcta constantia? ad nostri augurii consuetudinem dixit Ennius,

Cùm tonuit leuum bene tempestate serena.

At Homericus Aiax apud Achillem quèrens de ferocitate Troianorum, nescio quid hoc modo nuntiat:

Prospera Iuppiter his dextris fulgoribus edit.

Ita nobis sinistra videntur, Graiis, & Barbaris dextra meliora. quamquam haud ignoro, quæ bona sint, sinistra nos dicere, etiam si dextra sint: sed certè nostri sinistrum nominauerunt, externiq; dextrum, quia plerumque melius id videbatur. Hæc quanta dissensio est? Quid, quòd aliis auibus vtũtur, aliis signis; aliter obseruant, aliter respondent? nón necesse est fateri, partim horum errore susceptum esse, partim superstitione multa fallendo? Atq; his superstitionibus non dubitasti etiam omina adiungere: Æmilia Paullo, Persam perisse: quod pater omen accepit: Cæcilia sororis filiæ sedes suas tradere. Iam illa, FAVETE linguis, & prærogatiuam, omẽ comitiorum: hoc est ipsum esse contra se copiosum, & disertum: quando enim ista obseruans, quieto, & libero animo esse poteris, vt ad rem gerendam non superstitionẽ habeas, sed rationem ducem? Itáne? si quis aliquid ex sua re, atque ex suo sermone dixerit, & eius verbum aliquod aptè ceciderit ad id quod ages, aut cogitabis, ea res tibi aut timorẽ afferet, aut alacritatem? cùm M. Crassus exercitum Brundisij

imponeret, quidā in portu caricas Cauno aduectas vendens, Cauneas clamitabat. dicamus si placet, monitū ab eo Crassum, caueret ne iret: non fuisse periturum si omini paruisset. Quæ si suscipiamus, pedis offensio nobis, & abruptio corrigiæ, & sternutamenta erunt obseruanda. Sortes restant, & 5 Chaldæi: vt ad vates, & somnia veniamus. Dicendum igitur putas de sortibus. quid enim sors est? idem propemodum quod micare, quod talos iacere, quod tesseras. quibus in rebus temeritas & casus, non ratio, nec consilium valet. Tota res est inuenta fallaciis, aut ad quæstum, aut ad superstitio- 10 nem, aut ad errorem. Atque vt in haruspicina fecimus: sic videamus clarissimarum sortiū, quæ tradatur inuentio. Numerium Suffucium Prænestinorum monumenta declarāt, honestum hominem, & nobilem somniis crebris, ad extremum etiam minacibus, cùm iuberetur certo in loco silicem 15 cædere, perterritum visis, irridentibus suis ciuibus, id agere cœpisse. itaque perfracto saxo sorteis erupisse, in robore insculptas priscarū litterarū notas. is est hodie locus septus religiosè propter Iouis pueri, qui lactens cum Iunone in gremio Fortunæ sedens, mammam appetens, castissimè colitur 20 à matribus. Eodem tempore illo loco, vbi nunc Fortunæ sita ædes est, mel ex olea fluxisse dicunt: haruspicesq; dixisse, summa nobilitate illas sorteis futuras: eorumq; iussu ex illa olea arcam esse factam; eáque conditas sorteis; quæ hodie Fortunæ monitu tollūtur. Quid igitur in his potest esse cer- 25 ti, quæ Fortunæ monitu pueri manu miscentur, atque ducūtur? Quo modo autem istæ positæ in illo loco? quis robur illud cecîdit, dolauit, inscripsit? nihil est, inquiunt, quod Deus efficere non possit. Vtinam sapienteis Stoicos effecisset, ne omnia superstitiosa solicitudine, & miseria crederent. Sed 30 hoc quidem genus diuinationis vita iā cōmunis explosit. Fani pulchritudo, & vetustas, Prænestinarum etiam nunc sortiū retinet nomen, atq; id in vulgus. quis enim magistratus, aut quis vir illustrior vtitur sortibus? cæteris verò in locis sortes planè refrixerunt. quod Carneadem Clitomachus scri- 35 bit dicere solitum, nusquam se fortunatiorem, quàm Præneste vidisse Fortunam. Ergo hoc diuinationis genus omittemus. Ad Chaldæorū monstra veniamus: de quibus Eudoxus Platonis auditor, in astrologia iudicio doctissimorū hominum

num facilè princeps, sic opinatur, id quod scriptum reliquit: Chaldæis in pdictione, & in notatione cuiusq; vitæ ex natali die, minime esse credendũ. Nominat etiã Panætius, qui vnus è Stoicis astrologorum prædicta reiecit, Archelaum & Cas-
5 sandrum, summos astrologos illius ætatis qua erat ipse, cùm in ceteris astrologiæ partibus excellerent, hoc prædictionis genere non vsos. Scylax Halicarnasseus familiaris Panætii, excellens in astrologia, idemque in regenda sua ciuitate princeps, totum hoc Chaldaicum prædicendi genus repu-
10 diauit. Sed vt ratione vtamur omissis testibus, sic isti disputant, qui hæc Chaldæorũ natalitia prædicta defendunt: vim quandam esse aiunt signifero in orbe, qui Græcè ζωδιακὸς dicitur, talem, vt eius orbis vnaquæque pars alia alio modo moueat, immutetque cælum, perinde vt quæque stellæ in
15 iis, finitimisque partibus sint quoque tempore: eámq; vim variè moueri ab iis sideribus, quæ vocantur errantia. cũ autẽ in eam ipsam partem orbis venerint, in qua sit ortus eius, qui nascitur: aut in eam, quæ coniunctum aliquid habeat, aut consentiens: ea triangula illi, & quadrata nominant. Et-
20 enim cùm tempore anni, tempestatumque cæli conuersiones, commutationésque tantæ fiant accessu stellarum, & recessu: cumque ea vi solis efficiantur, quæ videmus: non verisimile solùm: sed etiam verum esse censent, perinde vtcunque temperatus sit aer, ita pueros orienteis animari, at-
25 que formari, ex eoq; ingenia, mores, animum, corpus, actionem vitæ, casus cuiusque, euentusque fingi. O delirationem incredibilem! non enim omnis error stultitia est dicenda. quibus etiam Diogenes Stoicus concedit aliquid vt prædicere possint, dumtaxat quali quisque natura, & ad quã quis-
30 que maximè rem aptus futurus sit. cetera, quæ profiteantur, negat vllo modo posse sciri. etenim geminorum formas esse simileis, vitam atque fortunam plerumq; disparem. Proclus, & Eurysthenes, Lacedæmoniorũ reges, gemini fratres fuerunt. at hi nec totidem annos vixerunt. anno enim Procli vi-
35 ta breuior fuit, multumq; is fratri rerum gestarũ gloria præstitit. At ego idipsum, quod vir optimus Diogenes, Chaldæis quasi quadã præuaricatione, cõcedit, nego posse intelligi. Etenim cũ, vt ipsi dicunt, ortus nascentiũ Luna moderetur, eáq; animaduertant, & notent sidera natalitia Chaldæi, quæ

cumque Lunæ iuncta videantur: oculorũ fallacissimo sensu iudicant ea, quæ ratione, atque animo videre debebant: docet enim ratio mathematicorum, quam istis notã esse oportebat, quanta humilitate Luna feratur terram pænè contingens, quantum absit à proxima Mercurii stella: multo autẽ 5 longius à Veneris, deinde alio interuallo distet à Sole, cuius lumine collustrari putatur. Reliqua vero tria interualla infinita, & immensa, à Sole ad Martis, inde ad Iouis, ab eo ad Saturni stellam, inde ad cælum ipsum, quod extremum atque vltimum mundi est. Quæ potest igitur contagio ex in- 10 finito pænè interuallo pertinere ad Lunã, vel potius ad terram? quid? cùm dicunt id, quod iis dicere necesse est, omneis omnium ortus, quicũque gignantur in omni terra, quæ incolatur, eosdem esse, eademque omnibus, qui eodẽ statu cæli, & stellarum nati sunt, accidere necesse esse, nónne eiusmo- 15 di sunt, vt ne cæli quidem naturã interpretes istos cæli nosse appareat? Cùm enim illi orbes, qui cælũ quasi mediũ diuidunt, & aspectum nostrum definiunt, qui à Græcis ὁρίζοντες nominantur, à nobis finientes rectissimè nominari possunt, varietatẽ maximam habeant, aliiq; in aliis locis sint neces- 20 se est, ortus, occasusq; siderum non fieri eodẽ tempore apud omneis. Quòd si eorũ vt cælum modò hoc, modò illo modo temperatur, qui potest eadem vis esse nascentium, cùm cæli tanta sit dissimilitudo? In his locis, quæ nos incolimus, post solstitium Canicula exoritur, & quidẽ aliquot diebus: apud 25 Troglodytas, vt scribitur, ante solstitium: vt, si iam concedamus, aliquid vim cælestem ad eos, qui in terra gignuntur, pertinere, confitendum sit, illis eos, qui nascuntur eodem tẽpore, posse in dissimileis incidere naturas propter cæli dissimilitudinem. Quod minimè illis placet: volunt enim illi, 30 omneis eodem tempore ortos qui vbique sint nati, eadẽ cõditione nasci. Sed quæ tanta dementia est, vt in maximis motibus, mutationibusq; cæli nihil intersit qui ventus, qui imber, quæ tempestas vbiq; sit? quarum rerum in proximis locis tantæ dissimilitudines sæpe sunt, vt alia Tusculi, alia 35 Romæ eueniat sæpe tempestás. quod qui nauigant, maximè animaduertunt, cùm in flectendis promontoriis ventorum mutationes maximas sæpe sentiant. Hæc igitur cum sit tum serenitas, tum perturbatio cæli; éstne sanorum hominum,

hoc

hoc ad nascentium ortus pertinere non dicere? quod non certè pertinet. illud nescio quid tenue, quod sentiri nullo modo, intelligi autem vix potest, quæ à luna ceterisque sideribus cæli temperatio fiat, dicere ad puerorũ ortus pertinere? Quid, quod non intelligunt seminum vim, quæ ad gignendum, procreandumque plurimum valeat, funditus tolli, mediocris erroris est? quis enim non videt & formas, & mores, & plerosque status, ac motus effingere à parentibus liberos? quod non contingeret, si hoc non vis, & natura gignentium efficeret, sed temperatio lunæ, cæliq; moderatio. Quid, quòd vno eodemq; temporis puncto nati dissimileis, & naturas, & vitas, & casus habent, parúmne declarant nihil ad agendam vitam nascendi tempus pertinere? nisi fortè putamus neminem eodem tempore ipso & conceptum, & natum, quo Africanum. numquis igitur talis fuit? quid? illúdne dubium est, quin multi, cùm ita nati essent, vt quędam contra naturam deprauata haberent, restituerentur, & corrigerētur ab natura, cùm se ipsa reuocasset aut arte, aut medicina? aut quorum linguæ sic inhærerent, vt loqui non possent, eæ scalpello resectæ liberarentur? multi etiam naturæ vitium meditatione, atque exercitatione sustulerunt: vt Demosthenem scribit Phalereus, cũ Rho dicere nequiret, exercitatione fecisse, vt planissimè diceret. quòd si hæc astro ingenerata & tradita essent, nulla res ea mutare posset. Quid? dissimilitudo locorum nónne dissimileis hominũ procreationes habet? quas quidē percurrere oratione facile est: quid inter Indos & Persas, Æthiopas & Syros differat corporibus, animis: vt incredibilis varietas dissimilitudoque sit. Ex quo intelligitur, plus terrarũ situs, quàm lunæ tractus ad nascendum valere. Nā quod aiunt quadringenta & septuaginta milia annorũ in periclitandis, experiundisq; pueris, quicumq; essent nati, Babylonios posuisse, fallunt: si enim esset factitatũ, non esset desitum: neminem autem habemus auctorum, qui aut fieri dicat, aut factum sciat. Vidésne me non ea dicere, quæ Carneades, sed ea, quæ princeps Stoicorũ Panætius dixerit? Ego autē etiam hoc requiro, omnésne, qui Cannensi pugna ceciderũt, vno astro fuerint? exitus quidem omnium vnus, & idem fuit. Quid? qui ingenio, atq; animo singulares, nũ astro quoq; vno? quod enim tēpus, quo nō innumerabiles

nascantur? at certè nemo similis Homeri. Et, si ad rem pertinet, quomodo cælo affecto, compositisq; sideribus quodque animal oriatur, valeat id necesse est etiam in rebus inanimis. quo quid dici potest absurdius? L. quidem Tarutius Firmanus, familiaris noster, in primis Chaldaicis rationib. 5 eruditus, vrbis etiam nostræ natalem diem repetebat ab iis Parilibus, quibus eam à Romulo conditam accepimus: Romamq;, cũ esset in iugo luna, natam esse dicebat, nec eius fata canere dubitabat. O vim maximã erroris! Etiámne vrbis natalis dies ad vim stellarũ & lunæ pertinebat? Fac in puero 10 referre, ex qua affectione cæli primum spiritum duxerit: nũ hoc in latere, aut in cæmento, ex quibus vrbs effecta est, potuit valere? sed quid plura? quotidie refelluntur. Quàm multa ego Pompeio, quàm multa Crasso, quàm multa huic ipsi Cæsari à Chaldæis dicta memini, neminem eorum nisi sene- 15 ctute, nisi domi, nisi cũ claritate esse moriturum: vt mihi permirum videatur, quemquam exstare, qui etiam nunc credat iis, quorum prædicta quotidie videat re, & euentis refelli. Restant duo diuinandi genera: quæ habere dicimur à natura, non ab arte vaticinandi, & somniandi. de quibus Quin- 20 cte, inquã, si placet, disseramus. Mihi verò, inquit, placet: his enim quæ adhuc disputasti, prorsus assentior. & verè vt loquar, quanquam tua me oratio confirmauit, tamen etiam mea sponte nimis superstitiosam de diuinatione Stoicorum sententiam iudicabam: ac me Peripateticorum ratio ma- 25 gis mouebat, & veteris Dicæarchi, & eius, qui nunc floret, Cratippi: qui censent esse in mentibus hominum tamquam oraculum aliquod, ex quo futura præsentiant, si aut furore diuino incitatus animus, aut somno relaxatus solutè moueatur ac liberè. his de generibus quid sentias, & quibus ea ra- 30 tionibus infirmes, audire sanè velim. Quæ cùm ille dixisset, tum ego rursus quasi ab alio principio sum exorsus dicere: Non ignoro, Quincte, te semper ita sensisse, vt de ceteris diuinandi generibus dubitares, ista duo furoris & somnii, quæ à libera mente fluere viderentur, probares. Dicam igi- 35 tur, de istis ipsis duobus generibus mihi quid videatur, si prius Stoicorum rationis conclusio, & Cratippi nostri quid valeat, videro. Dixisti Chrysippum, & Diogenem, & Antipatrum concludere hoc modo: Si sunt Dii, neque antè

decla-

declarant hominibus, quæ futura sint: aut non diligunt homines: aut, quid euenturum sit, ignorant: aut existimant nihil interesse hominum, scire quid sit futurum: aut non censent esse suæ maiestatis præsignificare hominibus, quæ sint
5 futura: aut ea ne ipsi quidem Dii significare possunt. At neque non diligunt nos, sunt enim benefici, generique hominum amici: neque ignorant ea, quæ ab ipsis constituta, & designata sunt: neq; nostra nihil interest scire ea, quæ futura sunt. erimus enim cautiores, si scierimus. neq; hoc alienum
10 ducunt maiestate sua: nihil est enim beneficentia præstantius: neque non possunt futura prænoscere. non igitur Dii sunt, neç significant nobis futura. Sunt autem dii, significãt ergo. & non, si significant futura, nullas dant nobis vias ad significationum scientiam: frustra enim significarent. neq;,
15 si dant vias, non est diuinatio. est igitur diuinatio. O acutos homines! quàm paucis verbis negotium confectũ putant! ea sumunt ad concludendum, quorum iis nihil conceditur. Conclusio autem rationis ea probanda est, in qua ex rebus non dubiis id, quod dubitatur, efficitur. Vidésne Epicurum,
20 quem hebetem & rudem dicere solent Stoici, quemadmodum quod in natura rerum omne esse dicimus, id infinitum esse concluserit? Quod finitum est, inquit, habet extremũ. quis hoc non dederit? quod habet extremum, id cernitur ex alio extrinsecus. hoc quoq; est concedẽdum. at quod omne
25 est, id non cernitur ex alio extrinsecus. ne hoc quidẽ negari potest. nihil igitur cùm habeat extremum, infinitum sit necesse est. Vidésne vt ad rem dubiam concessis rebus peruenerit? hoc vos dialectici non facitis: nec solùm ea non sumitis ad concludendum, quæ ab omnibus concedantur: sed ea
30 sumitis, quibus cõcessis, nihilo magis efficiatis quod velitis. Primùm enim hoc sumitis: Si sunt Dii, benefici in homines sunt. Quis hoc vobis dabit? Epicurúsne, qui negat quidquã Deos nec alieni curare, nec sui? an noster Ennius, qui magno applausu loquitur, assentiente populo?

35 *Ego Deûm genus esse semper dixi, & dicam cælitum,*
Sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus.

Et quidem, cur sic opinetur, rationem subiicit. sed nihil est necesse dicere quæ sequuntur: tantum sat est intelligi, id sumere istos pro certo, quod dubium controuersumq; sit. Se-

quitur porrò, nihil Deos ignorare, quòd omnia sint ab iis
constituta. Hic verò quanta pugna est doctissimorum ho-
minum, negantiũ esse hæc à Diis immortalibus constituta?
At nostra interest scire, quæ euentura sint. magnus Dicæar-
chi liber est, nescire ea melius esse, quàm scire. * 5
negant enim id esse alienũ maiestatis Deorum, scilicet caus-
sas omnium introspicere, vt videant quid cuique conducat.
Neq; non possunt futura prænoscere. negant posse ii, qui-
bus non placet esse certum quid futurum sit. Vidésne igitur,
quæ dubia sunt, ea sumere ipsos pro certis, atque concessis? 10
deinde contorquent, & ita concludunt: Non igitur & sunt
Dii, nec significant futura: id enim iam perfectum arbitran-
tur. deinde assumunt. Sunt autem Dii: quod ipsum non ab
omnibus conceditur. Significant ergo. ne id quidẽ sequitur:
possunt enim non significare, & tamen esse Dii: nec, si signi- 15
ficent, non dare vias aliquas ad scientiam significationis. At
id quoq; potest, vt non dent homini, sed ipsi habeant. Cur e-
nim Tuscis potius, quàm Romanis darent? nec, si dant vias,
nulla est diuinatio. fac dare Deos: quod absurdum est: quid
refert, si accipere non possumus? Extremũ est igitur diuina- 20
tio. sit extremum: effectum tamen non est. ex falsis enim, vt
ab ipsis didicimus, verum effici non potest. iacet igitur tota
conclusio. Veniamus nunc ad optimũ virum, familiarẽ no-
strum, Cratippum. Si sine oculis, inquit, non potest exstare
officiũ, & munus oculorũ, possunt autẽ aliquando oculi non 25
fungi suo munere: qui vel semel ita est vsus oculis, vt vera
cerneret, is habet sensum oculorũ vera cernẽtium. Item igi-
tur, si sine diuinatione non potest officiũ, & munus diuina-
tionis exstare, potest autẽ cùm quis diuinationẽ habeat, er-
rare aliquando, nec vera cernere: satis est ad confirmandam 30
diuinationem, semel aliquid ita esse diuinatum, nihil vt for-
tuitò cecidisse videatur. sunt autẽ eius generis innumerabi-
lia. Esse igitur diuinationem confitendum est, festiuè, & bre-
uiter: sed cùm bis sumpsit quod voluit, etiãsi facileis nos ad
concedendũ habuerit, id tamen quod assumit, cõcedi nullo 35
modo potest. Si, inquit, aliquando oculi peccent, tamẽ, quia
rectè aliquando viderint, inest in iis vis videndi. Item, Si qui
semel aliquid in diuinatione dixerit, is etiam cùm peccet, ta-
men existimandus est habere vim diuinandi. Vide quæso,

Cratippe

Cratippe noster, quàm sint ista similia, nam mihi quidem
non videntur: oculi enim vera cernentes, vtuntur natura, at-
que sensu. animi, si quando vel vaticinando, vel somniando
vera viderunt, vsi sunt fortuna, atq; casu. nisi forte concessu-
5 ros tibi existimas eos, qui somnia pro somniis habēt, si quā-
do aliquod somnium verū euaserit, non id fortuitò accidisse.
Sed demus tibi istas duas sumptiones, ea quę λήμματα appel-
lant dialectici: sed nos Latinè loqui malumus: præsumptio
tamen, quam πρόσληψιν iidē vocant, non dabitur. Assumit au-
10 tem Cratippus hoc modo: Sunt autem innumerabiles præ-
sensiones non fortuitæ. At ego dico nullam. Vide, quanta sit
controuersia. Iam, assumptione non concessa, nulla conclu-
sio est. At impudentes sumus, qui, quod tam perspicuum
sit, non concedamus. Quid est perspicuum? Multa vera, in-
15 quit, euadere. qnid quòd multo plura falsa? nónne ipsa varie-
tas, quæ est propria fortunæ, fortunam esse caussam, non na-
turam docet? deinde, si tua ista conclusio, Cratippe, vera est
(tecum enim mihi res est) nónne intelligis eadem vti posse
& haruspices, & fulguratores, & interpretes ostentorum, &
20 augures, & sortilegos, & Chaldæos? quorum generum nul-
lum est, ex quo non aliquid, sicut prædictum sit, euaserit. Er-
go aut ea quoque genera diuinandi sunt, quæ tu rectissimè
improbas: aut, si ea non sunt: non intelligo cur hæc duo sint,
quæ relinquis. Qua ergo ratione hęc inducis, eadem illa pos-
25 sunt esse, quæ tollis. Quid verò habet auctoritatis furor iste,
quem diuinum vocatis, vt quæ sapiens non videat, ea videat
insanus: & is, qui humanos sensus amiserit, diuinos assecutus
sit? Sibyllę versus obseruamus, quos illa furens fudisse dici-
tur. quorum interpres nuper falsa quadam hominum fama
30 dicturus in senatu putabatur, eum quem reuera regem ha-
bebamus, appellandum quoque esse regem, si salui esse vel-
lemus. Hoc si est in libris, in quem hominē, & in quod tem-
pus est? callidè enim, qui illa composuit, perfecit, vt quod-
cumque accidisset, prædictum videretur, hominum & tem-
35 porū definitione sublata. Adhibuit etiam latebram obscu-
ritatis, vt iidem versus aliàs in áliam rem posse accōmodari
viderentur. Non esse autē illud carmen furentis, cùm ipsum
poema declarat (est enim magis artis, & diligentię, quàm in-
citationis, & motus) tum verò ea quæ ἀκροστιχὶς dicitur, cùm

deinceps ex primis versus litteris aliquid connectitur, vt in quibusdam Ennianis, quæ Ennius fecit. id certè magis est attenti animi, quàm furentis. atq; in Sibyllinis ex primo versu cuiusq; sententiæ primis litteris illius sententiæ carmen omne prætexitur. hoc scriptoris est, non furentis: adhibentis diligentiam, non insani. Quamobrem Sibyllam quidem sepositam, & conditā habeamus, vt, id quod proditū est à maioribus, iniussu senatus ne legantur quidē libri, valeantq; ad deponendas potius, quàm ad suscipiēdas religiones. cum antistitibus agamus, vt quiduis potius ex illis libris, quā regem proferant: quem Romæ posthac nec Dii, nec homines esse patientur. At multi sæpe vera vaticinati, vt Cassandra:

Iamq; mari magno - Eademque paullo post:

Eheu videte -

Num igitur me cogis etiā fabulis credere? quæ delectationis habeant, quantum voles: verbis, sententiis, numeris, cantibus adiuuentur: auctoritatē quidem nullā debemus, nec fidem commentitiis rebus adiungere. Eodemq; modo nec ego Publicio nescio cui, nec Marciis vatibus, nec Apollinis opertis credendum existimo: quorum partim ficta apertè, partim effutita temere, numquam ne mediocri quidem cuiquā, non modò prudēti, probata sunt. Quid, inquies, remex ille de classe Coponii, nónne ea prædixit, quæ facta sunt? ille verò & ea quidem, quæ omnes eo tempore, ne acciderēt timebamus: castra enim in Thessalia castris collata audiebamus: videbaturque nobis exercitus Cæsaris & audaciæ plus habere; quippe qui patriæ bellum intulisset; & roboris, propter vetustatem. casum autē prœlii nemo nostrûm erat, quin timeret, sed ita, vt constantibus hominibus par erat, nō apertè. Ille autem Græcus quid mirū, si magnitudine timoris, vt plerumq; fit, à constantia atq; à mente, atq; à se ipse discessit? qua perturbatione animi, quæ, sanus cùm esset, timebat ne euenirent, ea demens euentura esse dicebat. Vtrum tandem per Deos, atq; homines magis verisimile est, vesanū remigem, an aliquem nostrûm, qui ibi tum eramus, M. Catonem, Varronem, Coponium ipsum consilia Deorum immortalium perspicere potuisse? Sed iam ad te venio,

O sancte Apollo, qui vmbilicum terrarum certum obsides,
Vnde superstitiosa primùm sæua euasit vox fera:

Tuis

Tuis enim oraculis Chrysippus totum volumen impleuit, partim falsis, vt ego opinor; partim casu veris, vt fit in omni oratione sæpissimè; partim flexiloquis & obscuris, vt interpres egeat interprete, & sors ipsa referenda sit ad sorteis; partim ambiguis, & quæ ad dialecticum referenda sint. nam cùm sors illa edita est opulentissimo regi Asiæ,

Crœsus Halym penetrans magnam peruertet opum vim,

hostium vim sese peruersurum putauit, peruertit autẽ suam. Vtrum igitur eorum accidisset, verum oraculum fuisset. Cur autem hoc credam vmquam editum Crœso? aut Herodotum cur veraciorem ducam Ennio? num minus ille potuit de Crœso, quàm de Pyrrho fingere Ennius? quis enim est, qui credat Apollinis ex oraculo Pyrrho esse responsum,

Aio te, Aeacida, Romanos vincere posse?

Primùm Latinè Apollo numquam locutus est: deinde ista sors inaudita Græcis est: præterea Pyrrhi temporibus iam Apollo versus facere desierat: postremò, quamquam semper fuit, vt apud Ennium est,

-stolidum genus Aeacidarum:

Bellipotentes sunt magi', quàm sapientipotentes:

tamen hanc amphibologiã versus intelligere potuisset, vincere te Romanos, nihilo magis in se, quàm in Romanos valere. nam illa amphibologia, quę Crœsum decepit, vel Chrysippum potuisset fallere; hæc verò ne Epicurum quidem. Sed quòd caput est, cur isto modo iam oracula Delphis non edũtur, nõ modò nostra ætate, sed iamdiu, iam vt nihil possit esse contẽptius? Hoc loco cùm vrgentur, euanuisse aiunt vetustate vim loci eius, vnde anhelitus ille terræ fieret, quo Pythia mẽte incitata oracula ederet. de vino aut salsamẽto putes loqui, quæ euanescunt vetustate. De vi loci agitur, neque solùm naturali, sed etiã diuina: quæ quo tandem modo euanuit? Vetustate, inquies. quæ vetustas est, quæ vim diuinam cõficere possit? quid tam diuinũ, quàm afflatus ex terra mẽtem ita mouens, vt eam prouidã rerum futurarũ efficiat, vt ea nõ modò cernat multo antè, sed etiã numero versuq; pronuntiet? quãdo autem ista vis euanuit? an postquam homines minus creduli esse cœperunt? Demosthenes quidẽ, qui abhinc annos propè C C C. fuit, iam tum φιλιππίζειν Pythiam dicebat, id est, quasi cum Philippo facere. Hoc autem eò spe-

ctabat, vt eam à Philippo corruptam diceret. Quo licet exi-
stimare in aliis quoq; oraculis Delphicis aliquid non sinceri
fuisse. Sed nescio quo modo isti philosophi superstitiosi, &
pęnè fanatici, quiduis malle videntur, quàm se non ineptos.
euanuisse mauultis, & exstinctũ esse id, quod si vnquã fuis- 5
set, certè æternũ esset, quàm ea, quæ non sunt credenda, non
credere. Similis est error in somniis: quorũ quidẽ defensio
repetita quàm longè est? Diuinos animos censent esse no-
stros, eosque esse tractos extrinsecus, animorumq; consen-
tientiũ multitudine completũ esse mundũ. hac igitur men- 10
tis & ipsius diuinitate, & coniũctione cum externis mentib.
cerni quæ sint futura. Contrahi autem animũ Zeno, & quasi
labi putat, atq; concidere, & ipsum esse dormire. Iam Pytha-
goras, & Plato locupletissimi auctores, quo in somnis certio-
ra videamus, præparatos quodã cultu atq; victu proficisci ad 15
dormiendum iubent: faba quidem Pythagorei vtiq; absti-
nuere: quasi verò eo cibo mens, non venter infletur. Sed ne-
scio quo modo nihil tam absurdè dici potest, quod non dica-
tur ab aliquo philosophorum. Vtrum igitur censemus dor-
mientium animos per semetipsos in somniãdo moueri; an, 20
vt Democritus censet, externa, & aduentitia visione pulsari?
Siue enim sic est, siue illo modo, videri possunt permulta so-
mniantibus falsa pro veris. Nam & nauigãtibus moueri vi-
dentur ea, quæ stant: & quodã obtutu oculorũ duo pro vno
lucernæ lumina. Quid dicã insanis, quid ebriis quàm multa 25
falsa videantur? quòd si eiusmodi visis credendum non est,
cur somniis credatur, nescio. nam tam licet de his erroribus,
si velis, quàm de somniis disputare: vt ea quæ stant, si moue-
ri videantur, terræmotum significare dicas, aut repenti-
nam aliquam fugam: gemino autem lucernæ lumine de- 30
clarari dissensionem, ac seditionem moueri. Iam ex insano-
rum, aut ebriorum visis innumerabilia cõiectura trahi pos-
sunt, quæ futura videãtur: quis est enim, qui totum diem ia-
culans non aliquando collimet? Totas noctes somniamus:
neq; vlla ferè est, qua non dormiamus: & miramur, aliquãdo 35
id quod somniamus euadere? Quid est tam incertum, quàm
talorum iactus? tamen nemo est, quin sæpe iactans, venereũ
aliquando iaciat, nonnunquã etiam iterũ, ac tertiùm. num
igitur, vt inepti, Veneris id fieri impulsu malumus, quàm ca-
su dice-

su dicere? Quòd si ceteris temporibus, falsis visis credendũ non est, non video quid præcipui somnus habeat, in quo valeāt falsa pro veris. Quòd si ita natura paratũ esset, vt ea dormientes agerent, quæ somniarent: alligādi essent omnes, qui
5 cubitũ irent: maiores enim, quàm vlli insani, efficerent motus somniantes. Quòd si insanorum visis fides non est adhibenda, quòd falsa sunt; cur credatur somniantium visis, quæ multo etiã perturbatiora sunt, non intelligo. an quòd insani sua visa coniectori non narrant, narrant qui somniauerunt?
10 Quæro etiã, si velim scribere quid aut legere, aut canere voce, vel fidibus, aut geometricum quiddã, aut physicum, aut dialecticum explicare, somniúmne expectandum sit, an ars adhibenda, sine qua nihil earum rerum nec fieri, nec expediri potest? atqui, ne si nauigare quidem velim, ita guberna-
15 rem vt somniauerim: præsens enim pœna sit. Quid igitur conuenit ægros à cõiectore somniorum potius, quàm a medico petere medicinam? An Æsculapius, an Serapis potest præscribere per somnium curationẽ valetudinis, Neptunus gubernantibus non potest? & si sine medico medicinam da-
20 bit Minerua, Musæ scribendi, legendi, ceterarumq; artium scientiam somniantibus non dabunt? at si curatio daretur valetudinis, hæc quoque, quæ dixi, darentur. quæ quoniam non dantur, medicina non datur. qua sublata, tollitur omnis auctoritas somniorum. Sed hæc quoq; in promptu: nunc in-
25 teriora videamus. Aut enim diuina vis quædã cõsulens nobis somniorũ significationes facit: aut coniectores ex quadam cõuenientia, & coniunctione naturę, quã vocant συμπάθειαν, quid cuiq; rei conueniat, ex somniis, & quid quamq; rem sequatur, intelligunt: aut eorum neutrum est, sed quædam ob-
30 seruatio cõstans, atque diuturna est, cùm quid visum secundum quietẽ sit, quid euenire, aut quid sequi soleat. Primùm igitur intelligendum est, nullam vim esse diuinam effectricem somniorum. Atque illud quidem perspicuum est, nulla visa somniorum proficisci à numine Deorum: nostra enim
35 caussa Dii id facerent, vt prouidere futura possemus. Quotus igitur est quisq;, qui somniis pareat? qui intelligat? qui meminerit? quàm multi verò, qui contemnant, eamq; superstitionem imbecilli animi, atq; anilis putent? Quid est igitur, cur his hominibus consulens Deus, somniis moneat eos, qui

illa non modò cura, ſed ne memoria quidem digna ducant? nec enim ignorare Deus poteſt, qua mẽte quisq; ſit: nec fruſtra ac ſine cauſſa quid facere, dignũ Deo eſt: quod abhoret etiam ab hominis conſtantia. Ita ſi pleraq; ſomnia aut ignorantur, aut negliguntur, aut neſcit hoc Deus, aut fruſtra ſomniorũ ſignificatione vtitur. ſed horũ neutrũ in Deum cadit: nihil igitur a Deo ſomniis ſignificari fatendũ eſt. Illud etiã requiro, cur, ſi Deus iſta viſa nobis prouidẽdi cauſſa dat, non vigilantibus potius det, quàm dormientibus. Siue enim externus & aduentitius pulſus animos dormientium commouet, ſiue per ſe ipſi animi mouentur, ſiue quæ cauſſa alia eſt, cur ſecundũ quietem aliquid videre, audire, agere videamur: eadem cauſſa vigilantibus eſſe poterat: idq; ſi noſtra cauſſa ſecundum quietem Dii facerẽt, vigilantibus idem facerent: præſertim cũ Chryſippus, Academicos refellens, permulto clariora & certiora eſſe dicat, quæ vigilantibus videãtur, quàm quæ ſomniantibus. Fuit igitur diuina beneficentia dignius, cùm conſuleret nobis, clariora viſa dare vigilantibus, quam obſcuriora per ſomnium. Quòd quoniã non fit, ſomnia diuina putanda non ſunt. Iam verò quid opus eſt circuitione, & amfractu, vt ſit vtendũ interpretibus ſomniorũ potius, quàm directò? Deus ſi quidem nobis cõſulebat, Hoc facito, hoc ne feceris, diceret? idq; viſum vigilãti potius, quã dormienti daret? Iam verò quis dicere audeat, vera omnia eſſe ſomnia? aliquot ſomnia vera, inquit Ennius: ſed omnia non eſt neceſſe. Quæ eſt tandẽ iſta diſtinctio? quæ vera, quæ falſa habet? & ſi vera à Deo mittuntur, falſa vnde naſcuntur? nam ſi ea quoq; diuina, quid inconſtantius Deo? quid inſcitius autem eſt, quàm menteis mortalium falſis, & mendacibus viſis concitare? Sin vera viſa diuina ſunt, falſa autem, & inania humana; quæ eſt iſta deſignãdi licentia, vt hoc Deus, hoc natura fecerit potius, quàm aut omnia Deus, quod negatis, aut omnia natura? quod quoniã illud negatis, hoc neceſſariò confitendũ eſt. Naturam autem eam dico, qua numquã animus inſiſtens agitatione, & motu eſſe vacuus poteſt. is cum languore corporis, nec mẽbris vti, nec ſenſib. poteſt, incidit in viſa varia, & incerta, ex reliquiis, vt ait Ariſtoteles, inhærentibus earum rerum, quas vigilans geſſerit, aut cogitarit: quarum perturbatione mirabiles interdum exſiſtunt

ſpecies

species somniorum. Quæ si alia vera, alia falsa; qua nota internoscantur, scire sanè velim. Si nulla est, quid istos interpretes audiamus? sin quæpiam est, aueo audire quæ sit. sed hærebunt. Venit enim iam in contentionem, vtrum sit pro-
5 babilius, Deósne immortaleis rerum omnium præstantia excellenteis concursare omnium mortalium, qui vbique sunt, non modò lectos, verùm etiam grabatos, &, cùm stertenteis aliquos viderint, obiicere his visa quædam tortuosa, & obscura, quæ illi exterriti somnio ad coniectorem manè
10 deferant: an natura fieri, vt mobiliter animus agitatus, quod vigilans viderit, dormiens videre videatur. Vtrum philosophia dignius, sagarum superstitione ista interpretari, an explicatione naturæ? vt, si iam fieri possit coniectura vera somniorum, tamen isti, qui profitentur, eam facere non pos-
15 sint: ex leuissimo enim, & indoctissimo genere constat. Stoici autem tui negant quemquam, nisi sapientem, diuinum esse posse. Chrysippus quidem diuinationem definit his verbis, Vim cognoscentem, & videntem, & explicantem signa, quæ à Diis hominibus portendantur: officium autem eius
20 esse, prænoscere Dei erga homines mente qua sint, quidque significent, quemadmodumque ea procurentur, atque expientur. Idemque somniorum coniectionem definit hoc modo, Esse vim cernentem, & explanantem quæ à Diis hominibus significentur in somnis. Quid ergo? ad hæc mediocri
25 opus est prudentia, an & ingenio præstanti, & eruditione perfecta? talem autem cognouimus neminem. Vide igitur, ne, etiamsi diuinationem tibi esse concessero, quod numquam faciam, neminem tamen diuinum reperire possimus. Qualis autem ista mens est Deorum, si neque ea nobis si-
30 gnificant in somnis, quę ipsi per nos intelligamus: neque ea, quorum interpretes habere possimus? similes enim sunt Dii, si ea nobis obiiciunt, quorum neque scientiam, neque explanationem habeamus, tamquam si Pœni, aut Hispani in senatu nostro sine interprete loquerentur. Iam verò quò
35 pertinent obscuritates, & ænigmata somniorum? intelligi enim à nobis Dii velle debebant ea, quæ nostra caussa nos monebant. Quid? poeta nemo, nemo physicus obscurus? ille verò nimis etiam obscurus Euphorion: at non Homerus. Vter igitur melior? valdè Heraclitus obscurus, minime De-

moeritus. num igitur conferendi? mea caussa me mones, quòd non intelligam. quid me igitur mones? vt si quis medicus ægroto imperet, vt sumat

Terrigenam, herbigradam, domiportam, sanguine cassam,

potius quàm hominum more, cochleam, dicere. Nam Pacuuianus Amphion, 5

Quadrupes tardigrada, agrestis, humilis, aspera,
Capite breui, ceruice anguina, aspectu truci,
Euiscerata, inanima cum animali sono,

cùm dixisset obscurius, tum Attici respondent: Non intelligimus, nisi apertè dixeris. At ille vno verbo: Testudo. Non 10 potueras hoc igitur à principio citharista dicere? Defert ad coniectorem quidam somniasse se, ouum pendere ex fascia lecti sui cubicularis. est hoc in Chrysippi libro somnium. respondit coniector, thesaurum defossum esse sub lecto. fodit: 15 inuenit auri aliquantum, idque circumdatum argento: misit coniectori quantulum visum est de argento. tum ille, Nihilne de vitello? id enim ex ouo videbatur aurum declarasse, reliquum argentum. Nemóne igitur vmquam alius ouum somniauit? Cur ergo hic nescio quis thesaurum solus inue- 20 nit? quàm multi inopes, digni præsidio Deorum, nullo somnio ad thesaurum reperiendum admonentur? quam autem ob caussam tam est obscurè admonitus, vt ex ouo nasceretur thesauri similitudo, potius, quàm apertè thesaurum quærere iuberetur, sicut apertè Simonides vetitus est naui- 25 gare? Ergo obscura somnia minimè consentanea sunt maiestati Deorum. Ad aperta & clara veniamus, quale est de illo interfecto à caupone Megaris, quale de Simonide, qui ab eo, quem humauerat, vetitus est nauigare: quale etiam de Alexandro: quod à te præteritum esse miror: qui, cùm Ptole- 30 mæus familiaris eius in prælio telo venenatò ictus esset, eóque vulnere summo cum dolore moreretur, Alexander assidens somno est consopitus. tum secundum quietem visus ei dicitur draco is, quem mater Olympias alebat, radiculam ore ferre, & simul dicere quo illa loci nasceretur (neque is 35 longe aberat ab eo loco:) eius autem esse vim tantam, vt Ptolemæum facile sanaret. Cùm Alexander experrectus narrasset amicis somnium, emisisse qui illam radiculam quærerent. qua inuenta, & Ptolemæus sanatus dicitur, &

multi

multi milites, qui erant eodem genere teli vulnerati. Multa etiam sunt à te ex historiis prolata somnia, matris Phalaridis, Cyri superioris, matris Dionysii, Pœni Amilcaris, Hannibalis, P. Decii, peruulgatū iam illud de præsultore; Gracchi etiam, & recens Cæciliæ Balearici filiæ somnium. Sed hæc externa, ob eamque caussam ignota nobis sunt: nonnulla etiam ficta fortasse: quis enim auctor istorum? De nostris somniis quid habemus dicere? tu de merso me, & equo ad ripam? ego de Mario cum fascibus laureatis me in suum deduci iubente monumētum? Omnium somniorum, Quincte, vna ratio est. quæ, per Deos immortaleis, videamus ne nostra superstitione, & deprauatione superetur. Quem enim tu Marium visum à me putas? speciem credo eius, & imaginem, vt Democrito videtur. vnde profectam imaginem? à corporibus enim solidis, & à certis figuris vult fluere imagines. Quod igitur Marii corpus erat? ex eo, inquit, quod fuerat, plena sunt imaginum omnia ista. Igitur me imago Marii in campum Atinatem persequebatur: nulla enim species cogitari potest, nisi pulsu imaginum. Quid ergo? Istæ imagines ita nobis dicto audientes sunt, vt, simul atque velimus, accurrant? etiámne earum rerum, quæ nullæ sunt? quæ est enim forma tam inusitata, tam nulla, quam non sibi animus possit effingere? vt, quæ numquam vidimus, ea tamen formata habeamus, oppidorum situs, hominum figuras. num igitur, cùm aut muros Babylonis, aut Homeri faciem cogito, imago illorum me aliqua pellit? Omnia igitur, quæ volumus, nota nobis esse possunt: nihil est enim, de quo cogitare nequeamus: Nullæ ergo imagines obrepunt in animos dormientium extrinsecus, nec omnino fluunt illæ: nec cognoui quemquam, qui maiore auctoritate nihil diceret. Animorū est ea vis, atque natura, vt vigeant vigilantes, nullo aduentitio pulsu, sed suo motu, incredibili quadam celeritate. Hi cùm sustinentur membris, & corpore, & sensibus, omnia certiora cernunt, cogitant, sentiunt. Cùm autem hæc subtracta sunt, desertusq; animus languore corporis, tum agitatur ipse per sese. itaque in eo & formæ versantur, & actiones, & multa audiri, multa dici videntur. Hæc scilicet imbecillo remissoq; animo multa omnib. modis confusa, & variata versantur: maximeque reliquiæ ea-

rum rerum mouentur in animis, & agitantur, de quibus vigilantes aut cogitauimus, aut egimus: vt mihi temporibus illis multùm in animo Marius versabatur, recordâti, quàm ille grauem suum casum magno animo, quàm constanti tulisset. Hanc credo caussam de illo somniandi fuisse. tibi 5 autem de me cum solicitudine cogitandi subito sum visus emersus ex flumine: inerant enim in vtriusque nostrûm animis vigilantium cogitationum vestigia. At quædam adiuncta sunt: vt mihi de monumento Marii: tibi, quòd equus, in quo ego vehebar, mecum vnà demersus rursus apparuit. 10 An tu censes vllam anum tam deliram futuram fuisse, vt somniis crederet, nisi ista casu nonnumquā, forte, temere concurrerent? Alexandro loqui draco visus est. potest omnino hoc esse falsum, potest verum. sed vtrum sit, non est mirabile: non enim audiuit ille draconem loquentem, sed est visus 15 audire: & quidem, quo maius sit, cùm radicem ore teneret, locutus est. Sed nihil est magnum somnianti. Quæro autem, cur Alexandro tam illustre somnium, tam certum, nec huic eidem aliàs, nec multa ceteris. Mihi quidem, præter hoc Marianum, nihil sanè, quod meminerim. frustra igitur 20 consumptæ tot noctes tam longa in ætate. Nunc quidem propter intermissionem forensis operæ, & lucubrationes detraxi, & meridiationes addidi, quibus vti antea non solebam: nec tam multum dormiens vllo somnio sum admonitus, tantis præsertim de rebus: nec mihi magis vsquam videor, quàm cùm aut in foro magistratus, aut in curia senatum video somniare. Etenim ex diuisione hoc secūdum est, 25 quæ est continuatio, coniunctioque naturæ: quam, vt dixi, vocant συμπάθειαν eiusmodi, vt thesaurus ex ouo intelligi debeat. Nam medici ex quibusdam rebus, & aduenienteis, 30 & crescenteis morbos intelligunt: nonnullæ etiam valetudinis significationes, vt hoc ipsum, pleni, enectíve simus, ex quodam genere somniorum intelligi posse dicuntur. thesaurus verò, & hereditas, & honos, & victoria, & multa generis eiusdem qua cum somniis naturali cognatione iun- 35 guntur? dicitur quidam, cùm in somniis complexu venerio iungeretur, calculos eiecisse. video sympathiam: visum est enim tale obiectum dormienti, vt id, quod euenit, naturæ vis, non opinio erroris effecerit. Quæ igitur natura obtulit illam

illam speciem Simonidi, à qua vetaretur nauigare? aut quid naturæ copulatum habuit Alcibiadis quod scribitur somnium? qui paullo ante interitum visus est in somnis amicæ esse amictus amiculo. is cùm esset proiectus inhumatus,
5 ab omnibúsq; desertus iaceret: amica corpus eius texit suo pallio. ergo hoc inerat in rebus futuris, & caussas naturaleis habebat. an & vt videretur, & vt eueniret, casus effecit? Quid ipsorum interpretum coniecturæ? nónne magis ingenia declarant eorum, quàm vim consensúmque naturæ? Cursor
10 ad Olympia proficisci cogitans, visus est in somnis curru quadrigarum vehi. mane ad coniectorem. at ille, Vinces, inquit: id enim celeritas significat, & vis equorũ. Post idem ad Antiphontem. is autem, Vincare, inquit, necesse est. an non intelligis quattuor ante te cucurrisse? ecce alius cursor.
15 Atque horum somniorum, & talium plenus est Chrysippi liber, plenus Antipatri. Sed ad cursorem redeo. Ad interpretem detulit, aquilam se in somnis visum esse factum. at ille, Vicisti. ista enim auis volat nulla vehementius. Huic equidem Antipho, Tu verò, inquit, te victum esse non vides? ista
20 enim auis insectans alias & agitans, semper ipsa postrema est. Parere quædam matrona cupiens, dubitans essétne prægnans, visa est in quiete obsignatam habere naturam. retulit. negauit eam, quoniam obsignata fuisset, concipere potuisse. At alter prægnantem esse dixit: nam inane obsignari
25 nihil solere. Quæ est ista ars coniectoris, eludentis ingenio? an ea, quæ dixi, & innumerabilia, quæ collecta habent Stoici, quidquam significant, nisi acumen hominum ex similitudine aliqua coniecturam modò huc, modò illuc ducentium? medici signa quædam habent ex venis, & ex spiritu æ-
30 groti, multisque ex aliis futura præsentiunt. gubernatores cùm exsultantes loligines viderint, aut delphinos se in portum coniicienteis, tempestatem significari putant. Hæc ratione explicari, & ad naturam facile reuocari possunt: ea verò, quæ paullo antè dixi, nullo modo. At enim obseruatio
35 diuturna (hæc enim pars vna restat) notandis rebus fecit artem. an tandem somnia obseruari possunt? quonam modo? sunt enim innumerabiles varietates. nihil tam præposterè, tam inconditè, tam monstruosè cogitari potest, quod non possimus somniare. Quo modo igitur hæc infinita, & sem-

per noua, aut memoria complecti, aut obseruando notare possumus? Astrologi motus errantium stellarum notauerunt. inuentus est enim ordo in iis stellis, qui non putabatur. cedò tandem: qui sit ordo, aut quæ concursatio somniorum? quo modo autem distingui possunt vera somnia à falsis, cùm eadem & aliis aliter euadant, & iisdem non semper eodem modo? Vt mihi mirum videatur, cùm mendaci homini, ne verum quidem dicenti credere soleamus, quo modo isti, si somnium verum euasit aliquod, non ex multis potius vni fidem derogant, quàm ex vno innumerabilia confirmant. Si igitur neque Deus est effector somniorum, neque naturæ societas vlla cum somniis, neque obseruatione inueniri potuit scientia; effectum est, vt nihil prorsus somniis tribuendum sit: præsertim cùm illi ipsi, qui ea vident, nihil diuinent: ii, qui interpretantur, coniecturam adhibeant, non naturam: casus autem innumerabilibus penè seculis in omnibus plura mirabilia, quàm in somniorum visis effecerit: neque coniectura, quæ in varias parteis duci potest, nonnumquam etiam in contrarias, quidquam sit incertius. Explodatur hæc quoque somniorum diuinatio pariter cum ceteris. nam vt verè loquamur, superstitio fusa per genteis oppressit omnium ferè animos, atque hominum imbecillitatem occupauit: quod & in iis libris dictum est, qui sunt de natura Deorum, & hac disputatione id maxime egimus. multum enim & nobismetipsis, & nostris profuturi videbamur, si eam funditus sustulissemus. Nec verò (id enim diligenter intelligi volo) superstitione tollenda religio tollitur. nam & maiorum instituta tueri sacris, cæremoniisque retinendis, sapientis est: & esse præstantem aliquam, æternamque naturam, & eam suspiciendam admirandamque hominum generi, pulchritudo mundi, ordoq; rerum cælestium cogit confiteri. Quamobrem, vt religio propaganda etiam est, quæ est iuncta cum cognitione naturæ: sic superstitionis stirpes omnes elidendæ sunt: instat enim, & vrget, &, quocumque te verteris, persequitur, siue tu vatem, siue tu omen audieris, siue immolaris, siue auem aspexeris; si Chaldæum, si haruspicem videris, si fulserit, si tonuerit, si tactum aliquid erit de cælo, si ostenti simile natum, factúmve quippiam; quorum necesse est plerumque

aliquid eueniat: vt numquam liceat quieta mente consistere. Perfugium videtur omnium laborum, & solicitudinum esse somnus. at ex eo ipso plurimæ curæ, metusque nascuntur. qui quidem ipsi per se minus valerent, & magis contemnerentur, nisi somniorum patrocinium philosophi suscepissent, nec ii quidem contemptissimi, sed in primis acuti, & consequentia & repugnantia videntes; qui propè iam absoluti, & perfecti putantur. Quorum licétiæ nisi Carnea des restitisset, haud scio an soli iam philosophi iudicarentur: cum quibus omnis ferè nobis disceptatio, contentioque est: non quòd eos maximè contemnamus, sed quòd videntur acutissimè sententias suas, prudentissiméque defendere. Cùm autem proprium sit Academiæ, iudicium suum nullum interponere; ea probare, quæ simillima veri videantur; conferre caussas, &, quid in quamque sententiam dici possit, expromere; nulla adhibita sua auctoritate, iudicium audientium relinquere integrum, ac liberum; tenebimus hanc consuetudinem à Socrate traditam, eáque inter nos, si tibi, Quincte frater, placebit, quàm sæpissimè vtemur. Mihi verò, inquit ille, nihil potest esse iucundius. Quæ cùm essent dicta, surreximus.

M. TVL. CICERONIS
DE FATO LIBER.

* * *

QVIA pertinet ad mores, quos ἤθη Græci vocant, nos eam partem philoſophiæ De moribus appellare ſolemus. Sed decet augẽtem linguam Latinam nominare Moralem. Explicandaque vis eſt, ratioque enuntiationum, quæ Græci ἀξιώματα vocant: quæ de re futura, cùm aliquid dicunt, deque eo, quod poſſit fieri, aut non poſſit, quam vim habeant obſcura quæſtio eſt, quam περὶ δυνατῶν appellant: totáq; eſt logicæ: quam rationem diſſerendi voco. Quod autem in aliis libris feci, qui ſunt De natura Deorum, itémque in iis, quos de Diuinatione edidi, vt in vtramque partem perpetua explicaretur oratio, quo facius id à quoque probaretur, quod cuique maximè probabile videretur: in hac diſputatione de fato caſus quidam, ne facerem, impediuit. Nam cùm eſſem in Puteolano, Hirtius noſter conſul deſignatus iiſdem in locis, vir nobis amiciſſimus, & iis ſtudiis, quibus nos à pueritia viximus, deditus: multum vnà eramus, maximè nos quidem exquirentes ea conſilia, quæ ad pacem, & ad concordiam ciuium pertinerent. Cùm enim omnes poſt interitum Cæſaris nouarum perturbationum cauſſæ quæri viderentur, hiſq; eſſe occurrendum putaremus: omnis ferè noſtra in his deliberationibus conſumebatur oratio: idque & ſæpe aliàs, & quodam liberiore, quàm ſolebat, & magis vacuo ab interuentoribus die, cùm ille ad me veniſſet: primò illa, quæ erãt quotidiana, & quaſi legitima nobis, de pace, & de ocio dicta ſunt.

Quibus

Quibus acceptis, Quid ergo, inquit ille, quoniam oratorias exercitationes non tu quidem, vt spero, reliquisti, sed certè philosophiam illis antepoſuisti, possumne aliquid audire? Tu vero, inquam, vel audire, vel dicere: nec enim, quod rectè
5 existimas, oratoria illa studia deserui: quibus etiã te incendi, quamquam flagrantissimum acceperam: nec ea, quæ nunc tracto, minuunt, sed augent potius illam facultatem. nam cum hoc genere philosophiæ, quod nos sequimur, magnam habet orator societatem: subtilitatem enim ab Academia
10 mutuatur, & ei vicissim reddit vbertatem orationis, & ornamenta dicendi. Quamobrem, inquam, quoniam vtriusque studii nostrą possessio est, hodie vtro frui malis, optio sit tua. Tum Hirtius, Gratissimum, inquit, & tuorum omnium simile: nihil enim vmquam abnuit voluntas tua meo studio. Sed
15 quoniam mihi rhetorica vestra sat nota, téque in his & audiuimus sæpe, & audiemus, atque hanc Academicorum contra propositum disputandi consuetudinẽ indicant te suscepisse Tusculanæ disputationes: ponere aliquid, ad quod audiam, si tibi non est molestum, volo. An mihi, inquam, potest
20 quidquam esse molestum, quod tibi gratum futurum sit? sed ita audies, vt Romanum hominem, vt timidè ingredientem ad hoc genus disputandi, vt longo interuallo hęc studia repetentem. Ita, inquit, audiam te disputantem, vt ea lego, quæ scripsisti. Proinde ordine.
25

Multa desunt.

Consideramus hic, quorum in aliis vt in Antipatro poeta, vt in brumali die natis, vt in simul ægrotantibus fratribus, vt
30 in vrina, vt in vnguibus, vt in reliquis eiusmodi naturæ contagio valeret: quam ego non tollo: vis est nulla fatalis. in aliis autem fortuita quædam esse possunt, vt in illo naufrago, vt in Icadio, vt in Daphita. Quædam etiam Posidonius, pace magistri dixerim, comminisci videtur. Sunt, inquam, qui-
35 dem absurda. Quid enim? si Daphitæ fatum fuit de equo cadere, atque ita perire, ex hócne equo, qui cùm equus non esset, nomen habebat alienum? aut Philippus hasce in capulo quadrigulas vitare monebatur? quasi verò capulo sit occisus. Quid autem magnum, & naufragum illum sine nomi-

ne in riuo esse lapsum? quamquam huic quidem hic scribit prædictum in aqua esse pereundum. Ne Hercule Icadii quidem prædonis video fatum vllum: nihil enim scribit ei prædictum. Quid mirum igitur, ex spelunca saxum in crura eius incidisse? puto enim, etiam si Icadius tum in spelunca non fuisset, saxum tamen illud casurum fuisse: nam aut nihil est omnino fortuitum, aut hoc ipsum potuit euenire fortuna. Quæro igitur, atque hoc latè patebit, si fati omnino nullum nomen, nulla natura, nulla vis esset, & fortè, temere, casu aut pleraque fierent, aut omnia; num aliter, ac nunc eueniunt, euenirent? Quid ergo attinet inculcare fatum, cùm sine fato ratio omnium rerum ad naturam, fortunámve referatur? Sed Posidonium, sicut æquum est, cum bona gratia dimittamus: ad Chrysippi laqueos reuertamur. Cui primùm quidem de ipsa rerum contagione respondeamus: reliqua postea persequemur. Inter locorum naturas quantum intersit? videmus alios esse salubreis, alios pestilenteis, in aliis esse pituitosos, & quasi reduntanteis, in aliis exsiccatos, atque aridos: multaque sunt alia, quæ inter locum, & locum plurimum differant. Athenis tenue cælum, ex quo acutiores etiam putantur Attici. crassum Thebis: itaq; pingues Thebani, & valentes. tamen neque illud tenue cælum efficiet, vt aut Zenonem quis, aut Arcesilam, aut Theophrastum audiat: neque crassum, vt Nemea potius, quàm Isthmo victoriam petat. Disiunge lõgius. Quid enim loci natura afferre potest, vt in porticu Pompeii potius, quàm in campo ambulemus? tecum, quàm cum alio? Idibus potius, quàm Kalendis? Vt igitur ad quasdam res natura loci pertinet, & operatur aliquid, ad quasdam autem nihil: sic affectio astrorum valeat, si vis, ad quasdam res: ad omneis certè non valebit. At enim quoniam in naturis hominum dissimilitudines sunt, vt alios dulcia, alios subamara delectent, alii libidinosi, alii iracundi, aut crudeles, aut superbi sint, alii talibus vitiis abhorreant: quoniam igitur, inquit, tantum natura à natura distat, quid mirum est, has dissimilitudineis ex differentibus caussis esse factas? Hæc disserens, qua de re agatur, & in quo caussa consistat, nõn videt. Non enim, si alii ad alia propensiores sint propter caussas naturaleis, & antecedenteis, iccirco etiam nostrarum voluntatum, atque appetitionum

num sunt caussæ naturales, & antecedentes:nam nihil esset in nostra potestate, si res ita se haberet: nunc verò fatemur, acuti, hebetésne, valentes, imbecillíne simus, non esse id in nobis. Qui autem ex eo cogi putat, ne vt sedeamus quidem,
5 aut ambulemus, voluntatis esse, is non videt quæ quamque res consequatur. Vt enim & ingeniosi, & tardi ita nascantur antecedentibus caussis, itemque valentes, & imbecilli; non sequitur tamen, vt etiam sedere, & ambulare, & rem agere aliquam, principalibus caussis definitum, & constitutum sit.
10 Stilponem Megaricum philosophum, acutum sanè hominem, & probatum temporibus illis accepimus. hunc scribunt ipsius familiares & ebriosum, & mulierosum fuisse: neque hoc scribunt vituperantes, sed potius ad laudem: vitiosam enim naturam ab eo sic edomitam, & compressam esse
15 doctrina, vt nemo vnquam vinolentum illum, nemo in eo libidinis vestigiũ viderit. Quid? Socratem nónne legimus, quemadmodum notauit Zopyrus physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasq; ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere? stupidum esse Socratem dixit, &
20 bardum, quòd iugula concaua non haberet: obstructas eas parteis, & obturatas esse dicebat: addidit etiam mulierosum: in quo Alcibiades cachinnũ dicitur sustulisse. Sed hæc ex naturalibus caussis vitia nasci possunt: extirpari autem, & funditus tolli, vt is ipse, qui ad ea propensus fuerit, à tantis
25 vitiis auocetur, non est id positum in naturalibus caussis, sed in voluntate, studio, disciplina. quæ tolluntur omnia, si vis, & natura fati ex diuinationis ratione firmabitur. Etenim, si est diuinatio, qualibúsnam à perceptis artis proficiscitur? percepta appello, quæ dicuntur Græcè θεωρήματα.
30 Non enim credo nullo percepto aut ceteros artifices versari in suo munere, aut eos, qui diuinatione vtantur, futura prædicere. Sunt igitur astrologorum percepta huiusmodi: Si quis, verbi caussa, oriente Canicula natus est, is in mari non morietur. Vigila Chrysippe, ne tuam caussam, in qua ti-
35 bi cum Diodoro valente dialectico magna luctatio est, deseras. Si enim verum est, quod ita connectitur: Si quis oriente Canicula natus est, in mari nõ morietur; illud quoq; verũ est: Si Fabius oriẽte Canicula natus est, Fabius in mari non morietur. Pugnãt ergo hæc inter se, oriente Canicula natũ esse,

& in mari Fabium moriturum: & quoniam certum in Fabio ponitur, ortum esse eum Canicula oriente, hæc quoque pugnant, & esse Fabium, & in mari moriturum. Ergo hæc quoque coniunctio est ex repugnantibus, & est Fabius, & in mari Fabius morietur. Quod vt propositum est, ne fieri quidem potest. Ergo illud: Morietur in mari Fabius, ex eo genere est, quod fieri non potest. Omne igitur, quod falsum dicitur in futuro, id fieri non potest. At hoc, Chrysippe, minime vis: maximéque tibi de hoc ipso cum Diodoro certamen est: ille enim id solum fieri posse dicit, quod aut sit verum, aut futurum sit verum: & quidquid futurum sit, id dicit fieri necesse esse: & quidquid non sit futurum, id negat fieri posse. tu, & quæ non sint futura, posse fieri dicis: vt frangi hanc gemmam, etiam si id numquam futurum sit: neque necesse fuisse Cypselum regnare Corinthi, quamquam id millesimo antè anno Apollinis oraculo editum esset. At si ista comprobabis diuina prædicta: & quæ falsa in futuris dicentur in his habemus, vt ea fieri nõ possint: vt si dicatur Africanum Carthagine potiturum, & si verè dicatur de futuro, idque ita futurum sit, dicas esse necessarium. Quæ est tota Diodori vobis inimica sententia. Etenim si illud verè connectitur: Si oriente Canicula natus es, in mari non morieris: primúmque, quod est in connexo, Natus es oriẽte Canicula, necessarium est (omnia enim vera in præteritis necessaria sunt, vt Chrysippo placet dissentienti à magistro Cleanthe, quia sunt immutabilia, nec in falsum è vero præterita possunt conuerti:) si igitur quod primum in connexo est, necessarium est, fit etiam quod consequitur necessarium. Quamquam hoc Chrysippo non videtur valere in omnibus. Sed tamen, si naturalis est caussa cur in mari Fabius non moriatur, in mari Fabius mori nõ potest. Hoc loco Chrysippus æstuans falli sperat Chaldæos, ceterosque diuinos, neque eos vsuros esse coniunctionibus, vt ita sua percepta pronuntient, Si quis natus est oriente Canicula, is in mari non morietur: sed potius ita dicant, Non & natus est quis oriente Canicula, & is in mari morietur. O licentiam iocularem! ne ipse incidat in Diodorum, docet Chaldæos, quo pacto eos exponere percepta oporteat. Quæro enim, si Chaldæi ita loquantur, vt negationes infinitarum coniunctionum potius, quàm infinita connexa

nexa ponant; cur idem medici, cur geometræ, cur reliqui facere non possint? Medicus in primis, quod erit ei perspectum in arte, non ita proponet: Si cui venæ sic mouentur, is habet febrem. sed potius illo modo: Non & huic venæ sic mouentur, & febrem is non habet. Itemque geometres non ita dicet: Si in sphæra maximi orbes sunt, medii inter se diuiduntur. sed potius illo modo: Non & sunt in sphæra maximi orbes, & hi non medii inter se diuiduntur. Quid est, quod non possit isto modo ex connexo tranferri ad coniunctionum negationem? & quidem aliis modis easdem res efferre possumus. Modò dixi, Si in sphæra maximi orbes sunt, medii inter se diuiduntur: possum dicere, Si in sphæra maximi orbes erunt: possum dicere, Quia in sphæra maximi orbes erunt. Multa genera sunt enuntiandi, nec vllum distortius, quàm hoc, quo Chrysippus sperat Chaldæos contentos Stoicorum caussa fore. Illorum tamen nemo ita loquitur: maius est enim has contortiones orationis, quàm signorum ortus obitusque perdiscere. Sed ad illam Diodori contentionẽ, quam περὶ δυνατῶν appellant, reuertamur. in qua quid valeat id, quod fieri possit, inquirit. Placet igitur Diodoro, id solum fieri posse, quod aut verum sit, aut verum futurum sit. qui locus attingit hanc quæstionẽ: nihil fieri, quod nõ necesse fuerit: & quidquid fieri possit, id aut esse iam, aut futurũ esse: nec magis commutari ex veris in falsa ea posse, quæ futura sunt, quã ea quę facta sunt: sed in factis immutabilitatẽ apparere: in futuris quibusdã, quia non apparẽt, ne necesse quidẽ videri: vt in eo, qui mortifero morbo vrgeatur, verũ sit, Hic morietur hoc morbo: at hoc idẽ si vere dicatur in eo, in quo vis morbi tanta non appareat, nihilo minus futurum sit. Ita fit, vt commutatio ex vero in falsum ne in futuro quidem vlla fieri possit. nam, Morietur Scipio, talem vim habet, vt quamquám de futuro dicetur, tamen id non possit conuerti in falsum: de homine enim dicitur, cui necesse est mori. Sic si diceretur, Morietur noctu in cubiculo suo Scipio vi oppressus; verè diceretur: id enim fore diceretur, quod esset futurũ: futurum autem fuisse, ex eo, quia factum est, intelligi debet: nec magis erat verum, Morietur Scipio, quàm, Morietur illo modo: nec minus necesse est mori Scipioni, quàm illo modo mori: nec magis immutabile ex vero in falsum, Necatus est

Scipio, quàm, necabitur Scipio: nec cùm hęc ita sint, est caussa cur Epicurus fatum extimescat, & ab atomis petat præsidium, easque de via deducat, & vno tempore suscipiat res duas inenodabileis, vnam, vt sine caussa fiat aliquid, ex quo exsistet, vt de nihilo quippiam fiat, quod nec ipsi, nec cuiquam physico placet: alteram, vt cùm duo indiuidua per inanitatem ferantur, alterum è regione moueatur, alterum declinet: licet enim Epicuro, concedenti omne enuntiatum aut verum, aut falsum esse, non vereri, ne omnia fato fieri sit necesse: non enim ęternis caussis naturæ necessitate manantibus verum est id, quod ita enuntiatur, Descendit in Academiam Carneades: nec tamen sine caussis: sed interest inter caussas fortuitò antegressas, & inter caussas cohibenteis in se efficientiam naturalem. Ita & semper verum fuit, Morietur Epicurus, cùm duo & septuaginta annos vixerit, Archonte Pitarato: neque tamen erant caussæ fatales, cur ita accideret: sed quòd ita cecidisset, certè casurum, sicut cecidit, fuit. Nec ii, qui dicunt immutabilia esse, quæ futura sint, nec posse verum futurum conuerti in falsum, fati necessitatem confirmant: sed verborum vim interpretantur. At qui introducunt caussarum seriem sempiternam, ii mentem hominis voluntate libera spoliatam necessitate fati deuinciũt. Sed hæc hactenus. alia videamus. Concludit enim Chrysippus hoc modo: Si est motus sine caussa, non omnis enuntiatio, quod ἀξίωμα dialectici appellant, aut vera, aut falsa erit: caussas enim efficienteis quod non habebit, id nec verum, nec falsum erit: omnis autem enuntiatio aut vera, aut falsa est: motus ergo sine caussa nullus est. Quod si ita est, omnia, quæ fiunt, caussis fiunt antegressis. id si ita est, omnia fato fiunt. efficitur igitur, fato fieri quæcumq; fiant. Hîc primum si mihi libeat assentiri Epicuro, & negare omnem enuntiationem aut veram esse, aut falsam, eam plagam potius accipiam, quàm fato omnia fieri cõprobem: illa enim sententia aliquid habet disputationis, hæc verò non est tolerabilis: itaque contendit omneis neruos Chrysippus, vt persuadeat omne ἀξίωμα aut verum esse, aut falsum. Vt enim Epicurus veretur, ne, si hoc cõcesserit, concedendum sit fato fieri quęcumque fiant: si enim alterutrum ex æternitate verum sit, esse id etiam certum: & si certum, etiam necessarium. ita & neces-

necessitatem,& fatum confirmari putat.sic Chrysippus metuit,ne,si non obtinuerit,omne,quod enuntietur,aut verum esse, aut falsum, non teneat omnia fato fieri & ex caussis æternis rerũ futurarũ.Sed Epicurus declinatione atomi vita-
5 ri fati necessitatem putat.Itaque tertius quidam motus oritur extra pōdus,& plagam,cùm declinat atomus interuallo minimo.id appellat ἐλάχιστον.Quam declinationẽ sine caussa fieri,si minus verbis,re cogitur confiteri:non enim atomus ab atomo pulsa declinat. nam quî potest pelli alia ab alia,
10 si grauitate feruntur ad perpendiculum corpora indiuidua, rectis lineis,vt Epicuro placet?sequitur enim, vt,si alia ab alia numquam depellatur, ne contingat quidem alia aliam. Et quo efficitur,vt iam,si sit atomus,eaque declinet,declinare sine caussa. Hanc rationem Epicurus induxit ob eam
15 rem, quòd veritus est, ne, si semper atomus grauitate ferretur naturali,ac necessaria,nihil liberum nobis esset, cùm ita moueretur animus,vt atomorum motu cogeretur. Id Democritus auctor atomorum accipere maluit, necessitate, omnia fieri, quàm à corporibus indiuiduis naturaleis motus
20 auellere. Acutius Carneades, qui docebat Epicureos suam caussam sine hac commẽtitia declinatione defendere: nam cùm doceret, esse posse quendam animi motum voluntarium, id fuit defendi melius, quàm introducere declinationem, cuius præsertim caussam reperire non possunt. Quo
25 defenso, facile Chrysippo possent resistere. cùm enim concessissent motum nullum esse sine caussa, non concederent, omnia,quæ fierent,fieri caussis antecedentibus: voluntatis enim nostræ nõ esse caussas externas,& antecedẽteis. Communi igitur consuetudine sermonis abutimur,cùm ita dici-
30 mus,velle aliquid quempiam,aut nolle sine caussa. Ita enim dicimus sine caussa,vt dicamus sine externa, & antecedente caussa, non sine aliqua. Vt cùm vas inane dicimus, non ita loquimur vt physici, quib. inane esse nihil placet: sed ita vt, verbi caussa, sine aqua, sine vino, sine oleo vas esse dicamus:
35 sic,cũ sine caussa animũ moueri dicimus,sine antecedẽte,& externa caussa moueri,non omnino sine caussa dicimus. De ipsa atomo dici potest,cùm per inane moueatur grauitate,& pōdere,sine causa moueri,qa nulla causa accedat extrinsec⁹. Rursus aũt,ne omnes à physicis irrideamur,si dicamus quid-

quam fieri sine caussa, distinguendum est, & ita dicendum, ipsius indiuidui hanc esse naturam, vt pondere, & grauitate moueatur, eamque ipsam esse caussam cur ita feratur. Similiter ad animorum motus voluntarios, non est requirenda externa caussa: motus enim voluntarius eam naturam in 5 se ipso continet, vt sit in nostra potestate, nobisque pareat: nec id sine caussa: eius enim rei caussa, ipsa natura est. Quod cùm ita sit, quid est, cur non omnis pronuntiatio aut vera, aut falsa sit? nisi concesserimus fato fieri quæcumque fiant: Quia futura, inquit, vera non possunt esse ea, quę caussas, cur 10 futura sint, non habent. Habeant igitur caussas necesse est, vt ea, quæ vera sunt, ita cùm euenerint, fato euenerint. Confectum negotium: siquidem tibi concedendum est, aut fato omnia fieri, aut quidquam posse fieri sine caussa. An aliter hæc enũtiatio vera esse non potest, Capiet Numantiam Sci- 15 pio, nisi ex æternitate caussa caussam serens hoc erit effectura? An hoc falsum potuisset esse, si esset sexcentis sæculis antè dictum? & si tũ non esset vera hæc enuntiatio, Capiet Numantiam Scipio: ne illa quidem vera est hæc enuntiatio, Capiet Numantiam Scipio. Potest igitur quidquam factum es- 20 se, quod non verum fuerit futurum esse. nam vt præterita ea vera dicimus, quorum superiore tempore vera fuerint instantia: sic futura, quorum consequenti tempore vera erunt instantia, ea vera dicemus. Nec si omne enuntiatum aut verum, aut falsum est, sequitur ilico esse caussas immutabiles, 25 easque æternas, quę prohibeant quidquam secus cadere, atque casurum sit. Fortuitæ sunt caussæ quæ efficiant, vt verè dicantur, quæ ita dicentur, Veniet Cato in senatum: non inclusæ in rerum natura, atque mundo. & tamen tam est immutabile venturum, cùm est verum, quàm venisse: nec ob 30 eam caussam fatum, aut necessitas extimescẽda est. Etenim erit confiteri necesse, si hæc enuntiatio, Veniet in Tusculanum Hortensius, verum non est: sequitur, vt falsum sit. quorum isti neutrum volunt: quod fieri non potest. Nec nos impediet illa ignaua ratio, quæ dicitur: appellatur enim qui- 35 dam à philosophis ἀργὸς λόγος: cui si pareamus, nihil est omninò quod agamus in vita. Sic enim interrogant: Si fatum tibi est ex hoc morbo conualescere: siue medicum adhibueris, siue non; conualesces. item: Si fatum tibi est ex hoc morbo non

bo non conualeſcere:ſiue tu medicum adhibueris,ſiue non; non cõualeſces. & alterutrum fatum eſt. medicum ergo adhibere nihil attinet. Rectè genus hoc interrogationis ignauum, atque iners nominatum eſt, quòd eadem ratione o-
5 mnis è vita tolletur actio. Licet etiam immutare, vt fati nomen non adiungas,& eandem tamen teneas ſentẽtiam, hoc modo: Si ex æternitate verum hoc fuit, Ex iſto morbo conualeſces:ſiue adhibueris medicum,ſiue non; conualeſces. itemque:Si ex ęternitate hoc falſum fuit,Ex iſto morbo non
10 conualeſces:ſiue adhibueris medicum,ſiue non adhibueris; non conualeſces:deinde cetera. Hæc ratio à Chryſippo reprehenditur. Quædam enim ſunt,inquit,in rebus ſimplicia, quædam copulata. ſimplex eſt, Morietur eo die Socrates. huic, ſiue quid fecerit, ſiue non fecerit, finitus eſt moriendi
15 dies. At ſi ita fatum ſit, Naſcetur Oedipus Laio, non poterit dici,ſiue fuerit Laius cum muliere,ſiue non fuerit:copulata enim res eſt,& confatalis:ſic enim appellat. quia ita fatũ ſit, & concubiturum cum vxore Laium, & ex ea Oedipum procreaturum. Vt ſi eſſet dictum, Luctabitur Olympiis Milo:&
20 referret aliquis,ergo,ſiue habuerit aduerſarium, ſiue nõ habuerit,luctabitur: erraret: eſt enim copulatum,luctabitur. quia ſine aduerſario nulla luctatio eſt. Omnes igitur iſtius generis captiones eodem modo refellũtur.ſiue tu adhibueris medicum, ſiue non adhibueris, conualeſces: captioſum:
25 tam enim eſt fatale,medicum adhibere, quàm cõualeſcere. Hæc, vt dixi, confatalia ille appellat. Carneades hoc totum genus non probabat,& nimis inconſideratè concludi hanc rationem putabat:itaq; premebat alio modo,nec vllam adhibebat calumniam. cuius erat hæc concluſio:Si omnia an-
30 tecedentibus cauſſis fiunt, omnia naturali colligatione cõſertè,contexteq; fiunt. quod ſi ita eſt, omnia neceſſitas efficit. id ſi verum eſt,nihil eſt in noſtra poteſtate. eſt autem aliquid in noſtra poteſtate. ac ſi omnia fato fiunt,omnia cauſſis antecedentibus fiunt. non igitur fato fiunt, quæcumque
35 fiunt. Hæc arctiùs aſtringi ratio non poteſt. nam ſi quis velit idem referre, atq; ita dicere:Si omne futurum ex æternitate verum eſt,vt ita certè eueniat,quemadmodum ſit futurum: omnia neceſſe eſt colligatione naturali conſertè, contextéque fieri:nihil dicat. multum enim differt, vtrum cauſſa na-

oo

turalis ex æternitate futura vera efficiat, an etiam sine æternitate naturali, futura quæ sint, ea vera esse possint intelligi. Itaque dicebat Carneades, ne Apollinem quidem futura posse dicere, nisi ea, quorum caussas natura ita contineret, vt ea fieri necesse esset. Quid enim spectans Deus ipse diceret, Marcellum eum, qui ter consul fuit, in mari esse periturum? erat quidem hoc verum ex æternitate, sed caussas id efficienteis non habebat. Ita ne præterita quidem ea, quorum nulla signa tamquam vestigia exstarent, Apollini nota esse censebat, quo minus futura: caussis enim efficientib. quamque rem cognitis, posse denique sciri quid futurum esset. ergo nec de Oedipo potuisse Apollinem prædicere, nullis in rerum natura caussis propositis, cur ab eo patrem interfici necesse esset: nec quidquam huiusmodi. Quocirca si Stoicis, qui omnia fato fieri dicunt, consentaneum est huiusmodi oracula, ceteraque, quæ ad diuinationem pertinent, comprobare: iis autem qui, quæ futura sunt, ea vera esse ex æternitate dicunt, non idem dicendum est: vide, ne non eadem sit illorum caussa, & Stoicorum: hi enim vrgentur angustiùs, illorum ratio soluta, ac libera est. Quòd si concedatur nihil posse euenire nisi caussa antecedente: quid proficiatur, si ea caussa non ex æternis caussis apta ducatur? Caussa autem ea est, quæ id efficit cuius est caussa, vt vulnus mortis, cruditas morbi, ignis ardoris. Itaque non sic caussa intelligi debet, vt, quod cuiq; antecedat, id & caussa sit; sed quod cuiq; efficienter antecedat: nec, quòd in campũ descẽderim, id fuisse caussæ, cur pila luderem: nec Hecubam caussam interitus fuisse Troianis, quòd Alexandrũ genuerit: nec Tyndareum Agamemnoni, quòd Clytemnestrã: hoc enim modo viator quoque bene vestitus caussa grassatori fuisse diceretur, cur ab eo spoliaretur. ex hoc genere illud est Ennii,

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes:

Licuit vel altius, Vtinam ne in Pelio nata vllà vmquam esset arbor: etiam suprà, Vtinam ne esset mons vllus Pelius: similiterq; superiora repetentem regredi in infinitum licet.

Ne ve inde nauis inchoandæ exordium
Cepisset. Quorsum hæc præterita? quia sequitur illud,
Nam numquam hera errans mea, domo efferret pedem

Medea,

Medea, animo ægro, amore sæuo sancia.

Non vt eæ res caussam afferrent amoris. Interesse autem aiunt, vtrum eiusmodi quid sit, sine quo aliquid effici non possit, aut eiusmodi, cum quo aliquid effici necesse sit. Nulla
5 igitur earum caussa est, quoniam nullam rem sua vi efficit, cuius dicitur caussa: nec id, sine quo quippiam non fit, caussa est: sed id, quod, cùm accessit, id cuius caussa est, efficit necessariò: nondũ enim vlcerato serpentis morsu Philocteta, quę caussa in rerum natura continebatur, fore, vt is in insula Le-
10 mno linqueretur? pòst autem caussa fuit propior, & cũ exitu iunctior. Ratio igitur euentus aperit caussam: sed ex æternitate vera fuit hæc enuntiatio: Relinquetur in insula Lemno Philoctetes: nec hoc ex vero in falsum poterat conuerti: necesse est enim in rebus contrariis duabus (contraria autem
15 hoc loco ea dico, quorum alterum ait quid, alterum negat) ex his igitur necesse est inuito Epicuro alterum verum esse, alterum falsum: vt, Sauciabitur Philoctetes, omnibus antè sæculis verum fuit: Non sauciabitur, falsum. Nisi fortè volumus Epicureorum opinionem sequi, qui taleis enun-
20 tiationes nec veras, nec falsas esse dicunt: aut, cum id pudet, illud tamen dicunt, quod est impudentius, veras esse ex contrariis disiunctiones: sed quæ in his enuntiata essent, eorum neutrum esse verum. O admirabilẽ licentiam, & miserabilẽ inscitiã disserendi! Si enim aliquid in eloquendo nec verum,
25 nec falsum est, certè id verum non est. quod autẽ verum non est, quî potest non falsum esse? aut quod falsum non est, quî potest non verum esse? Tenebitur id, quòd à Chrysippo defenditur. Omnem enuntiationem aut veram, aut falsam esse, ratio ipsa coget, & ex æternitate quædam vera esse, & ea
30 non esse nexa caussis æternis, & à fati necessitate esse libera. Ac mihi quidẽ videtur, cùm duæ sententiæ fuissent veterum philosophorum, vna eorum, qui censerẽt omnia ita fato fieri, vt id fatum vim necessitatis afferret, in qua sententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Aristoteles fuit: altera
35 eorum, quibus viderentur sine vllo fato esse animorum motus voluntarii: Chrysippus, tamquam arbiter honorarius, medium se ferre voluisse: sed applicat se ad eos potius, qui necessitate motus animos liberatos volunt. Dum autem verbis vtitur suis, delabitur in eas difficultates, vt ne-

cessitatem fati confirmet inuitus. Atque hoc, si placet, quale sit videamus in assensionibus, quas prima oratione tractaui: eas enim veteres illi, quibus omnia fato fieri videbantur, vi effici, & necessitate dicebant. qui autem ab his dissentiebant, fato assensiones liberabant, negabantque, fato assensionibus adhibito, necessitatem ab his posse remoueri: iique ita disserebant: Si omnia fato fiunt, omnia fiunt antecedente caussa: &, si appetitus, illa etiam quæ appetitum sequuntur: ergo etiam assensiones. at si caussa appetitus non est sita in nobis, ne ipse quidem appetitus est in nostra potestate. quod si ita est, ne illa quidem, quæ appetitu efficiuntur, sita in nobis sunt. non sunt igitur neque assensiones, atque actiones in nostra potestate. Ex quo efficitur, vt neque laudationes iustæ sint, nec vituperationes: nec honores, nec supplicia. quod cùm vitiosum sit, probabiliter concludi putant, non omnia fato fieri, quæcumque fiant. Chrysippus autem cùm & necessitatem improbare, & nihil vellet sine præpositis caussis euenire, caussarum genera distinguit, vt & necessitatem effugiat, & retineat fatum. Caussarum enim, inquit, aliæ sunt perfectæ, & principales, aliæ adiuuantes, & proximæ. Quamobrem cùm dicimus omnia fato fieri caussis antecedentibus, non hoc intelligi volumus, caussis perfectis, & principalibus, sed caussis antecedentibus, adiuuantibus, & proximis. itaque illi rationi, quam paullò antè conclusi, sic occurrit: Si omnia fato fiant, sequi illud quidem, vt omnia caussis fiant antepositis, verùm non principalibus, & perfectis, sed adiuuantibus, & proximis. Quæ si ipsæ non sint in nostra potestate, non sequitur, vt ne appetitus quidem sit in nostra potestate: at hoc sequeretur, si omnia perfectis & principalibus caussis fieri diceremus, vt, cùm hæ caussæ non essent in nostra potestate, ne ille quidem esset in nostra potestate. Quamobrem qui ita fatum introducunt, vt necessitatem adiungant, in eos valebit illa conclusio: qui autem caussas antecedenteis non dicent perfectas, neque principaleis, in eos nihil valebit: quòd enim dicantur assensiones fieri caussis antepositis, id quale sit, facilè à se explicari putant. Nam quamquam assensio nō possit fieri, nisi commota viso; tamen cùm id visum proximam caussam habeat, non principalem, hanc habet rationem, vt Chrysippus vult, quam

quam dudum diximus, non vt illa quidem fieri possit nulla vi extrinsecus excitata (necesse est enim assensionem viso commoueri) sed reuertitur ad cylindrum, & turbinē suum, quæ moueri incipere, nisi pulsa, non possunt: id autem cùm
5 accidit, suapte natura, quod superest, & cylindrum volui, & versari turbinem putant. Vt igitur, inquit, qui protrusit cylindrum, dedit ei principium motionis, volubilitatē autem non dedit: sic visum obiectū imprimet illud quidem, & quasi signabit in animo suam speciem, sed assensio nostra erit in
10 potestate, eaq́;, quemadmodum in cylindro dictum est, extrinsecus pulsa, quod reliquum est, suapte vi, & natura mouebitur. Quòd si aliqua res efficeretur sine caussa antecedēte, falsum esset, omnia fato fieri. Sin omnibus, quæcumque fiũt, verisimile est caussam antecedere; quid afferri poterit,
15 cur non omnia fato fieri fatendum sit? modò intelligatur, quæ sit caussarum distinctio, ac dissimilitudo. Hæc cùm ita sint à Chrysippo explicata: si illi, qui negant assensiones fato fieri, fateantur tamen eas non sine viso antecedente fieri, alia ratio est: sed si concedunt anteire visa, nec tamen fato fieri
20 assensiones, quòd proxima illa, & continens caussa non moueat assensionem; vide, ne idem dicant: neque enim Chrysippus cōcedens assensionis proximam, & continentē caussam esse in viso positam, neque eam caussam ad assentiendum necessariam esse, cōcedet, vt, si omnia fato fiant, omnia
25 fiant caussis antecedentibus, & necessariis. itemque illi, qui ab hoc dissentiunt, cōfitentes non fieri assensiones sine præcursione visorum, dicent, Si omnia fato fierent eiusmodi, vt nihil fieret nisi prægressione caussæ, confitendum esse fato fieri omnia. Ex quo facile intellectu est, cùm vtrique, pate-
30 facta, atque explicata sententia sua, ad eundem exitum veniant, verbis eos, non re dissidere. omninoq́;, cùm hæc sit distinctio, vt quibusdam in rebus verè dici possit, cùm hæ caussæ antegressæ sint, non esse in nostra potestate, quin illa eueniant, quorum caussæ fuerint. quibusdam autem in rebus,
35 caussis antegressis, in nostra tamen esse potestate, vt illud aliter eueniat: hanc distinctionem vtriq; approbant: sed alteri censent, quibus in rebus, cùm caussæ antecesserint ita, vt non sit in nostra potestate, vt aliter illa eueniant, illas fato fieri: quæ autem in nostra potestate sint, ab his fatũ abesse.

Hoc modo hanc caussam disceptari oportet, non ab atomis errantibus, & de via declinantibus præsidium petere. Declinat, inquit, atomus. Primum cur? aliam enim quandam vim motus habebunt à Democrito impulsionis, quam plagam ille appellat: à te, Epicure, grauitatis & ponderis. Quæ ergo 5 noua caussa in natura est, quæ declinet atomum? aut num sortiuntur inter se quæ declinent, quæ non? aut cur minimo declinent interuallo, maiore non? aut cur declinent vno minimo, non declinēt duobus, aut tribus? Optare hoc quidem est, non disputare. nam neque extrinsecus impulsam atomū 10 loco moueri, & declinare dicis: neque in illo inani, per quod feratur atomus, quidquam fuisse caussæ, cur ea non è regione ferretur: nec in ipsa atomo mutationis aliquid factū est, quamobrem naturalem sui ponderis motum non teneret. Ita cùm attulisset nullam caussam, quæ istā declinationem 15 efficeret, tamē aliquid sibi dicere videtur, cùm id dicat, quod omniū mentes aspernētur, ac respuant. Nec verò quisquam magis confirmare mihi videtur nō modò fatum, verum etiam necessitatem, & vim omnium rerum, sustulisseque motus animi voluntarios, quàm hic, qui aliter obsistere fato fa- 20 tetur se non potuisse, nisi ad has commenticias declinationes confugisset. Nam, vt essent atomi, quas quidem esse mihi probari nullo modo potest, tamen declinationes istæ numquam explicarentur. nam si atomis, vt grauitate ferantur, tributum est necessitate naturæ, quod omne pondus nulla 25 re impediente moueatur & feratur necesse est: illud quoque necesse est, declinare quibusdam atomis, vel si volunt, omnibus naturaliter.

Multa desunt.

M. TVL. CICERONIS
DE LEGIBVS
LIBER I.

ATTICVS.

LVCVS quidem ille, & hæc Arpinatium
quercus agnoſcitur, ſæpe à me lectus in
Mario. Si manet illa quercus, hæc eſt ꝓfe-
ctò: etenim eſt ſanè vetus. QVINCTVS.
Manet verò, Attice noſter, & ſemper ma-
5 nebit: ſata eſt enim ingenio. nullius au-
tem agricolæ cultu ſtirps tam diuturna, quàm poetæ verſu
ſeminari poteſt. ATT. Quo tandẽ modo Quincte? aut quale
eſt iſtuc, quod poetæ ſerunt? Mihi enim videris fratrem lau-
dãdo ſuffragari tibi. Q. Sit ita ſanè. Verũtamen, dum Latinę
10 loquentur litteræ, quercus huic loco non deerit, quæ Maria-
na dicatur, eáq;, vt ait Scæuula, de fratris mei Mario caneſcet
ſæclis innumerabilibus. Niſi forte Athenæ tuæ ſempiternã
in arce oleam tenere potuerunt: aut, quod Homericus Vly-
xes Deli ſe proceram & teneram palmam vidiſſe dixit, hodie
15 monſtrant eandem: multaq; alia multis locis diutius cõme-
moratione manent, quàm natura ſtare potuerunt. Quare
glandifera illa quercus, ex qua olim euolauit

Nuntia fulua Iouis, *miranda viſa figura,*

nunc ſit hæc. ſed cùm eam tẽpeſtas vetuſtáſve conſumpſerit,
20 tamen erit his in locis, quam Marianã quercũ vocent. ATT.
Non dubito id quidẽ: ſed hoc iam non ex te Quincte quęro,
verùm ex ipſo poeta, tuíne verſus hanc quercum ſeuerint, an
ita factũ de Mario, vt ſcribis, acceperis. MARCVS. Reſpon-
debo tibi equidem, ſed non antè, quàm tu ipſe mihi reſpon-
25 deàs, Attice, certè non longe à tuis ædibus inambulans

post excessum suũ Romulus Proculo Iulio dixerit, se Deum esse;& Quirinum vocari, templumq; sibi dedicari in eo loco iusserit: & Athenis non longe item à tua illa antiqua domo Orithyiam Aquilo sustulerit: sic enim est traditum. ATT. Quorsum tandem, aut cur ista quæris? M. Nihil sanè, nisi ne 5 nimis diligenter inquiras in ea quæ isto modo memoriæ sint prodita. ATT. Atqui multa quærũtur in Mario fictáne, an vera sint,& à nonnullis, quod & in recenti memoria,& in Arpinati homine: sed veritas à te postulatur. M. Et mehercule ego me cupio non mendacẽ putari: sed tamen isti, Tite, fa- 10 ciunt imperitè, qui in isto opusculo non vt à poeta, sed vt à teste veritatẽ exigant: nec dubito, quin iidem,& cum Egeria collocutum Numam,& ab aquila Tarquinio apicem impositum putẽt. Q. Intelligo te frater alias in historia leges obseruãdas putare, alias in poemate. M. Quippe cùm in illo ad 15 veritatem Quincte referantur; in hac ad delectationem pleraq;: quamquam & apud Herodotũ patrem historię,& apud Theopompũ sunt innumerabiles fabulæ. ATT. Teneo quã optabam occasionem, neque omittam. M. Quam tandem, Tite? ATT. Postulatur à te tamdiu, vel flagitatur potius hi- 20 storia: sic enim putãt, te illam tractante effici posse, vt in hoc etiam genere Græciæ nihil cedamus. Atque vt audias quid ego ipse sentiam, non solùm mihi vidêris eorum studiis, qui litteris delectantur, sed etiam patriæ debere hoc munus, vt ea, quæ salua per te est, per te eundem sit ornata: abest enim 25 historia litteris nostris, vt & ipse intelligo, & ex te persæpe audio. potes autẽ tu profectò satisfacere in ea: quippe cùm sit opus, vt tibi quidem videri solet, vnum hoc oratoriũ maxime. Quamobrem aggredere quæsumus,& sume ad hanc rem tempus, quæ est à nostris hominibus adhuc aut ignora- 30 ta, aut relicta. nam post annaleis pontificum maximorum, quibus nihil potest esse iucundius, si aut ad Fabium, aut ad eum, qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Vennonium venias: quamquam ex his alius alio plus habet virium, tamen quid tam exile, quàm 35 isti omnes? Fannii autem ætate coniunctus Antipater paullò inflauit vehementius: habuitque vireis agresteis ille quidem, atque horridas, sine nitore, ac palæstra, sed tamen admonere reliquos potuit, vt accuratiùs scriberent. Ecce autem

ſem ſucceſſere huic bello Clodius, Aſilo, nihil ad Cœlium,
ſed potius ad antiquorum lãguorem, atque inſcitiam. Nam
quid Attium memorem? cuius loquacitas habet aliquid ar-
gutiarum, nec id tamen ex illa erudita Græcorum copia, ſed
5 ex librariolis Latinis: in orationibus autem multus & ine-
ptus, ad ſummã impudentiam. Siſenna eius amicus omneis
adhuc noſtros ſcriptores, niſi qui forte nondum ediderunt,
de quibus exiſtimare non poſſumus, facilè ſuperauit. is ta-
men neque orator in numero veſtro vmquam eſt habitus,
10 & in hiſtoria puerile quiddam conſectatur, vt vnum Clitar-
chum, neque prætereà quemquam de Græcis legiſſe videa-
tur, eum tamen velle dumtaxat imitari: quem ſi aſſequi poſ-
ſet; aliquantum ab optimo tamen abeſſet. Quare tuum eſt
munus: hoc à te exſpectatur, niſi quid Quincto videtur ſe-
15 cus. Q. Mihi verò nihil: & ſæpe de iſto collocuti ſumus: ſed eſt
quædam inter nos parua diſſenſio. ATT. Quæ tandem? Q. A
quibus temporibus ſcribendi capiatur exordium. ego enim
ab vltimis cenſeo. quoniam illa ſic ſcripta ſunt, vt ne legan-
tur quidem: ipſe autem æqualem ætatis ſuæ memoriam de-
20 poſcit, vt ea complectatur, quibus ipſe interfuit. ATT. Ego
verò huic potius aſſentior: ſunt enim maximæ res in hac me-
moria, atque ætate noſtra: tum autem hominis amiciſſimi
Cn. Pompeii laudes illuſtrabit. incurret etiam in illum me-
morabilem annum ſuum: quem ab iſto malo prædicari,
25 quam, vt aiũt, de Remo, & Romulo. M. Intelligo equidem à
me iſtum laborem iamdiu poſtulari, Attice: quem non recu-
ſarem, ſi mihi vllũ tribueretur vacuum tempus & liberum:
neque enim occupata opera, neq; impedito animo, res tan-
ta ſuſcipi poteſt: vtrumque opus eſt, & cura vacare, & nego-
30 otio. ATT. Quid? ad cetera, quæ ſcripſiſti plura, quàm quiſ-
quam è noſtris, quod tibi tandem tempus vacuum fuit con-
ceſſum? M. Subſiciua quædam tempora incurrunt: quæ ego
perire non patior: vt ſi qui dies ad ruſticandum dati ſint, ad
eorum numerum accommodentur, quæ ſcribimus. Hiſto-
35 ria verò nec inſtitui poteſt, niſi præparato otio: nec exiguo
tempore abſolui. & ego animi pendere ſoleo, cùm ſemel
quid orſus, traducor aliò: neque tam facile interrupta con-
texo, quàm abſoluo inſtituta. ATT. Legationem aliquam
nimirum oratio iſta poſtulat, aut eiuſmodi quampiam ceſ-

ſationem liberam, atque otioſam. M. Ego verò ætatis potius vacationi confidebam, cùm præſertim non recuſarem, quo minus more patrio ſedens in ſolio conſulentib. reſponderem, ſenectutisque non inertis grato, atque honeſto fungerer munere: ſic enim mihi liceret & iſti rei, quam deſideras, & multis vberioribus, atque maioribus operæ quantum vellem dare. ATT. Atqui vereor, ne iſtam cauſſam nemo noſcat, tibique ſemper dicendum ſit: & eo magis, quòd te ipſe mutaſti, & aliud dicendi genus inſtituiſti: vt quemadmodũ Roſcius familiaris tuus in ſenectute numeros in cantu ceciderat, ipſasq; tardiores fecerat tibias, ſic tu à contentionibus, quib. ſummis vti ſolebas, quotidie relaxes aliquid, vt iam oratio tua non multùm à philoſophorũ lenitate abſit. quod ſuſtinere, cùm vel ſumma ſenectus poſſe videatur, nullam tibi à cauſſis vacationem video dari. Q. At mehercule ego arbitrabar poſſe id populo noſtro probari, ſi te ad ius reſpondendum dediſſes. Quamobrem cùm placebit, tibi experiendum cenſeo. M. Id, ſi quidem Quincte nullũ eſſet in experiendo periculũ: ſed vereor, ne, dũ minuere velim laborem, augeam, atq; ad illam cauſſarum operã, ad quã ego numquam niſi paratus, & meditatus accedo, adiũgatur hæc iuris interpretatio; quę non tam mihi moleſtã ſit propter laborem, quàm quòd dicendi cogitationem auferat, ſine qua ad nullam maiorem vmquam cauſſam ſum auſus accedere. ATT. Quin igitur iſta ipſa explicas nobis his ſubſiciuis, vt ais, temporibus, & conſcribis de iure ciuili ſubtilius, quàm ceteri? nam à primo tempore ætatis iuri ſtudere te memini, cùm ipſe etiam ad Scæuulam ventitarem: neq; vmquam mihi viſus es ita te ad dicendum dediſſe, vt ius ciuile contemneres. M. In longum ſermonẽ me reuocas, Attice: quem tamen, niſi Quinctus aliud quid nos agere mauult, ſuſcipiã: &, quoniam vacui ſumus, dicam. Q. Ego verò libenter audierim: quid enim agam potius? aut in quo melius hũc conſumã diem? M. Quin igitur ad illa ſpatia noſtra, ſedesq; pergimus? vbi, cùm ſatis erit deambulatum, requieſcemus: nec profectò nobis delectatio deerit, aliud ex alio quęrentibus. ATT. Nos verò, & hac quidẽ, adire ſi placet per ripã & vmbrã. Sed iam ordire explicare, quæſo, de iure ciuili quid ſentias. M. Ego memini ſummos fuiſſe in ciuitate noſtra viros, qui

qui id interpretari populo,& reſpōdere ſoliti ſint:ſed eos magna profeſſos,in paruis eſſe verſatos. Quid enim eſt tantum, quantū ius ciuitatis? Quid autē tam exiguum quàm eſt munus hoc eorū,qui conſuluntur? quàm eſt populo neceſſariū?
5 nec verò eos,qui ei muneri præfuerunt,vniuerſi iuris expertes fuiſſe exiſtimo,ſed hoc,ciuile quod vocant,eatenus exercuerunt,quoad populo pręſtare voluerunt:id autē incognitum eſt,minusq; in vſu neceſſariū. Quamobrem quò me vocas? aut quid hortaris? vt libellos conficiā de ſtillicidiorū, ac
10 de parietū iure? aut vt ſtipulationum, & iudiciorū formulas componā? quæ & conſcripta ſunt à multis diligenter,& ſunt humiliora,quā illa, quæ à vobis exſpectari puto. Att. Atqui,ſi quæres ego quid exſpectē: quoniā ſcriptū eſt à te de optimo reip. ſtatu, conſequens eſſe videtur,vt ſcribas tu idem
15 de legibus: ſic enim feciſſe video Platonem illū tuum,quem tu admiraris,quem omnib. anteponis, quē maximè diligis. M. Víſne igitur,vt ille Cretæ cùm Clinia,& cùm Lacedęmonio Megillo,æſtiuo,quemadmodū deſcribit,die,in cupreſſetis Gnoſiorū, & ſpatiis ſilueſtribus,crebrò inſiſtens, interdū
20 acquieſcens, de inſtitutis rerum publicarum, ac de optimis legibus diſputat,ſic nos inter has proceriſſimas populos, in viridi opacaq; ripa inambulantes,tum autē reſidentes,quæramus iiſdem de rebus aliquid vberius, quàm forenſis vſus deſiderat? Att. Ego verò iſta audire cupio. M. Quid ait
25 Quinctus? Q. Nulla de re magis. M. Et rectè quidē: nam ſic habetote, nullo in genere diſputandi magis honeſta patefieri,quid ſit homini natura tributum, quantā vim rerum optimarum mens humana contineat: cuius muneris colēdi, efficiendiq; cauſſa nati, & in lucem editi ſimus: quæ ſit con-
30 iunctio hominum,quæ naturalis ſocietas inter ipſos. his enim explicatis, fons legum, & iuris inueniri poteſt. Att. Non ergo à prætoris edicto,vt pleriq; nunc,neque à XII. tabulis, vt ſuperiores, ſed penitus ex intima philoſophia hauriendā iuris diſciplinam putas. M. Non enim id quærimus
35 hoc ſermone, Pomponi, quemadmodum caueamus in iure, aut quid de quaq; conſultatione reſpondeamus. Sit iſta res magna, ſicut eſt: quæ quondam à multis claris viris, nunc ab vno ſumma auctoritate,& ſcientia ſuſtinetur. Sed nos iſta. Complectenda in hac diſputatione tota cauſſa vniuer-

si iuris est, ac legum; vt hoc ciuile quod dicimus, in paruum quendam, & angustum locum concludatur naturæ. Natura enim iuris nobis explicanda est, eaq; ab hominis repetenda natura: considerandæ leges, quibus ciuitates regi debeant: tum hæc tractanda, quæ composita sunt, & descripta, iura, 5 & iussa populorum, in quibus ne nostri quidem populi latebunt, quæ vocãtur iura ciuilia. Q. Alte verò, &, vt oportet, à capite, frater, repetis quod quærimus: & qui aliter ius ciuile tradunt, non tam iustitiæ, quàm litigandi tradunt vias. M. Non est ita, Quincte: ac potius ignoratio iuris litigiosa est, 10 quàm scientia. Sed hæc posterius. Nunc iuris principia videamus. Igitur doctissimis viris proficisci placuit à lege haud scio an rectè: si modò, vt iidẽ definiunt, LEX est ratio summa insita in natura, quæ iubet ea, quæ faciẽda sunt, prohibetque contraria. Eadem ratio cùm est in hominis mente 15 confirmata, & confecta, lex est. itaque arbitrantur prudentiam esse legem, cuius ea vis sit, vt rectè facere iubeat, vetet delinquere: eamque rem illi Græco putant nomine à suum cuique tribuendo appellatam; ego nostro à legendo. nam vt illi æquitatis, sic nos delectus vim in lege ponimus: & pro- 20 prium tamen vtrumque legis est. Quòd si ita rectè dicitur, vt mihi quidem plerumque videri solet, à lege ducendum est iuris exordium: ea est enim naturæ vis, ea mens, ratioq; prudentis, ea iuris, atque iniuriæ regula. Sed quoniam in populari ratione omnis nostra versatur oratio, populariter inter- 25 dum loqui necesse erit, & appellare eam legem, quæ scripto sancit quod vult, aut iubendo, aut vetando, vt vulgus appellat. Cõstituendi verò iuris ab illa summa lege capiamus exordium, quæ sæculis compluribus antè nata est, quàm scripta lex vlla, aut quàm omnino ciuitas constituta. Q. Com- 30 modius verò, & ad rationem instituti sermonis sapientiùs. M. Vísne ergo, ipsius iuris ortum à fonte repetamus? quo inuento, non erit dubiũ, quò sint hæc referenda, quæ quærimus. Q. Ego verò ita faciendum esse censeo. ATT. Me quoque adscribito fratris sententiæ. M. Quoniam igitur eius 35 reipubl. quam optimam esse docuit in illis sex libris Scipio, tenendus est nobis, & seruandus status, omnesque leges accommodandæ ad illud ciuitatis genus: serendi etiam mores, nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem iuris à natura:

natura: qua duce est nobis omnis disputatio explicanda. ATT. Rectissimè:& quidem ista duce errari nullo pacto potest. M. Dásne igitur hoc nobis Pomponi(nam Quincti noui sententiam)Deorum immortalium natura,ratione,pote-
5 state, mente, numine, siue quod est aliud verbum, quo planius significem quod volo,naturam omnem diuinam regi? nam si hoc non probas, à Deo nobis caussa ordienda est potissimum. ATT. Do sanè, si postulas:etenim propter hunc concentum auium,strepitumq; fluminum,non vereor,con-
10 discipulorum ne quis exaudiat.M. Atqui cauendum est: solent enim, id quod virorum bonorum est, admodum irasci: nec verò ferent, si audierint te primum caput libri optimi prodidisse:in quo scripsit nihil curare Deum nec sui,nec alieni. ATT. Perge quæso:nam id, quod tibi concessi, quorsum
15 pertineat exspecto. M. Non faciam lõgius:huc enim pertinet.Animal hoc prouidum,sagax,multiplex,acutũ,memor, plenum rationis,& consilii,quem vocamus hominem,præclara quadam conditione generatum esse à supremo Deo: solum est enim ex tot animantium generibus atque natu-
20 ris,particeps rationis,& cogitationis,cùm cetera sint omnia expertia.Quid est autem,non dicam in homine,sed in omni cælo,atque terra,ratione diuinius? quæ cùm adoleuit,atque perfecta est,nominatur rite sapiẽtia. Est igitur,quoniam nihil est ratione melius, eaque & in homine, & in Deo, prima
25 homini cum Deo rationi societas. Inter quos autem ratio, inter eosdẽ etiam recta ratio cõmunis est. Quæ cùm sit lex, lege quoq; consociati homines cum Diis putãdi sumus. Inter quos porrò est cõmunio legis, inter eos communio iuris est. Quibus autem hæc sunt inter eos communia,& ciuitatis
30 eiusdem habendi sunt. Si verò iisdem imperiis, & potestatibus parent,multo etiã magis parent huic cælesti descriptioni,mentiq; diuinæ, & præpotenti Deo : vnde etiam vniuersus hic mundus vna ciuitas cõmunis Deorum, atq; hominũ existimanda:& quod in ciuitatibus ratione quadam,de qua
35 dicetur idoneo loco,agnationibus familiarum distinguuntur status,id in rerum natura tantó est magnificentius,tantóq; præclarius,vt homines Deorum agnatione,& gente teneantur. Nam cùm de natura omni quæritur, disputari solent nimirũ ista:perpetuis cursibus,conuersionibus cælesti-

bus extitisse quandam materiam serendi generis humani, quod sparsum in terras, atq; satũ, diuino auctum sit animorum munere. nam quòd aliquib. cohærent homines, è mortali genere sumpserunt quæ fragilia essent & caduca, animũ esse ingeneratum à Deo, ex quo verè vel agnatio nobis cum 5 cælestibus, vel genus, vel stirps appellari potest. Itaq; ex tot generibus nullũ est animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam Dei: de ipsisq; hominibus nulla gens est, neque tám immansueta, nec tam fera, quæ non, etiã si ignoret qualem habere Deum deceat, tamen habendum sciat. 10 Ex quo efficitur illud, vt is agnoscat Deum, qui, vnde ortus sit, quasi recordetur ac noscat. Iam verò virtus eadem in homine ác Deo est, neque vllo alio ingenio præterea. Est autem virtus nihil aliud quàm in se perfecta, & ad summum perducta natura. Est igitur homini cum Deo similitudo. 15 Quod cùm ita sit, quæ tandem potest esse propior certiórve cognatio? itaque ad hominũ commoditates, & vsus tantam rerum vbertatẽ natura largita est, vt ea, quæ gignuntur, donata cõsultò nobis, non fortuito nata videantur: nec solùm ea, quæ frugibus atque bacis terræ fœtu profunduntur, sed 20 etiã pecudes: quod perspicuũ sit, partim esse ad vsum hominum, partim ad fructum, partim ad vescendum procreatas: Artes verò innumerabiles repertæ sunt docente natura: quã imitata ratio res ad vitã necessarias sollerter consecuta est. Ipsum autem hominem eadem natura non solùm celeritate 25 mentis ornauit, sed etiam sensus tamquã satellites attribuit, ác nuntios: & rerũ plurimarũ obscuras, & necessarias intelligentias enudauit, quasi fundamenta quædam scientiæ: figuramque corporis habilem, & aptam ingenio humano dedit. nam cùm ceteras animanteis abiecisset ad pastũ, solum 30 hominem erexit, ad cælique quasi cognationis domiciliiq; pristini conspectũ excitauit: tum speciem ita formauit oris, vt in ea penitus reconditos mores effingeret. Nam & oculi nimis arguti, quemadmodũ animo affecti simus, loquũtur: & is, qui appellatur vultus, qui nullo in animante esse præter 35 hominẽ potest, indicat mores: cuius vim Græci norunt, nomen omnino non habent. Omitto opportunitates, habilitatesque reliqui corporis, moderationẽ vocis, orationis vim, quæ conciliatrix est humanæ maximẽ societatis. Neq. enim

omnia

omnia sunt huius disputationis, ac temporis: & hunc locum satis, vt mihi videtur in iis libris, quos legistis, expressit Scipio. Nunc quoniã hominem, quod principium reliquarum rerum esse voluit, generauit & ornauit Deus, perspicuum sit
5 illud, ne omnia disserantur, ipsam per se naturã longius progredi: quæ etiam nullo docente profecta ab iis, quorum ex prima, & inchoata intelligẽtia genera cognouit, confirmat ipsa per se rationẽ & perficit. ATT. Dii immortales, quàm tu longè iuris principia repetis, atque ita, vt ego non modò
10 ad illa non properẽ, quæ exspectabam à te de iure ciuili, sed facile patiar te hunc diem vel totum in isto sermone consumere: sunt enim hæc maiora, quæ aliorũ caussa fortasse cõplecteris, quàm ipsa illa, quorum hæc caussa præparantur. M. Sunt hæc quidem magna, quæ nunc breuiter attingun-
15 tur: sed omnium, quæ in hominum doctorum disputatione versantur, nihil est profectò præstabilius, quàm planè intelligi, nos ad iustitiam esse natos; neque opinione, sed natura constitutum esse ius. Id iam patebit, si hominum inter ipsos societatem, coniunctionemque perspexeris: nihil est enim
20 vnum vni tam simile, tã par, quàm omnes inter nosmetipsos sumus. Quòd si deprauatio consuetudinũ, si opinionũ vanitas nõ imbecillitatem animorũ torqueret, & flecteret quocumque cœpisset: sui nemo ipse tã similis esset, quàm omnes sunt omnium. Itaque quæcumq; est hominis diffinitio, vna
25 in omneis valet. Quod argumenti satis est, nullã dissimilitudinẽ esse in genere. quæ si esset, nõ vna omneis definitio contineret. Etenim ratio, qua vna præstamus beluis, per quam coniectura valemus, argumentamur, refellimus, disserimus, conficimus aliquid, concludimus, certè est communis, do-
30 ctrina differens, discendi quidẽ facultate par. nam & sensib. eadem omnia comprehenduntur: & ea, quæ mouent sensus, itidem mouent omniũ, quæque in animis imprimuntur, de quibus antè dixi, inchoatæ intelligentiæ, similiter in omnibus imprimuntur: interpresq; est mẽtis oratio, verbis discre-
35 pãs, sentẽtiis cõgruens. Nec est quisquã gẽtis vllius, qui ducẽ naturã nactus, ad virtutẽ peruenire nõ possit. Nec solùm in rectis, sed etiam in prauis actibus insignis est humani generis similitudo. nam & voluptate capiuntur omnes: quæ etsi est illecebra turpitudinis, tamen habet quiddam natu-

ralis boni: lenitatis est enim, & suauitatis:id enim,vt suauitate delectans, sic ab errore mentis tamquã salutare aliquid asciscitur.Similiq; inscitia mors fugitur,quasi dissolutio naturę:vita expetitur,quia nos in quo nati sumus,cõtinet:dolor in maximis malis ducitur,cùm sua asperitate,tum quod 5
naturæ interitus videtur sequi. Propter quam honestatis,& gloriæ similitudinem beati,qui honorati sunt,videntur:miseri autem,qui inglorii. Molestiæ,lætitiæ,cupiditates,timores similiter omniũ menteis peruagãtur:nec, si opiniones aliæ sunt apud alios,iccirco, qui canẽ & felẽ vt Deos colunt, 10
non eadem superstitione, quæ ceteræ gentes conflictantur. Quæ autẽ natio non comitatem,non benignitatẽ, non gratum animũ,& beneficii memorẽ diligit?quæ superbos,quæ maleficos,quæ crudeleis,quæ ingratos non aspernatur,non odit? Quibus ex rebus cùm omne genus hominũ sociatum 15
inter se esse intelligatur,illud extremũ est,quòd rectè viuendi ratio meliores efficit.quæ si approbatis,pergã ad reliqua: sin quid requiritis,id explicemus prius. ATT. Nos verò nihil:vt pro vtroq; respondeã. M. Sequitur igitur,ad participãdum alium alio,cõmunicandumq; inter omneis, iustos na- 20
turã esse factos (atque hoc in omni disputatione sic intelligi volo quod dicam naturã esse)tantã autẽ esse corruptelã malæ cõsuetudinis,vt ab ea tamquã igniculi exstinguãtur à natura dati,exoriãturq́,& confirmẽtur vitia cõtraria. Quòd si, quo modo est natura, sic iudicio homines humani (vt ait 25
poeta)nihil à se alienum putarent, coleretur ius æquè ab omnibus:quib.enim ratio natura data est, iisdẽ etiã recta ratio data est.ergò & lex,quæ est recta ratio in iubendo, & vetando.si lex,ius quoq:. At omnibus ratio: ius igitur datũ est omnibus. Recteq; Socrates exsecrari eũ solebat,qui primus 30
vtilitatẽ à natura seiunxisset:id enim quærebatur caput esse exitiorũ omniũ:vnde enim illa Pythagorea vox,τὰ τῶν φίλων κοινά, καὶ φιλίαν ἰσότητα. Ex quo perspicitur, cùm hanc beneuolentiam tam latè longeque diffusam vir sapiens in aliquẽ pari virtute præditum contulerit,tum illud effici,quod qui- 35
busdam incredibile videatur,sit autem necessariũ, vt nihilo sese plus, quàm alterum diligat: quid enim est quod differat, cùm sint cuncta paria? Quòd si interesse quippiam tantulum modò potuerit,iam amicitiæ nomen occiderit:cuius
est eã

est ea vis, vt, simulatque sibi aliquid, quã alteri maluerit, nulla sit. quæ præmuniũtur omnia reliquo sermoni, disputationique nostræ, quo facilius ius in natura esse positum intelligi possit. De quo cùm perpauca dixero, tum ad ius ciuilẽ
5 veniam, ex quo hæc omnis nata est oratio. Q. Tu verò iam perpauca scilicet: ex iis enim quæ dixisti, Attice, videtur, mihi quidem certè ex natura ortum esse ius. ATT. An mihi aliter videri possit, cùm hæc iam perfecta sint? primùm quasi muneribus Deorum nos esse instructos, & ornatos: secun-
10 do autem loco vnam esse hominum inter ipsos viuendi parem, communemq́ue rationem: deinde omneis inter se naturali quadam indulgentia, & beneuolentia, tum etiã societate iuris contineri. Quæ cùm vera esse rectè, vt arbitror, cõcesserimus, quî iam licet nobis à natura leges, & iura seiun-
15 gere? M. Rectè dicis; & res sic se habet. Verùm philosophorũ more, non veterum quidem illorum, sed eorum, qui quasi officinas instruxerunt sapientiæ, quæ fuse olim disputabãtur, ac liberè, ea nunc articulatim distinctéq; dicuntur: nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in manibus, nisi se-
20 paratim hoc ipsum, naturæ esse ius, disputarint. ATT. Et scilicet tua libertas disserendi amissa est: aut tu is es, qui in disputando non tuum iudicium sequare, sed auctoritati aliorum pareas? M. Non semper, Tite: sed iter huius sermonis quod sit, vides: ad reipubl. firmandas, & stabiliendas vireis, sanan-
25 dos populos omnis nostra pergit oratio. Quocirca vereor committere vt non bene prouisa, & diligenter explorata principia ponantur: nec tamen vt omnibus probentur (nã id fieri non potest) sed vt iis, qui omnia recta, atque honesta per se expetenda duxerunt, & aut nihil omnino in bonis nu-
30 merandum, nisi quod per se ipsum laudabile esset, aut certè nullum habendum magnum bonum, nisi quod verè laudari sua sponte posset. His omnibus, siue in Academia vetere cũ Speusippo, Xenocrate, Polemone manserunt: siue Aristotelem, & Theophrastum, cum illis re congruentes, genere do-
35 cendi paullum differentes, secuti sunt: siue, vt Zenoni visum est, rebus non cõmutatis immutauerunt vocabula, siue etiã Aristonis difficilem, atque arduam, sed iam tamen fractam, & conuictam sectam secuti sunt, vt virtutibus exceptis, atque vitiis, cetera in summa æqualitate ponerent, his omni-

bus hæc, quæ dixi, probantur. sibi autem indulgentes, & corpori deseruientes, atq; omnia quæ sequantur in vita, quæq; fugiant, voluptatibus, & doloribus ponderantes, etiã si vera dicunt (nihil enim opus est hoc loco litibus) in hortulis suis iubeamus dicere, atq; etiam ab omni societate reipub. cuius 5 partem nec norunt vllam, nec vmquã nosse voluerunt, paullisper facessant rogemus. Perturbatricem autem harum omnium rerum Academiam hanc ab Arcesila, & Carneade recentem exoremus, vt sileat. nã si inuaserit in hæc, quæ satis scitè nobis instructa & cõposita videntur, nimias edet rui- 10 nas. Quã quidem ego placare cupio, submouere non audeo. Nam & in iis sine illius suffimentis expiati sumus. At verò scelerũ in homines, atq; impietatum nulla expiatio est. Itaq; pœnas luunt non tam iudiciis quæ quondam nusquã erant, hodie multifariã nulla sunt; vt sint tamẽ, persæpe falsa sunt: 15 vt eos agitent, insectenturq; furiæ, non ardentibus tædis, sicut in fabulis, sed angore conscientiæ, fraudisque cruciatu. Quod si homines ab iniuria pœna, non natura arcere deberet; quænam solicitudo vexaret impios, sublato suppliciorũ metu? quorum tamẽ nemo tã audax vnquã fuit, quin aut ab- 20 nueret a se commissum esse facinus, aut iusti sui doloris caussam aliquam fingeret, defensionemq; facinoris à natura iure aliquo quæreret. Quæ si appellare audent impii; quo tandem studio colẽtur à bonis? Quòd si pœna, si metu supplicii, non ipsa turpitudo, deterret ab iniuriosa, facinorosaq; vita, 25 nemo est iniustus: at incauti potius habendi sunt improbi. Tũ autẽ qui non ipso honesto mouemur, vt boni viri simus, sed vtilitate aliqua atque fructu, callidi sumus, non boni. Nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet nisi testem, vel iudicem? quid in deserto loco, nactus quem multo 30 auro spoliare possit imbecillum, atq; solum? Noster quidem hic natura iustus vir ac bonus etiam colloquetur, iuuabit, in viam deducet. Is verò, qui nihil alterius caussa facit, & metitur suis commodis omnia, videtis, credo, quid sit acturus: quòd si negabit se illi vitã erepturum, & aurum ablaturum: 35 numquam ob eam caussam negabit, quòd id natura turpe iudicet, sed quòd metuat ne emanet, id est, ne malum habeat. O rem dignam, in qua non modò docti, verum etiã agrestes erubescant. Iã verò stultissimũ illud, existimare omnia iusta

esse, quæ scita sint in populorum institutis, aut legibus. Etiã-
ne, si quæ sint tyrannorum leges, si triginta illi Athenis leges
imponere voluissent? aut si omnes Athenienses delectaren-
tur tyrannicis legibus, num iccirco hæ leges iustæ haberen-
5 tur? nihilo credo magis illa, quàm interrex noster tulit, vt di-
ctator, quẽ vellet ciuiũ, indicta caussa impune posset occide-
re. est enim vnum ius, quo deuincta est hominum societas, &
quod lex constituit vna. Quæ lex est recta ratio imperandi,
atq; prohibendi: quam qui ignorat, is est iniustus, siue est illa
10 scripta vspiam, siue nusquam. Quòd si iustitia est obtempe-
ratio scriptis legibus, institutisq; populorũ, & si, vt iidẽ dicũt,
vtilitate omnia metiẽda sunt: negliget leges, easq; perrũpet,
si poterit, is, qui sibi eã rem fructuosam putabit fore. Ita fit, vt
nulla sit omnino iustitia, si neq; natura est, & ea, quæ propter
15 vtilitatem constituitur, vtilitate illa conuellitur. Atqui si na-
tura confirmatum ius non erit, virtutes omnes tollantur: vbi
enim liberalitas, vbi patriæ caritas, vbi pietas, vbi aut bene
merendi de altero, aut referendæ gratiæ voluntas poterit
exsistere? nam hæc nascuntur ex eo, quòd natura propensi
20 sumus ad diligendos homines, quod fundamẽtum iuris est:
neque solùm in homines obsequia, sed etiam in Deos cere-
moniæ, religionesq; tolluntur: quas non metu, sed ea cõiun-
ctione, quæ est homini cum Deo, conseruandas puto. Quòd
si populorum iussis, si principum decretis, si sẽtẽtiis iudicũ,
25 iura constituerentur: ius esset latrocinari, ius adulterare, ius
testamenta falsa supponere, si hæc suffragiis, aut scitis multi-
tudinis probarentur. Quæ si tãta potẽtia stultorum senten-
tiis, atq; iussis, vt eorum suffragiis rerũ natura vertatur: cur
non sanciunt, vt quæ mala, perniciosaque sunt, habeãtur pro
30 bonis, ac salutaribus? aut cur, cùm ius ex iniuria lex facere
possit, bonum eadem facere non possit ex malo? Atqui nos
legem bonam à mala nulla alia nisi naturali norma diui-
dere possumus. nec solũ ius à natura diiudicatur, sed omni-
no omnia honesta, ac turpia. nam & communis intelligen-
35 tia nobis notas res efficit, easque in animis nostris inchoa-
uit, vt honesta in virtute ponantur, in vitiis turpia. Hæc autẽ
in opinione existimare, non in natura ponere, dementis est.
nã nec arboris, nec equi virtus quæ dicitur, in quo abutimur
nomine, in opinione sita est, sed in natura. quod si ita est,

honesta quoque, & turpia natura diiudicanda sunt. Nam si opinione vniuersa virtus, eâdem eius etiam partes probarẽtur. Quis igitur prudentem, &, vt ita dicam, catum, non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet? est enim virtus perfecta ratio. quod certè in natura est. Igitur omnis ho- 5 nestas eodem modo. nam vt vera & falsa, vt consequentia & contraria, sua sponte, non aliena, iudicantur: sic constans, & perpetua ratio vitæ, quæ est virtus, itemque inconstantia, quod est vitium, sua natura probatur. Nos ingenia iuuenum non ratione ab ingenita naturæ virtute, sed vitia, quæ exsi- 10 stunt ab ingeniis, iudicamus. an ea non aliter, quàm honesta & turpia non ad naturã referri necesse erit? Quod laudabile bonum est, in se habeat quod laudetur necesse est: ipsũ enim bonum non est in opinionibus, sed in natura. nam ni ita esset, beati quoque opinione essent: quo quid dici potest stul- 15 tius? Quare cùm & bonum & malum natura iudicetur, & ea sunt principia naturæ: certè honesta quoque, & turpia simili ratione diiudicanda, & ad naturam referenda sunt. Sed perturbat nos opinionum varietas, hominumq; dissensio: & quia non idem contingit in sensibus, hos natura certos pu- 20 tamus: illa, quæ aliis sic, aliis secus, nec iisdem semper vno modo videntur, ficta esse dicimus. Quod est longe aliter. nã sensus nostros non parens, non nutrix, non magister, nõ poeta, non scena deprauat, non multitudinis consensus abducit à vero. animis omnes tenduntur insidiæ, vel ab iis, quos 25 modò enumeraui, qui teneros, & rudeis cùm acceperunt, inficiunt, & flectunt, vt volunt: vel ab ea, quæ penitus in omni sensu implicata insidet imitatrix boni voluptas, malorum autem mater omnium: cuius blanditiis corrupti, quæ natura bona sunt, quia dulcedine hac & scabie carent, non cerni- 30 mus satis. Sequitur, vt conclusa mihi iam hęc sit omnis ratio, id quod ante oculos ex iis est, quæ dicta sunt, & ius, & omne honestum sua sponte esse expetendum. Etenim omnes viri boni ipsam æquitatem, & ius ipsum amant: nec est viri boni errare, & diligere, quod per se non sit diligendum. Per se igi- 35 tur ius est expetendum, & colendum. Quòd si ius, etiam iustitia. sic reliquæ quoque virtutes per se colendæ sunt. Quid liberalitas? gratuitáne est, an mercenaria? si sine præmio benigna est, gratuita: si cum mercede, conducta: nec est dubium,

bium,quin is,qui liberalis,benignúsve dicitur, officium nõ fructum sequatur. Ergo item iustitia nihil expetit præmii, nihil pretii. per se igitur expetitur.eademque omniũ virtutũ caussa,atque sententia est. atque etiam si emolumentis, nõ
5 suapte natura virtus expetitur, vna erit virtus, quæ malitia rectissimè dicetur. Vt enim quisque maximè ad suum commodum refert quæcumque agit,ita minimè est vir bonus, vt,qui virtutẽ præmio metiuntur, nullam virtutem nisi malitiam putent. Vbi enim beneficus, si nemo alterius caussa
10 benigne facit?vbi gratus,si non eum ipsum, cui referũt gratiã,ipsi cernunt grati?vbi illa sancta amicitia,si non ipse amicus per se amatur toto pectore,vt dicitur?qui etiã deserẽdus, & abiiciendus est,desperatis emolumentis,& fructibus.quo quid potest dici immanius? Quòd si amicitia per se colenda
15 est,societas quoque hominum,& æqualitas, & iustitia per se expetenda. quod ni ita est,omnino iustitia nulla est: id enim iniustissimum ipsum est, iustitiæ mercedem quærere. Quid verò de modestia, quid de temperantia,quid de continentia, quid de verecundia,pudore,pudicitiaq; dicemus? infamiæ-
20 ne metu non esse petulanteis,an legum,& iudiciorum?Innocentes ergo,& verecundi sunt, vt bene audiant: & vt rumorẽ bonum colligant, erubescunt, & pudet impudica loqui. Ac me nimirum istorum philosophorum pudet, qui nullum vitium vitare, nisi iudicio ipso multatum putant. Quid enim?
25 possumus eos, qui stupro arcentur infamiæ metu, pudicos dicere, cùm ipsa infamia propter rei turpitudinem cõsequatur? Nã quid aut laudari rite,aut vituperari potest, si ab eius natura recesseris, quod aut laudandum, aut vituperandum putes?An corporis prauitates, si erunt perinsignes, habebũt
30 aliquid offensionis, animi deformitas non habebit ? cuius turpitudo ex ipsis vitiis facillimè perspici potest: quid enim fœdius auaritia, quid immanius libidine,quid contemptius timiditate, quid abiectius tarditate & stultitia dici potest? Quid ergo? eos, qui singulis vitiis excellunt, aut etiam plu-
35 ribus,propter damna,aut detrimenta,aut cruciatus aliquos, miseros dicimus,an propter vim,turpitudinemq; vitiorum? quod item ad contrariam laudem in virtute dici potest. Nã si propter alias res virtus expetitur: melius esse aliquid, quã virtutẽ,necesse est. Pecuniãne igitur?an honores? an formã?

an valetudinem? quæ &,cùm adsunt,perparua sunt,&,quàm diu affutura sint,certum sciri nullo modo potest. an,id quod turpissimum dictu est,voluptatem? at in ea quidem spernẽda & repudiãda,virtus vel maximè cernitur. Videtísne quãta series rerum,sententiarumq; sit? atque vt ex alio alia nectãtur? Quin labebar longius,nisi me retinuissem. Q. Quò tandem? libenter enim,frater,cum ista oratione tecum prolaberer. M. Ad finem bonorum, quò referuntur, & cuius caussa sunt facienda omnia,controuersam rem,& plenã dissensionis inter doctissimos,sed aliquando tamen iudicandã. A. Quî istuc fieri potest,L. Gellio mortuo? M. Quid tandem id ad rem? ATT. Quia me Athenis audire ex Phædro meo memini,Gellium,familiarem tuum,cùm proconsul ex præptura in Græciam venisset,Athenis philosophos,qui tũ erant, in locum vnum conuocasse,ipsisque magnopere auctorem fuisse,vt aliquando controuersiarum aliquem facerent modum: quòd si essent eo animo, vt nollent ætatẽ in litibus cõterere,posse rem cõuenire: & simul operã suam illis esse pollicitũ,si posset inter eos aliquid conuenire. M. Ioculare istud quidem,Pomponi, & à multis sæpe derisum: sed ego planè vellem me arbitrum inter antiquam Academiam & Zenonem datum. ATT. Quo tandem istuc modo? M. Quia de re vna solũ dissident, de ceteris mirificè congruunt. ATT. Ain' tandem? vna de re est solùm dissensio? M. Quæ quidem ad rẽ pertineat,vna: quippe cùm antiqui omnes,quod secundum naturam esset,quo iuuaremur in vita, bonum esse decreuerint, hic, nisi quod honestum esset,putauerit bonum. ATT. Perparuam verò controuersiam dicis, ac non eam quæ dirimat omnia. M. Probè quidem sentis,si re,ac non verbis dissiderent. ATT. Ergo assentiris Antiocho familiari meo: magistro enim non audeo dicere:quocum vixi,& qui me ex nostris penè cõuellit hortulis, deduxitque in Academiam perpauculis passibus. M. Vir iste fuit ille quidem prudẽs & acutus,& in suo genere perfectus, mihique, vt scis, familiaris: cui tamen ego assentiar in omnibus,nécne,mox videro:hoc dico,controuersiam totam istã posse sedari. ATT. Quî istuc tandem vides? M. Quia si, vt Chius Aristo dixit, solum bonũ esse diceret,quod honestum esset: malumque, quod turpe: ceteras res omneis planè pares, ac ne minimum quidem, vtrùm

verùm adessent, an abessent, interesse: valde à Xenocrate, & Aristotele, & ab illa Platonis familia discreparet, essetque inter eos de re maxima, & de omni viuendi ratione dissensio. nunc verò cùm decus, quod antiqui summum bonum esse
5 dixerunt, hic solum bonum dicat: item dedecus, quod illi summum malum, hic solum: diuitias, valetudinẽ, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas: paupertatem, debilitatem, dolorẽ, incõmodas, non malas: sentit idem, quod Xenocrates, quod Aristoteles: loquitur alio modo. Ex hac
10 autem non rerum, sed verborum discordia controuersia natá est de finibus: in qua quoniam vsucapionẽ XII. tabulæ inter quinque pedes esse noluerunt, depasci veterẽ possessionẽ Academiæ ab hoc acuto homine nõ sinemus: nec Mamilia lege singuli, sed ex his tres arbitri fineis regemus. Q. Quam-
15 nã igitur sententiam dicimus? M. Requiri placere terminos, quos Socrates pepigerit, iisq; parêre. Q. Præclarè, frater, iã nunc à te verba vsurpantur ciuilis iuris, & legum: quo de genere exspecto disputationem tuam: nam ista quidẽ magna diiudicatio est, vt ex te ipso sæpe cognoui. M. Sed certè res ita
20 se habẽt, vt ex natura viuere summũ bonũ sit, id est vita modica, & apta virtute perfrui, aut naturam sequi, & eius quasi lege viuere, id est nihil, quantum in ipso sit, prætermittere, quo minus ea, quæ natura postulet, consequatur, quòd inter hæc velit virtute tamquam lege viuere. Quapropter, hoc
25 diiudicari nescio an vmquam, sed hoc sermone certe nõ poteſt, si quidem id, quod suscepimus, perfecturi sumus. ATT. At ego huc declinabam non inuitus. Q. Licebit aliàs: nũc id agamus quod cœpimus, cùm præsertim ad id nihil pertineat hęc de summo malo, bonoq; dissensio. M. Prudẽtissimè
30 Quincte dicis: nam quæ à me adhuc dicta sunt, *
Q. Nec Lycurgi leges, nec Solonis, neque Charondæ, neq; Zaleuci, nec nostras XII. tabulas, nec plebiscita desidero: sed te existimo tum populis, tum etiã singulis hodierno sermone legem viuẽdi, & disciplinam daturum. M. Est huius verè
35 disputationis, Quincte, proprium id quod exspectas: atque vtinam esset etiam facultatis meæ. sed profecto ita se res habet, vt, quoniã vitiorum emendatricem legẽ esse oportet, cõmẽdatricemq; virtutum, ab ea viuẽdi doctrina ducatur. ita fit, vt mater omnium bonarum artium sapientia sit: à cuius

amore Græco verbo philosophia nomen inuenit: qua nihil à Diis immortalibus vberius, nihil florentius, nihil præstabilius hominum vitæ datum est. Hæc enim vna nos cùm ceteras res omneis, tũ, quod est difficillimum, docuit, vt nosmetipsos nosceremus: cuius præcepti tanta vis, tanta sententia est, vt ea non homini cuipiam, sed Delphico Deo tribueretur. nam qui se ipse norit, primùm aliquid sentiet se habere diuinum, ingeniumque in se suum sicut simulacrum aliquod, dedicatum putabit: tantoque munere Deorum semper dignum aliquid & faciet, & sentiet: & cùm se ipse perspexerit, totumq; tentarit, intelliget quemadmodum à natura subornatus in vitam venerit, quantaque instrumēta habeat ad obtinendam, adipiscendamq; sapientiam, quoniam principio rerum omnium quasi adumbratas intelligentias animo ac mente conceperit. quibus illustratus sapientia duce bonum virum, & ob eam ipsam caussam cernat se beatũ fore. Nam cùm animus, cognitis perceptisq; virtutibus, à corporis obsequio, indulgentiaque discesserit; voluptatemque sicut labem aliquam dedecoris oppresserit, omnémq; mortis dolorisq; timorem effugerit, societatémque carnis eiecerit; tum suis, omnibusq; natura coniunctos, suos duxerit; cultumq; Deorum, & puram religionem susceperit; & exacuerit illã, vt oculorũ, sic ingenii aciem ad bona deligenda, & reiicienda contraria, quæ virtus ex prouidendo est appellata prudentia: quid eo dici, aut excogitari poterit beatius? Idemque cùm cælum, terras, maria, omniumque rerũ naturam perspexerit, eáque vnde generata, quò recurrant, quando, quo modo obitura, quid in iis mortale, & caducum, quid diuinum, æternumque sit, viderit, ipsumque ea moderantē, & regentem penè prehenderit, sesequé non vnis circumdatum mœnibus popularem alicuius loci, sed ciuem totius mundi quasi vnius vrbis agnouerit: in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conspectu, & cognitione naturæ, Dii immortales, quàm ipse se noscet! quod Apollo præcepit Pythius: quã contemnet, quã despiciet, quã pro nihilo putabit ea, quæ vulgò dicuntur amplissima! Atque hæc omnia, quasi sepimento aliquo, vallabit disserendi ratione, veri, & falsi, iudicio, scientia, & arte quadã intelligẽdi quid quamq; rem sequatur, & quid sit cuiq; contrarium. cumq; se ad ciuilem socie-

societatem natum senserit, non solùm illa subtili disputatione sibi vtendum putabit, sed etiam fusa latius perpetua oratione, qua regat populos, qua stabiliat reges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros viros, qua
5 præcepta salutis, & laudis aptè ad persuadendum edat suis ciuibus, qua hortari ad decus, reuocare à flagitio, consolari possit afflictos, factaque & consulta fortium, & sapientum cum improborum ignominia sempiternis monumētis prodere. Quæ cùm tot res tantæque sint, quæ inesse in homine
10 perspiciantur ab iis, qui se ipsi velint noscere, earum parens est, educatrixque sapientia. ATT. Laudata quidem à te grauiter, & verè. Sed quorsus hæc pertinent? M. Primùm ad ea, Pomponi, de quibus acturi iam sumus, quæ tanta esse volumus: non enim erunt, nisi ea fuerint, vnde illa manant, am-
15 plissima: deinde facio & libenter, &, vt spero rectè, quòd eam, cuius studio teneor, quæque me, quicumque sum, effecit, non possum silentio præterire. ATT. Reuera facis & meritò, & ipse; fuitq; id, vt dicis, in hoc sermone faciendum.

M. TVL. CICERONIS DE LEGIBVS

LIBER II.

ATTICVS.

SED vísne, quoniam & satis iam deambula-
20 tum est, & tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus, & in insula, quæ est in Fibreno (nam opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam sedentes? M. Sanè quidem;
25 nam illo loco libentissimè soleo vti, siue quid mecum ipse cogito, siue aliquid scribo aut lego. ATT. Equidem, qui nūc primùm huc venerim, satiari non queo, magnificasque villas, & pauimenta marmorea, & laqueata tecta contemno.

Ductus verò aquarum, quos isti nilos & euripos vocant, quis non, cùm hæc videat, irriserit? Itaque, vt tu paullò antè de lege & iure differens ad naturam referebas omnia, sic in his ipsis rebus, quæ ad quietem animi, delectationémque quæruntur, natura dominatur. Quare antea mirabar (nihil enim his in locis nisi saxa, & monteis cogitabam: idque vt facerem, & orationibus inducebar tuis, & versibus) sed mirabar, vt dixi, te tam valde hoc loco delectari: nunc contra miror, te, cùm Roma abšis, vsquam potius esse. M. Ego verò cũ licet plureis dies abesse, præsertim hoc tẽpore anni, & amœnitatem, & salubritatem hanc sequor: rarò autem licet. Sed nimirum me alia quoque caussa delectat, quæ te nõ attingit ita. ATT. Quæ tandem ista caussa est? M. Quia, si verum dicimus, hæc est mea, & huius fratris mei germana patria: hîc enim orti stirpe antiquissima sumus: hîc sacra, hîc genus, hîc maiorum multa vestigia. Quid plura? hanc vides villam, vt nunc quidem est, lautius ædificatam patris nostri studio; qui cùm esset infirma valetudine, hîc ferè ætatem egit in litteris. Sed hoc ipso in loco cùm auus viueret, & antiquo more parua esset villa, vt illa Curiana in Sabinis, me scito esse natum. Quare id est nescio quid, & latet in animo ac sensu meo, quo me plus hic locus fortasse delectet: siquidem etiam ille sapientissimus vir, Ithacam vt videret, immortalitatem scribitur repudiasse. ATT. Ego verò tibi istam iustam caussam puto, cur huc libentius venias, atq; hunc locum diligas. quin ipse, verè dicam, sum ipsi villæ amicior factus, atque huic omni solo, in quo tu ortus, & procreatus es: mouemur enim nescio quo pacto locis ipsis, in quibus eorum, quos diligimus, aut admiramur, adsunt vestigia. Me quidem ipsæ illæ nostræ Athenę non tam operibus magnificis, exquisitisquè antiquorum artibus delectant; quàm recordatione summorum virorum, vbi quisque habitare, vbi sedere, vbi disputare sit solitus: studioseq; eorum etiam sepulcra contemplor. Quare istum, vbi tu es natus, plus amabo posthac locum. M. Gaudeo igitur, me incunabula penè mea tibi ostendisse. ATT. Et quidem me cognosse admodum gaudeo. Sed illud tamen quale est, quod paullò antè dixisti? hunc locũ (idẽ ego te accipio dicere Arpinum) germanã patriam esse vestram. Numquid vos duas habetis

habetis patrias, an est illa vna patria communis? nisi fortè sapienti illi Catoni fuit patria non Roma, sed Tusculum. M. Ego mehercule & illi, & omnib. municipibus duas esse censeo patrias, vnam naturæ, alteram ciuitatis: vt ille Cato, cùm
5 esset Tusculi natus, in populi R. ciuitatẽ susceptus est: itaq; cùm ortu Tusculanus esset, ciuitate Romanus, habuit alterã loci patriã, alterã iuris: vt vestri Attici, priusquam Theseus eosdem migrare ex agris, & in astu, quod appellatur, omneis se conferre iussit, & symphradas ex Atticis: sic nos & eam pa-
10 triam dicimus, vbi nati, & illam, qua excepti sumus. sed necesse est caritate eam præstare, qua reip. nomen vniuersæ ciuitatis est: pro qua mori, & cui nos totos dedere, & in qua nostra omnia ponere, & quasi cõsecrare debemus. Dulcis autem non multo secus est, quę genuit, quàm illa, quæ excepit.
15 itaq; ego esse hanc meam patriam prorsus numquã negabo, dum illa sit maior, & hæc in ea contineatur. ATT. Rectè igitur Magnus ille noster me audiente posuit in iudicio, cùm pro Ambio tecũ simul diceret, remp. nostrã iustissimas huic municipio gratias agere posse, quod ex eo duo sui conserua-
20 tores extitissent: vt iam videar adduci, hanc quoque, quæ te procreauit esse patriã tuam. Sed ventum in insulam est. Hac verò nihil est amœnius: vt enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & diuisus æqualiter in duas parteis latera hæc alluit, rapideq; dilapsus citò in vnum confluit, & tãtum com-
25 plectitur, quod satis sit modicæ palestræ loci. quo effecto, tãquam id habuerit operis, ac muneris, vt hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim præcipitat in Lirem, &, quasi in familiam patritiam venerit, amittit nomen obscurius, Liremq; multo gelidiorem facit: nec enim vllum hoc frigidius
30 flumen attigi, cùm ad multa accesserim, vt vix pede tentare id possim: quod in Phædro Platonis facit Socrates. M. Esto verò ita: sed tamen huic amœnitati, quam ex Quincto sæpe audio, Thebanus Epirotes tuus ille mihi, opinor, cõcesserit. Q. Est ita, vt dicis: caue enim putes Attici nostri Emathio,
35 platanisq; illis quidquam esse præclarius. Sed, si videtur, cõsidamus hîc in vmbra, atque ad eam partem sermonis, ex qua egressi sumus, reuertamur. M. Preclarè exigis, Quincte. At ego effugisse arbitrabar: & tibi nihil horũ deberi potest. Q. Ordire igitur. nam hunc tibi totum dicamus diẽ, maiore

Musarum primordio, sicut in Arati carmine orsi sumus. M. Quorsum istuc? Q. Quia nunc itidem ab eodem, & ceteris Diis immortalibus sunt nobis agendi capienda primordia. M. Optime verò frater: & fieri sic decet. Videamus igitur rursus, priusquam aggrediamur ad leges singulas, vim naturamque legis, ne cum referenda sint ad eam nobis omnia, labamur interdum errore sermonis, ignoremusque vim sermonis eius, quo iura nobis definiēda sunt. Q. Sanè quidem, Hercule: & est ista recta docendi via. M. Hanc igitur video sapientissimorum fuisse sententiam, legem neque hominũ ingeniis excogitatam, neque scitum aliquod esse populorũ, sed æternum quiddam, quod vniuersum mundum regeret imperandi, prohibendique sapientia. Ita principem legem illam, & vltimam, mentem esse dicebant omnia ratione aut cogentis, aut vetantis Dei: ex qua illa lex, quam Dii humano generi dederũt, rectè est laudata: est enim ratio, mensq; sapientis ad iubendum, & ad deterrendum idonea. Q. Aliquoties iam iste locus à te tactus est: sed antequam ad populareis leges venias, vim istius cælestis legis explana, si placet: ne æstus nos consuetudinis absorbeat, & ad sermonis morem vsitati trahat. M. A paruis enim, Quincte, didicimus, Si in ius vocat, atque eat, eiusmodi leges alias nominare. Sed verò intelligi sic oportet, & hæc, & alia iussa, ac vetita populorum vim habere ad rectè facta vocandi, & à peccatis auocandi: quæ vis non modò senior est, quàm ætas populorum, & ciuitatum, sed æqualis illius cælum, atque terras tuentis, & regentis Dei: neque enim esse mens diuina sine ratione potest, nec ratio diuina non hanc vim in rectis prauisque sanciendis habere: nec, quia nusquam erat scriptum, vt contra omneis hostium copias in ponte vnus assisteret, à tergóque pontem interscindi iuberet: iccirco minus Coclitem illum rem gessisse tantam fortitudinis lege, atque imperio putabimus. Nec, si regnante Tarquinio nulla erat Romæ scripta lex de stupris, iccirco non contra illam legem sempiternam Sex. Tarquinius vim Lucretiæ Tricipitini filiæ attulit. erat enim ratio profecta à rerum natura, & ad rectè faciendum impellens, & à delicto auocans: quæ non tum denique incipit lex esse, cùm scripta est, sed tum, cùm orta est. Orta autem simul est cum mente diuina. quamobrem lex vera,

vera atque princeps, apta ad iubendum, & ad vetandum, ratio est recta summi Iouis. Q. Assentior, frater, vt quod est rectum, verum quoque sit, neque cum literis, quibus scita scribuntur, aut oriatur, aut occidat. M. Ergo, vt illa diuina mens 5 summa lex est, item, cùm in homine est perfecta, est in mente sapientis. Quæ sunt autem variæ, & ad tempus scriptæ, populi fauore magis, quàm re, legum nomen tenent: omnem enim legem, quæ quidem rectè lex appellari possit, esse laudabilem quibusdam talibus argumentis docent. 10 Constat profectò ad salutem ciuium, ciuitatúmque incolumitatem, vitámque omnium quietam, & beatam conditas esse leges: eósque, qui primùm eiusmodi scita sanxerunt, populis ostendisse, ea se scripturos, atque laturos, quibus illi ascriptis, susceptisque honestè beatéque viuerent: quæque 15 ita composita, sanctaque essent, eas leges videlicet nominarunt. Ex quo intelligi par est, eos, qui perniciosa, & iniusta populis iussa descripserint, cùm contra fecerint, quàm polliciti, professique sint, quiduis potius tulisse, quàm leges: vt perspicuum esse possit, in ipso nomine legis interpretando 20 inesse vim, & sententiam iusti, & iuris colendi. Quæro igitur, Quincte, à te, sicut illi solent: quo si ciuitas careat, ob eam ipsam caussam, quòd eo careat, pro nihilo habenda sit, id éstne numerandum in bonis? Q. Ac maximis quidem. M. Lege autem carens ciuitas ánne ob ipsum habenda nullo 25 loco? Q. Dici aliter non potest. M. necesse est igitur legem haberi in reb. optimis. Q. Prorsus assentior. M. Quid, quòd multa perniciosa, multa pestifera sciscuntur in populis? quæ non magis legis nomen attingunt, quàm si latores aliquas concessu suo sanxerint. nam neque medicorum præcepta 30 dici verè possent, si quæ inscii imperitique pro salutaribus mortifera conscripserint: neque in populo lex, cuiusmodi fuerit illa, etiam si perniciosum aliquid populus acceperit. Ergo est lex iustorum, iniustorumque distinctio, ad illam antiquissimam, & rerum omnium principem expressa na- 35 turam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ supplicio improbos afficiunt, & defendunt, & tuentur bonos. Q. Præclarè intelligo: nec verò iam aliam esse vllam legem puto non modò habendam, sed ne appellandam quidem. M. Igitur tu Seias & Apuleias leges nullas putas? Q. Ego verò ne

Liuias quidem. M. Et rectè, quæ præsertim vno versiculo senatus puncto temporis sublatæ sint: lex autem illa, cuius vim explicaui, neq; tolli, neq; abrogari potest. Q. Eas tu igitur leges rogabis videlicet, quæ numquam abrogentur. M. Certè, si modò acceptæ à vobis duobus erunt. Sed, vt vir doctissimus fecit Plato, atq; idem grauissimus, omniumq; princeps, de repub. cùm scripsit, idemq; separatim de legib. eius, id mihi credo esse faciendum, vt priusquam ipsam legem recitem, de eius legis laude dicam, quod idem & Zaleucum, & Charondam fecisse video, cùm quidem illi non studii, & delectationis, sed reipub. caussa leges ciuitatibus suis scripserunt: quos imitatus Plato, videlicet hoc quoque legis putauit esse, persuadere aliquid, nō omnia vi, ac minis cogere. Q. Quid, quòd Zaleucum istum negat vllū fuisse Timæus? M. At Theophrastus auctor, haud deterior mea quidē sentētia, meliorem multi nominãt: commemorant verò ipsius ciues, nostri cliētes, Locri. Sed siue fuit, siue non fuit, nihil ad rem. loquimur, quod traditum est. Sit igitur hoc iam à principio persuasum ciuibus, dominos esse omnium rerū, ac moderatores Deos, eaq; quæ gerantur, eorum geri iudicio, ac numine, eosdemq; optimè de genere hominum mereri, & qualis quisq; sit, quid agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate religiones colat, intueri, piorumque & impiorum habere rationem: his enim rebus imbutæ mentes, haud sanè abhorrebunt ab vtili, & à vera sententia. Quid est enim verius, quàm neminem esse oportere tam stultè arrogantem, vt in se mentem, & rationem putet inesse, in cælo mundoq; non putet? aut ea, quæ vix summa ingenii ratione comprehendat, nulla ratione moueri putet? Quem verò astrorum ordines, quem dierum noctiumq; vicissitudines, quem mensium temperatio, quemq; ea, quę gignuntur nobis ad fruendum, non gratum esse cogant, hunc hominem omnino numerare qui decet? Cumq; omnia, quæ rationem habent, pręstent iis, quæ sint rationis expertia, nefasque sit dicere vllam rem præstare naturæ omnium rerum: rationem inesse in ea confitendum est. Vtileis esse autē opiniones has quis neget, cùm intelligat, quàm multa firmentur iureiurando? quantæ salutis sint fœdera religionis? quàm multos diuini supplicii metus à scelere reuocarit? quamque sancta sit societas

ciuium,

cinium, inter ipsos Diis immortalibus interpositis tum iudicibus, tum testibus? Habes legis procemium. Sic enim hoc appellat Plato. Q. Habeo verò, frater: & in hoc admodum delector, quòd in aliis rebus, aliisque sententiis versaris, atq; ille: nihil enim tam dissimile est, quàm vel ea, quæ antè dixisti, vel hoc ipsum legis exordium. Vnum illud mihi videris imitari orationis genus. M. Vellem fortasse: quis enim id potest aut vmquam poterit imitari? nam sententias interpretari perfacile est: quod quidem ego facerem, nisi planè esse vellem meus. Quid enim negotii est, eadem propè verbis iisdem conuersa dicere? Q. Prorsus assentior. verùm, vt modò tute dixisti, te esse malo tuũ. Sed iam exprome, si placet, istas leges de religione. M. Expromam equidem, vt potero: & quoniam & locus, & sermo familiaris est, legum vocem proponam. Q. Quidnam id est? M. Sunt certa legum verba, Quincte, neq; ita prisca, vt in veteribus his, sacratisq; legibus; & tamen quo plus auctoritatis habeant, paullo antiquiora, quàm hic sermo est. eum morẽ igitur cum breuitate si potero consequar. Leges autem à me edentur non perfectæ. nam esset infinitum, sed ipsæ summæ rerũ ac sententiæ. Q. Ita verò necesse est: quare audiamus verba legis. M. Ad diuos adeunto castè: pietatem adhibento: opes amouento. qui secus faxit, Deus ipse vindex erit. Separatim nemo habessit Deos, néve nouos. sed ne aduenas, nisi publicè adscitos, priuatim colũto. Constructa à patribus delubra habẽto: lucos in agris habento, & larum sedes: ritus familiæ, patrũq; seruanto. Diuos, & eos, qui cælestes semper habiti, colũto, & ollos, quos in cælum merita vocauerint, Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum. ast olla, propter quæ datur homini ascensus in cælum, Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem, earumque laudum delubra sunto. Nec vlla vitiorum sacra solennia obeũto. Feriis iurgia amouento, easq; in famulis operib. patratis habento. Itaq; vt ita cadat in annuis amfractibus, descriptũ esto: certasq; fruges, certasq; bacas sacerdotes publicè libanto. Hoc certis sacrificiis ac diebus. itemq; alios addes. vbertatẽ lactis, fœtusq; seruanto. Idque ne committi possit, ad eam rem, & rationem cursus annuos sacerdotes finiunto. Quæque cuiq; Diuo decoræ gratæque sunt hostiæ, prouidento: diuisque aliis

alii ſacerdotes; omnibus pontifices; ſingulis flamines ſunto. Virgines Veſtales in vrbe cuſtodiunto ignem foci publici ſempiternum. Quoque & priuatim, & publicè modo, rituque fiat, diſcunto ignari à publicis ſacerdotibus. Eorum autem duo genera ſunto; vnum quod præſit ceremoniis, & 5 ſacris; àlterum quod interpretetur fatidicorum & vatum effata incognita, cùm ſenatus populusque aſciuerit. Interpretes autem Iouis optimi maximi, publici augures ſignis, & auſpiciis, poſtea vidento, diſciplinam tenento. Sacerdotes vineta, virgetaque, & ſalutem populi auguranto. Quique 10 agent rem duelli, quique populare auſpicium præmonento, ollique obtemperanto. Diuorumque iras prouidento, iisq; parento; Cælique fulgura regionibus ratis temperanto; vrbemque, & agros, & templa liberata, & effata habento: quæque augur iniuſta, nefaſta, vitioſa, dira defixerit, irrita, infe- 15 ctaque ſunto: quiq; non paruerit, capitale eſto. Fœderum, pacis, belli, induciarum oratores, feciales, iudices ſunto. Bella, diſceptatio, prodigia, portenta ad Etruſcos & haruſpices, ſi ſenatus iuſſerit, deferunto. Etruriæque principes diſciplinam docento. Quibus Diuis creuerint, procuranto: idemq; 20 fulgura atq; obſtita pianto. Nocturna mulierum ſacrificia ne ſunto, præter olla, quæ pro populo ritè fient. néve initianto, niſi, vt aſſolet Cereri, Græco ſacro. Sacrum commiſſum, quod neque expiari poterit, impiè commiſſum eſto. Quod expiari poterit, publici ſacerdotes expianto. Ludis publicis, 25 quod ſine curriculo, & ſine certatione corporum fiat, popularem lætitiam in cantu, & fidibus, & tibiis moderanto, eamque cùm Diuûm honore iungunto. Ex patriis ritibus optuma colunto, præter Idææ matris famulos, eosque iuſtis diebus, nequis ſtipem cogito. Sacrum ſacróve commenda- 30 tum qui clepſerit, rapſeritque, paricida eſto. periurii pœna diuina, exitium: humana, dedecus. Inceſtum pontifices ſupremo ſupplicio ſanciunto. Impius ne audeto placare donis iram Deorum. ſanctè vota reddũto. Pœna violati iuris eſto. Ne quis agrum conſecrato: auri, argenti, eboris ſacrandi 35 modus eſto. ſacra priuata perpetua manento. Deorum manium iura ſancta ſunto. Hos leto dato Diuos habento. Sumptum in ollos luctumque minuũto. ATT. Concluſa eſt quidem aptè tam magna lex, ſanequam breuis: &, vt mihi quidem

dem videtur, non multum discrepat ista constitutio religionum à legibus Numæ, nostrisque moribus. M. An censes, cùm in illis de repub. libris persuadere videatur Africanus, omnium rerum publicarum nostram veterem illam fuisse optimam, non necesse esse optumę reipub. leges dare cõsentaneas? ATT. Immo prorsus ita censeo. M. Ergo adeo exspectatæ leges, quæ genus illud optimum reip. contineant: & si quæ forte à me hodie rogabuntur, quæ nõ sint in nostra rep. nec fuerint, tamen erant fere in more maiorum, qui tum vt lex valebat. ATT. Suade igitur, si placet, istam ipsam legẽ, vt ego, VT ET TV ROGAS, possim edicere. M. Ain' tandem, Attice, non es edicturus aliter? ATT. Prorsus maiorem quidẽ rem nullã sciscam aliter: in minoribus, si voles, remittã hoc tibi. M. Atq; mea quidem sententia est. At ne longum fiat, videte. ATT. Vtinam quidem: quid enim agere malumus? M. Caste iubet lex adire ad Deos, animo videlicet, in quo sunt omnia: nec tollit castimoniam corporis: sed hoc oportet intelligi, cũ multũ animus corpori præstet, obseruetur'q; vt casto corpore adeatur, multo esse in animis id seruandum magis: nã illud vel aspersione aquæ, vel dierum numero tollitur: animi labes nec diuturnitate vanescere, nec manibus vllis elui potest. Quòd autẽ pietatem adhiberi, opes amoueri iubet, significat probitatẽ gratã esse Deo, sumptũ esse remouẽdum. Quid est enim, cùm paupertatẽ diuitiis etiam inter homines esse æqualem velimus, cur eã sumptu ad sacra adhibita Deorum aditu arceamus? præsertim cùm ipsi Deo nihil minus gratũ futurũ sit, quàm non omnibus patere ad se placandũ, & colendum viã. Quòd autẽ non iudex, sed Deus ipse vindex constituitur, præsentis pœnæ metu religio confirmari videtur. Suosq; Deos, aut nouos, aut alienigenas coli confusionẽ habet religionum, & ignotas cæremonias etiam sacerdotibus. nam à patribus acceptos Deos ita placet coli, si huic legi paruerunt ipsi. patrum delubra esse in vrbibus cẽseo: nec sequor Magos Persarum: quibus auctoribus Xerxes inflãmasse tẽpla Græciæ dicitur, quòd parietibus includerent Deos, quibus omnia deberent esse patentia, ac libera, quorumque hic mundus omnis templũ esset, & domus. Melius Græci, atque nostri: qui, vt augerent pietatẽ in Deos, easdẽ illos, quas nos, vrbeis incolere voluerunt. affert enim hæc opinio reli-

gionem vtilem ciuitatibus: siquidē & illud bene dictū est à Pythagora doctissimo viro, tum maximè & pietatem, & religionē versari in animis, cùm rebus diuinis operā daremus: & quod Thales, qui sapiētissimus inter septē fuit, homines existimare oportere, Deos omnia cernere, Deorum omnia esse plena: fore enim omnes castiores, veluti quo infans esset maximè religiosus. est enim quadā opinione species Deorum in oculis, nō solùm in mentibus. Eandemq; rationē luci habent in agris. neq; ea, quæ à maioribus prodita est cū dominis, tū famulis, posita in fundi villæq; conspectu religio Larum repudianda est. Iā ritus familiæ patrumq; seruari, id est, quoniā antiquitas proximè accedit ad Deos, à Diis quasi traditā religionē tueri. Quòd autem ex hominū genere consecratos, sicut Herculē, & ceteros, coli lex iubet, indicat omnium quidē animos immortaleis esse, sed fortiū, bonorumq; diuinos. Bene verò, quòd Mēs, Pietas, Virtus, Fides cōsecratur manu: quarum omnium Romæ dedicata publice tēpla sunt, vt illa qui habeant (habent autē omnes boni) Deos ipsos in animis suis collocatos putēt. Nā illud vitiosum Athenis, quòd Cylonio scelere expiato, Epimenide Crete suadente, fecerunt Cōtumeliæ fanum, & Impudentiæ: virtutes enim, nō vitia cōsecrare decet. araq; vetus stat in Palatio Febris, & altera Exquiliis Malæ Fortunæ, detestatæq;. quæ omnia eiusmodi repudianda sunt. Quòd si fingenda nomina vice poetæ, & potius vincendi, atq; potiundi, statassandiq; cognomina, Statoris, & Inuicti Iouis: rerumq; expetendarum nomina, salutis, honoris, opis, victoriæ: quoniā quidem exspectatione rerū bonarum erigitur animus. Rectè etiā à Collatino Spes consecrata est, Fortunaq; sit vel huius diei: nā valet in omneis dies. vel respiciēs ad opem ferendam, vel forum: in quo incerti casus significantur magis. vel primigeniā à gignendo: cū est * feriarum festorumq; dierū ratio in liberis requietem habet litium, & iurgiorum, in seruis operum, & laborum: quas cōpositio anni conferre debet, & perfectionē operum rusticorū. quod tempus, vt sacrificiorum libamenta seruentur, fœtusq; pecorum, quæ dicta in lege sunt, diligenter habenda ratio intercalandi est. quod institutum peritè à Numa, posteriorum pontificum negligentia dissolutum est. Iam illud ex institutis pontificum & haruspicū non mutandum est, quibus

bus hostiis immolandum cuique Deo, cui maioribus, cui lactentibus, cui maribus, cui feminis. Plures autem Deorum omnium, singuli singulorum sacerdotes, & respondendi iuris & confitendarum religionum facultatem afferunt. Cũque Vesta quasi focus vrbis, vt Græco nomine est appellata, quod nos propè idem Græcum interpretatum nomen tenemus, conspecta sit: ei colendæ virgines præsint, vt aduigiletur facilius ad custodiam ignis, & sentiant mulieres in natura feminarum omnium Deum castitatem pati. Quod sequitur verò, non solùm ad religionem pertinet, sed etiam ad ciuitatis statum, vt sine iis, qui sacris publicè præsunt, religioni priuatæ satisfacere non possint: continet enim, reip. cõsilio & auctoritate optimatum semper populum indigere: descriptioq; sacerdotum nullũ iustæ religionis genus prætermittit. nam sunt ad placandos Deos alii constituti, qui sacris præsint solennibus: ad interpretanda alii prædicta vatũ, neque multorũ, ne esset infinitum, neq; vt ea ipsa, quæ suscepta publicè essent, quisquã extra collegium nosset. Maximũ autẽ, & præstantissimum in rep. ius est augurũ, cùm est auctoritati coniunctum. neque verò hoc, quia sum ipse augur, ita sentio, sed quia sic existimare nos est necesse. Quid enim maius est, si de iure quærimus, quàm posse à summis imperiis, & summis potestatibus comitia tollere? concilia vel instituta dimittere, vel habita rescindere? quid grauius, quàm rem susceptã dirimi, si vnus augur Alio die dixerit? quid magnificentius quàm posse decernere, vt magistratu se abdicent consules? quid religiosius, quàm cum populo, cũ plebe agẽdi ius aut dare, aut non dare? quid legem, si non iure rogata est, tollere? vt etiam decreto collegii, vt Liuius consilio Philippi, consules, & augures: nihil domi, nihil foris per magistratus gestum, sine eorum auctoritate posse cuiquã probari? ATT. Agè iam ista video, fateorq; omnia esse magna: sed est in collegio vestro inter Marcellum, & Appium, optimos augures, magna dissensio. nam eorum ego in libros incidi: cũ alteri placeat, auspicia ista ad vtilitatẽ esse reip. composita: alteri disciplina vestra quasi diuinare videatur prorsus posse. Hac tu de re quæro quid sentias. M. Ego ne? diuinationem, quàm Græci μαντικὴν appellant, esse censeo, & huius hanc ipsam partem, quæ est in auibus ceterisque

signis disciplinæ nostræ. quòd cùm summos Deos esse cōcedamus, eorumq; mente mundum regi, & eorundē benignitatem hominum consulere generi, & posse nobis signa rerū futurarū ostendere, non video cur diuinationē esse negem. sunt autem ea, quæ posui, ex quibus id, quod volumus, efficitur, & cogitur. Iam verò permultorum exemplorū & nostra plena est resp. & omnia regna, omnesq; populi, cunctæque gentes augurū prędictis multa incredibiliter vera cecidisse: neque enim Poletis, neque Melāpodis, neque Mopsi, neque Amphiarai, neque Calchantis, neque Heleni tantum nomē fuisset, neque tot nationes id ad hoc tempus retinuissent, Arabum, Phrygum, Lycaonum, Cilicum, maximeq; Pisidarum, nisi vetustas ea certa esse docuisset. nec verò Romulus noster auspicatò vrbem condidisset, neque Attii Nauii nomē memoria floreret tamdiu, nisi hi omnes multa ad veritatem admirabilia dixissent. Sed dubium non est, quin hæc disciplina, & ars augurū euanuerit iam & vetustatē, & negligentia. Itaque neque illi assentior, qui hāc scientiam negat vmquam in nostro collegio fuisse: neque illi, qui esse etiam nūc putat. quæ mihi videtur apud maiores fuisse dupliciter, vt ad reipub. tempus nonnunquam, ad agendi consilium sæpissimè pertineret. ATT. Credo hercle ita esse, istíque rationi potissimum assentior: sed redde cetera. M. Reddam verò, &, si potero, breui. Sequitur enim de iure belli: in quo & suscipiendo, & gerendo, & deponendo ius vt plurimum valet, & fides: horumq; vt publici interpretes essent, lege sancimus. Iam de haruspicum religione, de expiationibus, & procurationibus satis superque in ipsa lege dictum puto. ATT. Assentior, quoniam omnis hæc in religione versatur oratio. M. At verò, quod sequitur, quo modo aut tu assentiare, aut ego reprehendam, sanè quæro, Tite. ATT. Quid tādem id est? M. De nocturnis sacrificiis mulierum. ATT. Ego verò assentior, excepto præsertim in ipsa lege solenni sacrificiò ac publico. M. Quid ergo aget Iacchus, Eumolpidæq; nostri, & augusta illa mysteria, si quidem sacra nocturna tollimus? non enim populo Rom. sed omnibus bonis firmisq; populis leges damus. ATT. Excipis credo illa, quibus ipsi initiati sumus. M. Ego verò excipiam. nam mihi cùm multa eximia diuinaque videntur Athenæ tuæ peperisse, atque in vita

hominum

hominum attuliſſe, tum nihil melius illis myſteriis, quibus
ex agreſti immaniq́ue vita exculti ad humanitatem, & mi-
tigati ſumus: initiaq́; vt appellãtur, ita re vera principia vitæ
cognouimus: neque ſolùm cum lætitia viuendi rationẽ ac-
5 cepimus, ſed etiam cum ſpe meliore moriendi. Quid autem
mihi diſpliceat, innocentes poetæ indicant comici. Qua li-
centia Romæ data, quidnam egiſſet ille, qui in ſacrificiũ co-
gitatam libidinem intulit, quò ne imprudentiam quidem
oculorum adiici fas fuit? Att. Tu verò iſtam Romæ legem
10 rogato, nobis noſtras ne ademeris. M. Ad noſtra igitur re-
uertor: quibus profectò diligentiſſimè ſanciendum eſt, vt
mulierum famam multorum oculis lux clara cuſtodiat, ini-
tienturq́ue eo ritu Cereri, quo Romæ initiantur. quo in ge-
nere ſeueritatem maiorum ſenatus vetus auctoritas de Bac-
15 chanalibus, & cõſulum exercitu adhibito quæſtio, animad-
uerſioq́ue declarat. atque omnia nocturna, ne nos duriores
forte videamur, in media Græcia Diagondas Thebanus le-
ge perpetua ſuſtulit. Nouos verò Deos, & in his colendis no-
cturnas peruigilationes ſic Ariſtophanes facetiſſimus poeta
20 veteris comœdiæ vexat, vt apud eum Sabazius, & quidã alii
Dii, peregrini iudicati, è ciuitate eiiciantur. Publicus autem
ſacerdos imprudentiam conſilio expiatam metu liberet, au-
daciam in admittendis religionibus fœdis damnet, atq́; im-
piam iudicet. Iam ludi publici, cùm ſint cauea, circoq́ue di-
25 uiſi; ſint corporum certationes, curſu, & pugillatione, lucta-
tione, curriculisq́; equorum vſque ad certã victoriã circo cõ-
ſtitutis: cauea, cantu, voce, ac fidibus, & tibiis: dummodo ea
moderata ſint, vt lege præſcribitur. aſſentior enim Platoni,
nihil tam facilè in animos teneros, atque molleis influere,
30 quàm varios canendi ſonos, quorũ dici vix poteſt quanta ſit
vis in vtramque partẽ. namq́; & incitat languenteis, & lan-
guefacit excitatos, & tum remittit animos, tũ contrahit: ci-
uitatumq́; hoc multarum in Græcia interfuit, antiquũ vocũ
ſeruare modũ: quarũ mores lapſi ad mollitiem, pariter ſunt
35 immutati cum cantibus, aut hac dulcedine corruptelaq́ue
deprauati, vt quidam putant: aut, cùm ſeueritas eorum ob
alia vitia cecidiſſet, tum fuit in auribus animisq́; mutatis
etiam huic mutationi locus. Quamobrem ille quidem ſa-
pientiſſimus Græciæ vir, longeq́ue doctiſſimus valde hanc

labem veretur: negat enim mutari posse musicas leges sine mutatione legum publicarum. Ego nec tam valde id timendum, nec planè contemnendum puto. Illa quidem, quæ solebant quondam complecti seueritate iucunda Liuianis, & Næuianis modis, nunc vt eadem exsultent, ceruices oculosque pariter cum modorum flexionibus torqueant. Grauiter olim ista vindicabat vetus illa Græcia, longe prouidens, quã sensim pernicies illapsa ciuiũ animos malis studiis, malisq; doctrinis repente totas ciuitates euerteret: siquidem illa seuera Lacedæmon neruos iussit, quòd plures quàm septẽ haberet, in Timothei fidibus inde demi. Deinceps in lege est, vt de ritibus patriis colantur optimi: de quo cum consulerent Athenienses Apollinem Pythium, quas potissimum religiones tenerent, oraculum editũ est, eas, quæ essent in more maiorum: quò cùm iterum venissent, maiorumque morem dixissent sæpe esse mutatum, quæsiuissentq; quem morem potissimum sequerẽtur è variis; respondit, optimũ. Et profectò ita est, vt id habendum sit antiquissimum, & Deo proximũ, quod sit optimũ. Stipem sustulimus, nisi eam, quam ad paucos dies propriam Idææ matris excepimus: implet enim superstitione animos, & exhaurit domos. Sacrilego pœna est, neque ei soli, qui sacrum abstulerit: sed etiam ei, qui sacro commendatum: quod & nunc multis fit in fanis. Alexander in Cilicia deposuisse apud Solem in delubro pecuniam dicitur, & Atheniensis Clisthenes Iunoni Samiæ ciuis egregius, cùm rebus timeret suis, filiarum dotes credidit. Sed iam de periuriis: de incestis nihil sanè hoc quidem loco disputandũ est. Donis impii ne placare audeant Deos: Platonem audiãt, qui vetat dubitare qua sit mente futurus Deus, cùm vir nemo bonus ab improbo se donari velit. Diligentia votorum satis in lege dicta est, ac voti sponsio, qua obligamur Deo. Pœna vero violatæ religionis iustam recusationem non habet. Quid ego hîc sceleratorum vtar exemplis, quorum sunt plenæ tragœdiæ? quæ ante oculos sunt, ea potius attingantur. etsi hæc commemoratio vereor ne supra hominis fortunam esse videatur: tamen, quoniã mihi sermo est apud Deos, nihil reticebo: velimq; hoc, quod loquar, Diis immortalibus gratum potius videri, quam graue.

* *Desideratur aliquid.* *

Omnia

Omnia autem tum perditorum ciuium scelere, discessu meo religionum iura polluta sunt: vexati nostri lares familiares: in eorum sedibus exædificatum templum Licentiæ: pulsus à delubris is, qui illa seruarat. Circumspicite celeriter animo
5 (nihil enim attinet quemquam nominari) qui sint rerũ exitus consecuti. nos, qui illam custodem vrbis, omnibus ereptis nostris rebus, ac perditis, violari ab impiis passi non sumus: eamque ex nostra domo in ipsius patris domum detulimus, iudicia senatus, Italiæ, gentium denique omniũ, con-
10 seruatæ patriæ consecuti sumus. quo quid accidere potuit homini præclarius? quo scelere religiones prostratæ, afflictæq; sunt: partim ex illis distractæ ac dissipatæ iacent. Qui verò ex his & omnium scelerum principes fuerunt, & præter ceteros in omni religione impii, non solum vita cruciati,
15 atq; dedecore, verùm etiam sepultura, ac iustis exsequiis caruerunt. Q. Equidem ista agnosco, frater, & meritas Diis gratias ago: sed nimis sæpe secus aliquando videmus euadere. M. Non enim, Quincte, rectè existimamus, quæ pœna diuina sit: & opinionibus vulgi rapimur in errorem, nec ve-
20 ra cernimus: morte, aut dolore corporis, aut luctu animi, aut offensione iudicii, hominum miserias ponderamus: quæ fateor humana esse, & multis bonis viris accidisse: sceleris autem pœna tristis, & præter eos euentus, qui sequuntur, per se ipsa maxima est. Vidimus eos, qui nisi odissent patriam, nũ-
25 quam inimici nobis fuissent, ardenteis tum cupiditate, tum metu, tum conscientia: quid agerent modò timentes, vicissim contemnentes religiones: iudicia perrupta, ab iisdem corrupta hominum, non Deorum. Reprimã iam, & non insequar longius, eoque minus, quo plus pœnarum habui, quã
30 petiui. tantum pœnam merui, duplicem pœnam esse diuinã, quòd constaret & ex vexandis viuorum animis, & ea fama mortuorum, vt eorum exitium, & iudicio viuorum, & gaudio comprobetur. Agri autem ne consecrentur, Platoni prorsus assentior: qui, si modò interpretari potuero, his fe-
35 rè verbis vtitur: Terra igitur, vt focus domicilium sacrum omnium Deorum est. quocirca ne quis iterum idem consecrato. Aurum autem, & argentum in vrbibus & priuatim, & in fanis inuidiosa res est. Tum ebur ex inani corpore extractum, haud satis castum donum Deo. Iam æs, atque fer-

rum duelli instrumenta, non fani. Ligneum autem quod quis voluerit vno è ligno dedicato, itemque lapideum in delubris communibus. Textile: nec operosius, quàm mulieris opus menstruũ. Color autẽ albus præcipuè decorus Deo est tum in ceteris, tum maximè in textili. tincta vero absint, nisi 5 à bellicis insignibus. Diuinissima autem dona aues, & formæ ab vno pictore vno absolutæ die. Itémque cetera huius exempli dona sunt. hæc illi placent. Sed ego cetera non tam restrictè præfinio, vel hominum vitiis, vel subsidiis temporũ victus. Terræ cultum segniorem suspicor fore, si ad eã tuen- 10 dam, ferróque subiiciendam superstitionis aliquid accesserit. ATT. Habeo ista. nunc de sacris perpetuis, & de manium iure restat. M. O mirã memoriam, Pomponi, tuam. at mihi ista exciderant. ATT. Ita credo: sed tamen, hoc magis eas res & memini & exspecto, quòd & ad pontificium ius, & ad 15 ciuile pertinent. M. Vera, & apertissima sunt istis de rebus & responsa, & scripta multa: & ego in hoc omni sermone nostro, quod ad cumque legis genus me disputatio nostra deduxerit, tractabo, quoad potero, eius ipsius generis ius ciuile nostrum: sed ita locus ipse vt notus sit, ex quo duca- 20 tur quæque res, & ars iuris, vt non difficile sit, quæcumque noua caussa consultatióve acciderit, eius tenere ius, cũ scias à quo sit capite repetendũ. Sed iurisc̃ósulti siue erroris obiiciendi caussa, quo plura & difficiliora scire videantur: siue, quod similius veri est, ignoratione docendi (nam nõ solùm 25 scire aliquid, artis est, sed quædam ars etiam docendi) sæpe, quod positum est in vna cognitione, id in infinita dispertiũtur: velut in hoc ipso genere, quàm magnum illud Scæuulæ faciunt, pontifices ambo, & iidem iuris peritissimi? At inquit Publii filius, ex patre audiui, pontificem neminem bonũ es- 30 se, nisi qui ius ciuile cognosset. Totúmne? quid ita? quid enim ad pontificẽ de iure parietum, aut aquarum, aut vllo omnino? Si ergo quod cum religione coniunctũ est: id autẽ quãtulum est? de sacris, credo, de votis, de feriis, de sepulcris, & si quid eiusmodi est. Cur igitur hæc tanta facimus, cùm ce- 35 tera perparua sint? De sacris autem, qui locus patet latiùs, hæc sit vna sententia, vt conseruentur semper, & deinceps familiis prodantur, &, vt in lege posui, perpetua sint sacra hic posita. Hæc iura pontificum auctoritatem consecuta

sunt,

ſunt, vt ne morte patrisfamiliâs ſacrorum memoria occideret, & iis eſſet ea adiuncta, ad quos eiuſdem morte pecunia venerit. Hoc vno poſito, quod eſt ad cognitionem diſciplinæ ſatis, innumerabilia naſcuntur, quibus implentur iuriſ-
5 conſultorum libri. Quæruntur enim, qui aſtringantur ſacris. Heredum cauſſa iuſtiſſima eſt: nulla eſt enim perſona, quæ ad vicem eius, qui è vita emigrauerit, propius accedat. Deinde qui morte, teſtamentóve eius tantumdem capiat, quantum omnes heredes: id quoque ordine: eſt enim ad id,
10 quod propoſitum eſt, accommodatum. Tertio loco, ſi nemo ſit heres, is, qui de bonis, quæ eius fuerint, cùm moreretur, acceperit plurimum poſſidendo. Quartò, ſi nemo ſit, qui vllam rem ceperit, de creditoribus eius qui plurimum ſeruet. Extrema illa perſona eſt, vt is, qui mortuus ſit, pe-
15 cuniam debuerit, neminique eam ſoluerit, perinde habeatur, quaſi eam pecuniam ceperit. Hæc nos à Scæuula didicimus. non ita deſcripta ſunt ab antiquis. nam illi quidem his verbis docebant, tribus modis ſacris aſtringi hereditatem, aut ſi maiorem partem pecuniæ capiat,
20 aut ſi maior pars pecuniæ legata eſt, aut ſi inde quippiam ceperit. Sed pontificem ſequamur. Videtis igitur omnia pendere ex vno illo, quòd pontificum pecuniam ſacro coniungi volunt, iiſdemque ferias & cerimonias aſcribendas putant, atque etiam dant hoc Scæuulæ, quod eſt partitio. vt,
25 ſi in teſtamento deducta ſcripta non ſint, ipſique minus ceperint, quàm omnibus hæredibus relinquatur, ſacris ne alligentur. In donatione hoc iidem ſecus interpretantur: & quod paterfamiliâs in eius donatione, qui in ipſius poteſtate eſſet, approbauit, ratũ eſt: quod eo inſcio factum eſt, ſi id
30 is nõ approbat, ratum non eſt. His propoſitis, quæſtiunculæ multæ naſcuntur: quas qui intelligat, non, ſi ad caput referat, per ſe ipſe perſpiciat; veluti, ſi minus quis cepiſſet, ne ſacris alligaretur, pôſt de eius heredibus aliquis exegiſſet pro ſua parte id, quod ab eo, cuius ipſe heres eſſet, prætermiſſum
35 fuiſſet: eaque pecunia non minor eſſet facta cum ſuperiore exactione, quàm heredibus omnibus eſſet relicta: qui eam pecuniam exegiſſet, ſolum, ſine coheredibus, ſacris alligari. Quin etiam cauent, vt cui plus legatum ſit, quàm ſine religione capere liceat, is per æs, & librãm heredem teſtamenti

soluat: propterea quòd eo loco res est ita soluta hereditate, quasi ea pecunia legata non esset. Hoc ego loco, multisque aliis quæro à vobis, Scæuulæ pontifices maximi, & homines meo quidē iudicio acutissimi, quid sit quod ad ius pontificium ciuile appetatis. Ciuilis enim iuris scientia pontificium quodam modo tollitis. nam sacra cum pecunia pontificum auctoritate nulla lege coniuncta sunt: itaque vsibus tantummodo pontificis esset, si pontificalis maneret autoritas. Sed quod idem iuris ciuilis est, spernitis ac scientia illa eluditis. Placuit P. Scæuulæ, & Coruncanio pontificibus maximis, idemque ceteris, qui tantundem caperet, quātum omnes heredes, sacris alligari. Habeo ius pontificium. Quid huc accessit ex iure ciuili? partitionis caput, scriptum cautè, vt centum nummi deducerentur. Inuenta est ratio, cur pecunia sacrorum molestia liberaretur. Quòd si hoc, qui testamentum faciebat, cauere noluisset, admonet iurisconsultus hic quidem ipse Mucius, pontifex idem, vt minus capiat, quàm omnibus heredibus relinquatur. Super dicebant, quidquid cepisset, astringi. rursus sacris liberantur. Hoc verò nihil ad pontificium ius, & è medio est iure ciuili, vt per æs, & libram heredem testamenti soluant, & eodem loco res sit quasi ea pecunia legata non esset, si is, cui legatū est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est, vt ea pecunia ex stipulatione debeatur; sitq; ea non * doctum hominem sanè: cuius fuit Attius perfamiliaris: sed mensem credo extremum anni, vt veteres Februarium, sic hic Decembrem sequebatur. Hostia autem maxima parentare, pietatis esse adiunctum putabat. Iam tanta religio est sepulcrorum, vt extra sacra, & gentem inferri fas negent esse: idque apud maiores nostros Torquatus in gente Popillia iudicauit. Nec verò tam Denicales, quæ à nece appellatæ sunt, qua residunt mortui, quàm ceterorum cælestium quieti dies feriæ nominarentur, nisi maiores eos, qui ex hac vita migrassent, in Deorum numero esse voluissent: eas in eos dies conferre ius, vt neque ipsius, neque publicæ feriæ sint, totaque huius iuris compositio pontificalis magnam religionem cæremoniamque declarat. Neque necesse est edisseri à nobis, quę finis funestæ familiæ, quod genus sacrificii Lare vervecibus fiat, quemadmodum os reiectum terra obtegatur,

quæque

quæque in porca contracta iura sint, quo tempore incipiat sepulcrum esse, & religione teneatur. At mihi quidem antiquissimum sepulturæ genus id fuisse videtur, quo apud Xenophontem Cyrus vtitur: redditur enim terrę corpus, & ita
5 locatum, ac situm, quasi operimento matris obducitur. Eodemque ritu in eo sepulcro, quod procul ad fontis aras, regem nostrũ Numam conditum accepimus: gentemq; Corneliam vsq; ad memoriã nostram hac sepultura scimus esse humatam. C. Marii sitas reliquias apud Anienem dissipari
10 iussit Sylla victor acerbiore odio incitatus, quàm si tam sapiens fuisset, quàm fuit vehemens. quod haud scio an timẽs suo corpore posse accidere, primus è patritiis Corneliis igni voluit cremari. declarat enim Ennius de Africano,

Hic est ille situs.

15 Verè. nam siti dicuntur ii, qui conditi sunt: nec tamen eorũ antè sepulcrum est, quàm iusta facta, & corpus incensum est. Et quod nunc communiter in omnibus sepultis penitus, humati dicantur: id erat proprium tum in iis, quos humus iniecta contegeret: eumque morem ius pontificale confir-
20 mat. Nam priusquã in os iniecta gleba est, locus ille, vbi crematum est corpus, nihil habet religionis; iniecta gleba tum & ille humatus est, & gleba vocatur: ac tum deniq; multa religiosa iura complectitur. Itaq; in eo, qui in naui necatus, deinde in mare proiectus esset, decreuit P. Mucius familiam
25 puram, quod os supra terram non exstaret, porcam heredi esse. Contra censet habendas triduum ferias: & porco femina piaculum pati: si in mari mortuus esset, eadem præter piaculum & ferias. ATT. Video quæ sint in pontificio iure, sed quæro, quidnam sit in legibus. M. Pauca sanè, Tite,
30 &, vti arbitror, non ignota vobis: sed ea non tam ad religionem spectant, quàm ad ius sepulcrorum. Hominem mortuum, inquit lex in duodecim tabulis, in vrbe ne sepelito, néve vrito. Credo vel propter ignis periculum. Quod autem addit, néve vrito, indicat, non qui vratur sepeliri, sed qui hu-
35 metur. ATT. Quid, qui post duodecim in vrbe sepulti sunt? M. Claros viros credo, Tite, fuisse, aut eos, quibus hoc ante hanc legem virtutis caussa tributum est, vt Poplicolæ, vt Tuberto, quod eorum posteri iure tenuerunt, aut eos, si qui hoc, vt C. Fabricius, virtutis caussa soluti legibus consecuti

ſunt. Sed in vrbe ſepeliri lex vetat. ſic decretum à pontificum collegio, non eſſe ius in loco publico fieri ſepulcrum. noſtis extra portam Collinam ædem Honoris: & aram in eo loco fuiſſe memoriæ proditum eſt: ad eam cùm lamina eſſet inuenta, & in ea ſcriptum, Domina honoris: ea cauſſa fuit ædis 5 huius dedicādæ. Sed cùm multa in eo loco ſepulcra fuiſſent, exarata ſunt; ſtatuit enim collegium, locum publicum non potuiſſe priuata religione obligari. Iam cetera in duodecim, Minuendi ſunt ſumptus, lamentationeſque funeris, translata de Solonis ferè legibus. Hoc plus, inquit, ne facito: 10 rogum aſcia ne polito. noſtis quæ ſequuntur. Diſcebamus enim pueri duodecim vt carmen neceſſarium: quas iam nemo diſcit. Extenuato igitur ſumptu tribus riciniis, & vinculis purpuræ, & decem tibicinibus, tollit etiam lamentationem. Mulieres genas ne radunto, néve leſſum funeris ergò 15 habento. Hoc veteres interpretes, Sex. Ælius, L. Acilius non ſatis ſe intelligere dixerunt, ſed ſuſpicari veſtimenti aliquod genus funebris; L. Ælius leſſum quaſi lugubrem eiulationem, vt vox ipſa ſignificat. quod eo magis iudico verum eſſe, quia lex Solonis id ipſum vetat. Hæc laudabilia, & lo- 20 cupletibus ferè cum plebe communia. Quod quidem maximè è natura eſt: tolli fortunæ diſcrimen in morte. cetera item funebria, quibus luctus augetur, duodecim ſuſtulerunt. Homini, inquit, mortuo ne oſſa legito, quo poſt funus faciat. Excipit bellicam peregrinamque mortem. Hæc præ- 25 terea ſunt in legibus de vnctura: quæ ſeruilis vnctura tollitur, omniſque circumpotatio. Quæ & rectè tolluntur, neq; tollerentur, niſi fuiſſent, ne ſumptuoſa aſperſio, ne longæ coronæ, nec acerræ prætereantur. Illa iam ſignificatio eſt, laudis ornamenta ad mortuos pertinere. quòd coronam virtu- 30 te partam, & ei, qui peperiſſet, & eius parenti ſine fraude eſſe lex impoſitam iubet. credoque quòd erat factitatum, vt vni plura fierent, lectique plures ſternerentur. Id quoque ne fieret lege ſancitum eſt. qua in lege cùm eſſet, Néve aurum addito, quàm humanè excipiat. Altera lex præcipit, altera lex 35 vetat, vt cui auro dentes iuncti eſſent, aſtim cum illo ſepeliretur: & ne ſe fraudi eſto. & ſimul illud videtote, aliud habitum eſſe ſepelire & vrere. Duæ ſunt præterea leges de ſepulcris: quarum altera priuatorum ædificiis, altera ipſis ſepulcris

cris cauet. Nam quòd rogum bustúmve nouum vetat propius sexaginta pedes adiici ædeis alienas inuito domino, incendium veretur acerbum. Quòd autem forum, id est vestibulum sepulcri bustúmve vsucapi vetat, tuetur ius sepulcro-
5 rum. Hæc habemus in duodecim sanè secundum naturam: quæ norma legis est. reliqua sunt in more: funus vt indicatur, si quid ludorum, domusque funeris vtatur accenso, atque lictoribus: honoratorum virorum laudes in concione memorantur, easque etiam ad cantus ad tibicinem prose-
10 quuntor. cui nomen Næniæ; quo vocabulo etiam Græci cantus lugubres nominant. Q. Gaudeo nostra iura ad naturam accommodari, maiorumque sapientia admodum delector. M. Sed credo, Quincte, vt ceteros sumptus, sic etiam sepulcrorum modum rectè requiri. Quos enim ad sumptus
15 progressa iam ista res sit, in C. Figuli sepulcro vides. Sed credo minimam olim istius rei fuisse cupiditatē, alioquin multa exstarent exempla maiorum. Nostræ quidem legis interpretes, quo capite iubentur sumptus, & luctum remouere à Deorum manium iure, hoc intelligunt, in primis sepulcro-
20 rum magnificentiam esse minuendam. Nec hæc à sapientissimis legum scriptoribus neglecta sunt. nam & Athenis iam ille mos à Cecrope, vt aiunt, permansit, corpus terra humandi; quam cùm proximi fecerant, obductaque terra erat, frugibus obserebatur, vt sinus, & gremium quasi matris mor-
25 tuo tribueretur: solum autem frugibus expiatum, vt viuis redderetur. Sequebantur epulæ, quas inibant parentes coronati: apud quas de mortui laude, cùm quid veri erat prædicatum: nam mentiri nefas habebatur: ad iusta coniecta erant. Posteaquam, vt scribit Phalereus, sumptuosa fieri fu-
30 nera, & lamentabilia cœpissent, Solonis lege sublata sunt. quam legem eisdem propè verbis nostri viri in decimam tabulam coniecerunt. nam de tribus riciniis, & pleraque illa Solonis sunt. De lamentis verò expressa verbis sunt: Mulieres genas ne radunto, néve lessum funeris ergò habento.
35 De sepulcris autem nihil est apud Solonem amplius, quàm ne quis ea deleat, néve alienum inferat: pœnaque est, si quis bustum (nam id puto appellari tymbon) aut monumētum, inquit, aut columnam violarit, deiecerit, fregerit. Sed pòst aliquanto, propter has amplitudines sepulcrorum, quas in

no ſermone conficiam ſpero, hoc præſertim die: video enim Platonem idem feciſſe, omnemq́ue orationem eius de legibus peroratam eſſe vno æſtiuo die. Sic igitur faciam, & dicam de magiſtratibus: id eſt enim profectò, quod conſtituta religione rempubl. contineat maximè. ATT. Tu verò dic, & iſtam rationem, quam cœpiſti, tene.

M. TVL. CICERONIS DE LEGIBVS

LIBER III.

MARCVS.

SEQVAR igitur, vt inſtitui, diuinum illum virum: quem quadam admiratione commotus ſæpius fortaſſe laudo, quàm neceſſe eſt. ATT. Platonem videlicet dicis. M. Iſtũ ipſum Attice. ATT. Tu verò eum nec nimis valde vmquam, nec nimis ſæpe laudaueris: nam hoc mihi etiam noſtri illi, qui neminẽ niſi ſuum laudari volunt, concedunt, vt eum arbitratu meo diligam. M. Bene Hercle faciunt: quid enim eſt elegantia tua dignius? cuius & vita, & oratio conſecuta mihi videtur difficillimam illam ſocietatẽ grauitatis cum humanitate. ATT. Sanè gaudeo, quòd te interpellaui, quandoquidẽ tam præclarum mihi dediſti iudicii tui teſtimonium. Sed perge, vt cœperas. M. Laudemus igitur prius legem ipſam veris, & propriis generis ſui laudibus. ATT. Sanè quidem, ſicut de religionũ lege feciſti. M. Videtis igitur, magiſtratus hanc eſſe vim, vt præſit, præſcribatq́ue recta, & vtilia, & coniuncta cum legibus? Vt enim magiſtratibus leges, ita populo præſunt magiſtratus: vereq́ue dici poteſt, magiſtratum legem eſſe loquentem; legem autem mutum magiſtratum. Nihil porrò tam aptũ eſt ad ius, cõditionemq; naturę: quod cùm dico legẽ, à me dici nihil aliud intelligi volo, quàm imperiũ: ſine quo nec domus vlla, nec ciuitas, nec gens, nec ho-

minum vniuersum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest. Nam & hic Deo paret, & huic obediunt maria terræque,& hominum vita iussis supremæ legis obtemperat. Atque vt ad citeriora veniam & notiora nobis, omnes antiquæ gentes regibus quondam paruerunt. quod genus imperii primùm ad homines iustissimos, & sapientissimos deferebatur. idque in Repub. nostra maximè valuit, quoad ei regalis potestas præfuit. Deinde etiam deinceps posteris prodebatur:quod & in his etiam, qui nunc regnant, manet. Quibus autem regia potestas non placuit, non ii nemini, sed non semper vni parere voluerunt. Nos autem quoniam leges damus liberis populis: quæque de optima repub. sentiremus, in sex libris antè diximus: accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus, ciuitatis statum. Magistratibus igitur opus est: sine quorum prudentia ac diligentia esse ciuitas non potest. quorum descriptione omnis Reip. moderatio continetur. Neq; solùm iis præscribendus est imperandi, sed etiam ciuibus obtemperandi modus. Nam & qui bene imperat, paruerit aliquãdo necesse est: & qui modestè paret, videtur, qui aliquando imperet, dignus esse. Itaque oportet & eum, qui paret, sperare se aliquo tempore imperaturum: & illum, qui imperat, cogitare breui tempore sibi esse parendum. Nec verò solùm vt obtemperent, obediantque magistratibus, sed etiam vt eos colant, diligantque, præscribimus: vt Charondas in suis facit legibus. Noster verò Plato Titanum è genere statuit eos, qui vt illi cælestibus, sic hi aduersentur magistratibus. Quæ cùm ita sint, ad ipsas iam leges veniamus, si placet.

ATT. Mihi verò & istud, & ordo iste rerum placet. M. Iusta imperia sunto, iisque ciues modestè, ac sine recusatione parento. Magistratus nec obedientem, & noxium ciuẽ multa, vinculis, verberibusque coercento, ni par, maiórve potestas, populúsve prohibessit, ad quos prouocatio esto. Cùm magistratus iudicassit, interrogassítve, per populum multæ pœnæ certatio esto. Militiæ ab eo, qui imperabit, prouocatio ne esto: quodque is, qui bellum geret, imperassit, ius ratumq; esto. Minores magistratus peritiiuris plures in prælia sunto. Militiæ quibus iussi erunt imperanto, eorumque tribuni sunto. Domi pecuniam publicam custodiunto. Vincula

cula fontium ſeruāto. Capitalia vindicanto. Aes, argentum, aurúmve publicè ſignāto. liteis contractas iudicanto. quodcumq; ſenatus creuerit, agunto. Suntoq; Ædiles curatores vrbis, annonæ, ludorumq; ſolennium: ollisq; ad honoris amplioris gradū is primus aſcenſus eſto. Cēſores populi æuitates, ſoboles, familias, pecuniasq; cēſento. Vrbis templa, vias, aquas, ærarium, vectigalia tuento: populiq; partes in tribus diſtribuunto. exin pecunias, æuitates, ordines partiunto. equitum, peditumq; prolem deſcribunto. cælibes eſſe prohibento. mores populi regunto. probrum in ſenatu ne relinquunto. bini ſunto. magiſtratum quinquennium habento. reliqui magiſtratus annui ſunto: eaq; poteſtas ſemper eſto. Iuris diſceptator, qui priuata iudicet, iudicaríve iubeat, prętor eſto: is iuris ciuilis cuſtos eſto: huic poteſtati parento. Quotcumq; Senatus creuerit, populúsve iuſſerit tot ſunto. Regio imperio duo ſunto: iiq; præeundo, iudicando, conſulendo, prætores, iudices, cōſules appellanto. Militiæ ſummū ius habento: nemini parento. Salus populi ſuprema lex eſto. eundem magiſtratum, ni interfuerint x. anni, nequis capito. Aeuitatē annali lege ſeruanto. Aſt quādo duellum grauius, diſcordiæ ciuium eſtunto ne amplius ſex menſes, ſi Senatus creuerit: idem iuris, quod duo conſules, tenunto: isq; aue ſiniſtra dictus, populi magiſter eſto. Aequitatem quicumque regat habetō pari iure cum eo, quicumq; erit iuris diſceptator. Aſt quando cōſulis eſt magiſtratúsve populi, nec reliqui magiſtratúsve ſunto. Auſpicia patrum ſunto: olliq́ue ex ſe produnto, qui comitiis creare Cōſules rite poſſint. Imperia, poteſtates, legationes cū ſenatus creuerit, populúsve iuſſerit, ex vrbe exeunto: duella iuſta iuſtè gerunto: ſociis parcunto: ſe, & ſeruos cōtinento: populi ſui gloriā augento: domum cum laude redeūto: rei ſuæ ergò ne quis legatus eſto. Plebes quos pro ſe cōtra vim auxilii ergò decē creaſſit, tribuni eius ſunto: quodq; ii prohibeſſint, quodq; plebē rogaſſint, ratum eſto: ſanctiq; ſunto: néve plebē orbā tribunis relinquunto. Omnes magiſtratus auſpiciū, iudiciumq; habēto: éq; his ſenatus eſto: eius decreta rata ſunto. Aſt ni poteſtas par, maiórve prohibeſſit, S.C. perſcripta ſeruanto. is ordo vitio vacato: ceteris ſpecimē eſto. Creatio magiſtratuum, iudicia, populi iuſſa, vetita cū ſuffragio cōſciſcentur, optimatib. nota, plebi

libera sunto. at si quid erit, quod extra magistratus cohærario æsussit, qui cohæret, populus creato, eique ius cohærendi dato. Cum populo, patribusq; agendi ius esto cõsuli, prætori, magistro populi, equitumq;, eiq; quem produnt patres consulũ rogandorũ ergo: tribunisq;, quos sibi plebs rogassit, 5
ius esto cũ patribus agendi: idem ad plebẽ, quod cẽsus erit, ferunto. Quæ cum populo, quæ cum patribus agentur, modica sunto. Senatori, qui nec aderit, aut caussa, aut culpa esto. loco senator, & modo orato. caussas populi teneto. Vis in populo abesto. Par maiórve potestas plus valeto. ast qui turbassitur in agendo, fraus actoris esto. Intercessor rei malę salutaris ciuis esto. Qui agent, auspicia seruanto: auguri publico parento: promulgata, proposita, in ærario cognita, agunto: nec plus, quàm de singulis rebus semel consulunto: rem populum docento: doceri à magistratibus priuatisq; patiũtor. Priuilegia ne irroganto de capite ciuis, nisi per maximũ comitiatum, ollosque quos censores in partibus populi locassint, ne ferunto. Domũ ne capiunto, néve danto, néve petenda, néve gerenda, néve gesta potestate. quod quis earũ rerũ migrassit, noxiæ pœna par esto. Censores fide legẽ custodiunto. Priuata ad eos acta referunto: nec eo magis lege liberi sunto. Lex recitata est, discerẽ, & tabellã iubebo dari. Q. Quàm breui frater in conspectu posita est à te omnium magistratuum descriptio! sed ea penè nostræ ciuitatis: etsi à te paullulum allatũ est noui. M. Rectissimè, Quincte, animaduertis: hæc est enim, quam Scipio laudat in libris, & quã maximè probat, temperationem reip. quæ effici non potuisset, nisi tali descriptione magistratuum. nam sic habetote, magistratibus, iisque, qui præsunt, contineri rempub. & ex eorum cõpositione, quod cuiusq; in repub. genus sit, intelligi. Quæ res, cũ sapientissimè, moderatissimeq; cõstituta esset à maioribus nostris, nihil habui sanè, non modò multũ, quod putarem nouãdum in legibus. Att. Reddes igitur nobis, vt in religionis lege fecisti admonitu, & rogatu meo, sic de magistratibus, vt disputes, quibus de caussis maximè placeat ista descriptio. M. Faciam, Attice, vt vis, & locum istum totum, vt à doctissimis Græciæ quæsitum, & disputatum est, explicabo: &, vt institui, nostra iura attingam. Att. Istud maximè exspecto disserendi genus. M. Atqui pleraque sunt
dicta

dicta in illis libris. quod faciundum fuit, cùm de optima repub. quæreretur. sed huius loci de magistratib. sunt propria quædã, à Theophrasto primùm, deinde à Dione Stoico quæsita subtiliùs. ATT. Ain' tandem? etiam à Stoicis ista tractata
5 sunt? M. Non sanè, nisi ab eo, quem modò nominaui; & postea à magno homine, & in primis erudito, Panætio. nam veteres verbo tenus, acutè illi quidem, sed non ad hunc vsum popularem, atq; ciuilẽ, de repub. disserebant. ab hac familia magis ista manarunt Platone principe. pòst Aristoteles illu-
10 strauit omnem hunc ciuilẽ in disputando locũ, Heraclidesq; Ponticus profectus ab eodem Platone, Theophrastus verò institutus ab Aristotele habitauit, vt scitis, in eo genere rerum: ab eodemq; Aristotele doctus Dicæarchus huic rationi studioque non defuit. post à Theophrasto Phalereus ille
15 Demetrius, de quo feci suprà mentionẽ, mirabiliter doctrinam ex vmbraculis eruditorum, otioq; non modò in solem, atq; puluerem, sed in ipsum discrimen, aciemq; perduxit. nã & mediocriter doctos, magnos in repub. viros, & doctissimos homines non nimis in rep. versatos multos commemorare
20 possumus: qui verò vtraque re excelleret, vt & doctrinæ studiis, & regenda ciuitate princeps esset, quis facilè præter hũc inueniri potest? ATT. Puto posse, & quidem aliquem de tribus nobis. sed perge, vt cœperas. M. Quæsitum igitur ab illis est, placerétne vnum in ciuitate esse magistratum, cui re-
25 liqui parérent: quod exactis Regibus intelligo placuisse nostris maioribus. sed quoniam regale ciuitatis genus probatũ quondã, postea non tã regni, quàm regis vitiis repudiatũ est, nomen tantùm videbitur regis repudiatum; res manebit, si vnus omnib. reliquis magistratibus imperabit. Quare
30 nec Ephori Lacedæmone sine caussa à Theopompo oppositi regibus, nec apud nos consulibus tribuni. nam illud quidem ipsum, quod in iure positũ est, habet consul, vt ei reliqui magistratus omnes pareant excepto tribuno; qui pòst exstitit, ne id, quod fuerat, esset: hoc enim primum minuit consulare
35 ius, quòd exstitit ipse, qui eo non teneretur: deinde quòd attulit auxilium reliquis non modò magistratibus, sed etiam priuatis, consuli non parentibus. Q. Magnũ dicis malum. nam, ista potestate nata, grauitas optimatum cecidit, cõualuitq; ius multitudinis. M. Nõ est ita, Quincte: nõ enim

ius illud solùm superbius populo, sed violentius videri necesse erat: quod posteaquam modica & sapiens temperatio accessit, conuersa lex in omneis est.

Multa desunt. 5

Domum cum laude redeunto: nihil enim præter laudē bonis, atque innocentibus, neque ex hostibus, neq; à sociis reportandū. Iam illud apertum profectò est, nihil esse turpius, quàm quemquā legari nisi reip. caussa. omitto, quemadmo- 10 dum isti se gerant, atq; gesserint, qui legatione hereditates, aut syngraphas suas persequūtur. in hominibus est hoc fórtasse vitium. sed quæro, quid reapse sit turpius, quàm sine procuratione senator, legatus sine mādatis, sine vllo reipub. munere. Quod quidem genus legationis ego consul, quam- 15 quam ad commodum senatus pertinere videatur, tamē approbante senatu frequentissimo, nisi mihi leuissimus tribunus pl. intercessisset, sustulissem: tamen minui tempus, &, quod erat infinitum, annuum feci. Ita turpitudo manet, diuturnitate sublata. Sed iam, si placet, de prouinciis decedatur, 20 in vrbemq; redeatur. ATT. Nobis verò placet: sed iis, qui in prouinciis sunt, minime placet. M. At verò, Tite, si pareant his legibus, nihil erit his vrbe, nihil domo sua dulcius, nec laboriosius, molestiusq; prouincia. Sed sequitur lex, quæ sancit eam tribunorum pl. potestatem, quæ in repub. nostra: 25 de qua disseri nihil necesse est. Q. At mehercule ego, frater, quæro, de ista potestate quid sentias. nam mihi quidem pestifera videtur, quippe quæ in seditione, & ad seditionem nata sit. cuius primum ortum, si recordari volumus, inter arma ciuium & occupatis, & obsessis vrbis locis procreatū 30 videmus. deinde cùm esset cito legatus tamquam ex XII. tabulis, insignis ad deformitatem puer breui tempore nescio quo pacto creatus, multoq; tetrior, & fœdior natus est. Quem enim ille non edidit? qui primùm, vt impio dignum fuit, patribus omnem honorem eripuit, omnia infima sum- 35 mis paria fecit, turbauit, miscuit: cùm afflixisset principum grauitatem, numquam tamen conquieuit? atque vt C. Flaminium, atque ea, quæ prisca sunt, relinquam, quid iuris bonis viris Tib. Gracchi tribunatus reliquit? etsi quinquennio

ante

ante D. Brutum, & P. Scipionem consules (quos, & quantos viros) homo omnium infimus, & sordidissimus tribunus pl. C. Curiatius in vincula coniecit: quod antè factũ non erat. C. verò Gracchus ruinis, & emissiciis, quas ipse se proiecisse
5 in forum dixit, quibus digladiarentur inter se ciues, nónne omnem reipub. statum permutauit? Quid iam de Saturnini supplicio, reliquisque dicam? quos ne depellere quidem à se sine ferro potuit respub. Cur autẽ aut vetera, aut aliena proferamus potius, quàm & nostra, & recentia? quis vmquam
10 tam audax, tam inimicus nobis fuisset, vt cogitaret vmquã de statu nostro labefactando, nisi mucronem aliquem tribunitium exacuisset in nos? quem cùm homines scelerati, ac perditi non modò vlla in domo, sed nulla in gente reperirent, genteis sibi in tenebris reipub. perturbãdas putauerũt.
15 quod nobis quidem egregium, & ad immortalitatẽ memoriæ gloriosum, neminem in nos mercede vlla tribunum potuisse reperiri, nisi cui necesse quidẽ licuisset tribuno. sed ille quas strages edidit? eas videlicet, quas sine ratione, ac sine vlla spe bona furor edere potuit impuræ belluæ multorum
20 inflammatus furoribus. Quamobrem in ista quidem re vehementer Syllam probo, qui tribunis pl. sua lege iniuriæ faciendæ potestatem ademerit, auxilium ferendi reliquerit: Pompeiumq; nostrum ceteris rebus omnibus, semper amplissimis, summisq; effero laudibus: de tribunitia potestate
25 taceo: nec enim reprehendere libet: nec laudare possum. M. Vitia quidẽ tribunatus præclarè, Quincte, perspicis. sed est iniqua in omni re accusanda prætermissis bonis, malorum enumeratio, vitiorumq; selectio. nam isto quidem modo vel consulatus vituperabilis est, si consulũ, quos enumerare no-
30 lo, peccata collegeris. Ego enim fateor in ista ipsa potestate inesse quiddam mali: sed bonum, quod est quæsitum in ea sine isto malo non haberemus. Nimia potestas est tribunorum pl. quis negat? sed vis populi multo sæuior, multoq; vehementior: quæ ducem quòd habet, interdũ lenior est, quàm
35 si nullum haberet. dux enim suo periculo progredi cogitat, populi impetus periculi rationem sui non habet. At aliquãdo incenditur: & quidem sæpe sedatur: quod enim est tam desperatum collegium, in quo nemo è decem sana mẽte sit? quin per ipsum Tib. Gracchum non solùm vetitus, sed etiã

ſublatus interceſſor fuerat: quid enim illum aliud percuſſit, niſi quòd poteſtatē intercedendi collegæ abrogauit? Sed tu ſapientia maiore nihilo vide. conceſſa plebi à patribus iſta poteſtate arma ceciderunt: reſtincta ſeditio eſt: inuentū eſt temperamentum, quo tenuiores cum principibus æquari ſe putarint: in quo vno fuit ciuitatis ſalus. At duo Gracchi fuerunt. Et præter eos quamuis enumeres multos licet, cū deni crearētur, nullos in omni memoria reperies pernicioſos tribunos: leueis, & non bonos, fortaſſe plureis. inuidia quidē ſummus ordo caret: plebs de ſuo iure periculoſas contentiones nullas facit. Quamobrem aut exigendi reges nō fuerunt, aut plebi re, non verbo danda libertas: quæ tamē ſic data eſt, vt multis præclariſſimis adduceretur, vt auctoritati principum cederet. Noſtra autem cauſſa, quę, optime & dulciſſime frater, incidit in tribunitiam poteſtatem, nihil habuit contentionis cum Tribunatu: non enim plebs incitata noſtris rebus inuidit: ſed vincula ſoluta ſunt, & ſeruitia incitata adiuncto terrore etiam militari. neque nobis cum illa tum peſte certamen fuit, ſed cum grauiſſimo reipublicæ tempore: cui ſi non ceſſiſſem, non diuturnum beneficii mei patria fructum tuliſſet. atque hoc rei exitus indicauit. quis enim non modò liber, ſed etiā ſeruus libertate dignus fuit, cui noſtra ſalus cara non eſſet? Quòd ſi is caſus fuiſſet rerum, quas pro ſalute reipub. geſſimus, vt non omnibus gratus eſſet: & ſi nos multitudinis vis furentis inflāmata inuidia pepuliſſet tribunitia: quis in me populum, ſicut Gracchus in Senatem, Saturninus in Metellum, incitaſſet? Ferremus, ô Quincte frater: conſolarenturque nos non tam philoſophi, qui Athenis fuerunt, qui hoc facere debent, quàm clariſſimi viri, qui illa vrbe pulſi carere ingrata ciuitate, quàm manere in improba maluerunt. Pompeium verò quod vna iſta in re non ita valde probas, vix ſatis mihi illud videris attendere, non ſolùm ei, quid eſſet optimum, videndum fuiſſe, ſed etiam quid neceſſarium: ſenſit enim deberi non poſſe huic ciuitati illam poteſtatem, quippe quam tantopere populus noſter ignotam expetiſſet, qui poſſet carere cognita? ſapientis autē ciuis fuit, cauſſam nec pernicioſam, & ita popularem, vt non poſſet obſiſti, pernicioſè populari ciui nō relinquere. Scis ſolere, frater, in huiuſmodi ſermone,

vt

vt transiri aliò possit, admodum, dici. ATT. Prorsus ita est. Q. Haud equidem assentior: tu tamen ad reliqua pergas velim. M. Perseueras tu quidē, & in tua vetere sententia permanes. Q. Non mehercule. ATT. Ego sanè à Quincto nostro
5 dissentio. sed ea quæ restant, audiamus. M. Deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia, & iudicia dantur: iudicia, vt esset populi potestas, ad quam prouocaretur: auspicia, vt multos inutileis comitiatus probabiles impedirent moræ: sæpe enim populi impetum iniustum auspiciis Dii immorta-
10 les represserunt: ex iis autem, qui magistratum ceperunt, quod senatus consulto efficitur, popularem sanè neminē in summum locū, nisi per populum venire, sublata cooptatione censoria. Sed præsto est huius vitii temperatio, quòd senatus lege nostra confirmatur auctoritas: sequitur enim, Eius de-
15 creta rata sunto. nā ita se res habet, vt, si senatus dominus sit publici consilii, quodq; is creuerit, defendant omnes, &, si ordines reliqui principi ordinis consilio rempublicam gubernari velint, possit ex temperatione iuris, cū potestas in populo, auctoritas in senatu sit, teneri ille moderatus, & cōcors ci-
20 uitatis status, præsertim si proximè legi parebitur. nam proximū est: Is ordo vitio careto, ceteris specimen esto. Q. Præclara verò, frater, ista lex: sed & altera, vt & vitio careat ordo, & vt censorē quærat interpretē. ATT. Ille verò, etsi tuus totus est ordo, gratissimamq; memoriam retinet consulatus tui,
25 pace tua dixerim, non modò censores, sed etiam iudices omneis potest defatigare. M. Omitte ista Attice: non enim de hoc senatu, nec his de hominibus, qui nunc sunt, sed de futuris, si qui fortè his legibus parere voluerint, hæc habetur oratio: nam cùm omni vitio carere lex iubeat, ne veniet
30 quidem in eum ordinem quisquam vitii particeps. Id autem difficile factu est, nisi educatione quadam, & disciplina, de qua dicemus aliquid fortasse, si quid fuerit loci, aut temporis. ATT. Locus certè non deerit, quoniam tenes ordinem legum: tempus verò largitur longitudo diei. Ego autem, et-
35 iamsi præterieris, repetam à te istum de educatione & de disciplina locum. M. Tu verò & istum Attice, & si quem aliū. Ceteris specimen esto, quòd sic tenemus omnia. Vt cum cupiditatibus principum, & vitiis infici solet tota ciuitas: sic emendari & corrigi continentia. Vir magnus, & nobis

omnibus amicus, L. Lucullus ferebatur quã commodissimè respondisse, cũ esset obiecta magnificentia villæ Tusculanę, duos se habere vicinos, superiorem equitem R. inferiorem libertinum: quorũ cum essent magnificæ villæ, concedi sibi oportere, quod iis, qui tenuioris ordinis essent, liceret. Nónne vides Luculle à te id ipsum natum, vt illi cuperent? quibus id, si tu non faceres, non liceret. quis enim ferret istos, cùm videret eorum villas signis, & tabulis refertas partim publicis, partim etiam sacris, & religiosis? quis nõ frangeret eorũ libidines, nisi illi ipsi, qui eas frangere deberent, cupiditatis eiusdem tenerentur? nec enim tãtum mali est peccare principes (quamquam est hoc magnum per seipsum malum) quantum illud, quòd permulti imitatores principum exsistunt. nã licet videre, si velis replicare memoriam temporũ, qualescumque summi ciuitatis viri fuerunt, talem ciuitatẽ fuisse: quæcumque mutatio morum in principibus exstiterit, eandem in populo secuturã. Idq; haud paullo est verius, quàm quod Platoni nostro placet, qui musicorum cantibus ait mutatis, mutari ciuitatum status. ego autem, nobilium vita, victuq; mutato, mores mutari ciuitatum puto. quo perniciosius de repub. merentur vitiosi principes, quòd non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in ciuitatem: neque solùm obsunt, quòd ipsi corrumpuntur, sed etiam quòd corrumpunt, plusque exemplo quàm peccato nocent. Atq; hæc lex dilatata in ordinem cunctum coangustari etiã potest: pauci enim atq; admodum pauci, honore, & gloria amplificati, vel corrumpere mores ciuitatis, vel corrigere possunt. Sed hæc & nunc satis, & in aliis libris tractata sunt diligẽtius: quare ad reliqua veniamus. Proximum autem est de suffragiis: quæ iubeo nota esse optimatibus, populo libera. ATT. Ita mehercule attendi. nec satis intellexi, quid sibi lex, aut quid verba ista vellẽt. M. Dicam Attice, & versabor in re difficili, ac multum & sæpe quæsita: suffragia in magistratu mandãdo, aut de reo iudicando quin in lege aut in rogatione clàm, an palàm, ferre, melius esset. Q. An etiã id dubiũ est? vereor ne à te rursus dissentiam. M. Non facies Quincte. nã ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio, nihil vt fuerit in suffragiis voce melius. sed obtineri an possit, videndum est. Q. Bona tua venia dixerim, ista sententia maxime

& fallit

& fallit imperitos, & obest sæpissimè reip. cùm aliquid verum, & rectum esse dicitur, sed obtineri, id est, obsisti posse populo, negatur: primùm enim obsistitur, cùm agitur seuere: deinde vi opprimi in bona caussa, est melius, quàm male
5 cedere. Quis autem non sentit auctoritatem omnem optimatium tabellariam legem abstulisse? quam populus liber numquam desiderauit; idem oppressus dominatu, ac potentia principum flagitauit. Itaq; grauiora iudicia de potentissimis hominibus exstant vocis, quàm tabellæ. Quamobrem
10 suffragandi nimia libido in non bonis caussis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua, bonis ignorãtibus quid quisq; sentiret, tabella vitiosum occultaret suffragium. Itaq; isti rationi neq; lator quisquam est inuentus, neq; autor vmquã bonus. Sunt enim quattuor leges tabel-
15 lariæ: quarũ prima de magistratibus mandandis: ea est Gabinia, lata ab homine ignoto, & sordido. secuta biennio pòst Cassia est de populi iudicio: ea à nobili homine lata est L. Cassio, sed, pace familiæ dixerim, dissidente à bonis, atque omneis rumusculos populari ratione aucupante. Carbonis
20 est tertia de iubendis legibus, ac vetandis, seditiosi atq; improbi ciuis: cui ne reditus quidem ad bonos salutem à bonis potuit afferre. Vno in genere relinqui videbatur vocis suffragium, quod ipse Cassius exceperat, perduellionis. dedit huic quoque iudicio Cœlius tabellam, doluitq; quoad vi-
25 xit. Sed vt opprimeret Cœlius populum, nocuit & reipub. & auus quidem noster singulari virtute in hoc municipio, quoad vixit, restitit M. Gratidio, cuius in matrimonio sororem auiam nostram habebat, ferenti legem tabellariam: excitabat enim fluctus in simpulo, vt dicitur, Gratidius, quos pòst
30 filius eius in Ægæo excitauit mari. Ac nostro quidem, cùm res esset ad se delata, Scaurus consul, Vtinam, inquit, M. Cicero, isto animo, atque virtute in summa republ. nobiscum versari, quàm in municipali maluisses. quamobrem, quoniam non recognoscimus nunc leges populi R. sed aut repe-
35 timus ereptas, aut nouas scribimus, non quid ab hoc populo obtineri possit, sed quid optimũ sit, tibi dicendũ puto. nam Cassiæ legis culpam Scipio tuus sustinet, quo auctore lata esse dicitur. tu, si tabellariam tuleris, ipse pręstabis: nec enim mihi placet, nec Attico nostro, quantũ è vultu eius intelligo.

ATT. Mihi verò nihil vmquam populare placuit, eamque optimam remp. esse duco, quam hic consul constituerat, quę sit in potestate optimorum. M. Vos demum, vt video, legem antiquastis sine tabella: sed ego, etsi satis dixit pro se in illis libris Scipio, tamen libertatē istam largior populo, vt & au- 5 ctoritate valeant, & vtantur bonis. Sic enim à me lex est recitata de suffragiis. Optimatibus nota, plebi libera sunto. quæ lex hanc sententiam continet, vt omneis leges tollat, quæ postea latæ sunt, quæ tegunt omni ratione suffragium, ne quis inspiciat tabellam, ne roget, ne appellet. pontes etiā 10 lex Maria fecit angustos. quæ si opposita sunt ambitiosis, vt sunt ferè, non reprehendo: sin valuerint tamē leges, vt ne sint ambitus: habeat sanè populus tabellam, quasi vindicem libertatis, dummodo hæc optimo cuique, & grauissimo ciui ostendatur, vltroq; offeratur; vti sit ipsa libertas, in qua po- 15 pulo potestas honestè bonis gratificandi datur. Eoque nunc fit illud, quod à te modò, Quincte, dictum est, vt minus multos tabella condemnet, quàm solebat vox, quia populo licere satis est. hoc retēto, reliqua voluntas auctoritati, aut gratiæ traditur. Itaq;, vt omittam largitione corrupta suffragia, 20 non vides, si quando ambitus sileat, quæri in suffragiis, quid optimi viri sentiant? Quamobrem lege nostra libertatis species datur, bonorū auctoritas retinetur, cōtentionis caussa tollitur. Deinde sequitur: Quibus ius sit cum populo agēdi, aut cum senatu. Grauis, &, vt arbitror, præclara lex. Quæ 25 cum patribus agentur, modica sunto, id est modesta, atq; sedata: auctor enim moderatur, & effingit non modò mentē, ac voluntates, sed penè vultus eorum, apud quos agit. Quòd si in senatu non difficile est: est enim ipse senator is, cuius nō ad auctorem referatur animus, sed qui per se ipse spectari 30 velit. Huic iussa tria sunt: vt adsit, nam grauitatem res habet, cùm frequens ordo est: vt loco dicat, id est rogatus: vt modo, ne sit infinitus. Nam breuitas nō modò senatoris, sed etiam oratoris magna laus est in sententia: nec est vmquā longa oratione vtendum, nisi aut spectante senatu, quod fit, 35 ambitione sæpissime, nullo magistratu adiuuāte, tolli diem vtile est: aut cùm tanta caussa est, vt opus sit oratoris copia vel ad hortandum, vel ad docendum. quorum generum in vtroque magnus noster Cato est. Quodq; addit, Caussas populi

puli teneto, est senatori necessarium nosse remp. idque late patet, quid habeat militum, quid valeat ærario, quos socios resp. habeat, quos amicos, quos stipendiarios, qua quisq; sit lege, conditione, fœdere, tenere consuetudinem decernendi, 5 nosse exempla maiorum. Videtis iam genus hoc omne sciētiæ, diligentiæ, memoriæ esse; sine quo paratus esse senator nullo pacto potest. Deinceps sunt cū populo actiones, in quibus primū & maximū, Vis abesto: nihil est enim exitiosius ciuitatibus, nihil tam contrarium iuri, & legibus, nihil mi-10 nus ciuile & humanum, quàm, composita & constituta rep. quidquam agi per vim. Parere iubet intercessori, quo nihil præstantius: impediri enim bonam rem melius, quā concedi malæ. Quòd verò actoris iubeo abesse fraudem, id totum dixi ex Crassi sapientissimi hominis sententia: quā Senatus 15 est secutus, cùm decreuisset, C. Claudio cōsule de C. Carbonis seditione referēte, eo inuito, qui cum populo ageret, seditionem non posse fieri: quippe cui liceat consilium, simul atq; intercessum turbariq; cœptum sit, dimittere. quod qui permouet, cùm agi nihil potest, vim quærit, cuius impunitatem 20 amittit hac lege. sequitur illud, Intercessor rei malę salutaris ciuis esto. Quis non studiosè reip. subuenerit, hac tam præclara legis voce laudatus? Sunt deinde posita deinceps, quæ habemus etiā in publicis institutis, ac legibus, Auspicia seruanto. auguri parento. Est autem boni auguris meminisse, 25 maximis reip. temporibus præsto esse debere, Iouiq; optimo maximo se cōsiliarium, atq; administrū datū, vt sibi eos, quos in auspicio esse iusserit, cæliq; parteis sibi definitas esse traditas, è quibus sæpe opē reip. ferre possit. Deinde de promulgatione, de singulis rebus agēdis, de priuatis, magistra-30 tibúsve audiendis. tum leges præclarissimæ de XII. tabulis translatæ duæ: quarum altera priuilegia tollit, altera de capite ciuis rogari, nisi maximo comitiatu, vetat, nondum initis seditiosis tribunis plebis: negotialis quidem. admirādum tantum maiores in posterum prouidisse. In priuatos 35 homines leges ferri noluerunt: id est enim priuilegium. quo quid est iniustius? cùm legis hæc vis sit, scitū est iussum in omneis, ferri de singulis nisi cēturiatis comitiis noluerūt: descriptus enim populus censu, ordinibus, ætatibus, plus adhibet ad suffragiū auxilii, quàm fusè in tribus cōuocatus. Quo

verius in nostra caussa vir magni ingenii, summaque prudẽtia L. Cotta dicebat, nihil omnino actum esse de nobis: præterenim quàm quòd comitia illa essent armis gesta seruilibus, præterea neque tributa capitis, comitia rata esse posse, neque vlla priuilegia. quocirca nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil omnino actum esse legibus. sed visum est & nobis, & clarissimis viris melius, de quo serui, & latrones sciuisse se aliquid dicerent, de hoc eodem cunctã Italiam, quid sentiret, ostendere. Sequitur de captis pecuniis, de ambitu legis, quæ, cùm magis iudiciis, quàm verbis sancienda sint, adiungitur, noxiæ pœna par esto; vt in suo vitio quisq; plectatur, vis capite, auaritia multa, honoris cupiditas ignominia sanciatur. Extremæ leges sunt nobis non vsitatę, reipub. necessariæ. legum custodiam nullam habemus. Itaque hæ leges sunt, quas apparitores nostri volunt: à librariis petimus. publicis litteris consignatam memoriam publicam nullam habemus. Græci hoc diligentius: apud quos νομοφύλακες creantur: nec hi solùm litteras (nam id quidem etiam apud maiores nostros erat) sed etiam facta hominum obseruabant, ad legesque reuocabant. Hæc detur cura censoribus: quandoquidem eos in repub. semper volumus esse: apud eosdem, qui magistratu abierint, edant, & exponant quid in magistratu gesserint: deque iis censores præiudicẽt. Hoc in Gręcia fit publicè constitutis accusatoribus, qui quidem graues esse non possunt, nisi sint voluntarii. Quocirca melius est rationes referri caussamque exponi censoribus: integram tamen legem accusatori, iudicioque seruari. Sed satis iam disputatum est de magistratibus, nisi fortè quid desideratis. Att. Quid? si nos tacemus, locus tamen ipse non admonet quid tibi sit deinde dicendum? M. Mihíne? de iudiciis arbitror, Pomponi: id est enim iunctum magistratibus. Att. Quid? de iure populi Rom. quemadmodum instituisti, dicendum nihil putas? M. Quid tandem in hoc loco est, quod requiras? Att. Egóne? quod ignorari ab iis, qui in republ. versanrur, turpissimum puto: nam, vt modò à te dictum est, leges à librariis lego: sic animaduerto, quosq; in magistratibus ignoratione iuris sui tantum sapere, quantum apparitores velint. Quamobrem, si de sacrorum alienatione dicendum putasti, cùm de religione leges proposueras:

ras: faciendum tibi est, vt, magistratibus lege constitutis, de potestate, tum de iure dispures. M. Faciam breuiter, si consequi potero: nam pluribus verbis scripsit ad patrem suum M. Iunius sodalis, peritè meo quidem iudicio, & diligenter. At de iure naturæ cogitari per nos, & quæ dicere debemus de iure populi Romani quæ relicta sunt, & tradita. ATT. Sic profectò censeo: & id ipsum quod dicis, expecto.

Multa desunt.

M. TVL. CICERONIS DE VNIVERSITATE

LIBER.

MVLTA sunt à nobis & in Academicis conscripta contra physicos, & sæpe cum P. Nigidio, Carneadeo more, & modo disputata: fuit enim vir ille cùm ceteris artibus, quæ quidem dignæ libero essent, ornatus omnibus; tum acer inuestigator, & diligens earum rerum, quæ à natura inuolutæ videntur. Denique sic iudico, post illos nobileis Pythagoreos, quorum disciplina exstincta est quodam modo, cùm aliquot sæcula in Italia Siciliaque viguisset, hunc extitisse, qui illam renouaret. qui cùm me in Ciliciam proficiscentem, Ephesi expectauisset, Romam ex legatione ipse decedens, venissetque eodem Mitylenis mei salutandi, & visendi caussa Cratippus Peripateticorum omnium, quos quidem ego audiuerim, meo iudicio facilè princeps: perlibenter & Nigidium vidi, & Cratippum cognoui. ac primum quidem tempus salutationibus, reliquum percunctatione consumpsimus.

Desunt multa.

Quid est, quod semper sit, neq; vllum habet ortum, & quod gignatur, nec vmquam sit. quorum alterum intelligentia, & ratione comprehenditur, quod vnũ semper, atq; idem est: alterũ, quod affert opinionẽ per sensus, rationis expers, quod totum opinabile est, id gignitur & interit, nec vmquam esse vere potest. Omne autem, quod gignitur, ex aliqua caussa gigni necesse est: nullius enim rei, caussa remota, reperiri origo potest. Quocirca si is, qui aliquod munus efficere molitur, eam speciem, quæ semper est eadẽ, intuebitur, atq; eam sibi proponet exemplar, præclarum opus efficiat necesse est. sin autem illam, quæ gignitur, numquam illam, quam expetet, pulchritudinem consequetur. Omne igitur cælum, siue mundus, siue quouis alio vocabulo gaudet, hoc à nobis nuncupatus sit. De quo id primùm consideremus, quod principio est in omni quæstione cõsiderandũ, sempérne fuerit nullo generatus ortu, an ortus sit. ab aliquo temporis principatu ortus est, quandoquidem cernitur, & tangitur, & est vndique corporatus. omnia autem talia sensum mouent: sensúsque mouentia quæ sunt, eadem in opinatione considunt: quæ ortum habere, gigniq; diximus: nihil autem gigni posse sine caussis. Atq; illum quidem quasi parentem huius vniuersitatis inuenire difficile: &, cùm iam inueneris, indicare in vulgus nefas. rursus igitur videndum, ille fabricator tanti operis vtrũ sit imitatus exemplar, ídne, quod semper vnũ, & idem, & sui simile, an id quod generatum ortumque dicimus? Atqui si pulcher est hic mundus, si probus eius artifex, profectò speciem æternitatis imitari maluit. sin secus, quod ne dictu quidem fas est, generatum exemplum est pro æterno secutus. Non igitur dubium, quin æternitatem maluerit exequi, quandoquidẽ neq; mundo quidquã pulchrius, neque eius ædificatore præstantius. Sic ergo generatus ad id est effectus, quod ratione sapientiaq; comprehenditur, atque immutabili ęternitate continetur. ex quo efficitur, vt sit necesse hunc, quem cernimus, mundum, simulacrũ æternũ esse alicuius æterni. Difficillimum autem est in omni cõquisitione rationis exordium. De iis igitur, quæ diximus, hæc sit prima distinctio in omni oratione cum iis rebus, de quibus explicandum videtur, esse cognatio. Itaq; cùm de re stabili, & immutabili disputatur, oratio talis sit, qualis sit illa, quæ

neque

neque redargui, neq; conuinci potest. Cùm autem ingressa est imitata,& effictа simulacra, bene agi putat, si similitudinẽ veri consequatur. quantum enim ad id, quod ortũ est, æternitas valet: tantum ad fidem veritas. Quocirca si forte de
5 Deorum natura, ortuq; mũdi differentes, minus id quod habemus animo, consequimur, vt tota dilucidè,& planè oratio exornata sibi constet, & ex omni parte secũ ipsa consentiat, haud sanè erit mirum: contentiq; esse debebitis, si probabilia dicẽtur: æquum est enim meminisse, & me, qui disseram,
10 hominẽ esse,& vos, qui iudicatis: vt, si probabilia dicẽtur, nil vltra requiratis. Quæramus igitur caussam, quæ eum impulerit, qui hæc machinatus sit, vt originem rerum,& molitionem nouã quæreret. probitate videlicet præstabat: probus autẽ inuidet nemini. itaq; omnia sui similia generauit.
15 Hæc nimirum gignendi mundi caussa iustissima. Nam cùm constituisset Deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere, quoad natura pateretur: quidquid erat quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumpsit, non tranquillum & quietum, sed immoderatè agitatũ, & fluctuans:
20 idque ex inordinato in ordinẽ adduxit: hoc enim iudicabat esse præstantius. Fas autẽ nec est, nec vnquam fuit, quidquã nisi pulcherrimum facere eum, qui esset optimus. Cùm rationẽ igitur habuisset, reperiebat nihil esse eorum, quę natura cernerentur, non intelligens, intelligente, in toto genere
25 præstantius: intelligentiã autem vlli rei adiunctam esse, sine animo nefas esse. Quocirca intelligentiã in animo, animũ conclusit in corpore. sic ratus est opus illud effectũ esse pulcherrimum. quam ob caussam non est cunctandũ profiteri, si modò inuestigari aliquid coniectura potest, hunc mun-
30 dum animal esse, idq; intelligens,& diuina prouidentia constitutum. Hoc posito, quod sequitur videndum est, cuiusnã animantium Deus in fingendo mundo similitudinẽ secutus sit. Nullius profectò eorum quidẽ, quæ sunt nobis nota animantia: sunt enim omnia in quædã genera partita, aut in-
35 choata nulla ex parte perfecta: imperfecto autẽ nec absoluto simile, pulchrum esse nihil potest. Cuius ergo omne animal quasi particula quædã est, siue in singulis, siue in diuerso genere cernatur, eius similẽ mundum esse dicamus. Omnes igitur, qui animo cernuntur & ratione intelligũtur animan-

tes, complexu rationis & intelligentiæ, sicut homines, hoc mundo, & pecudes, & omnia quæ sub aspectũ cadunt, comprehenduntur. Quod enim pulcherrimũ in rerũ natura intelligi potest, & quod ex omni parte absolutissimũ est, cùm Deus similem mundũ efficere vellet, animal vnum aspectabile, in quo omnia animalia continerentur, effecit. Recténe 5 igitur vnum mundum dixerimus, an sint plures, an innumerabiles, dictu verius & melius. vnus profectò: siquidem factus est ad exemplum. quod enim omneis animanteis eos, qui ratione intelliguntur, complectitur, id non potest esse 10 cum altero. rursus enim alius animans, qui eum cõtineat, sit necesse est, cuius partes sint animantes superiores, cælumq; hoc simulacrum illius vltimi sit, nõ proximi. quorũ ne quid accideret, atq; vt hic mundus esset animanti absoluto simillimus, hoc ipso, quòd solus atque vnus esset, iccirco singularem 15 Deus mundum, atq; vnigenam procreauit. corporeum autem & aspectabile, itemque tractabile omne necesse est esse, quod natũ est. Nihil porrò igni vacuum videri potest, nec verò tangi, quod careat solido: solidum autẽ nihil, quod terræ sit expers. Quamobrẽ mundũ efficere moliens Deus, 20 terram primùm, ignemq; iungebat. Omnia autẽ duo ad cohærendum tertium aliquid requirunt, & quasi nodũ, vinculumque desiderant. sed vinculorum id est aptissimum, atque pulcherrimum, quod ex se, atq; de his quæ astringit, quam maximè vnum efficit. id optimè assequitur quæ Græcè ἀναλογία, 25 Latinè (audendum est enim, quoniam hæc primùm à nobis nouantur) cõparatio, proportiove dici potest: quando enim trium vel numerorum, vel figurarum, vel quorumcunque generum contingit, vt quod medium sit, vti primùm proportione, ita id postremo comparetur, vicissimq; 30 vt extremum cum medio, sic medium cum primo conferatur: id quod mediũ est, tum primum fit, tum postremũ: postrema verò & prima media fiũt. ita necessitas cogit, vt eadẽ sint ea quæ deiuncta fuerunt. eadem autem cùm facta sint, efficitur vt omnia sint vnum. Quòd si vniuersitatis corpus 35 planum & æquabile explicaretur, neque in eo quidquã esset requisitum: vnum interiectum medium, & seipsum, & ea, quibus esset interpositum, colligaret. Sed cùm soliditas mundo quæreretur, solida autẽ omnia vno medio numquã

duobus

duobus semper copuleutur: ita contingit vt inter ignem, & terram, aquam Deus, animamque poneret, eaque inter se compararet, & proportione coniūgeret; vt, quemadmodum ignis animæ, sic anima aquæ: quodque anima aquæ, id aqua
5 terræ proportione redderet: qua ex coniunctione cælum ita aptum est, vt sub aspectum, & tactum cadat. Itaq; & ob eam caussam, & ab iis rebus numero quattuor, mundi est corpus effectum, ea constructum proportione, qua dixi: ex quo ipse se concordi quadam amicitia, & caritate complectitur: at-
10 que ita apte cohæret, vt dissolui nullo modo queat, nisi ab eodem, à quo est colligatus. Earum autem quattuor rerum, quas supra dixi, sic in omni mundo omnes partes collocatæ sunt, vt nulla pars huiusce generis excederet extra, atque in hoc vniuerso inessent genera illa vniuersa. id ob eas
15 caussas, primum vt mūdus animans possit ex perfectis partibus esse perfectus: deinde vt vnus esset, nulla parte, vnde alter gigneretur, relicta: postremò ne quis morbus eum posset, aut senectus affligere. omnis enim coagmentatio corporis vel calore, vel frigore, vel aliqua impulsione vehementi
20 labefactatur, & frangitur, & ad morbos senectutemq; compellitur. Hanc igitur habuit rationem effector mundi, molitorque Deus, vt vnum opus totum, atque perfectum ex omnibus totis, atque perfectis absolueret, quod omni morbo senióve careret, formam autem & maximè sibi cognatam,
25 & decoram dedit: a quo enim animante omneis reliquos contineri vellet animanteis, hunc ea forma figurauit, qua vna omnes reliquæ formæ concluduntur: & globosus est fabricatus, quod σφαιροειδὲς Græci vocant: cuius omnis extremitas paribus à medio radiis attingitur: idque ita torna-
30 uit, vt nihil effici posset rotūdius, nihil vt asperitatis haberet, nihil offensionis, nihil inclusum angulis, nihil amfractibus, nihil eminens, nihil lacunosum, omnesque partes simillimę omnium, quoad eius præstabat iudicio dissimilitudini similitudo. Omni autem totam figuram mūdi læuitate circum-
35 dedit: nec enim oculis egebat, quia nihil extra, quod cerni posset, relictum erat: nec auribus, quia ne quod audiretur quidem: neque erant anima circumfusa extrema mundi, vt respirationem requireret: nec verò desiderabat aut alimenta corporis, aut detractionem confecti, & consumpti cibi:

neque enim vlla decessio fieri poterat, neque accessio. neque vero erat vnde: ita se ipse consumptione & senio alebat sui, cùm ipse per se, & à se & pateretur, & faceret omnia. sic enim ratus est ille, qui ista iũxit, & condidit, ipsum se contentum esse mundum, neque egere altero. Itaque nec ei manus affi- 5 xit, quia nec capiendum quicquam erat, nec repellendum: nec pedes, nec alia membra, quibus ingressus corpore susti- neret: motum enim dedit cælo eum, qui figuræ eius sit aptis- simus; qui vnus ex septem motibus mentem, atque intelli- gentiam cohiberet maximè. itaque vna conuersione, atque 10 eadem ipse circum se torquetur, & vertitur. sex autem reli- quos motus ab eo separauit. itaque eum ab omni erratione liberauit. ad hanc igitur conuersionem, quę pedibus, & gra- du non egeret, ingrediendi membra non dedit. Hæc Deus is, qui erat, de aliquando Deo futuro cogitans, læuem eum ef- 15 fecit, & vndiq; æquabilem, & à medio ad summum parem, & perfectum, atque absolutum ex absolutis, atq; perfectis. Animum autem vt in eius medio collocauit, ita per totum tetendit: deinde eũ circumdedit corpore, & vestiuit extrinse- cus: cæloque soliuago, & volubili, & in orbem incitato com- 20 plexus est: quod secum ipse propter virtutem facile esse pos- set, nec desideraret alterum, satis sibi ipse notus & familiaris. Sic Deus ille ęternus hunc perfectè beatum Deum procrea- uit. sed animum haud ita, vt modò locuti sumus, tum deni- que cùm corpus ei effecisset, inchoauit: neque enim esset re- 25 ctum minori parere maiorem. sed nos multa inconsideratè ac temere dicimus. Deus autem & ortu, & virtute antiquio- rem genuit animum, eumque vt dominum atque imperan- tem obedienti præfecit corpori: idque molitus tali quodam est modo. Ex materia, quæ indiuidua est, & quæ semper v- 30 niusmodi, suique similis, & ex ea, quæ corporibus diuidua gignitur, tertium materiæ genus ex duobus in medium ad- miscuit, quod esset eiusdem naturæ, & quod alterius: idq; in- teriecit inter indiuiduum, atque id quod diuiduum esset in corpore. Ea cùm tria sumpsisset, vnã in speciem temperauit: 35 naturamque illam, quam alterius diximus, vi eum eadem coniunxit fugientem, & eius copulationis alienam. Permi- scens cum materia, cùm ex tribus effecisset vnum, id ipsum in ea quæ decuit membra partitus est. Iam parteis singulas

ex eodem & ex altero, & ex materia temperauit. fuit autem
talis illa partitio: Vnam principiò partem detraxit ex toto:
secundam autem primæ partis duplam: deinde tertiam,
quæ esset secundæ sesquialtera, primę tripla: deinde quartā,
5 quæ secundæ dupla esset: quintam inde, quæ tertiæ tripla:
tum sextam octuplam primæ: postremò septimam, quæ septem,
& viginti partibus antecederet primę: deinde instituit
dupla, & tripla interualla explere, parteis rursus ex toto desecans:
quas interuallis ita locabat, vt in singulis essent bina
10 media: vix enim audeo dicere medietates, quas Græci μεσότητας
appellant: sed quasi ita dixerim, intelligatur: erit enim
planius. earum alteram, eadem parte præstantem extremis,
eademque superatam, alteram pari numero præstantem
extremis, parique numero superatam. sesquialteris autem
15 interuallis, & sesquitertiis, & sesquioctauis sumptis ex his
colligationibus in primis interuallis, sesquioctauo interuallo,
sesquitertia omnia explebat, cùm particulam singulorum
relinqueret. eius autem particulæ interuallo relicto,
habebat numerus ad numerum eandem proportionē, comparationemque
20 in extremis, quam habent CCLVI. cum
CCXLIII. atque ita permistum illud, ex quo hæc secuti, iam
omne consumpserat. hanc igitur omnem coniunctionem,
duplicem in longitudinem diffidit: mediæque accommodans
mediam, quasi decussauit: deinde in orbem torsit, vt &
25 ipsæ secum, & inter se, ex commissura, quæ è regione esset,
iungerentur: eoque motu cuius orbis semper in eodem erat,
eodemque modo ciebatur, vndique est eas circumplexus.
atq; ita cum alterum esset exteriorem, alterum interiorem
amplexus orbem, illum eiusdem naturæ, hunc alterius nominauit:
30 eumque, qui erat eiusdem, detorsit à latere in dextram
partē: hunc autem citimū à media linea direxit ad læuam:
sed principatū dedit exteriori, quem solùm indiuiduū
reliquit: interiorem autē cùm in sex parteis diuisisset, septem
orbeis dispares duplo, & triplo interuallo moueri iussit, contrariis
35 inter se cursibus. eorum autem trium fecit pareis celeritates,
sed quattuor & inter se dispareis, & dissimileis triū
reliquorum. Animū igitur cùm ille procreator mundi Deus
ex sua mente & diuinitate genuisset, tum denique omne,
quod erat concretum, atque corporeum, substernebat ani-

mo, interiusque faciebat: atque ita medio medium accommodãs copulabat. sic animus à medio profectus extremitatem cæli à suprema regione rotundo ambitu circumiecit, seseque ipse versans, diuinæ, sempiternæ, sapientisque vitæ induxit exordium. & corpus quidem cæli spectabile effectũ 5 est. animus autem oculorum effugit obtutum. est autem vnus ex omnibus rationis concentionisque (ἁρμονία Græcè) sempiternarum rerum, & sub intelligentiã cadentium compos & particeps: quo nihil ab optimo & præstantissimo genitore melius procreatum: quippe qui ex eadem vinctus, al- 10 teraque natura, adiuncta materia, temperatione trium partium, proportione compacta, se ipse conuersans, cùm materiam mutabilem arripuit, & cùm rursus indiuiduam, atque simplicem, in se omnis mouetur, discernitque quid sit eiusdem generis, & quid alterius: & cetera diiudicat, quid cui- 15 que rei sit maximè aptum, quid quoque loco, aut modo, aut tempore contingat: quæque distinctio sit inter ea, quæ gignantur, & ea quæ sint semper eadem. ratio autem vera quæ versatur in iis, quæ sunt semper eadem, & in iis, quæ mutantur, cum in eodem, & in altero mouetur ipsa per se sine voce, 20 & sine vllo sono, cùm eam partem attingit, qua sensus cieri potest: orbis illius generis alterius immutatus & rectus omnia animo mentique denuntiat: tum opiniones, adsensionesque firmæ verǽque gignuntur. Cùm autem in illis rebus vertitur, quæ manentes semper eædem, non sensu, sed intel- 25 ligentia continentur.

Desunt multa.

Ita vim suam naturã conuertit, vt terram Lunæ cursus pro- 30 ximè ambiret, eique supra terram proxima solis circumuectio esset. Lucifer deinde & sancta Mercurii stella cursum habent Solis celeritati parem, sed vim quãdam contrariam: eaque conuersione, quam inter se habent Lucifer, Mercurius, Sol, alii alios vincunt, vicissimque vincuntur. Reliquo- 35 rum siderum quæ caussa collocandi fuerit, quæque eorum sit collocatio, in sermonem alium differendum est, ne in eo quod attingendum fuit, quàm in eo, cuius caussa id attigimus, longior ponatur oratio. Quando igitur vnumquodq;
corum

eorum siderum cursum decorum est adeptum, quibus erat motus temporis consignandus: colligataque corpora vinculis animalibus, animantia orta sunt, eaque imperio parêre didicerunt: tunc ex alterius naturæ motione transuersa,
5 in eiusdem naturæ motum incurrentia, in eoque hærentia, atque impedita, cum alia maiorem lustrarent orbem, alia minorem, tardiusque maiorem, celeriusque minorem, motu verò vnius eiusdemq; naturæ: quę velocissimè mouebantur, ea celeritate vinci à tardioribus, &, cùm superabât, supe-
10 rari videbantur. omneis enim orbes eorum quasi Helicis inflexio vertebat: quam bifarium contrariè simul procedentia efficiebant, vt quod esset tardissimum, id proximum fieret celerrimo. atque vt esset mensura quædam euidens, quæ in istis octo cursibus celeritates, tarditatesque declararet:
15 Deus ipse solem, quasi lumen accendit ad secundum supra terram ambitum; vt quammaximè cælum omnibus colluceret, animantesque, quibus ius esset doceri, ab eiusdē motu, & ab eo, quod simile esset, numerorum naturam, vimque cognoscerent. Nox igitur & dies ad hunc modum, & ob has
20 generata caussas, vnum circuitum orbis efficit sapientissimum, atque optimum: mensis autem, quando Luna lustrato suo cursu Solem consecuta est: annus, vbi Sol suum totum confecit, & peragrauit orbem. ceterorum autem siderum ambitus ignorantes homines, præter admodum paucos,
25 neque nomine appellant, neque inter se numero commetiuntur. itaque nesciunt hos siderum errores id ipsum esse, quod ritè dicitur tempus, multitudine infinita, varietate admirabili prędito s. Attamen illud perspici, & intelligi potest, absoluto, perfectoque numero temporis, absolutum perfe-
30 ctumque annum tunc compleri denique, cùm se octo ambitus confectis suis cursibus ad idem caput retulerunt, cumq; eos permensus ist idem, & semper sui similis orbis. Has igitur ob caussas nata astra sunt, quæ per cælum penetrātia solstitiali se & brumali reuocatione conuerterent: vt hoc omne
35 animal, quod videmus, esset illi animali, quod sentimus, ad æternitatis imitationem simillimum. & cętera quidem vsq; ad temporis ortum impressa ab illis, quæ imitabatur, effinxerat. sed quia nondum omne animal in mundo intus incluserat, ex ea parte deficiebat ad propositum exemplar ima-

Som. Scip. 191. 30.

ginis similitudo. quot igitur, & qualeis animalium formas mens in speciem rerum intuens, poterat cernere, totidem, & taleis in hoc mundo secum cogitauit effingere. Erant autem animantium genera quattuor, quorum vnum diuinum atq; cæleste, alterum pennigerum, & aerium, tertium aquatile, 5 terrestre quartum, diuinæ animationis maximè speciem faciebat ex igne, ita vt splẽdidissimus esset, & aspectu pulcherrimus. cumq; similem vniuersitatis naturæ efficere vellet, ad volubilitatem rotundauit, comitéque eum sapientia quam optimæ mentis efficit, circumq; cęlum æqualiter distribuit, 10 vt hac varietate distinctum bene Græci κόσμον, nos lucẽtem mundum nominaremus. dedit autem diuinis duo genera motus: vnum, quod semper esset in eodem æquè, & idem in omnibus atque vno modo celeraret: alterum, quod in anticã partem à conuersione eiusdem, & similis, pelleretur. quin- 15 que autem reliquis motibus orbem eum esse voluit expertem, immobilem, & stantem. ex quo genere ea sunt sidera, quæ infixa cælo non mouentur loco: quæ sunt animantia, eaque diuina, ob eamque caussam suis sedibus inhærent, & perpetuò manẽt. quæ autẽ vaga, & mutabili ratione labun- 20 tur, ita generata sunt, vt suprà diximus. Iam verò terram altricem nostram, quæ traiecto axe sustinetur, diei noctisque effectricem, eandemq; custodem antiquissimam corporum voluit esse eorum, quæ intra cælum gignerentur. flexiones autem eorum, & inter eos ipsos concursiones, quæque in or- 25 bibus eorum conuersiones, antecessionesq; eueniant; cúmque inter se penè contingant, eos, qui propè copulentur cõtraria regione, & pone quos, aut antè labantur, quibúsque temporibus à nostro aspectu oblitescãt, rursusq; emersi terrorem incutiant rationis expertibus, si verbis explicare co- 30 nemur, nullo posito sub oculis simulacro, earum rerum frustra suscipiatur labor. Sed hæc satis sunt dicta nobis: quæ de Deorum, qui cernuntur, quique orti sunt, natura præfati sumus, habeant hunc terminum. reliquorum autẽ, quos Græci δαίμονας appellant, nostri opinor Lares, si modò hoc rectè 35 conuersum videri potest, & nosse, & enuntiare ortum eorũ, maius est, quàm vt profiteri scribere nos audeamus. Credendum nimirum est veteribus & priscis, vt aiunt, viris, qui se progeniem Deorum esse dicebant. itaq; eorum vocabula

nobis

nobis prodiderunt. nosse autem generatores suos optimè poterant:ac difficile factu est,à Diis ortis fidem non habere: quamquam nec argumentis, nec rationibus certis eorum oratio confirmatur.sed quia de sibi rebus notis videntur lo-
5 qui,veteri legi,moriq; parendum est. Sic igitur,vt ab his est traditum,horum Deorum ortus habeatur,atque dicatur, vt Oceanum Salaciámq; cęli satu terręq; conceptu generatos, editósq; memoremus.ex his Phorcyn, Saturnum,& Opem: deinceps Iouem atque Iunonē, reliquos, quos fratres inter
10 se agnatosq; vsurpari,atq; appellari videmus,& eorū, vt vtamur veteri verbo,prosapiā.Quādo igitur omnes, & qui mouentur, palámque ostenduntur, & qui eatenus nobis declarantur,qua ipsi volunt,creati sunt:tum ad eos is Deus, qui omnia genuit,fatur:Hæc vos,qui Deorum satu orti estis,attē-
15 dite:quorū operum ego parens effectorq; sum, non sunt dissolubilia me inuito:quamquam omne colligatum solui potest: sed haudquaquam boni est, ratione vinctum velle dissoluere.sed quoniam orti estis,immortales vos quidem esse, & indissolubiles non potestis. neutiquam tamē dissoluemi-
20 ni,nec vos vlla mortis fata perimen,nec fraus valentior,quā consilium meum:quod maius est vinculum ad perpetuitatē vestram,quàm illa,quibus estis tum,cùm gignebamini,colligati.quid sentiam igitur,cognoscite.Tria nobis genera reliqua sunt,eáq; mortalia:quibus prætermissis,cęli absolutio
25 perfecta non erit:omnia enim genera animaliū cōplexu nō tenebit:teneat autē oportebit,vt ab eo ne quid absit.sed quę à me ipso effecta sint, Deorū vitā possint adæquare.vt igitur mortali generentur conditione,vos suscipite, vt illa gignatis imitemíniq; vim meam, qua in vestro ortu me vsum esse
30 meministis,in quibus qui tales creātur, vt Deorum immortalium quasi gentiles esse debeant, diuini generis appellentur, teneantq; omnium animantium principatum, vobisq; iure & lege volentes pareant,quorum vobis initium, satúsque traditur à me:vos autē ad id,quod erit immortale,partē
35 attexitote mortalem. ita orientur animantes,quos & viuos alatis,& consumptos sinu recipiatis.Hęc ille dixit,deinde ad temperationem superiorē reuertit:in qua omnem animum vniuersæ naturæ temperans permiscebat, superiorisq; permixtionis reliquias fundens æquabat, eodem modo fermè,

nisi quòd non ita incorrupta, vt ea quæ semper idem, sed ab iis, secundum sumebat, atque tertium. Toto igitur omninq constituto, sideribus parem numerum distribuit animorũ, & singulos adiunxit ad singula, atque ita quasi in currum vniuersitatis imposuit, commonstrauitque leges fataleis, ac 5 necessarias, & ostendit primum ortum vnum fore omnibus, eumque moderatum, atque constantem, nec ab vllo imminutum: satis autẽ, & quasi sparsis animis, fore vti certis temporum interuallis oriretur animal, quod esset ad cultum Deorum aptissimum: sed cum duplex esset natura generis 10 humani, sic res habebant, vt præstantius genus esset eorum, qui essent futuri viri. Cùm autem animos corporibus necessitate inseuisset, cumque ad corpora tum accessio fieret, tum abscessio, necesse erat sensum exsistere vnum, communémque omnium, vehementiore motu excitato, coniunctumq; 15 naturæ: deinde voluptate, & molestia mistum amorem: pòst iram & metum, & reliquos motus animi, comites superiorum, & his etiam contrarios diffidenteis: quos qui ratione rexerit, iustè vixerit: qui autem his se dederit, iniustè. Atque ille, qui rectè & honestè curriculum viuendi à natura datum 20 confecerit, ad illud astrum, quo, cùm aptus fuerit, reuertetur: qui autem immoderatè, & intemperatè vixerit, eum secundus ortus in figuram muliebrem transferet: & si ne tum quidem finem vitiorum faciet, grauius etiam iactabitur, & in suis moribus simillimas figuras pecudum, & ferarũ trans- 25 feretur: neque malorum terminum prius aspiciet, quàm illam sequi cœperit conuersionem, quam habebat in se ipse eiusdem, & vnius simul innatam & insitam. quod tum eueniet, cùm illa quæ ex igne, aere, aqua, atque terra turbulenta, & rationis expertia insederint, denique ratione depule- 30 rit, & ad primam atque optimam affectionem animi peruenerint. Quæ cùm ita designasset, seseque, si quid postea fraudis, aut vitii euenisset, extra omnem culpam, caussamq; posuisset, alios in solem, alios in lunam, alios in reliquas mũdi parteis, quæ sunt ad spatiorum temporis significationem 35 notæ constitutæ, spargens quasi serebat. post autẽ sationem eam Diis, vt ita dicam, iunioribus permisit, vt corpora mortalia effingerent, quantúmque esset reliquum ex humano animo, quod deberet accedere, id omne & quæ sequentia essent,

ſant, perpolirent, & abſoluerent: deinde vt huic animanti principes ſe ducesque præberent, vitámque eius pulcherrimè regerent, & gubernarent, niſi quatenus ipſe beneficiis ſua culpa ſibi aliquid miſeriæ quæreret. Atque is quidem,
5 qui cuncta compoſuit, conſtanter in ſuo manebat ſtatu. qui autem erant ab eo creati, cùm parentis ordinem cognouiſſent, hunc ſequebantur. Itaque cùm accepiſſent immortale principium mortalis animantis, imitantes genitorem, & effectorem ſui, particulas ignis, & terræ, & aquæ & aeris à
10 mundo, quas rurſus redderent, mutuabantur, eásque inter ſe copulabant, haud iiſdem vinculis, quibus ipſi erant colligati, ſed talibus, quæ cerni non poſſent propter paruitatem: crebris quaſi cuneolis iniectis vnum efficiebant ex omnib. corpus: itemque in eo influente, atque effluente animo diui-
15 no ambitus illigabant. Itaque illi in flumen immerſi neque tenebant, neque tenebantur, ſed vi magna tum ferebant, tum ferebãtur. ita totum animal mouebatur illud quidem, ſed immoderatè & fortuitu, vt ſex motibus veheretur: nam & ante, & pone, ad læuam, & ad dextram, & ſurſum, & deor-
20 ſum, modò huc, modò illuc.

Deſunt multa.

ſed ſi in ſplendore conſedit, tum vel eadem ſpecies, vel inter-
25 dum immutata redditur. cum ignis oculorum cum eo igne, qui eſt ob os offuſus, ſe confudit, & contulit. Dextra autem videntur quæ læua ſunt: quia contrariis partibus oculorũ, contrarias parteis attingunt. reſpondent autem dextra dextris, læua læuis conuerſione luminum, cùm ea inter ſe non
30 cohæreſcunt. id fit, cùm ſpeculorum læuitas hinc, illincque altitudinem aſſumpſit, & ita dextra detruſit in læuam partem oculorum, læuáque in dextram. Supina etiam ora cernuntur depulſione luminum: quę conuertens inferiora reddit, quæ ſunt ſuperiora. Atqui hæc omnia ex eo genere ſunt,
35 quæ rerum adiuuãt cauſſas: quibus vtitur miniſteriis Deus, cum optimi ſpeciem, quoad fieri poteſt, efficit. ſed exiſtimãt plerique non hæc adiumenta cauſſarum, ſed has ipſas eſſe omnium cauſſas, quæ vim habeant frigoris, & caloris, concretionis & liquoris: careant autem omni intelligentia, at-

quæ ratione, quę, nisi in animo, nulla alia in natura reperiantur. animus autem sensum omnem effugit oculorũ. at ignis, & aqua, & terra, & aer corpora sunt, eaque cernuntur. illum autem qui intelligentiæ sapientiæque se amatorem profitetur, necesse est intelligentis sapientisq; naturæ primas caussas conquirere: deinde secundas caussas rerum earum, quæ necessariò mouent alias, cùm ipsæ ab aliis mouentur. Quocirca nobis sic cerno esse faciendum, vt de vtroque nos quidem dicamus genere caussarum, separatim autem de iis, quę cum intelligentia sint efficientes pulcherrimarum rerum, atque optimarum, & de his quæ vacantes prudentia, inconstantia, perturbatáq; efficiunt. Ac de oculorum quidẽ caussis, vt haberent eam vim, quam nunc habent, satis ferme esse dictum puto. maxima autem eorum vtilitas donata humano generi Deorum munere deinceps explicetur. rerũ enim optimarum cognitiones nobis oculi attulerunt. nam hæc, quæ est habita de vniuersitate oratio, à nobis haud vnquã esset inuenta, si neque sidera, neque sol, neque cælum sub oculorum aspectum cadere potuissent. nũc verò dies noctésque oculis cognitæ, tum mensium, annorúmque conuersiones numerum machinatæ sunt, & spatium temporis dimensæ, & ad quæstionem totius naturæ impulerunt. quibus ex rebus philosophiam adepti sumus: quo bono nullum optabilius, nullum præstantius neque datum est mortalium generi Deorum concessũ atq; munere, neque dabitur.

Multa desiderantur.

Q. CICE-

Q. CICERO DE PETITIONE CONSVLATVS AD M. TVLLIVM FRATREM.

ETSI tibi omnia ſuppetunt, quæ conſequi ingenio, aut vſu homines, aut diligẽtia poſſunt: tamen ab amore noſtro non ſum arbitratus alienum ad te præſcribere ea, quæ mihi veniebant in mentem, dies ac noćteis de petitione tua çogitanti: non vt aliquid ex iis noui adiicerem: ſed vt ea, quæ in re diſperſa, atque infinita viderentur eſſe, ratione, & diſtributione ſub vno aſpectu ponerentur. Quamquam plurimum natura valet, tamen videtur in paucorum menſium negotio poſſe ſimulatio naturã vincere. Ciuitas quæ ſit, cogita, quid petas, qui ſis. propè quotidie ad forum tibi deſcendenti meditandum hoc ſit, Nouus ſum, conſulatum peto, Roma eſt. nominis nouitatẽ dicendi gloria maximè ſubleuabis. ſemper ea res plurimũ dignitatis habuit. non poteſt, qui dignus habetur patronus conſularium, indignus conſulatu putari. Quamobrem, quoniam ab hac laude proficiſceris, & quidquid es, ex hoc es, ita paratus ad dicendum venito, quaſi in ſingulis cauſſis iudicium de omni ingenio futurum ſit. Eius facultatis adiumenta, quæ tibi ſcio eſſe ſepoſita, vt parata ac prompta ſint, cura: & ſæpe, quæ de Demoſthenis ſtudio, & exercitatione ſcripſit Demetrius, recordare. deinde & amicorum multitudo, & genera appareant: habes enim ea, quæ noui habuerunt, omneis publicanos, totum fere equeſtrem ordinem. multa præterea municipia, multos abs te defenſos homines cuiusque ordinis., aliquot collegia, præterea ſtu-

dio dicendi conciliatos plurimos adoleſcentulos, quotidia-
nam amicorum aſſiduitatem,& frequentiam. Hæc cura, vt
teneas & commendando, & rogando, & omni ratione effi-
ciendo, vt intelligant qui debent tua cauſſa, referendæ gra-
tiæ, & qui volunt, obligandi tui tempus ſibi aliud nullum 5
fore, etiam hoc multum videtur adiuuare poſſe nouum ho-
minem, hominum nobilium voluntas, & maxime conſula-
rium. Prodeſt, quorum in locum, ac numerum peruenire ve-
lis, ab his ipſis illo loco, ac numero dignum putari. hi rogan-
di omnes ſunt diligenter, & ad eos allegandum: perſuaden- 10
dumque eſt iis, nos ſemper cum optimatibus de repub. ſen-
ſiſſe: minime populares fuiſſe: ſi quid locuti populariter vi-
demur. id nos eo conſilio feciſſe, vt nobis Cn. Pompeium ad-
iungeremus, vt eum, qui plurimum poſſet, aut amicum in
noſtra petitione haberemus, aut certè non aduerſarium. 15
Pręterea adoleſcenteis nobileis elabora vt habeas, vel vt te-
neas ſtudioſos quos habes. multum dignitatis afferent. plu-
rimos habes: perfice vt ſciant, quantum in his putes eſſe. ſi
adduxeris, vt ii, qui nolunt, cupiant, plurimum quidem pro-
derunt. ac multum etiam nouitatem tuam adiuuat, quòd 20
eiuſmodi nobiles tecum petunt, vt nemo ſit, qui audeat di-
cere, plus illis nobilitatem, quàm tibi virtutem prodeſſe o-
portere. Iam P. Galbam, & L. Caſſium ſummo loco natos,
quis eſt qui petere conſulatum putet? vides igitur ampliſſi-
mis ex familiis homines, qui ſine neruis ſint, tibi pares eſſe 25
non poſſe. At Antonius, & Catilina moleſti ſunt. imò homi-
ni nouo induſtrio, innocenti, diſerto, gratioſo apud eos, qui
res iudicant, optandi competitores: ambo à pueritia ſicarii,
ambo libidinoſi, ambo egentes. eorum alterius bona pro-
ſcripta videmus, vocem denique audiuimus iurantis ſe Ro- 30
mæ iudicio æquo cum homine Græco certare non poſſe: &
ex ſenatu eiectum ſcimus. optima vero cenſorum exiſtima-
tione in prætura competitorẽ habuimus, amico Sabidio, &
Panthera, quòd, ad tabulã quos poneret, non habebat: quo
tamẽ in magiſtratu amicã, quã palàm domi haberet, de ma- 35
chinis emit. in petitione autem cõſulatus caupones omneis
hic cõpilare per turpiſſimã legationẽ maluit, quàm adeſſe,
& populo Rom. ſupplicare. Alter vero, Dii boni, quo ſplen-
dore eſt? primum nobilitate eadem, qua Catilina, num ma-
iore?

iore? non sed virtute. quamobrem qui inanius vmbrā suam metuit, hunc negliges quidem, natum in patris egestate, educatū in sororis stupris, corroboratū in cæde ciuiū; cuius primus ad rempub. aditus in equitibus Rom. occidēdis fuit: nam illis, quos meminimus, Gallis, qui tum Titiniorum, ac Vanniorum, ac Tanusiorum capita demebant, Sylla vnum Catilinā præfecerat: in quibus ille hominem optimum Q. Cæcilium sororis suæ virum, equitem Rom. nullarum partium, cùm semper natura, tum etiam ætate iam quietum,
10 suis manibus occidit. Quid ego nunc dicam petere eum tecum consulatum, qui hominem carissimum populo Rom. M. Marium inspectante populo Rom. virgis per totam vrbē ceciderit: ad bustum egerit: ibi omni cruciatu lacerarit: viuo stanti collum gladio sua dextera secuerit: cùm sinistra capil-
15 lum eius à vertice teneret, caput sua manu tulerit: cùm inter digitos eius riui sanguinis fluerent? qui postea cum histrionibus, & cum gladiatoribus ita vixit, vt alteros libidinis, alteros facinoris adiutores haberet: qui nullum in locum tam sanctum ac tam religiosum accessit, in quo non, etsi in aliis
20 culpa non esset, tamen ex sua nequitia dedecoris suspicionē relinqueret? qui ex curia Curios, & Annios, ab atriis Sapalas, & Caruilios, ex equestri ordine Pompilios, & Cneios sibi amicissimos comparatit: qui tantum habet audaciæ, tantum nequitiæ, tantum deniq; in libidine artis & efficacita-
25 tis, vt parentum propè in gremiis prætextatos liberos constuprarit. Quid ego nunc tibi de Africa, quid de testium dictis scribam? nota sunt: & ea tu sæpius legito. sed tamen hoc mihi non prætermittendum videtur, quod primum tam egens ex eo iudicio discessit, quàm quidā iudices eius ante il-
30 lud iudicium fuerūt: deinde tam inuidiosus, vt aliud in eum iudicium quotidie flagitetur. hic se sic habet, vt magis timeat, etiam si quieuerit, quàm vt contemnat, si quid commouerit. Quanto melior tibi fortuna petitionis data est, quam nuper homini nouo C. Cœlio: ille cum duobus homi-
35 nibus ita nobilissimis petebat, vt tamen in iis omnia pluris essent, quàm ipsa nobilitas: summa ingenia, summus pudor, plurima beneficia, summa ratio, ac diligentia petendi. tamen eorum alterum, cùm deesset alter, Cœlius, etiam cùm multò esset inferior genere, superior nulla re penè, supera-

uit. Quare si facies ea, quæ tibi natura, & studia, quibus vsus es semper, largiuntur, quæ temporis tui ratio desiderat, quæ potes, quæ debes: non erit difficile certamen cum iis competitoribus, qui nequaquam sunt tam genere insignes, quàm vitiis nobiles: quis enim reperiri tam improbus ciuis potest, qui velit vno suffragio duas in rempubl. sicas distringere? Quoniam igitur, quæ subsidia nouitatis haberes, & habere posses, exposui: nunc de magnitudine petitionis dicendum videtur. Consulatum petis: quo honore, nemo est, qui te non dignum arbitretur: sed multi, qui inuideant. petis enim homo ex equestri loco summum locum ciuitatis, atque ita summum, vt forti homini, diserto, innocenti multo ille idē honos plus amplitudinis, quàm ceteris afferat. Noli putare eos, qui sunt eo honore vsi, non videre, tu cùm idem sis adeptus, quid dignitatis habiturus sis: eos verò, qui consularibus familiis nati locum maiorum consecuti non sunt, suspicor tibi, nisi qui admodum te amant, inuidere. etiā nouos homines pretorios existimo, nisi qui tuo beneficio iuncti sunt, nolle abs te se honore superari. Iam in populo quàm multi inuidi sunt, quàm multi consuetudine horum annorū ab honoribus nouis alienati, venire tibi in mentē certo scio. esse etiam nonnullos tibi iratos ex iis caussis, quas egisti, necesse est. Iā illud tute circumspicito, quòd ad Cn. Pompeii gloriam augēdam tanto studio te dedisti, num quos tibi putes ob eam caussam esse amicos? Quamobrem cùm & summum locum ciuitatis petas, & videas esse studia, quæ tibi aduersentur: adhibeas necesse est omnem rationem, & curam, & laborem, & diligentiam. Et petitio magistratuum diuisa est in duarum rationum diligentiam: quarum altera in amicorum studiis, altera in populari voluntate ponenda est. Amicorum studia beneficiis, & officiis, & vetustate, facilitate, ac iucunditate naturæ parta esse oportet. sed hoc nomen amicorum in petitione latius patet, quam in cetera vita: quisquis est enim, qui ostendat aliquid in te voluntatis, qui colat, qui domum ventitet, is in amicorum numero est habendus. sed tamē, qui sunt amici, ex caussa honestiore, cognationis, aut affinitatis, aut sodalitatis, aut alicuius necessitudinis, his carum & iucundum esse maximè prodest. deinde vt quisque optimus, ac maximè domesticus, vt is amet, quisq; fidelissimum

lissimum esse te cupiat, valde elaborandū puto: tum vt tribules, vt vicini, vt clientes, vt deniq; liberti, postremò etiam serui tui: nam ferè omnis sermo ad forensem famam à domesticis emanat auctoribus. deinde instituendi sunt cuiuscumq;
5 generis amici, ad speciem hominis illustris honore ac nomine: qui etiam si suffragandi studia non nauant, tamen afferunt petitori aliquid dignitatis ad iustitiam obtinēdam. Magistratus, ex quibus maximè consules, deinde tribunos pl. ad conficiendas centurias homines excellenti gratia, qui
10 tribuent centuriā, vt aliquod ex te beneficium aut habeant, aut, vt habeant, sperent, eos prorsùs magnopere compara, & confirma. nam per hos annos homines ambitiosi vehementer omni studio, atq; opere laborarunt, vt possent à tribulibus suis ea, quæ peterent, impetrare. hos tu homines, qui-
15 buscumq; rationib. poteris, vt ex animo, atq; vt ex illa summa voluntate tui studiosi sint, laborato. Quod si satis grati homines essent, hæc omnia parata esse debebant, sicut parata esse concerno: nam hoc biennio quattuor sodalitates ciuium ad ambitionem gratiosissimorum tibi obligasti, C.
20 Fundanii, Q. Gallii, Cn. Cornelii, L. Coruini: & horū in caussis ad te deferendis, quidnam tibi eorum sodales receperint, & confirmarint, scio: nam interfui. Quare hoc tibi faciendū est, vt hoc tempore idē ab iis, quod debēt, exigas, sæpe commonēdo, rogando, confirmādo, curando vt intelligant nul-
25 lum tempus aliud se vmquā habituros restituendæ gratiæ. profectò homines & spe reliquorū tuorū officiorū, etiā recētibus beneficiis ad studiū seruandū excitabūtur. & omnino quoniā eo genere amicitiarū petitio tua maximè initiata est, quod caussarū defensionibus adeptus es: fac vt planè
30 iis hominibus, quos deuinctos tenes, descriptū, ac dispositū suū cuiq; munus sit. &, quemadmodū memini, quòd nulla in re illis vmquā molestus fuisti, sic cura vt intelligant omnia te, quæ ab illis tibi deberi putaris, ad hoc tempus reseruasse. Sed quoniam tribus reb. homines maximè ad beneuolen-
35 tiam, atque hæc suffragandi studia ducuntur, beneficio, spe, adiunctione animi, vel voluntate: animaduertendū est, quēadmodum cuiq; horū generi sit inseruiendū. Minimis beneficiis homines adducuntur, vt satis caussæ putēt te ad studiū suffragationis dedisse, nedum ii, quibus saluti fuisti, quos tu

habes plurimos: vt intelligant, si hoc tuo tempore non satis fecerint, se probatos nemini vmquam fore. quod cùm ita sit, tamen rogandi sunt, atque etiam in hanc opinionem adducendi, vt, qui nobis adhuc obligati fuerint, iis vicissim nos obligari adhuc posse videamur: qui autẽ spe tenentur, quod 5 genus hominum multò est diligentius, atque officiosius, iis fac vt propositum, ac paratum auxilium tuum esse videatur: denique vt spectatorem te suorum officiorum esse intelligant diligentem: vt videre te planè, atque animaduertere, quantum ab vno quoque proficiscatur, appareat. Tertium 10 illud genus est studiorum voluntarium: quod agendis gratiis, accommodandis sermonibus ad eas rationes, propter quas quisque studiosus tui esse videbitur, significanda erga illos pari voluntate, adducenda amicitia in spem familiaritatis, & consuetudinis confirmari oportebit. Atque in iis o- 15 mnibus generibus iudicato & perpendito quantum quisq; possit, vt scias & quemadmodum cuique inseruias, & quid à quoque exspectes, & postules: sunt enim quidam homines in suis ciuitatibus, & municipiis gratiosi: sunt diligentes, & copiosi: qui etiam si anteà non studuerunt huic gratiæ, tamẽ 20 ex tempore elaborare eius caussa, cui debent, aut volunt, facilè possunt. His hominum generibus sic inseruiendum est, vt ipsi intelligant te videre quid à quoque exspectes, sentire quid accipias, meminisse quid acceperis. Sunt autem alii, qui aut nihil possunt, aut etiam odio sunt tribulib. suis, nec ha- 25 bent tantum animi, aut facultatis, vt enitantur ex tempore. hos vt internoscas, videto, ne, spe in aliquo maiore posita, præsidii parum comparetur: & quamquam partis, & fundatis amicitiis fretum, ac munitum esse oportet, tamen in ipsa petitione amicitiæ permultæ, ac perutiles comparantur. 30 Nam in ceteris molestiis habet hoc tamen petitio commodi, vt possis honestè, quod in cetera vita nõ queas, quoscumque velis, adiungere ad amicitiam: quibuscum si alio tempore agas, vt te vtantur, absurdè facere videare: in petitione autem nisi id agas & cum multis, & diligenter, nullus peti- 35 tor esse videare. Ego autem tibi hoc cõfirmo, esse neminem, nisi si aliqua necessitudine competitorum alicui tuorum sit adiunctus, à quo non facilè, si contenderis, impetrare possis, vt suo beneficio promereatur, se vt ames, & sibi vt debeas,
modò

modò intelligat te magni æstimare, ex animo agere, benè se ponere, fore ex eo non breuem, & suffragatoriam, sed firmam, & perpetuam amicitiã. Nemo erit, mihi crede, in quo modò aliquid virtutis sit, qui hoc tempus sibi oblatum amicitiæ tecum constituendæ prætermittat: præsertim cùm id tibi casus afferat, vti tecum petant, quorum amicitia aut contemnenda aut fugienda sit; & qui hoc, quod ego te hortor, non modò non assequi, sed ne incipere quidem possint. Nam quid incipiat Antonius homines adiungere, atque inuitare ad amicitiam, quos per se suo nomine appellare non possit? mihi quidem stultius nihil videtur, quàm existimare eum studiosum tui, quem non noris. eximiam quandam gloriam, & dignitatem, ac rerum gestarum magnitudinē esse oportet in eo quem homines ignoti, nullis suffragantibus meritis honore afficiant. namq; vt homo iners, sine officio, sine ingenio, cum infamia, nullis amicis septus, hominem plurimorum studio, atque omnium bona existimatione munitum præcurrat, sine magna culpa negligentiæ fieri non potest. Quamobrem omneis centurias multis & variis amicitiis cura vt confirmatas habeas: & primũ id, quod ante oculos est, senatores, equitesque Romanos, ceterorum ordinum nauos homines, & gratiosos complectere. Multi homines vrbani & industrii, multi libertini gratiosi in foro, nauique versantur, quos per te, quos per communeis amicos poteris sumere. cura vt tui cupidi sint: elaborato, appetito, allegato, summo beneficio te affici ostendito. deinde habe oratores vrbis totius, collegium omnium, pagorum, viciniratum. ex iis principes ad amicitiam tuam si adiunxeris, per eos reliquam multitudinē facile tenebis. postea totam Italiam fac vt in animo ac memoria tibi distributam, comprehensamque habeas: ne quod municipium, coloniam, præfecturam, locum denique Italiæ ne quem esse patiare, in quo non habeas firmamenti quod satis esse possit. perquiras etiam & inuestiges homines ex omni regione, eosq; cognoscas, appetas, confirmes, cures vt in suis vicinitatibus tibi petant, & tua caussa quasi candidati sint. volēt te amicum, si suam à te amicitiam expeti videbunt. id vt intelligant, oratione, quæ ad eam rationē pertinet, consequēte. homines municipales, ac rustici, nomine tantùm noti,

in amicitia se esse arbitrantur. si verò etiã præsidii se aliquid sibi constituere putant. non amittunt occasionẽ promerendi. hos ceteri & maximè tui competitores ne norunt quidẽ: tu & nosti, & facile cognosces: sine queis amicitia esse non potest. neque id tamen satis est, tametsi magnum est: sed vt 5 consequatur spes vtilitatis, atque amicitiæ, ne nomenclator solùm, sed amicus etiam bonus esse videare. ita cùm & hos ipsos, propter suam ambitionẽ qui apud tribuleis suos plurimum gratia possint, studiosos in centuriis habueris: & ceteros, qui apud aliquam partem tribulium propter municipii, 10 aut ciuitatis, aut collegii rationem valent, cupidos tui constitueris: in optima spe esse debebis. Iam equitum centuriæ multo facilius mihi diligentia posse teneri videntur. primũ cognoscendi sunt equites, deinde adipiscendi: deinde habebis tecum ex iuuentute optimum quemq;, & studiosissimũ 15 humanitatis. multo enim facilius illa adolescentulorum ad amicitiam ætas adiungitur. tum equester ordo sequetur illius auctoritatẽ ordinis, si abs te adhibebitur ea diligẽtia, vt non ordinis illius auctoritatẽ solũ voluntate, sed etiã singulorum amicitiis eas centurias confirmatas habeas. Iam stu- 20 dia adolescentulorũ in suffragando, in obeundo, in nũtiando, in assectando mirifice & magna & honesta sunt. Et quoniam assectationis mentio facta est, id quoq; curandum est, vt quotidiana cuiusq; generis, & ordinis, & ætatis vtare. nam ex ea ipsa copia coniectura fieri poterit, quantum sis in ipso 25 campo virium, ac facultatis habiturus. huius autem rei tres partes sunt, vna salutatorum, cùm domum veniunt: altera deductorum: tertia assectatorum. In salutatoribus, qui magis vulgares sunt, & ad hanc consuetudinem, quæ nunc est, plures veniunt, hoc efficiendum est, vt hoc ipsum minimum 30 officiũ eorum tibi gratissimum esse videatur. Qui domũ tuã venient, iis significato te animaduertere, & eorum amicis, qui illis renuntient, ostendito, sæpe ipsis dicito. sic homines sæpe, cùm obeunt plureis competitores, & vident vnum esse aliquem, qui hæc officia maximè animaduertat, ei se dedunt, deserunt ceteros, minutatim ex cõmunibus proprii, 35 ex fucosis firmi suffragatores euadũt. Iam illud teneto diligenter, si eum, qui tibi promiserit, fucum, vt dicitur, facere velle senseris, vt te id audisse, aut scire dissimules: si quis tibi

se

se purgare volet, quod suspectum esse arbitretur, affirmes te de illius voluntate numquam dubitasse, nec debere dubitare: is enim, qui ipse non putat satisfacere, amicus esse nullo modo potest. scire autem oportet quo quisque animo sit, vt
5 etiam, quantum cuique confidas, constituere possis. Iam deductorum officium, quo maius est, quàm salutatorum, hoc gratius tibi esse significato, atque ostendito, & quoad eius fieri poterit, certis temporibus descendito. magnam affert opinionem, magnam dignitatem quotidiana in deducendo frequentia. Tertia est ex hoc genere assidua assectatorũ
10 copia. in ea quos voluntarios habebis, curá vt intelligant te sibi in perpetuum summo beneficio obligari. qui autem tibi debent, ab iis plane hoc munus exige: qui per ætatẽ, ac negotium poterunt, ipsi tecum vt assidui sint. qui si sectari non poterunt, necessarios suos in hoc munere constituant.
15 valde ego te volo, & ad rem pertinere arbitror, semper cum multitudine esse. præterea magnam affert laudem, & summam dignitatem, si ii tecum erunt, qui à te defensi, & qui per te seruati, ac iudiciis liberati sunt. Hæc tu plane ab iis postulato, vt quoniam nullá impensá per te alii rem hone-
20 stam, alii salutem, ac fortunas omneis obtinuerunt, nec aliud vllum tempus futurum sit, vbi tibi referre gratiam possint, hoc te officio remunerent. Et quoniam in amicorum studiis hæc omnis oratio versatur, qui locus in hoc genere cauendus sit, prætermittendum non videtur. fraudis, atq; in-
25 sidiarum, & perfidię plena sunt omnia: non est huius temporis perpetua illa de hoc genere disputatio, quibus rebus beneuolus, & simulator diiudicari possit. tantùm est huius temporis admonere. Summa tua virtus eosdem homines & simulare tibi esse amicos, & inuidere coget. Quamobrem
30 Ἐπιχάρμειον illud teneto, NERVOS atque artus esse sapientiæ non temere credere. & cùm tuorum amicorum studia constitueris, tum etiam obtrectatorum, atq; aduersariorum rationes, & genera cognoscito. hęc tria sunt: vnũ ex iis, quos læsisti; alterũ, qui sine caussa non amant: tertiũ, qui competito-
35 rum valde amici sunt. Quos læsisti cùm contra eos pro amico diceres, his te purgato plane: necessitudines cõmemorato: in spẽ adducito, te in eorum rebus, si se in amicitiã contulerint, pari studio, atq; officio futurũ spõdero. Qui sine cauf-

ſa non amant,eos aut beneficio, aut ſpe,aut ſignificando tua erga illos ſtudia futura, delinies, dans operã,vt de illa animi prauitate deducas.Quorum voluntas erit abs te propter cõpetitorum amicitias alienior, his quoque inſerui eadem oratione, qua ſuperioribus: & ſi probare poteris, te in eos ipſos cõpetitores tuos beneuolo eſſe animo oſtendito. Quoniam de amicitiis conſtituendis ſatis dictum eſt, dicendum eſt de illa altera parte petitionis, quæ in populari ratione verſatur. Ea deſiderat nomenclationem, blanditiã,aſſiduitatem, benignitatem, rumorem, ſpem, in rep. Primum id, quod facis, vt homines noris, ſignifica, vt appareat:& auge, vt quotidie melius fiat. nihil mihi tam populare, neque tam gratum videtur. Deinde id quod natura non habes, induc in animum ita ſimulandum eſſe, vt natura facere videare. non committas tibi neceſſe eſt, ea, quæ bona ac ſuaui homini digna ſunt, ſed opus eſt magnopere blanditia: quæ etiamſi vitioſa eſt,& turpis in cetera vita, tamẽ in petitione eſt neceſſaria: tibi enim cùm deteriorem aliquem aſſentando facit,improba eſt: cùm amiciorem, non tam vituperanda: petitori verò neceſſaria eſt, cuius & frõs, & vultus, & ſermo ad eorum,quoſcunq: conuenerit,ſenſum, & voluntatẽ commutandus eſt.iam aſſiduitatis nullum eſt pręceptũ:verbũq; ipſum docet,quę res ſit.prodeſt quidem vehementer nuſquã deeſſe: ſed tamen hic fructus eſt aſſiduitatis, non ſolùm eſſe Romæ, atq; in foro, ſed aſſiduè petere, ſæpe eoſdem appellare,non cõmittere vt quiſquam poſſit dicere, quod eius ſit, conſequi poſſis,ſi abs te non ſit rogatum,& valde ac diligenter rogatum.Benignitas autẽ late patet:&eſt in re familiari: quæ quamquã ad multitudinẽ peruenire non poteſt,tamen ab amicis laudatur,& multitudini grata eſt:eſt in conuiuiis, quæ facete abs te, & amicis tuis concelebrentur & paſſim, & tributim: eſt etiam in opera, quam peruulga, & cõmunica: cura, vt aditus ad te diurni, atque nocturni pateant,neq; foribus ſolum ædiũ tuarum,ſed etiam vultu, & fronte, quæ eſt animi ianua.quæ ſi ſignificant voluntatem abditam eſſe, ac retruſam, parui refert petere oſtium: homines enim non modò promitti ſibi, præſertim quæ à candidato petant,ſed etiã largè atq; honorificè promitti volunt. quare hoc quidẽ facile præceptum eſt,vt quod acturus ſis, id ſignifices te ſtudioſè

diosè

diosè ac libenter esse facturum. illud difficilius, & magis ad tempus, quàm ad naturā accommodatū tuam, quod facere non possis, vt id iucundè neges. quorum alterum est boni viri, alterum boni petitoris. nam cùm id petitur, quod honestè, aut sine detrimēto nostro promittere nō possumus: quo
5 modo si quis roget, vt contra amicum aliquam caussam recipiamus: belle negandum est, vt ostendas necessitudinem, demonstres quàm molestè feras, aliis te id rebus exacturū esse persuadeas. Audiui hoc dicere quendam de quibusdam
10 oratoribus, ad quos caussam suam detulisset: gratiorem sibi fuisse orationem eius, qui negasset, quàm illius, qui recepisset. sic homines fronte, & oratione magis, quàm ipso beneficio, reque capiuntur. verùm hoc probabile est. Illud alterū subdurum tibi homini planè perito suadere. sed tamen tem-
15 pori tuo consulam: quibus enim te propter aliquod officiū necessitudinis affuturū negaris, tamen ii possunt abs te placati æquique discedere. quibus autem iccirco negaris, quòd te impeditum esse dixeris aut amicorum negotiis, aut grauioribus caussis, aut antè susceptis, inimici discedunt: o-
20 mnesque hoc animo sunt, vt sibi te mentiri malint, quàm negare. C. Cotta in ambitione artifex dicere solebat, se operam suā, quod non contra officiū rogaretur, polliceri solere omnibus, impartire iis, apud quos optimè poni arbitraretur: ideóq; se negare nemini, quòd sæpe accideret caussa, cur
25 is, qui pollicitus esset, vacuus foret plus quàm putaret: neq; posse domū eius compleri, qui tantum modo reciperet, quātum videret se obire posse: casu fieri, vt agantur ea, quæ non putaris; illa, quæ crediderìs in manibus esse, vt aliqua de caussa non agantur: deinde esse extremū, vt irascatur is, cui
30 mendaciū dixeris. id si promittas, & incertum est, & in diem, & in paucioribus. sin autem id neges, statim abalienant se, & inimicantur: plures enim multo sunt qui rogant, vt vti liceat opera alterius, quàm qui vtantur. Quare satius est, ex iis aliquos aliquando tibi in foro irasci, quàm omneis
35 continuò domi: præsertim cum multo magis irascantur iis, qui negent, quàm iis, quem videant ea caussa impeditum vt facere, quod promisit, cupiat, si vllo modo possit. Ac ne videar aberrasse à distributione mea, qui hæc in hac populari parte petitionis disputem: hoc sequor, hæc omnia non tā ad

amicorum studia, quã ad populare͂ famã pertinere. etsi inest aliquod dictũ ex illo genere, benignè respondere, studiosè inseruire negotiis amicorũ, ac periculis: tamen hoc loco ea dico, quib. multitudine͂ capere possis, vt de nocte domus cõpleatur, vt multi spe tui præsidii teneantur, vt amiciores abs te discedant quã accesserint, vt quamplurimorũ aureis optimo sermone cõpleant. Sequitur enim, vt de rumore dicendũ sit, cui maximè seruiendum est. sed quæ dicta sunt omni superiori oratione, eadem ad celebrandũ rumorem valent, dicendi laus. studia publicanorum, & equestris ordinis, hominum nobiliũ voluntas, adolescentulorũ frequentia, eorum, qui abs te defensi sunt, assiduitas, ex municipiis multitudo eorum, quos tua caussa venisse appareat: bene homines nosse, comiter appellare, assiduè ac diligenter petere, benignũ ac liberale͂ esse, bene loqui, existimare, domus vt multa nocte cõpleatur, omniũ generũ frequentia adsit, satis fiat oratione omnibus, re, operaq; multis: perficiatur, id quod fieri potest labore, & arte & diligentia, non vt ad populũ ab iis omnib. fama perueniat, sed vt in iis studiis populus ipse versetur. Iam vrbanam illam multitudinem & eorum studia, qui conciones tenent, quæ adeptus es in Pompeio ornando, in Manilii caussa recipienda, Cornelio defendendo, excitanda nobis sunt: quæ adhuc habuit nemo, quin idem splendorẽ omnium, voluntatesq; haberet. Efficiendum etiã illud est, vt sciãt omnes, Cn. Pompeii summã erga te esse voluntatem, & vehementer ad illius rationes, te id assequi, quod petis, pertinere. Postremò tota petitio cura vt pompæ plena sit, vt illustris, vt splendida, vt popularis, vt habeat summã specie͂, ac dignitatem, vt etiãsi quid possit, ne competitoribus tuis exsistat aut sceleris, aut libidinis, aut largitionis accommodata ad eorum mores infamia. At etiam in hac petitione maximè videndum est, vt spes reip. bona de te sit, & honesta opinio. nec tamen in petendo resp. capessenda est, neque in Senatu, neq; in cõcione. sed hæc sunt tibi retinenda, vt senatus te existimet ex eo, quòd ea vixeris, defensorem auctoritatis suæ fore: equites R. boni, & locupletes ex vita acta te studiosum otii, ac rerũ tranquillarum: multitudo, ex eo duntaxat quòd oratione in concionibus, ac iudicio popularis fuisti, te à suis cõmodis alienũ non futurũ. Hæc mihi veniebant in mente͂

de

de duabus illis commotionib. matutinis, quo tibi quotidie ad forum descendenti meditandum esse dixeramus: Nouus sum, Consulatum peto. Tertium restat, Roma est, ciuitas ex nationũ conuentu constituta: in qua multæ insidiæ, multa 5 fallacia, multa in omni genere vitia versantur: multorũ arrogantia, multorũ contumacia, multorũ maleuolentia, multorum superbia, multorũ odia ac molestia perferẽda est. video esse magni cõsilii, atq; artis, in tot hominũ cuiusq; modi vitiis, tantisq; versantem vitare offensionẽ, vitare fabulã, vi- 10 tare insidias, esse vnũ hominem accommodatum ad tantam morum, ac sermonũ, ac voluntatum varietatem. Quare etiam atq; etiã perge tenere istã viam, quã instituisti: excelle dicẽdo: hoc & tenentur Romæ homines, & alliciuntur, & ab impediendo, ac lędendo repelluntur. Et quoniam in hoc vel 15 maximè vitiosa est ciuitas, quòd, largitione interposita, virtutis, ac dignitatis obliuisci solet; in hoc fac vt te bene noris, id est, vt intelligas, eum esse te, qui iudicii, ac pericul metum maximum competitoribus afferre possis: facitaq;, vt se abs te custodiri, atq; obseruari sciant. cùm diligentiam tuam, 20 tum auctoritatem vimque dicendi, tum profectò equestris ordinis erga te studiũ pertimescent. Atq; hęc ita te volo illis proponere, non vt videare accusationẽ meditari, sed vt hoc terrore facilius hoc ipsum, quod agis, consequare. & planè sic contende omnib. neruis, ac facultatibus, vt adipiscamur 25 quod petim⁹. Video esse nulla comitia tam inquinata largitione, quib. non gratis aliquæ centuriæ renunciẽt suos maximè necessarios. quare si aduigilam⁹ pro rei dignitate, & si nostros ad summũ studium beneuolos excitamus, & si hominib. gratiosis studiosisq; nostri suũ cuiq; munus describim⁹, 30 & si competitorib. iudicia proponimus, si ex equestrib. metũ inicimus, diuisores ratione aliqua coercemus: pficí potest, vt largitio nulla fiat, aut nihil valeat. Hæc sunt, quæ putaui nõ melius scire me, quàm te, sed facilius his tuis occupationib. colligere vnum in locũ posse, & ad te perscripta mittere, 35 quæ tamẽ ita scripta sunt, vt non ad omneis, qui honores petant, sed ad te ꝓpriè, & ad hanc tuã petitionem valeant. tamẽ tu, si q̃d mutandũ esse videbitur, aut omnino tollendũ, aut, si quid erit præteritũ, velim hoc mihi dicas: volo enim hoc cõmentariolum petitionis haberi omni ratione perfectum.

FINIS.

ANNOTATIONES, ET CASTIGATIONES, EX VARIIS DOCTORVM VIRORVM cùm huius, tum alîus argumenti ſcriptis ſelectæ,

IN LIBRVM I. DE NATVRA DEORVM.

P.1.v.12. *Vt magno argumento eſſe debeat.*) Fuluianus liber ſic habet, *vt magno argumento eſſe debeat, prudentes Academicos à rebus incertis aſſenſionem cohibuiſſe*: illis autem interiecta non habet. Lambin. carere vitio vulgatam lectionem exiſtimat: idemq; vult dici à Cicerone, quod dicitur ab Ariſtotele li. 1. τῶν μετὰ τὰ φυσ. cap. 2. ὥστ' εἴπερ διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἄγνοιαν ἐφιλοσόφησαν, φανερὸν ὅτι διὰ τὸ εἰδέναι, τὸ ἐπίστασθαι ἐδίωκον, καὶ οὐ χρήσεως τινὸς ἕνεκα. nempe vt hæc ſit Ciceronis ſententia: Cauſa, id eſt, principium Philoſophiæ, eſt ſcientia, id eſt, homines ingenio excellentes, ſcientiæ cauſa philoſophati ſunt: hoc eſt, ſcientia, vt finis, cuius gratia quærere cœperunt naturam rerum, impulit eos, vt philoſopharentur. Ita ſcientia & principium, inquit, & finis eſt Philoſophiæ. finis, quia eius cauſa philoſophati ſunt homines: principium, quia impulit, & commouit eos ad philoſophandum.

Ibi. v. 15. *Quid eſt enim temeritate fortius?*] *fortius*, obſtinatius interpretantur. nonnulli enim quam temere ſemel ſuſceperunt opinionem, difficilimè ſe ab ea abduci patiuntur, vel ne parum vidiſſe putentur, vel quia ita ſentiunt. Manutius, ſi per libros liceret, reponeret, *fœdius*, Lambinus vel vt coniicit Manutius: vel, quod ipſe mauult, *turpius*, legendum cenſet. ſic Ciceronem alibi locutum: *Nam cum omnib. in rebus temeritas in aſſentiendo, errorq́ turpis eſt, tum in eo loco maximè &c.*

Ibidem verſ. 28. *an ab omni curatione.*] Particulam, *an*, cùm veterum librorum auctoritate, à quib. omnibus abeſt, tum etiam ſententia poſtulante delet Lambinus: & pòſt paulò legit, *in primisq́ de eo magna diſſenſio eſt.*

Pag.

Pag.4. versu 8. *vt alia ex alia nexa.*] Vetus Vrsini liber, *vt aliæ ex aliis nexæ.*

Ibid. vers. 10. *non enim tam auctoritatis.*) Idem, *non enim tam auctores in disp.*

Pag.5. v.12. *vt Statius in Syneph.*) Idem, *vt ille in Syneph.*

Pag.7. vers.1. *Vnde verò ortæ illæ quinque formæ, ex quibus reliquæ formantur.*) Lambinus cùm ob alia, tum quia qualitates illas significare Ciceronem, ex quibus efficitur animus, non aliud quicquam, apparet ex his verbis, *aptè cadentes ad animum efficiendum, pariendosq; sensus*: vel delendum hoc totum, *ex quibus reliquæ formantur*, censet: vel quid hîc Cicero sentiat, amplius considerandum.

Ibid. v.3. *Longum est iter ad omnia.*] Legit Lambinus, *Longum est ad omnia*, voce, *iter*, deleta. & ita omnes codices habere ait. Ianus Guilielmus emendat, *Longum est iterare omnia.*

Ibid. v. 12. *omnem totius orbis designationem.*] Magis placet Vrsino manuscriptorum lectio, *omnem totius operis design.* ob ea quæ antè posita sunt, *ministros, machinas*, &c. omninoque ita esse legendum, veteres quoq; ipse libros secutus censet Lambinus.

Pag.8. vers.5. *nullo modo viderunt animi naturam*, &c.] Malit sic legi Lambinus, *nullo modo animi naturam intelligentes, non viderunt, in quam fig. cadere posset*: vel sic, *nullo modo viderunt animi naturam, non intelligentes in quam fig. cad. posset*: vel sic, *non viderunt animi naturam nullo modo in eam figuram cadere posse*, deleto verbo, *intelligentes*, quod habent tamen omnes libri. Antiqui libri scriptura, *nullo modo videntur animi naturam intelligentes*, sensum apertiorem facere videtur Vrsino.

Ibid. vers.27. *cur aquæ adiunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore?*] Mutilum locum supplet Lambinus partim cōiectura, partim à libris, ad hunc modum: *cur mentem aquæ adiunxit? cur aquam menti, si ipsa mens* &c.

Ibidem vers.30. *eosque innumer. esse mundos.*] Vocem, *mundos*, opinatur Vrsinus glossema esse, eamque à manuscripto abesse affirmat.

Pag.9. vers.20. *de ipsa mente.*) *de ipsa quidem mente*, legit ex antiquo Vrsinus, cùm sequatur, *de infinitate autem* &c.

Ibi. vers.23. *commentitium quiddam coronæ similitudine efficit.*) In manuscripto legi ait Vrsinus, *coronæ simile effecit.*

P.10.v.29.*à magiſtro Platone vno diſſentiens.*)Manut. ex coniectura emẽdat,*à magiſtro Platone non diſſentiens.* quẽ ſequitur Lambinus. Neq; aliter legit Muretus: ea etiam afferens, ex quibus vulgatam lectionem deprauatã eſſe, intelligi poſſit. admonet enim, ſcripſiſſe Ariſtotelem libros tres, quibus nomen fecerit, περὶ ἀγαθοῦ, ἢ περὶ φιλοσοφίας, quib. complexus erat ea, quæ in ſermonibus à Platone acceperat, itemq; nonnulla Pythagoræ dogmata. de numero librorũ ex Laertio conſtare. ipſummet aũt Ariſtotelem eorũ meminiſſe li. 1. de anima, his verbis: Ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τοῖς περὶ φιλοσοφίας λεγομένοις διωρίσθη. ad q̃ Simplicius: Περὶ φιλοσοφίας, inquit, νῦν λέγει, τὰ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ αὐτῷ ἐκ τῆς Πλάτωνος ἀναγεγραμμένα συνουσίας. ἐν οἷς ἱστορεῖ τάς τε Πυθαγορείους, καὶ Πλατωνικὰς περὶ τῶν ὄντων δόξας. Aldus filius tamen, *vno*, edidit, &, vna re, interpretatur: in ceteris enim, inquit, dicebat idem quod Plato. Vrſinus ex manuſcripto legit, *à magiſtro ſuo Platone diſſentiens.*

Pag.12. verſ. 1. *tum totius naturæ menti atq; animo hoc nomen tribuit.*) Implicata hæc, & abſcondita videntur Xyſto Betuleio. quare, cùm apud Epiphanium de eâdem re legatur, καὶ ἄνθρωπον ἐκάλει μόνην τὴν ψυχήν; patentiùs & expeditiùs ſic legi poſſe arbitratur: *tum totius naturæ humanæ, mente atque animo tribuit hominis nomen.* quod etiam Platonicum eſſe, & ex hoc dogmate manaſſe etiam illud Cleanthis apophthegma, τοὺς ἀπαιδεύτους μόνῃ τῇ ψυχῇ τῶν θηρίων διαφέρειν; ſuæ coniecturæ confirmandæ quod ſit, adnotat.

Pag.15. v. 5. *ſed etiam ſic tractat, vt manu doceat eam eſſe vim.*) Emendat Turnebus, *ſed etiam ſic tractat, vt manu ducat, eam eſſe vim.* Lambinus viri omni litterarum laude clariſſimi cõiecturam amplexus, verbum, *doceat*, retinet, ſed ex eo, *docet*, facit, ad hunc modum, *ſed etiam ſic tractat, vt manu ducat; docet eam eſſe vim* &c. hac ſententia, Epicurus, qui res ita tractat, quaſi manu ducat, docet &c.

Ibid. verſ. 11. *& ad Deos affluat.*) *& ad nos affluat*, corrigit Lambinus ex ſimili loco, qui infrà legitur, *cumq; ex ipſo imagines ſemper ad nos affluant.* idq; ad Epicuri mentem, vt notat, accommodatè, qui dicebat nos & videre, & cogitare per imagines, & accurſu imaginum ad nos, hoc eſt, ad oculos, & ad mentem.

Pagina 16. verſ. 5. *vt tragici poetæ, cùm explicare argumentum non*

non poteſtis, confugitis ad Deũ.] Plato Cratylo, εἰ μὴ ἄρα δεῖ ὥσπερ οἱ τραγῳδοποιοὶ ἐπειδάν τι ἀπορῶσιν, ἐπὶ τὰς μηχανὰς ἀποφεύγουσιν.

P.17.v.11. *coryphaeum appellare.*] Κορυφαῖον, vt eſt in vetuſtiſs. optimoq́; libro, ſcribendum cenſet Vrſinus.

Ib.v.34. *quid dicit, quod non modo philoſophia dignũ eſſet.*) Vel, *quid dixit,* &c. *dignum eſſet:* vel, *quid dicit,* &c. *dignum ſit,* legendum monet Lambinus. Hoc poſtremum antiqui libri auctoritate ſequitur Vrſinus.

Pag.18. verſ.34. *quodcunq; in ſolum venit.*) Alii legunt, *quicquid in ſolem* &c.

Ib.v.35. *Quæ primùm nullæ ſunt. nihil eſt enim, quod vacet corpore.*) Locum mancum ſic reſtituit Lambinus: *Quæ primùm nullæ ſunt. nihil enim minimum. deinde non eſt inane. nihil enim eſt, quod vacet corpore.* ex libris non dicit. opinor tamẽ. neq; enim mihi fit veriſimile, tantum ſibi permiſſurum fuiſſe.

Pag.19. verſ.1. *eſſe corpuſcula quædam leuia.*) Profert aliam è manuſcriptis huius loci ſcripturam Vrſinus: *eſſe corpuſcula, quædam leuia, alia aſpera, alia autem partim angulata & pyramidata,* (abeſt vox, *pyramidata,* à vulgatis) *quædam curuata, & quædam quaſi adunca,* &c.

Ibi.v.22. *id natum aliquando ſit.*) Legendum videtur Lambino, *id natum aliquando ſit, neceſſe eſt.*

P.20.v.24. *tamen facilè quidem credam.*] Manut. & Lamb. ex veterib. libris, & ratione, *tamen facilè equidem credam,* legunt.

Ibid. verſ.33. *Sed hunc Platonicum mirif.*) *Sed hunc Platonem mirif.* habet liber manuſcriptus Vrſini.

P.22.v.31. *Mortalis viſus pulchrior eſſe Deo.*] Magis placet Vrſino veteris libri ſcriptura, *Mortalis viſuſt pulchrior* &c.

Ibid. v.32. *Hui, pulchrior Deo?*) *Huic,* antea ſcriptum erat, pro quo ſi, *Hui,* legeretur, concinniorem fore ſententiam, ſibi videri dixerat Manutius. nec mora, aſſenſus ei Lambinus, illo excluſo, hoc recepit. Canterus verò concinniorẽ etiam arbitratur viſum iri, ſi legatur, *Hic pulchrior Deo?*

P.23.v.12. *Ergo alia ſpecies Iunonis Argiuis, alia Latinis.*) Vetuſtiſſimũ librum auctorem habet Vrſin. huius lectionis, *Ergo alia ſpecies Iunonis Argiuis, alia Lanuinis, alia nobis.* q̃ rectã eſſe, & vulgatæ illi anteponendã non dubitat Lanuii .n. ſeu Lanuuii Iuno Soſpita colebatur, ꝙ notũ eſt: illud nõ æquè notum, quod à Cicerone traditũ, vir antiquitatis diligentiſſimus ex

antiquis etiam denariis obseruat, cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. quæ bene notata Deæ πανοπλία, multis auctorum locis, poetarum præsertim, lucem afferre potest.

Pag.24.v.11.*Non ego Epicureos omnia sigilla venerantein.*] Vulgata lectio erat, *sigilla numerantein.* pro qua, sensu meliore, clariore quidem, certè, lectum iri, *sigilla venerantein*, opinatus est primus Manutius: nihil tamen mutauit. Lambinus postea non modò Manutii coniecturam probauit, verùm etiam, *numerantein*, vt ineptum reiiciens, *venerantein*, edidit. Qui, quid sit responsurus Hartungo, viderit. hic enim, obscurius quidem dictum, sed dictum tamen esse, *numeranteis sigilla*, obseruat, pro adorantes & colentes, Græco more. Illis enim ἀριθμεῖν inter cætera pro adorare & venerari accipi docet ex Eustath. Iliad. I. ἐν ἀγορᾷ μέσῃ πήξας εἰς ὀρθὸν ἀκόντιον, θεὸν τοῦτο προσέταξεν ἀριθμεῖν: id est, vt ipse interpretatur, Hastam in medio foro erexit, mandauitque pro Deo ipsam numerare, id est colere & venerari.

Pag.26.v.21. *Istu ne fidentes somnia.*] Non malè in antiquo libro legi videtur Vrsino, *videntes*, pro, *fidentes.*

Ibid. v.24. *scribere ausa sit?*] *ausit?* ex manuscripto mauult Vrsinus.

Ibid. v.38. *nunquam nisi Chesippum vocabat.*] παρὰ τὸ χέζειν.

Pag.31.v.9. *sed ea conseruent, quæ sunt.*] Videtur legendum Vrsino, *sed ea quæ conseruent, quæ sunt.*

Pag.34.v.12. *cùm imbecillitatem gratif.*] Castigat Lambinus parua mutatione facta, *cùm in imbecillitate gratif.* sic vltimo versu huius libri, *omnis*, inquit, *in imbecillitate est & gratia & caritas.*

IN LIBRVM II. DE NATVRA DEORVM.

Pag.36.v.37. *P. enim Vatienus.*] *Vatinius*, emendat Vrsinus ex veteribus libris.

Pag.37.v.8. *aut impium.*] Quidam legi malunt, *aut non impium.* quę etiamsi negatio non exprimatur, potest tamē, imò & debet à superiore repeti: Quemuis, inquit, modo ne is, aut hebes, aut impius esset, Deos esse pręsenteis confiteri coegerunt.

Pag.

Pag. 38. v. 4. *verbis certis.*] *verbis conceptis*, legendum censet Lambinus.

Ibid. v. 10. *primus rogatorum.*] *rogator*, habet Fuluianus pro, *rogatorum.*

Ibid. v. 36. *ne ægri quidem, quia non omnes conualescunt, iccircò ars nulla medicina est.*] Ferri hanc lectionem posse negat Lambinus. legitque, *ne ægri quidem omnes conualescunt, idcircò ars nulla medicina est?*

Ibid. v. 39. *Itaque inter omneis omnium gentium sententia constat.*] Veterem scripturam pro, *sententia*, habere *summa*, ait Lambinus. quæ cùm nihilò planior vulgatâ sit, in vtriusuis locum reponens vocem, *homines*, locum suo iudicio corruptum sic idem restituebat: *Itaq; inter omneis omnium gentium homines constat.* videlicet, esse deos.

Pag. 39. v. 18. *Tuditano & Aquillio consulibus.*) Vetus Vrsini liber, *M. Tuditano, & Ap. Claudio* COS.

P. 43. v. 6. *quæ efferuescunt.*] Fuluii Vrsini liber, *quæ eneis efferuescunt.* vocem, *eneis*, tamen nasci ex scholio potuisse idem Vrsinus notat.

Pag. 44. v. 18. *quæ non sit minor.*] Placet Vrsino quod est in veteri libro, *quæ non sit minoris*, cùm sequatur, *pluris esse.*

P. 47. v. 16. *est enim plena ratio.*] Videtur legendum Lambino, *est enim expers rationis.*

Ibidem v. 33. *Sanè restat.*] Vocem, *Sanè*, delet Lambinus, vt otiosam & alienam: quam ex illius, *sanæ mentis*, quod proximè antè positum est, repetitione natam existimat.

Pag. 48. v. 7. *minimeq; respiciens patriam.*] Omnino legendum sentit Vrsinus, vt est in manuscripto, *minimeq; resipiens patriam*, id est, redolens, & præ se ferens.

Ibid. v. 33. *Anne hoc physici quidem intellig. pot.*] Lambinus, *an ne hoc quidem Physici* &c.

Pag. 49. ver. 5. *conuersiones duas.*] *conuersiones sui*, amico suo placere ait Vrsinus.

Ibid. v. 15. *Circuitus enim solis orbium v. defectibus, & LX. & CCC.* &c.] Vocem, *defectibus*, delet Cuiacius. neque in vllo manuscriptorum reperiri ait Lambinus, rectius & ipse quoque abesse eandem existimans.

Ibid. v. 36. *tum abeunt, tum recedunt.*] *adeunt*, tertia consonante in prima syllaba, emendat Vrsinus ex antiquo libro,

Pag. 50. v. 23. *cùm subsequitur autem, Hesperos.*] Videtur addendum Lambino, *Latinè Vesperugo.*

Pag. 53. v. 36. *Euripides autem, vt multa praeclarè, sic hoc breuiter.*] Euripidis versus sic habent:

ὁρᾷς τὸν ὑψοῦ τόνδ' ἄπειρον αἰθέρα,
καὶ γῆν πέριξ ἔχονθ' ὑγραῖς ἐν ἀγκάλαις;
τοῦτον νόμιζε Ζῆνα, τὸν δ' ἡγοῦ θεόν.

Ibid. v. 37. *circumuectu amplectitur*] Magis placet Vrsino si; *circumiectu*, legatur, confirmante eam scripturam libro manuscripto, & Graecis Euripidis versibus.

P. 54. v. 3. *quòd & similitudo est etheris.*] Emẽdat ex Probo Valerio grãmatico vetustissimo Adr. Iunius, *quòd ei similit. est ethe*

Ibid. v. 7. *Datum est igitur Neptuno alterum.*] *alteri*, non *alterum*, rectum putat Lambinus. alteri Iouis fratri.

Ibidem v. 9. *nomenq; productum, vt Portunus à portu, sic Neptunus à nando, paullum primis litteris immutatis.*] παρὰ τὸ νίπτω, nõ, quod ait Cicero, à nando, deductũ vult Iul. Caes. Scaliger.

Ibid. v. 35. *Itaq; vt apud Graecos Dianam &c.*] Ex eodẽ grammatico, quẽ paulò antè nominaui, haec aliter profert Iunius, suo iudicio scitiùs: *Itaq; vt apud Graecos Dianam eandemq; Luciferam, sic apud nos Iunonem in pariendo inuocant, quae eadem Diana anniuaga dicitur, non à venando, sed quòd in septem vagatur tanquam venatibus*: id est, vt ipse interpretatur, quod inter septem inerrantes stellas vaga celeritate cursus, velut venationi operam dare videatur. Pro, *anniuaga*, quod reposuit Iunius, *omniuaga*, libri alii vulgati habent.

Pag. 55. v. 22. *& Plena sunt futilitatis.*] Fuluianus, *vanitatis*, pro, *futilitatis*, habet.

Pag. 56. v. 10. *id est prouidentiam.*] Haec verba à vetere libro abesse ait Vrsinus, sibiq; videri è glossemate nata. Porrò qđ dicit Cicero, *hesterno die*, vel eius id μνημονικὸν ἁμάρτημα, vel librarii esse lapsum idem existimat. non enim hesterno die Velleii disputatio cum Cotta instituta fingitur; sed eodem: atque in ipso secundi libri initio ita contexitur dialogus, vt nullus dies intercesserit inter Epicureorum & Stoicorũ confutationẽ. Eundem errorem obseruat in illis lib. 3. *Quae à te nudius tertius dicta sunt, cũ docere velles Deos esse*: quae nõ nudiustertius, sed eodem die finguntur esse dicta. vt verisimile ei videatur, Ciceronem in animo habuisse, tribus libris trium

dierum

dierum disputationem referre: mox id mutasse, relictis prioris cogitationis vestigiis.

Ibidem ver.36. *& Epicurus imagines inducens.*) Vocem, *Epicurus*, abundare putat Vrsinus, neque in manuscripto libro reperiri ait.

Pag.60.ver.24. *fremebunda ex alto* &c.) Priscianum libro de metris comicis alio ordine hos versus legere obseruat Lambinus; sic enim ille:

Aut fortè Triton fuscina euertens specus,
Subter radices penitus vndanti in freto
Molem ex profundo saxa ad cœlum vomit.
Fremebunda ex alto, ingenti son. &c.

In quibus quòd *euertens*, pro, *euerrens*, scriptum est, eam esse omnium veterum librorum constantem scripturam idem asseuerat.

Pag.61. v.14. *Circumfusa est hac animabili spirabiliq; natura.*) Probum, quem iam tertiùm nomino, obseruat idem Iunius hîc legere, *animali*, pro, *animabili*: Seruium autem pro, *spirabili*, legisse videri, *spiritabili*, cuius ad tertium Æneid. quæ affert verba, hæc sunt: *Per hoc cœli spirabile lumen: spirabile, inquit, vitale, quo spiramus. Et est sermo Ciceronis, quanquam ille spiritabile dixerit in libris de natura Deorum.*

Pag.63. v.31. *nec stirpium asperitate vastari.*) *vastescere*, legit Nonius, itaque reponendum censet Lambinus.

Pag.64. v.1. *litoribus cludit.*) olim pro, *cludit*, vel, *claudit*, legendum putabat Lambinus, *clauditur*: postea mutata sententia, *eludit*, ex coniectura magis probauit.

P.66. v.18. *Leuũ humerũ claro.*] Fuluianus, *Leuum humero claro.*

Pa.69. v.4 *& rursus trahunt in idem.*) *indidem*, legit Probus, & sexto pòst versu, *neque remaneret aer.*

Ibidem v.11. *ac Deo, renouatio mundi fieret, atque idem ornatus oriretur.*) Idem, *à quo rursum animante, ac de eo renouatio mundi fieret, denique ornatus oriretur.* quod eo sensu dictum videtur Iunio, quòd ignis esset & efficiens & materialis causa renouati mundi.

Pag.70. v.23. *Pinna verò duabus grandibus patula cõchis* &c.) Hęc sumpta è Chrysippo esse arbitratur Muretus: eo magis, quòd hîc Balbum de Stoicorum sententia disputantẽ facit: quodq; hãc ipsam societatẽ exponi facit à Catone Stoicorũ

placita defendente libro tertio De finibus: vt planè ei videatur hoc Stoicum quiddam fuisse. Chrysippi verba quæ adscribit, libro quinto περὶ καλοῦ καὶ ἡδονῆς hæc sunt: Ἡ πίννη, καὶ ὁ πιννοτήρας συνεργὰ ἀλλήλοις, κατ' ἰδίαν οὐ δυνάμενα συμμένειν. ἡ μὲν οὖν πίννη ὄστρεόν ἐστιν, ὁ δὲ πιννοτήρης καρκίνος μικρός. καὶ ἡ πίννη διαστήσασα τὸ ὄστρακον ἡσυχάζει, τηροῦσα τὰ ἐπεισιόντα ἰχθύδια, ὁ δὲ πιννοτήρης παρεστὼς, ὅταν εἰσέλθῃ τι, δάκνει αὐτὴν, ὥσπερ σημαίνων. ἡ δὲ δηχθεῖσα συμμύει, καὶ οὕτως τὸ ἀποληφθὲν, ἔνδον κατεσθίουσι κοινῇ. φασὶ δέ τινες, καὶ συγγεννᾶσθαι αὐτὰ αὐτοῖς, καὶ ὡς ἂν ἐξ ἑνὸς σπέρματος γίνεσθαι. quam historiam non eo tantùm loco sed & multis aliis repetiisse Chrysippum, ex Plutarcho ostendit idem, his verbis, quæ ex Comment. Terrest. ne an in aquis deg. anim. prud. sint, profert: ὧν ἐστι, inquit Chæroneus philosophus, καὶ ὁ τὸ πλεῖστον ἐξαναλώσας Χρυσίππου μέλαν πιννοτήρης, πάσῃ καὶ φυσικῷ βιβλίῳ καὶ ἠθικῷ προεδρίαν ἔχων.

Ibidem vers. 39. *quæ Platalea nominetur.*] *Platea* hæc auis appellatur ab Aristotele lib. 8. cap. 12. & Plin. lib. 10. cap. 40. vt dubitet Vrsinus hîc quoque ita scribendum sit nec ne.

Pagina 171. vers. 27. *reperta sunt? Vomitione canes purgantur, aluo se Ibes Aegyptiæ curant.*] Locum nō satis integrum ex veteris scripturæ vestigiis sic restituit Lambinus: *Quod ea quæ* &c. *reperta sunt? vomitione, & deiectione purgare, ex eo, quòd vomitione canes, aluo se Ibes Aegyptiæ curant.*

Ibidem vers. 28. *Auditum est Pantheras, quæ in Barbaria venenata carne caperentur, remedium quoddam habere, hominis nempe excrementa.*] Plinius lib. 8. cap. 21.

Pagina 74. vers. 16. *atque is agitatione & motibus linguæ cùm depulsum ac quasi detrusum cibum.*] Hoc ventriculi ac intestinorum fibris acceptum referendum esse, pertendunt alii.

Ibidem vers. 18. *quæ sunt infra id quod deuoratur.*] Fuluianus liber, *quæ sunt infrà, in quas id quod deuoratur descendit:* & sexto pòst versu, *eademq; à pulmonibus respiret & redeat.*

Ibidem vers. 29. *quæ constant ferè è neruis.*] Legi vult Vrsinus vt est in manuscripto, *quæ constat*, vt ad aluū referatur.

Ibidem vers. 35. *omnia cocta, atque confecta in reliquum corpus diuidantur.*] *didantur*, id est, diffundantur, distribuantur, legit Lambinus.

Pag. 77. v. 9. *quasi corneolos habent introitus.*] *corneos*, legitur in manuscriptis Fuluianis.

Pag.

Pag. 80. vers. 20. *Eorum enim cursus dimetiti.*] *dimetati*, legendum censet Lambinus, cùm à dimetior dimensus, à dimeto dimetatus fiat. itaque habere veteres codices ait.

Ibid. vers. 34. *Neque enim homines murium.*] Obseruat Lambinus ex Charisio lib. 1. à Cicerone hîc scriptum fuisse, *murum*, pro, *murium*.

Pag. 81. vers. 21. *victum domitumq; iuuencum.*] *vinctum*, quæ antiqui libri est scriptura, rectius videtur Vrsino: quò pertinere vult quæ Græci poetæ περὶ βοὸς ἀροτῆρος canunt.

Ibidem vers. 26. *cui quidem ne putresceret.*] Et hoc, & simili huic loco lib. 5. de finib. *putisceret*, pro, *putresceret*, legendum esse, Nonii auctoritate pertendit Lambinus.

IN LIB. III. DE NATVRA DEORVM.

Pagina 84. vers. 13. *neque enim mihi par ratio cum Lucilio est.*] *par certatio*, legendum aliis videtur.

Ibid. vers. 12. *Si mehercule, inquit, Vellei.*] Aut in verbis mendum esse, aut desiderari aliquid videtur Manutio. Legerit libenter, *sanè hercule, inq. Vell.* vt subaudiatur, paratus venio, sic cùm sequentibus optimè congruente sententia.

Pagina 85. vers. 35. *mihi quidem ex animo exuri non potest.*] Sic plerique omnes habent tam vulgati quàm antiqui libri. vulgatorum nonnulli, *exiri*, pro quo, *exire*, quidam faciunt. aliis placet legi, *excuti*. Lambinus, si quid mutandum, malit, *exseri*, à verbo exsero, cuius contrarium, insero.

Pagina 89. vers. 39. *Sæpe dixit.*] *dixti*, legendum Vrsino videtur, vt est in manuscripto.

Pagina 90. vers. 22. *ne tertianas quidem febreis.*] Clamat sententia, *quoque*, pro, *quidem*, legendum esse. idque vel rectum putat Muretus: vel, *ne tertianas item febreis*. Lambinus ad priorem modum emendat.

Pagina 91. vers. 2. *intelligere se habere sensum & rationem, & orationem: hæc eadem & caniculam nō habere.*] Antiquos libros alios habere significat Manutius, *sensum, & rationem, hæc eadem & Caniculam non habere*: alios, *sensum & rationem & orationem, hæc eadem Orionem, & Caniculam non habere.* quam posteriorem lectionem suis quoque codicibus comprobantibus amplectitur Lābinus: sed illa, *& orationem*, nō agnoscit.

Pag.93.v.10. *omnem vim esse ignem.*] Fuluianus, *omnia vnum esse ignem.*

Ibidem vers. 39. *Quid enim? prudentiámne Deo tribuemus.*] Versum locum ex 10. Ethic. obseruat Vrsinus : πράξεις δὲ ποίας ἀπονεῖμαι χρεὼν αὐτοῖς, πότερα τὰς δικαίας &c.

Pag.94.vers.29. *vt capram, vt lupam.*] Rectè videtur Vrsino habere antiquus liber, *nepam*, pro, *lupam*, cùm lupæ simulacrũ inter sidera relatũ fuisse apud scriptores non reperiatur.

Pag.95. vers.8. *Ex eo igitur & Lisyto.*] Ex vetere corrupta scriptura, *Lisyea*, coniicit Vrsinus legendum, *Lysidea.*

Ibidem vers.11. *Ex Ideis dactylis.*] Antiquam lectionem habere, *digitis*, pro, *dactylis*, quasi dactylos illos appellare Latino nomine maluerit, notatum est ab Vrsino.

Ibidem vers.31. *Hæc Carneades agebat.*] *aiebat*, habet vetus Vrsini liber.

Pag.96. vers.22. *quæ matre Asteria est sorore Latonæ.*] Cùm Latona & Asteria sorores fuisse tradantur, Hecate autem Latonæ filia, genealogiæ eius historiam secutus Lambinus, reponere non dubitauit, *cuius matertera Asteria est, mater Latona?*

Ibidem vers.26. *lucus Furinæ.*] *Forinæ* per quartam vocalem prima syllaba, scribit Vrsinus auctore vetusto lapide.

Pag.97.vers.27. *Itemq́; Leonaticum est delubrum Athenis, quòd Leocorion nominatur.*] Cùm pestilentia, vel fame, laboraret Attica regio, & filiorum cæde sedari illam posse responsum esset, repertæ sunt Lei cuiusdam filiæ, quæ mortem sponte obeuntes, patriam piaculo resoluerunt, & vastitatem à ciuibus suis depulerunt. Inde Leocorion, id est puellarum, Lei filiarum, seu locus, seu delubrum dictum, vbi illæ cæsæ, vel coli postea cœptę sunt. Atq; hæc vix quisquam est in litteris mediocriter versatus qui nesciat. illud non ęquè facile est ad explicandum, quid hoc sit, *Leonaticum*, & quæ vocis illius notio. nam de eodẽ & Leonaticum & Leocorion dici, verba ipsa nõ obscurè significant. Pleriq; omnes corruptã dictionem fatẽtur, pro qua Canterus commodiùs fortè legi posse putabat, *Leontium*, vel saltem, *Leonticum*, à Leo videlicet patre : ei magnam habiturus gratiã, qui melius aliquid protulerit. Qui, *Leonaticum*, retinendum putant, ex iis sunt, qui dictum à Leinatabus interpretẽtur, eãdem forma, qua Græcis λεωκόρειον nomina-

nominatur: sed ne hoc ipsi quidem, qui auctores sunt, satis probant. Lambinus, & illorum, & suis aliquot coniecturis repudiatis, sic omnino esse legendũ constituit, *Itemq; Leo natarum est delubrum Athenis* &c. neque quicquam putat ad huius loci emendationem excogitari posse neque melius, neq; verius.

Pag.98.vers.1. *Thaumante dicitur esse nata.*] Ant. Augustinus legebat, *Thaumante dicitur Iris esse nata.*

Ibidem vers.13. *Anemonem.*] *Almonem*, legendum putarit Vrsinus, qui, vt inquit Sequester, fluuius est Romę vicinus. Lucanus lib. 1. *Et totam paruo reuocant Almone Cybellem.* Turnebus lubentius legerit, *Anienonem*, ab Aniene amne. quanquam eius Deum Anienum vocet Papinius, *Illis ipse antris Anieni fonte relicto*: & Propertius, *Accessit ripæ laus Aniene tuæ.*

Pag.99.vers.5. *qui sub terris habetur.*] *habet*, id est, habitat, legit ex veteribus libris Lambinus.

Ibidem vers.12. *Die matre.*] *Dia*, habet Fuluii Vrsini manuscriptus, & vetus inscriptio, quam idem profert, eam scripturam seruat.

Ibidem vers.21. *Thoyth.*] THOTH in veteribus libris legi, & in Græco suo Ptolemæi codice maioribus litteris descripto monet Vrsinus. Eusebius eundem Aegyptiis, *Thoith*, Alexandrinis, Thoth, Græcis Mercurium appellari scribit.

P.100.v.4. *cuius AbaZea sunt instituta.*] Castigat Manutius ex Sigonii libro, *cui SabaZea sunt instituta.* Sabazius, vnum ex Dionysii cognominibus. cuius etymon melius à Claudio Mitallerio in Val. Max. quàm à grammaticorũ vulgo petas.

Ibidem vers.16. *quam Arcades Coriam nominant.*] Victorius ex Clemente Alexandrino vitiosam lectionem hanc emendauit, legendum docens, *quam Arcades Coryphasiam nominant.*

P.101.vers.21. *Febris enim fanum in Palatio, & ædem Larum.*] Ex peruetustis Maffei & Sigonii libris hunc locum ex deprauata ad verã lectionẽ restituit Manutius, duobus verbis, *Orbonæ ad*, è fuga retractis: *in Palatio, & Orbonæ ad ædem Larum* Codices manuscripti, quibus est vsus Lãbinus, Manutianorũ lectionem postea confirmarunt. confirmat Plinius: *Ideoq; etiam publicè Febri fanum in Palatio dicatum est, Orbonæ ad ædem Larium, & ara Malæ Fortunæ Exquiliis*: procul dubio ex

hoc Ciceronis loco. nam quòd Pintianus Plinium ex Ciceronis vetere vulgata lectione, *in Palatio ad ædem Larium*, emendare ad eundem modum voluit, sequius fecit.

Pagina 101. vers. 25. *dicamus digna Diis immortalibus.*] Ex eo quod corruptè in manuscriptis libris legitur, *dicali vsu loquamur*, legit ex coniectura Vrsinus, *digna iis loquamur.*

Pagina 103. vers. 2. *Quondam Thyestem.*] *Quem de ara Thyestem*, habet vetustissimus Vrsini codex.

Ibidem vers. 28. *aut quæ est in collatione ista similitudo?*] Totum illud, *in collatione*, vt superuacaneum, & aliunde inuectum, delet Lambinus

Ibidem vers. 30. *Non prodesse Pheræo Iasoni voluit is, qui gladio vomicam eius aperuit.*] Plutarchus in Comm. πῶς ἄν τις ὑπ' ἐχθρῶν ὠφέλοιτο, id Prometheo cuidam Thessalo contigisse, non Pheræo Iasoni, testatur. ὥσπερ γὰρ ὁ τὸν Θεσσαλὸν Προμηθέα κτεῖναι ἐπιχειρήσας, ἔπαισε τῷ ξίφει τὸ φῦμα, καὶ διεῖλεν, ὥστε σωθῆναι τὸν ἄνθρωπον. Idem sentit & Proclus. οἷος ἦν Λαχύδης ὁ Ἀργεῖος. οὗτος γὰρ θέλων ἀνελεῖν Προμηθέα τινὰ Θετταλὸν φῦμα ἔχοντα, παίσας τῷ ξίφει παρὰ τὸ φῦμα, ἰάσατο, quod obseruat Brodæus, Græcos scriptores, in Græcis præcipuè historiis, libentiùs amplectens: cùm constet, diligentiores eos fuisse, atque omne tempus ætatis in huiusmodi rerum cognitione contriuisse. nam Valerius Maximus & Plinius satis habuerunt, si in M. Tullii sententiam pedibus irent.

Pagina 104. vers. 33. *sessum ite, precor.*] Lambinus Memmiani codicis emendationem, *sessum it prætor*, rectam putat.

Pagina 105. vers. 19. *- ne in nemore Pelio securibus Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes.*] μηδ' ἐν νάπαισι Πηλίου πεσεῖν ποτε τμηθεῖσα πεύκη. vbi, abiegnam trabem cur dixerit pater Ennius, quam πεύκην Græcus vates, hoc est, piceam, siue, vt aliis placet, laricem vocat, qui curiosiùs quærendum putant, ii poetarum morem mihi nō tam ignorare viri docti, quàm parum meminisse non attendentes videntur.

Pagina 106. vers. 4. *qui iussus sit vinum sumere.*] *cui vsus sit*, est in manuscripto Vrsini.

Pagina 107. vers. 14. *Quàm multas ante hunc in ipso Græciæ flore Pisistratus, ac Phalaris, ac Apollodorus pœnas sustulit, multis &c.*] Legit Lambinus manuscriptis libris auctoribus, *Quàm multos ante hunc in ips. Gr. fl. Pisistratus? At Phalaris, at Apollodorus*

pœnas

pœnas ſuſtulit. Multis quidem antè cruc. ſignificante Cicerone, Piſiſtratum multos annos tyrannum fuiſſe, in ciuitate libera, & omnium totius Græciæ vrbium principe. pœnas ſuſtulit, eſt, pœnas dedit.

Pagina 108. verſ. 5. *Idem victoriolas aureas.*] Refert, nec nominat tamen Cuiacius, qui pro, *victoriolas*, legendum, *viriolas*, putent, quod ornamenti genus eſt. quanquam Valerius Maximus lib. 1. cap. 2. *Victorias*, ediderit.

Ibidem verſ. 16. *in Tympanidis rogum illatus eſt.*] Victorius pro, *tympanidis*, reponebat, *tyrannidis*. non probante Lambino: qui, *tympanidis*, poſtremùm edens, tympanidia, parua tympana, ligna interpretatur, quibus verberabantur à tyranno damnati. ſignificari intelligens varium illum, & multiplicem apparatum circa funus & exſequias Dionyſii.

Pagina 110. verſ. 34. *non mirum: ne ciuitates quidem non has: ne ciuit.*] In antiquo Fuluiano hæc ita leguntur: *nimirum ne ciuitates quidem. non eas? ne nationes quidem* &c.

Ibidem verſ. 38. *Iccirco ſomnia hæc tecum.*] Delet vocem, *ſomnia*, Vrſinus ex vetuſti codicis fide.

IN LIBRVM I. DE DIVINATIONE.

Pagina 112. verſ. 8. *quæq; proxima ad Deorum.*] Turnebus emendat, *proximè*.

Pagina 114. verſ. 37. *credo, ne communi iure migrare videatur.*] Legit ex manuſcripto Lambinus, *credo, ne communia iura migrare vid.* ſic de offic. 1. *ea migrare interdum, & non ſeruare ſit iuſtum.* & 3. de fin. *qui id conſeruaret, eum iuſtum; qui migraret, iniuſtum fore.*

Pagina 116. verſ. 20. *Cana fulix.*] *Rana*, edidit Lambinus, manuſcriptos ſecutus.

Ibidem verſ. 35. *ſed ineſt mirè & ranunculis.*] Caſtigat Victorius, coniectura ductus, *ſed ineſt in gyrinis & ranunculis*: Turnebus, *ſed ineſt in re vis, & ranunculis*. Lambinus vulgatam ſcripturam retinet, Victorii alioquin emendationi potius acceſſurus, quàm Turnebi. Vrſinus manuſcriptum ſuum pro, *mirè*, habere ait, *in riuis*, à qua ſcriptura ab eo qui ſuſpectam haberet, factum, *mirè*, non dubitat, cùm, *gyrinis*, potius

debuerit, vt à Victorio restitutum est. at illa ad Turnebi emendationem propiùs accedit. Ego receptam lectioné rectam puto, & iudicii laudo Lambinum, qui nihil mutandum censet. Si cui tamen Victorii coniectura placet, Aratæo carmine, quod idem adducit, potest probabilitate aliqua in sententią retineri:

Αὐτόθεν ἐξ ὕδατος πατέρες βοόωσι γυρίνων.

Pagina 117. vers. 10. *quæ nomen ex inuentore repperit, rem ipsam inuentor ex somnio.*] Huius loci lectionem vel mendosam, vel mutilam esse, vel, si neutrum horum concedimus, à Cicerone certè minus attento ita esse scriptam, Petrus Victorius Variar. lib. 6. cap 3. ostendere argumentis conatus est. in cuius sententiam ierunt multi, vel viri docti auctoritate, vel eius rationum verisimili specie adducti. in quibus Lambinus nomen quoque suum libens profitetur: neque ferri posse vulgatam scripturã, cum illo contendit. vt, certissima coniectura ductus, non dubitet sic restitui oportere, *quæ nomen ex inuenta re reperit, rem ips. inu.* &c. aperta eo modo sententia, & verbis sententiæ, iisque quæ de aristolochia alii scriptores tradunt, congruentibus: Aristolochiam videlicet, nomé, quòd ad partus sit vtilissima, atq; optima: inuentorem rem ipsam, id est, herbam, & eius vim, atq; vsum reperisse ex somnio. dictam autem Aristolochiam ex eo quòd sit ἀρίστη λοχείαις, hoc est, optima puerperiis, & ex Plinio, & ex vocis etymo intelligitur. Brodæus tamen Miscellan. lib. 2. cap. 2. Marsilius Cagnatus Veronensis Variar. lib. 1. cap. 26. Canterus Nouar. lect. lib. 1. cap. 15. Ciceronem, quo defendente ad reorum salutem tam sæpe eloquentia valuit, à Victorio oppugnatum certatim defenduut.

Pagina 118. vers. 10. *vitalia lumina liquit.*] Sic in nonnullis etiam manuscriptis legi inquit Lambinus, reponendum tamen sentit, *vitai lumina.*

Ibidem vers. 25. *generataq; Nattæ.*] *generosaq; Nattæ*, rectè emendat Lambinus: quem miror, suam coniecturam cùm astrueret, versu illo, qui pòst paulò sequitur, eam non confirmasse: *Omnes ciuilem generosa à stirpe profectam.* sic enim lego: cuiusmodi ferè ostentorum interpretationes accommodata etiam eorundem significationi verba habent.

Ibid. v. 35. *Omnes ciuili generosam stirpe profectam.*] Fuluianus, *Omnes ciuili generosa stirpe profectos.* Pagi-

Pagina 121.vers.17. *sic tum auibus magnæ res impertiri solebant.*] *impetriri*, quod auspiciorum verbum est, legendum censet Lambinus.

Ibidem vers.23. *auersaq́; aui.*] *aduersaq́;*, rectum esse putat Lambinus.

Pagina 122.vers.6. *id est incuruum, & leuiter à summo inflexũ bacillum, quod ab eius litui, quo canitur, similitudine nomen inuenit.*] Hæc omnia non puto esse quenquam, modò habeat nasum, qui Lambino non assentiatur glossema esse, longè hinc ad infima litteratorum subsellia furca expulsum relegandum.

Pag.123.vers.11. *Bacchis Bœotius.*] Alii libri, *Bacis.* atque ita scribendum esse, ex Aristophane, apud quem Bacidis vatis nec rara mentio, ostendit Canterus.

Ibid.v.23. *nec abducar, vt rear.*] *adducar*, legit Lambinus.

Ibidem vers.30. *incredibilis partus malorum.*] Fuluianus, *mularum?* habet.

Pag.124.v.5. *qui* CCCCLXX.] In manuscripto suo esse notat Vrsinus, CCIↃↃ. *annorum.* rectum autē putat, CIↃ IↃↃↃ. *annorũ.*

Ibidem vers.12. *quæ Taygetis.*] Turnebus, Vrsinus, Lambinus, *Brodæus*, partim coniectura, partim ex libris, *Tegeatis*, emendant.

Ibid. v.37. *qui Galleotæ.*] *Galeotæ*, vnico, l, veterem codicē, & Stephanum ἐν τῷ γαλεώτῃ, habere notat Vrsinus.

Pag.125.vers.13. *His verbis: Cognata tibi* &c.] Rectè Lambinus, *His verbis: O gnata* &c.

Ibidem vers.26. *Perculsus, curis sumptis suspirantibus.*] Pro, *sumptis*, *sumptus*, esse in manuscripto, scribit Vrsinus: hoc est, correptus; vel, quod melius putat, consumptus, vt simplex sit pro composito.

Ibidem vers.36. *quod in Numerii Fabii Pictoris.*] Vulgata lectio erat, *quod innumerum Fabii Pictoris.* Sigonius ad eum modum, quo nunc editum est, legendum docuit. Fuit enim, inquit, alter Fabius Pictor, prænomine Quinctus, qui de rebus Romanis Latinè scripsit, Gellio & Nonio teste, qui eius sæpe verba Latina proferunt; itemque Cicerone de Legib.1. qui eum inter historicos Latinos numerat. at qui Græce iisdem de rebus scripsit, is videtur fuisse Numerius nominatus, quem tamen 1.lib. Dionysius Quinctum nominat.

Pag.126. v.35. *Quid ego, quæ Magi Cyro illi principi interpretati sunt, ex Dionysii Persicis libris proferam?*] Mureti vetus liber habet, *ex Dinonis Persicis proferam?* quam lectionem ille nihil mereat vt mutet cum vulgata. Dinonis enim, inquit, Persica sæpe & ab Athenæo, & à Diogene Laertio citantur. Neque verò addenda est vox, *libris.* non enim cùm dicunt, Indica, Persica, Iberica, & similia, intelligunt βιβλία: sed res Indorum, res Persarum, Iberorum: eodemque modo in ceteris.

Pag.128. vers.26. *Tertia te Phthiæ tempestas læta locabit.*] Homeri versus est Iliad.1. qui loquenti Achilli tribuitur, ἤματί κεν τριτάτῳ Φθίην ἐρίβωλον ἱκοίμην. Sed ex Platone eum expressit Cicero, vt in Critone ad rem qua de agitur accommodatè legitur, ἤματί κεν τριτάτῳ Φθίην ἐρίβωλον ἵκοιο.

Pag.132, vers.32. *Præsagibat animus* &c. Lambinus ex Plauti Aulularia, *Præsagibat mi animus* &c.

Ibidem vers.39. *Sed quid oculis rapere visa est derepentè ardentibus?*] Pro, *rapere,* legendum esse, *rabere,* ex veterũ librorum auctoritate docuit Muretus: quam eius coniecturam secutus Lambinus, eius verbi vsum exemplis etiam confirmauit.

Pag.133. vers.8. *Me obesse.*] *Medobesse.* Lambinus, sic, *mederga,* pro, *me erga,* dicebant, & id genus tralatitia.

Ibidem vers.28. *ac domum itionem dari.*] Fuluianus, *domuitionem,* vnica dictione. quam libri sui lectionem ex Apuleio confirmat Vrsinus, & lib.3. ad Heren. *iam domuitionẽ reges* &c.

Pag.134. v.26. *nostri etiam augurales.*] *vestri,* idem qui esse in manuscripto testatur, scribendum etiam censet Vrsinus, vt ad Ciceronis auguratum referatur.

Pag.137. vers.7. *vt Bacchi sacris.*] Aurati coniecturam probat Lambinus, *aut,* pro, *vt,* legentis.

Ibidem vers.23. *Ego prouidebo rem istam, & albæ virgines.* ἐμοὶ μελήσει ταῦτα, καὶ λευκαῖς κόραις.

Pagina 139. vers. 28. *Siquidem & in Gallia Druydes sunt.*] Ergo Ciceroni *Druydes,* tertia inflexione, qui Straboni, Laertio, Suidæ Δρυΐδαι sunt.

Pag. 140. vers.1. *alteram Clutidarum.*] *Clytidarum,* scribendum esse docet ex Herodoto & Pausania Vrsinus.

P.141. v.15. *in Pasitheæ fano.*] *in Pasiphaæ fano, quod est* &c. legẽdum

dum contendit Lambinus ex historiæ fide. nam & Plutarchus in Agide & Cleon. *ἱερὸν δὲ*, inquit, *Πασιφάας*, *καὶ μαντεῖον ἐν Θαλάμαις τιμώμενον*, &c. & Tertull. *Nam & oraculis id genus stipatus est orbis, vt* &c. *Pasiphae in Laconica.*

Ibid. verſ. 16. *ſomniandi cauſa excubabant.*] Videtur Manutio legendum, *incubabant*. quo modo in re ſimili locutus eſt Virgilius, *Pellibus incubuit ſtratis, ſomnosq́; petiuit.* incubabant enim, quod rectè monet, vt ſomnum caperent: at, excubare, contrarium ſignificat. Manutio aſſentitur Lambinus.

Ibid. v. 35. *quoties ſenatus decemuiros ad libros ire iuſsit?*] Hæc eadem nonodecimo antè verſu dixit. quare hîc repetita mendi ſuſpecta habet Lambinus.

Pag. 142. verſ. 1. *tum inſolenter.*] Legit, *tamen*, pro, *tum*, ex manuſcripto Vrſinus.

Pag. 143. verſu 9. *atque ego exempla omnium nota proferam.*] *omnium*, vulgati alii habent. quod Canteri coniecturam confirmat, ad eum modum emendantis, eo capite, quo, *omnia*, pro, *omina*, apud varios auctores nec ſemel deprauatè poſitum legi Nouar. lib. 1. docet.

Pag. 144. verſ. 29. *Remámne vocarent.*) *Remurámne*, legit Lambinus.

Ibid. verſ. 34. *atque ore timebat* Rebus.) Turnebus, *atq; ora tenebat* Rebus. cuius coniecturam probat, & ſequitur Lambinus.

Pag. 145. verſu 27. *vt aquarum fluxiones.*) *eluuiones*, legendum cenſet idem Turnebus, aſſentiente ei & hîc Lambino, qui vulgatam tamen ſcripturam non damnat.

Pag. 146. verſ. 27. *Eheu videte* &c.) Hos verſus, in vulgatis omnibus libris luxatos, ad hunc modum reducendos, reponendosq́; cenſebat Turnebus:

Eheu, videte: iudicauit inclytum
Iudicium inter Deas tris aliquis: quo iudicio
Lacedæmonia mulier, furiarum vna aduenies.

IN LIBRVM SECVNDVM, DE DIVINAT.

Pagina 155. verſu 26. *aut neſcio quî ille diuinus.*] Legit Vrſinus ex manuſcripto, *aut num neſcio qui ille diuinus* &c. ſed hanc

ſcripturam ſi ſequamur, *qui*, prouocabulum erit. in vulgata pro, quomodo, accipitur.

Pag.160.v.16. *Si enim nihil ſit extra fatum.*] *Si verò nihil* &c. legendum exiſtimat Lambinus. idẽ ſtatim ex tribus vet. cod. legit, *nihil leuare diuinatio poteſt.*

P.161. v.25. *Atqui diuina cum rerum natura*, &c.] Legendum videtur Lambino, etiam repugnantibus omnib. libris, *Atqui diuinatio cum rer. nat.* Nam vulgatã illam lectionem inexplicabilẽ putat: niſi fortè, inquit, dicamus, ſic explicari poſſe, *Atqui diuina natura cum rerum natura tanta*, &c. vel ſic, *Atqui vis diuina cum rerũ natura* &c. vt repetatur vocula, *vis*, è ſuperiorib. illis, *Et certè ſi eſt in extis aliqua vis* &c. Ego, ſiue, *diuinatio*, legamus, ſiue ad has interpretationes confugiamus, corrũpi, inuoluiq; ſententiã, alienã deniq; à M. Tullii mente dici exiſtimo. quod quia alibi docemus, & propero; ſtudioſo lectori, in quo ſe exerceat interim exputandum relinquo.

Pag.162. verſ.29. *aliqua in natura rerum cognatio.*] Libros veteres pro, *cognatio*, habere *contagio*, ſignificat Lambinus. nihil tamen mutat.

Pag.163. verſ.10. *Vt is, qui impertire velit.*] *impetrire*, emendat Lambinus. notum in auſpiciis verbum, & ab eo, impetritus, idem ſignificans quod impetrare, & impetratus.

Pag.164. verſ.39. *Cur igitur vos inducitis in eas captiones.*] Duobus his verbis, *captiones*, &, *explicetis*, quæ ſequuntur, facilè adducitur Manutius, vt legendum putet, *induitis*. qua ratione in Verrem dictum notat, *induere ſe in laqueos*: & Lucretio lib.4. *Ac nos in fraudem induimus.* Manutii coniecturam ſequitur Lambinus.

P.165. v.38. *Quid enim proficit, cùm in medium mare fulmen iacit? quid, cùm in altiſsimos monteis? quod plerumq; fit.*] Hæc Epicurei. Sed & ante Epicurum Ariſtophanes νεφέλαις. ἀλλὰ τὸν αὑτοῦ γε νεὼν βάλλει, καὶ σούνιον ἄκρον Ἀθηνῶν, καὶ τὰς δρῦς τὰς μεγάλας, τί παθών; obſeruat Turnebus.

Pag.170. verſ.34. *eumq; errorem.*] *terrorem*, ex duobus vet. cod. & ratione emendat Lambinus.

P.171. v.12. *quòd anguis domi vectẽ circumuectus fuiſſet.*] Eſſe in libro vno manuſcripto, *vectem circumnexus fuiſſet*, ait Lambinus. malit tamen, *vecti circumnexus eſſet.* vel potius, *vectem circumnexuiſſet*, reſponſuro ei verbo, *circũplicaſſet*, quod ſequitur.

Ibid.

Ibid. verſ. 30. *loquitur Agamemnon.*] Inſignem hîc Ciceronis memoriæ lapſum obſeruauit primus Politianus. neque enim hos verſus Agamemnon, ſed Vlyſſes Iliad. β. loquitur. Idem Turnebo, poſtea Manutio & Lambino venit in mentem.

Pag. 172. verſ. 38. *Vbi apud focum angues nundinari ſolent.*] *nidulari*, pro, *nundinari*, placere amico cuidã ſuo ſignificat Vrſinus: eoq; verbo vſum eſſe Varronem apud Nonium notat.

Pag 173. verſ. 28. *ita aqua Albana deducta.*] Putat hîc aliquid deſiderari Lambinus.

P. 176. verſ. 24. *is cùm ei Troginorum tetrarchiam eripuiſſet.*] Ex corrupta veteris libri ſcriptura, quæ eſt, *Trochamorum*, emendat Vrſinus, *Trochmanorum*, ſiue, *Trochmenorum*. Stephanus, quem idem adducit, Τροχμηνοὶ ἔθνος Γαλατικόν. Brodæus ex Liuio lib. 38. Strabone 4. & Stephano (liber non eſt ad manus) in voce Τρόκμοι, *Trocmorum*, hîc legendum cenſet.

P. 177. v. 19. *At Homericus Aiax.*] Scirem qui hunc locũ nobis contaminauit, pro tanto beneficio parem gratiam referrẽ. nam ſi prudens fecit, malo dignus eſt. ſi quia rectũ putauit, riuum purgaturus, fontẽ petere debuit. loqui Vlyſſem apud Homer. didiciſſet, non Aiacem. Græci verſus Iliad. ι. hi ſunt, Ζεὺς δὲ σφιν Κρονίδης ἐνδέξια σήματα φαίνων ἀστράπτει. Reſtituẽda itaq; Ciceroni ſua lectio eſt, quam integrã veteres etiamnũ editiones conſeruant: quam & Petrus Marſus, ſi reuerſarum litterarum tempus ſpectes, vetus Ciceronis interpres, agnoſcit, & interpretatur, Homeri etiam locum indicans vnde hęc ſumpta ſunt: vt, quod monet Muretus, nihil neceſſe fuerit Victorio inter Ciceronis μνημονικὰ ἁμαρτήματα iſtud referre.

Ibid. v. 32. *& prærogatiuam omen comitiorum.*] Sic vulgati omnes. vt iis libris vſum oporteat Turnebum, virũ in his literis quantiuis pretii, quib. aliter haberetur: qui, *& prærogatiuam omen comitiorum*, legendum ſe hîc opinari ex libro ſuperiore, & vetuſtis exemplaribus, lib. 5. Aduerſ. cap. 19. dicit. Cuperem ſui codicis lectionem perinde adſcripſiſſet. Verba Ciceronis, quæ ille ſignificat, opinor hæc ſunt. *Prærogatiuam etiam maiores omen* (vulg. *omnes*) *iuſtorum comitiorum eſſe voluerunt.* quæ loquitur Quinctus. Nonnunquam adducor, vt de tanto viro propè condonem Lambino.

Pag.178.v.25. *quæ hodie Fortunæ monitu tolluntur.*] Sortes dicit Cicero, (inquit Turnebus) Fortunæ monitu tolli: an quòd Fortuna Prænestina, quæ sortibus præerat, oraculo iuberet tolli sortes? (nam ei oraculum tribuit Strabo libr. 5.) an quòd res ista tota fortuita cùm esset, fortunæ monitu & impulsu fieri videretur?

Pag.179.vers.32. *Proclus & Eurysthenes*, &c. & mox, *anno enim Procli.*) Proclem & Euristhenem Aristodemi filios nominat Herodotus lib.6. quare non dubitat Turnebus, quin mendosè hîc, *Proclus*, &, *Procli*, vulgò editum sit: & pro illis, *Procles*, &, *Proclis*, ex Herodoti auctoritate reponi debeat. Idē Lambino videbatur: qui & pro, *Procli*, aliàs, *Proclis*, legi monet. Vrsinus, cùm à Strabone hic idem Πατροκλῆς appelletur, suspicatur apud Herodotum vitio scriptū esse προκλῆς, pro, πρ͂οκλῆς, lineola inflexa quæ supernè adscripta erat, librarii culpa omissa, qui scripturæ compendium vel non assequeretur, vel non animaduerteret, cùm illud idem valeret, quod πατροκλῆς.

Pag.184.vers.5. *nescire ea melius esse, quàm scire.*) Manutianæ editionis exemplum, & Lambini sententiam secuti, inter, *quàm scire*, &, *negant enim*, aliquantum spatii vacui reliquerunt, eumq; asterisco insignierunt. videtur enim Lambino deesse aliquid. sic autem locum supplet, *quàm scire. Sequitur, Deos ea nobis præsignificare. Negant iidem. aiunt enim id esse alienum maiestatis*, &c. Manutius hæc continuat, locumque à se correctum ita legit: *nescire ea melius esse, quàm scire. Negant etiam, id esse alienum maiestatis Deorum, scilicet casas omnium introspicere*, &c. vt eodem ordine confutet Cicero rationes pro diuinatione allatas, quo propositæ sunt. &, *scilicet*, εἰρωνικῶς, accipit: *casas* autem potius dixisse eum vult, quàm, *domos*, vt humilitati verbi maior esset ironia.

Pag.186. vers.2. *quæ Ennius fecit.*] Auratus, Q. Quincti notam, in, *quæ*, esse corruptam suspicatus, pro, *quæ Ennius fecit*, legendum censebat, *Q. Ennius fecit*: id referente Lambino, eodemq; ingenio & arte maximi poetæ coniecturam approbante. Mihi verò totum hoc, *quæ Ennius fecit*, verbi eius quod proximè antè positum est, *Ennianis* glossema subolet, vel certè illud prius horum: cuiusmodi sexcenta id genus bonorum auctorum scripta occuparunt. quod me erudito

& at-

& attento lectori non difficulter probaturum confido. quis enim ita loquitur, *in Enniano, quæ Ennius fecit*, vel, *vt in Ennianis Q. Ennius fecit.* certè si Enniani versus sunt, eos Ennius fecit, (quid dici possit video, sed ineptiat qui volet) &, quos fecit Ennius, Enniani sunt. mirum verò acumen. at vel acerrima ingenii vi præditos homines id non vidisse, multo est mirum magis.

Ibid. versu 3. *ex primo versu cuiusque sententiæ primis litteris.*] Fuluii Vrsini liber habet, *ex primi versus* &c. Auratus legendum putabat, *ex primis versuum cuiusque sententiæ litteris.* mauult Lambinus, *ex primis cuiusque versus litteris.*

Pag. 188. vers. 34. *qui totum diem iaculans non aliquando collimet.*] Locum sumptum obseruat Vrsinus ex Aristotelis libro *περὶ ἐνυπνίων. ὥσπερ γὰρ καὶ λέγεται ἂν πολλὰ βάλῃς, ἄλλοτ' ἀλλοῖον βάλοις. collimet*, autem vt vulgatum est, scriptum in veteribus libris testatur: sicque esse omnino legendum censet. Lambinus mauult, *collineet.*

Ibid. vers. 34. *Totas nocteis somniamus: neque vlla ferè est, qua non dormiamus: & miramur, aliquando id, quod somniauimus, euadere?*] Non patiar integrum Mureti Variarum caput, æmuli eius parùm ingenua, (inuitus dico) sed non satis certè litterato homine digna dissimulatione corruere. Excuti sibi ille, earum quas dixi Lectionum libri sexti capite sextodecimo, non posse dicit, quin deprauata hoc loco Ciceronis verba, & ad hunc modum corrigenda sint: *Totas noctes dormimus: neque vlla ferè est, qua non somniemus: & miramur* &c. quod quidem ita ei perspicuum videtur, vt ne confirmatione quidem egere putet, aliorum tamen iudicium facit.

Pag. 189. vers. 19. *Neptunus gubernantibus non potest?*] *gubernationis*, quæ antiqui libri est scriptura, magis placet Vrsino.

Pag. 191. v. 37. *ille verò nimis etiam obscurus Euphorion.*] Ferri hanc lectionem posse negat Lambinus. sic autem restituit, *Illi verò, nimis etiam* &c.

Pag. 194. versu 27. *Etenim ex diuisione hoc secundum est.*) Vel legenda hæc esse hoc ordine videntur Lambino, *Quæ autem est continuatio, coniunctioque naturæ, quam, vt dixi, συμπάθειαν vocant, (etenim ex diuisione hoc secundum est) eiusmodi, vt* &c. vel aliquid deesse, vel esse hysterologia, &, quod scriptoribus

Græcis ac Latinis non inusitatum, posita ratio esse, ante propositionem.

Pag. 196. vers. 34. *stirpes omnes elidendæ sunt.*] elidendæ, ex correctione Manutii in ordinem receperunt: pro eo quod antea scriptum erat, *eiiciendæ.* Sic locutus Tusc. 3. *stirpes ægritudinis, trunco euerso, omnes elidendæ.*

IN LIBRVM DE FATO.

Pag. 202. vers. 16. *At si ista comprobabis diuina prædicta,* &c.] Lambinus locum hunc, non satis, vt ei videtur, integrum, quippe in quo sententia non concludatur, neq; finiatur, ad hunc modum restituit: *At si ista compr. diu. præd. & quæ fal. in fu. dicantur, in iis habebis, vt ea fieri non possint, vt si dicatur, Fabiū in mari periturum: &, quod verè dicatur de futuro, quodq; ita futurum sit, vt Africanum Karthagine potiturum, dices esse necessarium. Quæ est* &c. Non celat nos tamen, ab omnibus libris, præter vnum, atque alterum, abesse hoc totum, *vt si dicatur, Fabium in mari periturum: & quod verè dicatur de futuro,* &, *dices esse necessarium.*

Pag. 203. vers. 32. *Vt quanquam de futuro dicetur.*] Alii libri, *dicitur:* alii, *dicatur.*

Ibid. vers. 38. *nec minus necesse est mori Scipioni.*) Magni nominis in eloquentia, & si vis etiam in philosophia viro, pro, *nec minus,* legendum videtur, *nec magis,* comparatione hac alioquin ridicula futura, & à proposito aliena.

Pag. 204. vers. 6. *vt cùm duo indiuidua per inanitatem ferantur.* Legeret Lambinus, *vt cùm duo indiuidua corpora per inanitatem deorsum ferantur.* deorsum, quia ponit, Epicurus etiam motum sursum.

Pag. 205. versu 17. *Id Democritus.*] Pro, *Id,* alii codices habent, *Hinc,* alii, *Hic.*

Pag. 206. v. 12. *Vt ea, quæ vera sunt, ita cùm euenerint, fato euenerint.*] Legit Lambinus, *necesse est, ea, quæ vera sunt, ita vt, cùm euenerint, fato euenerint.*

Ibid. vers. 13. *aut fato omnia fieri.*] Profert ex manuscriptis hunc locum pleniorem Lambinus: *aut fato omnia, quæ causas habeant, cur fiant, fieri;* &c.

Ibid.verſ.19. *ne illa quidem vera eſt hæc enuntiatio.Capiet* &c.] Emendat Lambinus, *ne illa quidem euerſa,vera eſt hæc enuntiatio, Cepit Numantiam Scipio* &c. hac ſententia: Si hoc verum eſt de præterito, Cepit Numantiam Scipio: verum fuit de futuro, Capiet Numantiam Scipio. Si hoc non eſt verum, ne illud quidem eſt. quod abſurdum dictu eſt. Collega Lambini, vir regia philoſophiæ & eloquentiæ profeſſione celebris, hanc eius emendationem habere illam quidem aliquid adiumenti, ſenſum tamen plenum non habere exiſtimat. Senſum ſiquidem videri fuiſſe ait, ſi ſexcentis antè ſeculis dicta hæc enuntiatio, Scipio Numantiam capiet, vera non eſſet, ne Numantia quidem euerſa vera nunc eſt hæc enuntiatio, Cepit Numantiam Scipio. hanc enim ſententiam proxima collatio requirere ei videtur, vbi præteriti & futuri temporis veritas inſtantis temporis veritate æſtimatur, quia temporis nihil eſt, niſi præſens, vt phyſici diſputant.

Pag.207.verſ.32. *Veniet in Tuſculanum Hortenſius, verum non eſt: ſequitur* &c.] Lambinus, cùm è libris, tum coniectura, ſic deprauatiſſimam huius loci ſcripturam reſtituit: *Veniet in Tuſc. Hortenſius, vera non eſt: verum non eſſe, in Tuſculanum venturum Hortenſium. ſi verum non eſt, ſequitur* &c. Aliis ita legendum videtur: *Etenim erit confiteri neceſſe, ſi hoc enuntiatum, Ven. in Tuſculan. Hortenſius, verum non eſt, ſequi vt falſum ſit.*

P.209. verſ.2. *Non vt eæ res cauſam afferrent amoris.*] Videntur Lambino ante hæc quædam deſiderari.

Ibid.verſ.37. *medium ſe ferre voluiſſe.*] Victorius, *medium ferire voluiſſe*, emendabat, ſubſcribente ei Lambino. eſt autem illi, medium ferire, mediam quandam ſententiam ſequi.

Pag.211. verſ.18. *fateantur tamen eas non ſine viſo antecedente fieri.*] Delet negationis particulam Lambinus: ſextoq; pòſt verſu diſiunctiuam, *neque*, quæ eſt ante, *eam cauſam:* & tertio ab illo legit, *neque illi*, pro, *itemq; illi.*

Ibidem verſ.29. *ab hu fatum abeſſe.*) Videtur hîc Lambino deeſſe alterum membrum, nempe tale quiddam: *alteri, ſiue hæ, ſiue illæ cauſæ anteceſſerint, à rebus fatum abeſſe.*

IN LIBRVM I. DE LEGIBVS.

Pag.213. verſ.20. *quam Marianam quercum vocent.*] Vocem, *quercum*, abundare putat Vrſinus. & verò à manuſcriptis etiam abeſſe ait.

Ibid.verſ.25. *certè non longè à tuis ædibus.*] Lambinus, *certé ne non longè* &c. Vrſinus optimam manuſcripti lectionem putat, *certè num longè* &c.

Pag.214. verſ.9. *Et in Arpinati homine: ſed veritas à te poſtulatur.*] Sic potius legerit Lambinus, *& in Arpinati homine, vel re, veritas à te poſtulatur.* veretur tamen ne quid hîc deſit,& tale quiddam ab Attico dictum ſit: & à nonnullis, quòd & in recenti memoria,& in Arpinati homine hoc omne confictũ eſſe exiſtimetur. Ac poetis quidem quiduis confingere licere fatentur: ſed veritas à te poſtulatur.

Ibid.verſ.10. *Sed tamen iſti, Tite.*) τὸ, *iſti*, abeſſe ait, à veteribus libris Vrſinus, idq; omnino eſſe delendum arbitratur.

Ibid. verſ.11. *Faciunt imperitè, qui in iſto opuſculo, non vt à poeta, ſed vt à teſte, veritatem exigant.*] Hoc loco veretur Hotomanus, ne vox, *delectationem*, abſit, ſitq; legendum hoc modo, *Non vt à poeta delectationem, ſed vt à teſte veritatem exigant:* cùm ſtatim ſequatur, *Quippe cùm illa ad veritatem referantur, in hoc ad delectationem pleraque.* Pro *opuſculo*, autem veteribus libris auctoribus reponit Lambinus, *periculo*: id eſt, experimento, ſeu periclitatione ingenii; vel operis prima manu.

Ibid.verſ.15. *Quippe cùm in illa ad veritatem Quinčte referantur; in hoc ad delectationem pleraque.*) Miſertum me eſt huius loci, eum cum cæteris quæ emendatiores habentur editionibus duabus poſtquàm contuli. nam neq; in Lambini poſtrema, neq; in Manutiorum nupera, neque verò in hac in qua verſamur, quæ ante ſex ſeptem dies quàm hæc ſcribo nata eſt, quæ immò à prælo etiamnum calet, emendatè excudi potuit: vt ſi quod de Metellis Næuianum fertur, fato illos Romæ factos conſules; idem de libris dici poteſt, fato illos excudi: fatale huic loco fuiſſe putem, vt ſincerè & incorruptè ne excuderetur. Nam cùm ea recta ſit ſcriptura quam huic annotationi præſcripſimus, Lambiniana tamen

editio, *in hac*, habet: Aldi filii cetera rectè, *referatur*, mendosè: hæc autem & Lambinianæ vitium retinet, & propagat, in qua &, *illo*, &, *hac*, vitiosè vulgarunt. I nunc, &, quod in hoc studio ponitur operæ, ærumnosum pernega: in quo hæc vel silentio dissimulanda, & error obiiciendus lectori, vel inani multorũ verborum iactura (neque enim vno semper fieri potest) sint eadem indicanda; & cordatus interim lector ἄπλα consectando non magna cum laude tua, non magno cum fructu suo retinendus dicam an si stomachum non perdidit minuta hac diligentia etiam offendendus.

Ibidem vers. 16. *Quinctè referantur.*] Pro, *Quinctè*, legit ex manuscripto Vrsinus, *quæque*. Ciacconus mauult, *cuncta*, vel repugnantibus veteribus libris.

Ibidem vers. 32. *quibus nihil potest esse iucundius.*] Malit legi Lambinus, *iuncidius*, seu, *eiuncidius*, id est, exilius, gracilius, tenuius. sed, *iuncidius*, magis probat, quòd propiùs ad antiquã; eandemque vulgatam scripturam accedat. Vrsinus, nec nimium ille à recepta lectione recedens, mauult, *ieiunius*: quo nihil sententiæ aptius excogitari posse ei videtur.

Pag. 215. vers. 1. *successere huic bello Clodius, Asilo; nihil ad Cælium.*] Manutius edidit, *successere huic belli Clodius, Asellio nihil* &c. ex emendatione Turnebi, opinor. Lambinus, *succ. huic Clodius, Asellio*, deleta voce, *bello*, quam huc aliunde inuectam putat.

Ibidem versu 3. *Nam quid Attium memorem.*] Vulgati alii, *Nam quid Acrium memorem*: quod Sigonius corrigens legebat *Macrum*, quo modo quoque in libro ad manuscriptũ collato à viro doctis. se reperisse emendatum testatur Vrsinus. Assentitur & Sigonio Manutius. Erit hic igitur ex Sigonii sententia C. Licinius Macer, cuius frequentissima apud Liuium mentio.

Pagina 216. vers. 1. *aut eiusmodi quampiam cessationem liberam.*] Ex, *cessionem*, vetere scriptura, alii fecerunt, *cessionem*; quod editum est; alii, *secessionem*: Lambinus, Cuiacium secutus, *cretionem*, reponit.

Ibidem vers. 11. *numeros in cantu ceciderat.*] Legit Lambinus veteris scripturæ vestigiis insistens, *numeros & cantus remiserat*: vel potius, *numeros in cantu reciderat*.

Pagina 217. vers. 4. *quàm est populo necessarium?*] Turnebus

legit, *quum*, pro, *quàm*, sublata interrogationis nota: quam eius coniecturam sequitur Manutius. non probat Canterus: censetque legendum, *quanquam est pop. necess.* quod idem videbatur Lambino.

Ibidem vers. 7. *id autem incognitum est, minusq; in vsu necessarium.*] Legendum putat Lambinus: *illud autem incognitum, minus est in vsu necessarium.* hac sententia: Ius illud incognitum, nempe ius ciuitatis, seu ius publicum minus est in vsu, id est, minus exercetur à Iurisconsultis, minusque est necessarium.

Ibid. vers. 26. *nullo in genere disputandi magis honesta patefieri.*] Turnebus, *nullo in genere disputationis sic patefieri* &c.

Ibidem vers. 38. *sed noris ista.*] Corrigit Lambinus, *sed non quaerimus ista.* vult enim idem dici quod suprà, *Non enim hoc quaerimus hoc sermone* &c.

Pagina 218. vers. 10. *Non est ita, Quincte.*] Petrus Ciacconus, *Est verò ita Quincte.*

Ibidem vers. 31. *& ad rationem instituti sermonis sapientius.*] *aptius*, pro, *sapientius*, alii libri habent. idque vt ad Latini sermonis consuetudinem accommodatius Lambinus sequendum censet, repudiandum alterum.

Pagina 219. vers. 38. *disputari solent nimirum ista: perp. curs.*] Lambinus, *disputari solent ista: & nimirum ita sunt, vt disputantur: perpetuis curs.* legit ex cod. Memmiano, in quo planè ita esse scribit, nisi quòd duas illas voces, *ista &*, desiderari ait.

Pag. 220. vers. 27. *& rerum plurimarum obscuras & necessarias intelligentias enudauit.*] Restituit Lambinus, *obscuras, nec satis apertas intelligentias inchoauit, quasi fund.* cetera cùm ex libris, tum ex ingenio: *inchoauit*, ex Aurati vt ait coniectura, quanquam suam emendationem videri vult Canterus, ratione & exemplis eandem etiam confirmans. de eadem enim re sic paulò pòst Cicero: *Nam & communis intelligentia nobis notas res efficit, easq; in animis nostris inchoauit, vt honesta in virtute ponantur, in vitiis turpia.* quin & statim post hunc in quo versamur locum de natura loquens, *Quae etiam*, inquit, *nullo docente profecta ab iis, quorum ex prima & inchoata intelligentia genera cognouit, conformat ipsa per se rationem & perficit.*

Pagina 222. vers. 1. *lenitatis est enim & suauitatis. id enim, vt*

suauitate

suauitate delectans.] Legendum cense t Lambinus, *lenitate enim, & suauitate delectans, sic ab err.*

Ibidem vers. 6. *Propter quam honestatis & gloriæ sim.*] Cùm nullum verbum fecerit de honestate & gloria, putat aliquid ante hæc desiderari Lambinus. quorsum enim alioquin, *Propter quam honestatis* &c. vel, *Propterq; hanc honestatis* &c. vtroque enim modo legitur.

Ibidem vers. 22. *quod dicam naturam esse.*] Deesse hîc aliquid videtur Lambino, legendumque, *atque hoc in omni hac disputatione sic intelligi volo, ius id, quod dico, naturam esse.*

Paginâ 223. vers. 6. *ex iis enim, quæ dixisti, Attice, videtur.*] Sic potius legendum hunc locum ex manuscripti auctoritate opinatur Vrsinus.

Ibidem v. 24. *ad reip. firmandas & stabiliendas vireis, sanandos populos.*] Vulgati alii, *ad resp. firmandas & stabiliendas iure*, &c. Vetustus codex Fuluianus habet, *ad reip. firmãda & stabiliendà iura, sociandos populos.* quam lectionem vulgatæ multis partibus anteponit Vrsinus.

Pag. 224. vers. 5. *in hortulis suis iubeamus dicere.*] Pro, *dicere*, Petro Ciaccono placet legi, *desidere.*

Ibidem vers. 11. *Nam & in iis* &c.] In veteribus editionibus ad hunc locum post verba illa, *submouere non audeo*, antes *Nam & iis*, medio inani spatio asteriscus notatus est. Et deesse fortasse nonnulla putant de peccati cònscientia, & de scelerum pœnis, quas improbi apud inferos luunt.

P. 225. v. 15. *vtilitate illa conuellitur.*] Videtur aliquid desiderari Lambino, & ita legendum, *vtilitate illa sublata conuellitur.*

Pag. 226. v. 9. *Nos ingenia iuuenum* &c.] Hũc locum partim ex libris, partim ex coniectura ad hunc modum restituit Lambinus: *Nos ingenia iuuenum non ratione, sed natura indicamus. cur non item ab ingenita natura virtutes, & vitia, quæ exsistunt ab ingen. iudicabimus? An ea aliter, quàm honesta* &c.

Ibidem vers. 37. *sic reliquæ quoque virtutes.*] Librorum veterum partim habere ait Lambinus, *quòd si ius, aut etiam iustitia sit, in ea quoq; reliq.* partim, *quòd si ius, etiam iustitia. sic in ea quoq; reliq. virt.* ex qua vitiosa scriptura fortasse ita legendum putet, *quòd si ius, etiam iustitia. si ea, reliquæ quoq; virtutes.*

P. 228. v. 27. *hic nisi quod honestum esset putauerit bonum.*] Hæc est etiã veterũ librorũ scriptura. Vulgati alii habẽt, *esset, nihil*

puta. bon. Lambinus, *nihil*, collocat ante, *nisi*: *hic nihil nisi bon.*&c.

Pag.229.verf.14.*sed ex his tres arbitri finis regemus.*] Aliis legendum videbatur, *sed nos tres arb. fin. reg.* Cuiacius emendat, *sed ex* XII. *tres arbitri* &c. simileque vitium scripturæ tollit libro 2. vbi legitur, *vt in veteribus ex his sacratisq; legibus*, cùm sit legendum, *vt in veteribus* XII. *sacratisq; legibus.*

Ibidem verf.30. *nam quæ à me adhuc dicta sunt.*] Explet lacunam ex veteribus libris Lambinus, legens, *nam quæ à me adhuc dicta sunt, è media philosophia ducta sunt.* &c.

Pagina 130. verf.20. *societatemq; carnis eiecerit; tum suis*, &c.) hoc est, vt quidam interpretantur, exuerit vitia, quæ è contagione corporis exsistunt, aut remouerit se à cõtagione corporis. pro quibus illud dici Latinè posse negat Lambinus. legendum itaque censet, *societatemq; caritatis coierit cum suis* &c.

Pagina 231. verf.17. *Reuera facis.*) Alii libri, *Enimuerò facis & meritò & rectè. tu, & ipse*, abesse à manuscripto notat Vrsinus. Legit Lambinus, *Verò facis & meritò & rectè: fuitq;* &c. alii, *Tu verò facis & meritò & rectè: fuitq;* &c.

IN LIBRVM II. DE LEGIBVS.

Pagina 233. verf. 7. *vt vestri Attici, priusquàm Theseus* &c.) Manutiana editio, *vt vestri Attici, priusquàm Theseus eos demigrare ex agris, & in astu quod appellatur, omneis conferre se iussit, & Sunii erant iidem, & Attici: sic nos* &c. Sicque legit Lambinus. & ita in veteribus quoque duobus libris ad, *iussit*, vsque scriptum esse testatur Aldus nepos. nam vltima ad hunc modum in iisdem legi ait, *& Symfrantidem & acticis: sic nos* &c. quam lectionem restituere conatus Turnebus, pro, *& Symfrantidem & acticis*, vestigia scripturæ secutus, legendum coniecit, *& Sunii erant iidem, & Attici.* quam tamen viri doctissimi emendationem idem quem nominaui Aldus probare non potest: cùm Sunios fuisse eosdem & Atticos, priusquàm à Theseo ex agris in vnam vrbem cogerentur, qui dicat, idoneus testis sit nullus. & quî ab vno Sunio potius, quàm à reliquis oppidis nomen accepissent Atticæ regio-

regionis incolæ? Quare ita potius legendum existimat, *& Symfratoras esse ex Atticis*: id est, vt qui erant antea & dicebantur Attici à regione, in vnam vrbem congregati, tribuum societate iungerentur. Vrsino ferè idem videbatur. *Sunii* enim vocem duabus de causis suspectam habet. primùm quòd à Sunio Suniensis deduci debeat, non Sunius: deinde quòd in omnibus veteribus libris, *Symphratides*, licet corruptè, pro, *Sunii*, scriptum reperitur. vt rectius legi putet, *& Symphratores erant iidem, & Attici*. hoc sensu: Tribules Athenis, priusquàm Theseus, &c. cùm ex ea tribu nomen habuisse in qua censebantur, tum Atticos etiam eosdem nominatos fuisse; verbi gratia, Δημοσθένης Παιανιεὺς Ὁλόρου.

Ibidem vers.7. *priusquam Theseus.*) Cùm hîc Cicero loquatur de duabus patriis, naturæ vna, ciuitatis altera: naturæ, qualis Catoni Tusculum fuit, Arpinum Ciceroni; ciuitatis, qualis vtriq; Roma: non videt Aldus, quomodo ad hanc sententiam pertineat exemplum Atticorum, priusquàm ex agris in vrbē se conferrent, id est cùm vnam tantùm naturæ patriam haberent, illā alterā ciuitatis adepti nondum essent. quocirca pro, *priusquam*, reponendum, *postquam*, existimat.

Ibidem vers.11. *quæ reip. nomen vniuersæ ciuitatis est.*) Vel, *in qua reip. nomen & vniuersæ ciuitatis est*, legendum censet Lambinus: vel, vt in Memmiano codice esse emendatum dicit, *quæ populi Romani vniuersi ciuitas est.*

Ibidem vers.18, *cùm pro Ambio tecum* &c.) Sic partim veteres libri, partim, *Auidio*, habent. ex quo Turnebus legendū, *pro Gabinio*, coniiciebat. alii, *pro P. Oppio*, alii, *pro Ampio*, legunt. Manutius, cùm quis hic Ambius fuerit ignoretur; neq; pro eo Ciceronem, aut Pompeium dixisse comperiatur: vtrumq; autem pro Balbo, pro quo Ciceronis extat oratio: reponit, *Balbo*, approbante Maffæi libro. quam eius coniecturam secutus Lambinus, *pro Balbo*, edidit.

Ibidem vers.33. *Thebanus Epirotes tuus ille nihil, opinor, concesserit.*) Atticum in agro Buthrotio prædia habuisse, ex lib. 7. epistol. ad eund. notum est: Buthrotum autem coloniam amnem Thyamin alluisse, Geographorum consensus est. quibus rationibus permotus Turnebus, non vacare mendo locum hunc suspicatur. cùm enim videatur de fluuio loqui,

quem cum Fibreno comparet, nomenque Thebani, fundi potius, quàm fluminis sit, nec illis in locis vllus fluuius Thebanus memoretur: luxatam fuisse scripturam crediderit, & in Thebanum pro Thyami degenerasse. Legendum igitur crediderit, *Thyamis Epirotes ille tuus*: vt Amaltheus, vel, vt alii libri habent, Aemathius, fundus sit Attici, quem alluebat fluuius Thyamis.

Ibidem verſ. 39. *maiore Musarum primordio.*] Mendosissimè hic locus & à verbis legitur, & à personis distinctꝰ est. omnino rectè excusi alii libri habẽt: *dicamus dič. M. Ab Ioue Musarũ primordia, sicut in Aratio carmine orsi sumus. Q. Quorsum istuc? M. Quia nunc* &c. *capienda primordia. Q. Optimè verò frater: & fieri sic decet.* M. *Videamus igitur* &c. Verba illa, *Quorsum istuc*, ab Attico dici vult Vrsinus: & præscribi iisdem notam *Att.* Porrò quòd leges scripturus Cicero, Deos præfatur, id quia, ad Platonis exemplum, quem secutus libris de Republica eos de Legibus subiunxit, fecisse viris doctis creditus est, libet quæ apud illum, libro primo de Legibus, hospes Atheniensis idem moliens loquitur, adscribere: θεὸν δὴ, inquit, πρὸς τὴν τῆς πόλεως κατασκευὴν ἐπικαλώμεθα. ὁ δ' ἀκούσειέ τε, καὶ ὑπακούσας, ἵλεως εὐμενής τε ἡμῖν ἔλθοι συνδιακοσμήσων τήν τε πόλιν, καὶ τοὺς νόμους.

Pagina 234. verſ. 21. *A paruis enim, Quincte, didicimus, Si in ius vocat, atque eat, eiusmodi leges alias nominare.*] Pro, *A paruis*, aliis libris legitur, *A pueris*, pro, *vocat*, *vocet*. Sic autem Petrus Ciacconus vt refert Vrsinus, scribendum existimabat, *didicimus, Si in ius vocet, atque eiusmodi alias leges nominare.* Discebant enim pueri, inquit idem Vrsinus, vt alibi Cicero ait, leges XII. Tab. tanquam carmen necessarium. erat autem lex XII. Tab. tanquam carmen necessarium. erat autem lex XII. Tab. huiusmodi: SI. IN. IVS. VOCET. SI. MORBVS. AEVITAS'VE VITIVM SIT. &c. Agellius lib. 20. cap. 1. Et leges tunc, vt etiam nunc, Iurisconsulti ex primis eius verbis notabant, sic, L. SI. IN. IVS. VOCET.

Ibidem verſ. 32. *iccircò minus Coclitem illum rem gessisse tantam fortitudinis lege, atque imperio putabimus.*] videtur legendum Vrsino, *tantæ fortitudinis*, vt est in manuscripto.

Pagina 235. verſ. 5. *cùm in homine est perfecta, est in mente sapientis.*] Vulgatam hanc lectionem nulla ratione ferri posse

existimat

existimat Lambinus, legendum censens, *cùm in homine est perfecto, & in mente sapientia.*

Ibidem vers. 28. *quàm si latores aliquas concessu suo sanxerint.*] Videri iubet Lambinus an ita hæc legi debeant: *quàm si leges aliquas perniciosas concessu suo sanxerint: vel sic, quàm si latas aliquas perniciosas conces. suo sanx.* vel sic, *quàm si latores taleis aliquas, concessu populi sanxerint.* locum alioquin pro deposito habet. Lipsius tamen præclarè restitui posse putat, si legamus, *quàm si latrones aliqua consessu suo sanxerint*, perspicua sententia.

Ibidem vers. 31. *cuiusmodi fuerit illa.*] vel, cuius cuiusmodi, vel, cuicuimodi, vt est in aliis, vel, *cuiuscunque modi*, legendum. Fuluianus antiquus habet, *neque in populo lex, cui quid mali fuerit illa, etiam si perniciosum* &c.

Ibi. v. 39 *Igitur tu Seias & Apuleias leges nullas putas?*] Vulgati alii, *Igitur Titias & Apul.* habent. Pro *Seias*, vel, *Titias*, sunt qui, *Sulpicias*, sunt q *Sempronias*, reponendũ cēseant. Manutius ex antiqua scriptura, *Tacias*, non dubitat quin faciendum sit, *Titias*, legendumque, *Igitur Titias & Ap. leg.* easque leges significari ait, quas Sex. Titius & L. Appuleius Saturninus seditiosi homines pertulerunt: quas postea senatus vt reipublicę perniciosas sustulit. P. Pithœus, *Turias*, seu, *Torias*, legi mauult: vt sit lex Agraria, quam Sp. Torius siue Turius, Trib. pleb. rogauit, quæ ex decreto collegii, quia contra auspicia lata erat, sublata statim est, de qua Appianus libro 1. ἐμφυλ. cuius & Cicero ipse in Bruto mentionem facit, Sp. Torium dicens vitiosa & inutili lege agrum publicum vectigali leuasse.

Pagina 237. vers. 14. *& quoniam & locus, & sermo familiaris est, legum vocem proponam.*] Videtur Petro Ciaccono quasi assentiri Vrsinus emendanti, *& quoniam legum etiam sermo familiaris est, eas legum voce proponam.*

Ibidem vers. 16. *vt in veteribus his, sacratisq; legibus.*] Vide, quæ ad lib. 1. pagina 229. vers. 14. notauimus.

Pag. 238. vers. 15. *queq; augur &c. dira defixerit.*] Defigendi verbum non videtur Lipsio aptum. arbitratur scriptum antiquè fuisse, *deixerit*, pro, *dixerit*. vnde natum, *defixerit*, littera immissa. Pro, *infectaq;*, quod sequitur, libros scriptos habere, *infestaq;*, admonet Turnebus.

Ibidem verſ.21. *atque obſtita pianto.*] *obſcina*, pro, *obſtita*, habere manuſcriptum ſignificat Vrſinus.

P.239.v.21. *nec manibus vllis elui poteſt.*] Quoſdam pro, *manibus*, legere, *amnibus*, iiſq; ſuffragari illud Maronis, notat Turnebus, *donec me flumine viuo Abluero.*

Ibidem verſ.32. *nam à patribus acceptos Deos* &c.] In quibuſdam libris ita ſcriptum refert Lambinus, *& ignotas cerimonias, nō à ſacerdotibus, non à patrib. acceptas.* Deos ita placet coli &c. ipſe eam, quæ edita eſt, probabiliorē iudicauit, & ſecutus eſt.

Ibidem verſ.33. *patrum delubra eſſe in vrb.*] Videtur legendū Lambino, *Deorum delubra.* tu caueſis quicquam mutes. ſuprà, *Constructa à patribus delubra habento.* quorum autem, patrum, aut à patribus conſtructa; quia niſi à patribus acceptos Deos coli non placet, niſi publicè aſcitos: vt ne delubra quidem, niſi quæ à maioribus poſita ſunt, haberi lex velit, eâdem tamen exceptione opinor. Hoc viro docto cogitare in mentem non venit.

Pagina 240. verſ. 6. *veluti quo infans eſſet maximè religioſus.*] Edidit Turnebus, *velutiq; in fanis eſſent, maximè religioſos.* Lambinus mauult, *veluti qui in fanis eſſent maximè religioſis.*

Ibidem verſ.23. *Malæ Fortunæ, deteſtataq; quæ omnia eiuſmodi repudianda ſunt.*] Turnebus legebat, *Malæ Fortunæ. quæ omnia eiuſmodi deteſtanda, atque repudianda ſunt.* Muretus, *araq; quæ vetus ſtat* &c. *Malæ Fortunæ. quæ deteſtata omnia eiuſmodi repudiāda ſunt.* Lambinus cum iis ſentit, qui hoc, *deteſtataq;*, vel, *deteſtataq;*, vt alienum delendum cenſent: vel certè ſic legendū exiſtimat, *Malæ Fortunæ, quæ eiuſmodi, & deteſtata omnia repudianda ſunt.* In vulgata ſcriptura pro, *omnia*, amico ſuo legendum videri, *omina*, refert Vrſinus.

Ibidem verſ.24. *Quòd ſi fingenda nomina vice poetæ* &c.] Deprauatum locum Lambinus, veteris ſcripturæ veſtigia ſecutus, & ſententiam Ciceronis quàm ſagaciſſimè potuit odoratus, ſic reſtituit: *Quòd ſi fingenda nomina, vice poetæ, fingenda potius à vincendo, atque potiundo, ſiſtendoque cognomina Statoris, Omnipotentis, & Inuicti Iouis: quoniamq; exſp. rer. bon. erig. animus, rectè etiam à Col.* &c. Pro, *vice poetæ*, fortaſſe legendum videtur Aldo, *Victæ & Potuæ*: de quibus Deabus Arnobius aduerſus gentes. Vrſinus pro, *ſtataſſandi*, vnico verbo, in vetere libro duas ait inueniri voces, *ſtandi*, &, *ſaluandi*: vt ad eorum alte-

rum

rum Statoris cognomen, ad alterum Inuicti referendum sit.

Ibid. vers. 29. *Fortunaq́; sit vel huius diei.*) Sic & Lambinus vulgauit. Propiùs à vero Manutiana & aliæ editiores habẽt, *huiusce.* nihil enim verius putat Barn. Brissonius, quàm scripsisse Ciceronem, *Fortunaq́; sit, vel Huiusque diei, &c. Huiusque,* autem antiquè dictum, pro vniuscuiusque, ex Mario Victorino interpretatur: cuius in lib. de Orthographia aliam atque aliam esse harum vocum, *Huiusce,* &, *Huiusque,* vim & potestatem tradentis verba hæc sunt: *Et Huiusce,* ait, *& Huiusque rectè scribuntur, sed suo loco vtraque. Nam ab hocce & hacce fit huiusce. Huiusque antè aliud significat, id est, vniuscuiusq́;.* Cùm igitur significet Cicero, atq; adeò apertè ostendat, Fortunã ita meritò dici, quod valeat in omnes dies: optimè ad eius mentem viri docti emendationem facere nec est dubitandum. Quid de hoc loco alii senserint, referre nihil attinet. Vide illius Formul. lib. 1. At præteriri non debet, quod notat Aldus, *Huiusque diei,* in antiquo libro, & in lapide Capitolino scriptum esse.

Ibidem vers. 30. *vel forum.*] *vel Fors,* Turnebus, Manutius, Lambinus. moxq́;, *Primigenia,* illi; hic *Primigenia gerendo,* etiam legit.

Ibidem vers. 34. *quas compositio anni conferre debet, & perfect. oper. rust.*) Lambinus partim ex veteri scriptura quæ talis est, *quas compositor anni:* partim ex ingenio legit, *quas compositor anni conferre debet ad perfect. oper. rust.* compositorem anni interpretans, eum, qui annum componit, quiq́; populum dierum rationem docet.

Pag. 241, vers. 2. *Plures autem Deorum omnium, singuli singulorum sacerdotes, & respondendi iuris, & confitendarum religionum facultatem afferunt.*] Suspicatur mancum locum Lipsius, legendumq́;, *Plures autem Deorum omnium pontifices, singuli singulorum sacerdotes.* vult enim hæc interpretata ex verbis legis illius, *Diuisq́; alius alii sacerdotes, omnibus pontifices, singulis flamines sunto.* pro, *confitendarum,* autem scriptum fuisse putat, *confite tuendarum,* ex quo facit, *cum fide tuendarum.*

Ibid. vers. 5. *Cumq́; Vesta, quasi focus vrbis, &c. conspecta sit.*) Vulgati alii, *Cumq́; Vesta quasi focum vrbis, &c. complexa sit.* Illam tamen quam hæc editio habet, etiam manuscriptos li-

bros scripturam retinere affirmat Vrsinus: vt videatur ei legendum, *quasi focus vrbis* &c. *conspicuè sit.*

Ibid. vers. 6. *quod nos propè idem Græcum.*) *idem Græco*, emendat Lambinus, ζώτὸ ἰσχλωικό.

Ibid. vers. 9. *& sentiant mulieres, in natura fœminarum omnium Deum castitatem pati.*] Sic edit Turnebus, *& sentiant mul. in nat. fœminarum omnem castitatem peti.* eodemq; modo Manutii. quam lectionem & alii, & Lambinus probat, nisi quòd pro, *omnem*, legunt, *omnium*. nam vocem, *Deum*, à veteribus libris omnino abesse testatur Lambinus.

Ibid. vers. 29. *vt etiam decreto collegii, vt Liuias cons. Phil.*] Manutius pro, *vt etiam*, nomen legis, quæ in exemplum non iure rogatarum sublatarum affertur, reponendum censet, legendumq;, *vt Titiam decr. coll.* Haud scit Turnebus an, *Sulpiciam*, optimè legamus: vel, *etiam*, coniunctio sit, intelligamusq; collegii decreto etiam leges tolli. *Sulpiciam*, non reiicit Lambinus, mauult, *Titiam*, proximè ab antiqua scriptura, quæ est, *Tetiam*.

Pagina 242. versu 9. *neq; enim Poletis.*] Sic & antiquæ editiones habent. Turnebus, *Plyidi*, edidit: sicque à Cicerone fuisse scriptum contendit, etiam suffragante veteri libro. Polyidi autem Homerus, vt optimi vatis, Iliad. v. meminit: Ην δέ τις Εὐχλωίως Πολυΐδου μάντιος υἱὸς, Αφνειός τ' ἀγαθός τε, Κορινθόθι οἰκία ναίων, &c. meminit & ipse Cicero libr. 1. de Diuin. *Quid? Polyidum Corinthium nónne Homerus & aliis multa, & filio ad Troiam proficiscenti mortem prædixisse commemorat?* Prima editione secutus est Turnebum Lambinus, postrema vulgatam scripturam: sed geminato, ll, *Polletis*, legit. Fit & Poletis, seu Polletis malis, apud Sudam mentio in verbo Πόλης. Πόλης, inquit, Αἰγιεὺς ἀπὸ Αἰγῶν τῆς Ἀσίας πλησίον Μαγνησίας καὶ Σμύρνης, φιλόσοφος, καὶ μάντις, ἔγραψε κατὰ στοιχεῖον συμβολικὰ ἐν βιβλίοις β. οἰωνοσκοπικὰ ἐν βιβλίοις ή &c. cuius loci, & manuscriptorũ præterea, antiquarumq; editionum auctoritate confirmatam illam, *Poletis*, lectionem mutari non patitur Vrsinus. neque tamen Sudam non legerat Turnebus: sed illud maluit.

Ibidem vers. 25. *ius vt plurimum valet & fides.*] Sequitur antiqui manuscripti lectionem Vrsinus, *ius plurimum valet vt vides.*

Pagina 243. versu 6. *innocentes poetæ indicant comici.*) *in nocentes,* diuisim alii legunt. sicque aliquot editiones habent mendosè, vt videtur Manutio, & Lambino. qui vt in hoc consentiunt, ita quod, *in nocturnis,* attinet, quo modo legendum nonnullis placet, in diuersa abeunt. neque enim eam modo probat emendationem Lambinus, sed vt ita legatur, etiam necesse esse existimat: Manutio longè eadem discedere ab antiquis libris videtur.

Pagina 244. vers. 24. *deposuisse apud Solem in delubro.*] Alii libri, *Solos.* quæ vera est lectio: vel quod ex antiqua scriptura, *Soloem*, legendum fortasse videtur Vrsino, *Solensis.*

Ibidem vers. 36. *quoniam mihi sermo est apud* Deos.] *apud eos,* libri veteres habent: sed Turnebo placet Æmari Ranconeti emendatio, vt, *apud vos,* legatur, quemadmodum suprà dixit, *quoniam & sermo, & locus familiaris est.* Idem testimonium perhibet Ranconeto Lambinus.

Pag. 245. vers. 9. *iudicia Senatus, Italiæ, gentium deniq; omnium, conseruatæ patriæ consecuti sumus.*] Nec malè. nec celat nos tamen Vrsinus, in vetere suo libro, hunc locum sic legi: *indicio senatus, Italiæ, gentium denique omnium conseruatæ patriæ nomen consecuti sumus.* Imò ita legendum putat Lambinus, nisi quòd pro, *nomen,* scribit, *testimonium.*

Ibidem versu 14. *non solum vita cruciati.*) Leui mutatione restituit Lambinus, *non solùm vita cum cruciatu, atq; dedecore.* Turnebus vita cruciatos interpretatur, quos sua vita, suiq; mores cruciarint & vlti sint.

Ibidem versu 25. *ardenteis tum cupiditate, tum metu.*] Turnebus legendum censet, *ardenteu tum cupiditatum æstu, tum conscientia.*

Ibidem versu 30. *tantum pœnam merui.*) Legendum censet Turnebus, *tantum ponam erui.* id est, vt ipse interpretatur, tantum dicam educi & colligi duplicem pœnam esse diuinam. non probat Lambinus, etiam si in manuscriptis ita legatur: emendatq;, *tantum ponam breui.*

Ibid. vers. 35. *Terra igitur vt focus domicilium sacrum omnium Deorum est.*] Deprauatā huius loci scripturam, Turnebus ex veterib. libris & Platonis auctoritate ad hunc modum emēdat: *Terra igitur, vt focus domiciliorum, sacra Deorum omnium*

εϛ.quam lectionem Manutiana Aldi filii editio amplexa est, tacito tamen auctore. Platonis verba sunt libr. 12. de Legib. *γῆ μὲν οὖν ἑστία τε τῆς οἰκήσεως ἱερὰ πᾶσι πάντων θεῶν.* Confirmat viri doctiss. coniecturam Fuluianus quoq; antiquus liber, qui habet, *domicilii.*

Ibid. vers. 38. *Tum ebur ex inani corpore extractum.*] Emendat Lambinus, *ex inanimo,* vt sit quod ait Plato *ἀπολελοιπότος ψυχὴν σώματος.* Probatur Lipsio, *ex immani,* conuenienter Elephanto.

Pagina 246. versu 16. *Vera, & apertiss.*] Lambinus ex cod. Memmiano, *Verò & apertiss.*

Ibi. v. 21. *ex quo ducatur queq; res & ars iuris,* &c.) Lambinus restituit, *ex quo ducatur queq; pars iuris:* & statim, *vt non difficile sit, qui paullum modo ingenio possit moueri, quaecunque* &c. illud ex Ranconeti, hoc ex Turnebi emendatione.

Ibid. versu 39. *perpetua sint sacra hic posita. Haec iura pont.*) Sic emendatum esse ait in codice Memmiano, Lambinus, *Perpetua sint. Hoc posito, haec iura pontificum auctoritates consecutae sunt.*

P. 247. vers. 24. *quod est partitio vt,* &c.) Memmiani codicis emendationem secutus Lambinus totum hunc locum ad hunc modum legit: *Atque etiam addunt hoc Scaeuolae, quod est partitionis caput, si in testamento, vt centum deducantur, scriptum non sit, ipsiq; centum minus ceperint, quàm omnibus heredibus relinquatur, sacrisue alligentur. In donatione hoc iidem secus interpretantur. Quod Paterf.*

Ibidem vers. 31. *quas qui intelligat, non, si ad caput referat, per se ipse perspiciat.*] Probabilior Lambino videtur aliorum excusorum lectio haec: *quas qui non intelligat, si ad caput referat, per se ipse perspiciat.*

Pag. 248. vers. 24. *Sitq; ea non.*] Addit de suo Lambinus, *alligata sacris.* non quòd Ciceronis haberi velit, sed ad sententiam explendam. Non debeo autem praetermittere, quod ex libro perantiquo idem affert. ait enim in illius libri ora haec verba adscripta fuisse: quae nec ipsa Ciceronis esse affirmat, sed, vt in vetusto codice inuenit, bona fide lectori communicat. Post ista igitur, *sitq; ea non alligata sacris,* haec continenter illic perscripta sequi debent: *Venio nunc ad manium iura, quae maiores nostri & sapientissimè instituerunt, & religiosissimè coluerunt. Februario aût mense, qui tûc extremus anni mensis erat, mortuis paren-*

parentari voluerunt. quod tamen D. Brutus, vt ſcriptum à Siſenna eſt, Decembri facere ſolebat. Cuius ego rei cauſſam cùm mecum quærerem, Brutum reperiebam iccircò à more maiorum diſceßiſſe (nam Siſennam video cauſſam, cur is vetus inſtitutum non ſeruarit, ignorare: Brutum autem maiorum inſtitutum temere neglexiſſe, non fit mihi veriſimile, quibus continuari debent hæc Ciceronis, *doctum hominem ſanè, cuius fuit Accius perfamiliaris:) ſed menſem, credo, extr.*

Ibid. verſ. 31. *quæ reſidunt mortui.*] Emendant viri docti, *quia reſidentur mortuis*: id eſt, quia feriamur mortuis. Lambinus mauult, *quia reſidetur mortuis*, vel, *quia reſident mortuis*. Putaſſe tamen ſe aliquando ait Ciceronem hîc etymum vocis, *denicales*, ponere voluiſſe, & ita ſcripſiſſe: *quæ à nece dictæ ſunt, quia neci dantur mortui.* omnino totum hunc locum ſuſpectum habet.

Ib. v. 38. *quod genus ſacrificii Lare veruecibus fiat*) Hæc vulgata eſt ſcriptura: quam vetus liber habet, hæc, *quod genus ſacrificare verberibus fiat*. vtraq; vitioſa, vt Turnebo videtur. qui legendum aliquando cenſuit, *quod genus farre & verbenis fiat*: exuerras ſignificari intelligens, id eſt, purgationem domus, ex qua efferebatur mortuus, quæ fiebat per euerriatorem certo genere ſcoparũ adhibito. farra aũt torrida februis adhiberi ſolebant. Videtur tamen ei potius ſcriptũ fuiſſe, *quod genus ſacrificii aræ verberib. fiat*. nam vt Luperci obuios, inquit, verberabant ad vrbem purgandã, ita quoq; ad familiæ purgationem hac ceremonia ſacrum fortè fiebat. Lambinus de recepta lectione nihil mutat præter, *Lare*, pro quo legit, *Lari*. Laribus autem veruece ſacrum fieri ſolitum, ex inſcriptione etiam Fratrum Arualium docet Vrſinus, in qua eſt, LARIB. VERB. N. II. MATRI LAR. OV. N. II.

Ibid. verſ. 39. *quemadmodum os reiectum terra obtegatur.*) Manutius, *os receptum*, legit, id eſt, in reliquo corpore comburendo exceptum. Veterem excuſam lectionem, quæ eſt, *os reiectum terræ*, quamq́; eſſe & manuſcriptorum ait Lambinus, ſeruat Turneb. &, *os reiectum*, exceptũ quoq; interpretatur, non conditũ in vrna. Lambin. ex Feſto, *os reſectum terra obteg.* legendum cenſet, quæ item quorundã doctorum fuit coniectura. ſic aũt Feſtus: Membrum abſcindi mortuo dicebatur, cùm digitus eius decidebatur, ad quod ſeruatum iuſta fierent reliquo corpore combuſto.

Pag. 249. v. 6. *quod procul ad fontis aras.* Emendat Lambinus, veteris scripturæ vestigiis, vt ait, insistens, *in eo sepulchro, non procul à fontis ara, regem* &c. Nunquam verò satis magnas gratias habebimus Vrsino, qui nobis qui in politioribus litteris viuimus, sesamum & mel, vt meus est palatus, apponat. Fontis aræ, inquit, extra portam Capenam erant in via Appia, vt ex inscriptione ibi eruta coniicere licet, quæ basi incisa fuit, cui Fontis statua superposita erat. in eius autem auersa parte hœdus sculptus est, qui Fonti (vt Horatius in quodam carmine cecinit) sacrificabatur.

Ibidem versu 9. *hac sepultura scimus esse humatam.*) Turnebi, & Manutiorum editiones, pro, *humatam*, habent, *vsam.*

Ibid. vers. 11. *quàm fuit vehemens.*] Mauult Manutius, *quàm fuit felix.* id enim præterquàm quod antiqui libri auctoritate nititur, magis etiam conuenire sententiæ existimat.

Ibidem versu 16. *& corpus incensum est.*) Atqui de iis agitur, qui non cremabantur. quî igitur conuenit, *incensum est?* non sine causa suspectum habent locum. Turnebus veterem scripturam vnam profert, *& corpus cæsus est:* alteram, *& corpus orsus est.* ipse fortè legendum putat, *conditum est.* nisi ætate Ciceronis sitos dictos fuisse volumus, quomodocunque sepultos: quod ei potius videtur. imò cupidè & perlibenter legerit, *quàm iusta facta & corpus eius est*, id est, corpus sepulchri factum est. Lambino durum hoc nimis videtur & violentum, maluitq; legi, *& corpus tectum est.* sic Tusc. 1. *cadentibus corporibus, hisq; humo tectis.*

Ibid. vers. 17. *in omnibus sepultis penitus, humati di.*] Turnebus edit, *in omnibus sepultis ponitur, vt humati dicantur.*

Ibi. v. 21. *iniecta gleba tum & ille humatus est, & gleba vocatur.*] Turneb. & Manutius habent, *iniecta* &c. *& sepulchrum vocatur.* videtur tamen vulgatam, quæ & vetus est, scripturã Turnebus agnoscere. nam ex iniecta gleba hoc genus sepulturę glebam vocatam existimat. Lambinus, *& gleba vocatur*, planè mendosè scriptum putat. legitq; ex codice Memmiano, *Iniecta gleba, tum is & humatus est, & tumulus vocatur.*

Ibid. v. 25. *quòd os supra terram non exstaret, porcam heredi esse.*] Sic restituit, & legendum censet Lambinus, *quòd os supra terram non exstaret, citra porcam heredi esset.* hoc sensu: In eo, qui in naui necatus, deinde in mare proiectus esset, decreuisse P.

ſe P. Mucium, familiam heredis puram nihilominus eſſe, quamuis porcam præcidaneam non mactarit: quia os ſupra terram non extaret. Ab eo enim, qui mortuo iuſta non feciſſet, vt idem ex Varrone & Feſto obſeruat, porca præcidanea Cereri mactari debebat. aliter neq; ipſe, neque eius familia puri erant.

Ibidem verſu 26. *Contrà cenſet habendus.*] Qui hanc lectionem tuentur, ad Mucium referunt. quo ſenſu non videt Manutius. Malit, vt habet antiquus liber, legere, *C. Cotta cenſet hab.* cùm fuerit C. Cotta pontifex, ſicut Mucius, vt ex lib. 2. & 3. de nat. deor. conſtat.

Ibidem verſu 33. *Credo vel propter.*] *Credo, videlicet propter.* Turnebus.

Pag. 250. v. 13. *Extenuato igitur ſumptu tribus riciniis, & vinculis purpuræ.*] Pro, *& vinculis purpuræ*, rectius eruditis plerisq; videtur, *& clauis purpureis. tribus* autem *riciniis*, quid ſit, docet mea ſententia optimè Lipſius. Solonis lex funebris erat, de qua Plutarchus, ἐναγίζειν δ' βοῦν οὐκ εἴασεν, οὐδὲ συντιθέναι πλέον ἱματίων τριῶν. hoc poſtremum vertiſſe Xviros ille putat, *tria ricinia*, hoc ſenſu, ne plus quàm tres veſtes cum mortuo aut conderentur, aut vrerentur. notus hac in re mos veterum. *Purpureasq; ſuper veſtes velamina nota* Iniiciunt. vnum enim properanti pro multis ſit.

Ibid. verſ. 15. *genas ne radunto.*) *carpunto*, legit ex Seruio in 12. Æn. Lambinus.

Ib. v. 17. *Sed ſuſpicari veſtimenti aliquod genus funebris.*] Placet Lipſio corrigi *ſed Acilius ſuſpicari veſtimenti*, &c. voce Acilii inſerta. dubitauit, inquit, vterq; ſuper ſignificatione lessi, ſed alter veſtem, alter eiulationem tamen interpretatus eſt.

Ibid. v. 26. *de vnctura: quæ* &c.) Mancum putat locum eſſe Manutius, & fortaſſe ſupplendum ſic, *de vnctura, circumpotationeq;.* deinde ſequantur verba legis, *Seruilis vnctura.* mendoſum enim opinatur, *tollitur.*

Ibidem verſ. 29. *nec acerræ prætereantur.*) *præferantur*, magis placeret Manutio.

Ibid. v. 33. *Vt vni plura fierent, lectiq; plures ſternerentur.*] Lambinus ex Boſii ſententia & antiquæ ſcripturæ veſtigiis, *vt vni plura feretra inferrentur, lectiq; plures ſternerentur.*

Ibid. verſu 34. *Neue aurum addito* &c.) Lambinus partim à

libris adiutus, partim coniectura, sic corruptissimam huius loci (& quid sani in his præsertim libris?) sed deprauatissimam loci huius lectionem ad hunc modum restituebat: *qua in lege cùm esset*, NÍVE AVRVM ARDVITO. *quam humanè excipit altero capite, Si cui auro dentes vincti escunt, ast im cum illo sepelire, se fraude esto.* Níue, antiquè, est, néve: *arduito*, est, addito: *escunt*, valet, erunt: *im*, eum: *se*, sine. Turnebus ita edidit: *qua in lege cùm esset, Néve aurum addito; quàm humanè excipit altera lex, vt Quoi auro dentes vincti essent, ast im cum illo sepelire vreréve se fraude ésto.*

Pag. 251. vers. 3. *incendium veretur acerbum.*) Vocem, *acerbum*, corruptam iudicat Manutius. quare videre iubet, an huic potius lectioni, *adium*, aut, *adificiorum*, libri antiqui faueant.

Ibid. vers. 9. *memorantur, easq; etiam ad cantus ad tibicinem prosequuntor.*] Lambinus, *memorentur, easq; etiam ad cantus tibicines prosequantur.*

Ibidem vers. 26. *quas inibant parentes coronati.*] Manutius & Turnebus ediderunt, *quas inirent propinqui coronati.* Lambinus, *quas inibant coronati*, deleta interiecta voce; &, *proximi*, subintellecto, vel repetito potius.

Ibid. vers. 28. *ad iusta coniecta erant.* Putat legendum Turnebus, *ad iusta coniectum erat*, id est, ad iusta coniiciebatur & addebatur. non probat Manutius: cui sic potiùs placet, *iusta confecta erant.* cùm enim funeris extrema pars esset laudatio, ea cùm erat absoluta, iusta confecta erant. Lambinus à codi Memmiano adiutus, similiter Manutio emendabat.

IN LIB. III. DE LEGIBVS.

Pag. 253. vers. 28. *quod cùm dico legem, à me dici nihil aliud intelligi volo, quàm imperium.*) Duas illas voces, *nihil aliud*, quæ sententiam peruertunt, ex auctoritate emendati codicis delet Lambinus, sic interpungens: *Nihil porrò tam aptum est ad ius conditionemq; naturæ: (quod cùm dico, legem à me dici; intelligi volo) quàm imper.*

P. 214. v. 34. *interrogaßitq;.*) *irrogaßitq;*, legit Cuiacius, idq; ad pœnam referri, vt *indicandi* verbum ad multam: sicq; Turnebus & Manuccii ediderunt, censetq; legendũ Lambinus.

Ibidem

Ibidem verſ.37.*plures in prelia ſunto.*) Turnebus & Manuccii, *in plera*, id eſt, pleraque. antiquè. alii, *pluria.*

Pagina 255. verſ.21. *diſcordia ciuium eſtunto ne amplius ſex menſes.*] Turnebus ex veteribus libris edidit, *diſc. ciuium eſcuntones, ne ampl.* pro quo putat legendum eſſe, *diſc. ciuium, & ſeditiones*, vel potius, *& conciones, ne ampl ſex menſes.* Lambinus melioribus libris vſus, *diſcordiaq; ciuium eſcunt. œnus ne amplius ſex menſes.* ſic legit. *eſcunt* autem, erunt. *œnus*, vnus.

Ibidem verſ.39. *vetita cum ſuffragio conſciſcentur.*) Videtur legiſſe Vrſinus, *vetita ſuffragio cùm ſciſcentur.*

Pagina 256. verſ. 6. *quod cenſus erit, ferunto.*) Lambinus, *quod cenſuerint, ferunto.* Lipſius ex veteri ſcriptura, quæ talis eſt, *quod ceſſus erit*, legit, *quod æſus erit*, antiqua ſcribendi ratione, pro, *vſus*: vel, vt propius ab eadē ſcriptura recedatur, *æſſus*, geminata conſonante; quod in huiuſmodi verbis omnibus feciſſe Ciceronem Quinctilianus & Annæus Cornutus docent.

Ibidem verſ. 10. *Aſt qui turbaſſitur in agendo.*) Vulgati alii, *Aſt qui turbaſſit in agendo.* Lambinus, *Si quid turbaſſitur in agendo.* Antiquus Fuluianus. *At ſi quid turbatum ſit in agendo.*

Ibid. verſ.20. *Cenſores fide legem cuſtodiunto. Priuati.*) Lambinus, *Cenſoris fide leges cuſtodiuntor. Priuati ad eos* &c.

Pagina 257. verſ. 8. *ab hac familia magis.*) Legendum cenſet Turnebus, *Ad hanc familiam*, &c. id eſt à Peripateticis & Academicis ad Stoicos, vt Diogenem & Panætium, iſta permanarunt.

Pagina 258. verſ. 16. *pertinere videatur.*) *videbatur*, mauult Vrſinus, vt eſt in manuſcripto.

Ibid. verſ.31. *deinde cùm eſſet cito legatus tanquam* &c.) Canterus Nou. Lect. lib. 2. cap. 18. ſi pro, *legatus*, legas, *ablegatus*, pro, *creatus*, autem, *recreatus*, locum corruptiſſimum ſuæ integritati reſtitui poſſe exiſtimat. hac ſententia: Tribunatū, non ſecùs atque partum monſtroſum, quem leges tolli iubebant, ablegatum fuiſſe. eundem breui tempore recreatū, tantùm abeſſe vt formam aliquam idoneam acceperit, vt etiam tetrior quàm antè, multóq; fœdior extiterit.

Pagina 259. verſ. 4. *ruinis & emiſſiciis.*) Cùm genera telorū quibus digladiarentur, ſignificare videatur, pro, *ruinis*, legēdum, *rumis*, (teli id genus) aliquando ſe putaſſe ſcribit Tur-

nebus: *ruinis*, tamen retinet, hoc est exitiis & euersione. pro, *emißiciis*, autem legit, *& infïcis*, ex vetere scriptura, quæ est, *& ifficiis*.

Ibidem vers. 39. *non solùm vetitus.*) Legebatur, *non solùm nectus*. pro quo, *nexus*, legit Lambinus: *neglectus*, Manutius. aliis, *vetitus*, pro eodem reponere visum est. Sicque esse in manuscripto refert Vrsinus, *non solum vetitus, verùm etiam* &c.

Pagina 260. vers. 8. *nullos in omni memoria* &c.) Hæc vulgata est lectio, quã ita interpretatur Turnebus: Perniciosum Trib. pleb. nulla vnquam ætate propè reperias fuisse: sed leuem, aut non bonum possis, quales Gracchi aut Saturnini fuerunt. sed vt hoc sit in ista potestate mali, hoc boni quæsitum est, quod de senatus inuidia detractum est, cuius ante Tribunitiam potestatem inuidiosa erat potentia. Lambinus vel libris omnibus inuitis, *nonnullos*, legendum censet. hanc vult enim esse sententiam: Non potest cùm deni Tribuni quotannis crearentur, in omni memoria nonnullos perniciosos extitisse: leueis autem & non bonos, fortasse plùreis.

Ibidem vers. 13. *vt multis praclarißimis addiceretur.*) Lambinus, voce, *legibus*, quæ à librariis omissa erat, reposita, legit, *vt multis præclarißimis legibus addiceretur.*

Ibidem vers. 25. *& si nos multitudinis vis furentis.*) Manutio & Turnebo facem præferentibus, sic locum restituit Lambinus: *si nos multitudinis vis furentis inflamma inuidia perculisset: si Trib. aliquis in me populum, sicut Gracchus in Lænatem, Saturninus in Metellum incitasset, ferremus, ô L. fr.*

Pagina 261. vers. 1. *Prorsus ita est. Q. Haud equid.*) Emendandum censet Lambinus, *Q. Prorsus ita esse haud equidem assent.* vt sint Quincti fratris verba, se à fratre dissentire confitentis.

Ibidem vers. 11. *quod senatus consulto efficitur.*) Lambinus, *quòd senatus ex his constituitur, populare est sanè, neminem in sum.*

Ibidem vers. 22. *sed & altera, vt & vitio careat ordo, & vt Censorem quærat interpr.*) Emendat Turnebus ex veteribus libris, *lex est & latè patet, vt & vitio car.* moxque pro, *quærat* legendum censet, *quærit*. hoc enim, inquit, ostendit Cicero, istam legem nihil egere interpretatione, sed Censoris animaduersione & notatione opus esse, vt probrosi ordine moueantur. quæ Censoris est interpretatio.

Pag.

Pag. 263. verſ. 25. *doluitq́ quoad vixit. Sed vt* &c.] Turnebus, *dedit huic quoq; indicio Cœlius tabellam, docuitq́ quoad vixit, ſe, vt opprimeret C. Popilium, nocuiſſe etiam Reip. Et auus* &c.

Ibid. verſ. 30. *Ac noſtro quidem, cùm res.*] Lambinus, *Ac noſtro quidem auo cùm res eſſet,* &c.

Pag. 264. verſ. 29. *Quod ſi in ſenatu* &c.) Vel, *ſi*, delendum, quod alii codices non agnoſcunt: vel ita hæc interpungenda, *Quòd ſi in ſenatu non difficile eſt (eſt enim* &c. *ſpectari velit) huic iuſſa tria ſunt,* &c. Pro, *auctor,* &, *auctorem*, in aliis libris, *actor,* &, *actorem*, legitur.

Ibid. verſ. 35. *niſi aut ſpectante ſenatu.*] *niſi aut peccante ſenatu,* alii habent. mallt legi Lambinus *niſi aut, cùm peccante ſenatu* &c. pòſt paulò ex vetere libro legit Vrſinus, *aut cùm nullo magiſtratu iuuante.*

Pag. 265. verſ. 33. *nondum initis.*) Turnebus, *nondum inuentis*, Lambinus, *nondum cognitis.* & ſtatim, pro, *Negotiatis quidem*, emendat, *ne cogitatis quidem. Admirandum, tantum* &c. Boſius, *ſedit. trib. plebis. Nec hoc ſatis eſt. admirandum* &c.

Ibid. verſ. 36. *ſcitum eſt iuſſum in omn.*) Turn. *ſcitum eſſe & iuſſum in omn.*

Pag. 266. verſ. 7. *de quo ſerui & latrones.*] Pro, *patroni*, quod hîc legebatur, reſtituit, *latrones,* Turnebus, vt ſit, quod ſæpe dicit Cicero, ſeruilibus ſe armis, & conſtituto in foro latrocinio pulſum. Videndum tamen monet Lambinus an melius ſit, quod in cod. Memm. emendatum eſt, *de quo ſerui & pauci.*

Ibid. verſ. 9. *Sequitur de captis pecuniis, de ambitu legis.*) Turnebus, *ſequuntur de vi, de captis pecuniis, & de ambitu leges.*

FINIS.

Errata.

Pag. 84. verſ. 13. lege, *Lucilio.* Pag. 214. verſ. 15. lege, *illa:* & ſequenti verſu, *hoc.* Pag. 233. verſ. 33. lege, *nihil.* Pag. 239. verſ. 35. lege, *adhibito.* Pag. 241. verſ. 29. lege, *Liuias.* Pag. 256. verſ. 22. lege, *diſcerem.*